

Міністерство юстиції України

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: 10.32353/khrife.1.2024

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Збірник наукових праць

Виходить друком чотири рази на рік

Паралельне видання

Започатковано 2001 року

Випуск 1 (34)

Харків
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
2024

DOI: 10.32353/khrife.1.2024

УДК 343.98

ТЗЗ

ISSN 1993-0917 (Print)

e-ISSN 2708-5171 (Online)

Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, доктора філософії (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886)

Засновники:

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

*Рекомендовано до друку вченою радою ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(протокол № 4 від 27.03.2024 р.)*

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :
ТЗЗ зб. наук. пр. — Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. — Вип. 1 (34). — 235, [1] с.

Черговий випуск збірника містить матеріали з криміналістики, теорії та методики судової експертизи, а також інформацію про науково-практичні конференції та освітні проекти, у яких взяли участь фахівці ННЦ ІСЕ. Нашими авторами є представники судово-експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів України й іноземних держав.

Збірник може стати в пригоді здобувачам освіти і працівникам закладів освіти, правоохоронцям, правникам і науковцям.

УДК 343.98

Редакційна колегія застосовує подвійне «сліпе» рецензування (*double anonymized peer review*).
Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори.

Автори заявляють, що їхні думки, викладені в цих статтях, вільні від впливу установ,
у яких вони працюють.

Надіслано до наукових бібліотек і державних судово-експертних установ України й іноземних держав.
Повнотекстову електронну версію розміщено у відкритому доступі на сайті видання за посиланням:

<https://khrife-journal.org/index.php/journal>.

Збірник наукових праць індексовано в Google Scholar, міжнародних реферативних базах даних Academic Research Index (ResearchBib), Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Central and Eastern European online library (CEEOL), Directory of Open Access Journal (DOAJ), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), ERIH PLUS, EuroPub, Index Copernicus International, MIAR, RefSeek, Ulrich's, WorldCat, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

© Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2024

Зміст

СТАТТЯ ГОЛОВНОЇ РЕДАКТОРКИ

<i>Елла Сімакова-Єфремян.</i> Актуальні напрями судово-експертних досліджень в Україні в умовах воєнного стану	5
--	---

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

<i>Nataliia Filipenko, Serhii Lukashevych, Olena Andrieieva, Aleksandar Ivanović.</i> Application of Artificial Intelligence and Information and Communication Technologies: Socio-Ethical Problems (Review Article)	12
<i>Сергій Тюленєв.</i> Перспективи побудови криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством ...	42
<i>Hendryk Malewski, Laimutis Kraujalis.</i> Psychophysiological Research and its Place in the Lithuanian Scientific Discourse	58
<i>Сергій Перепелиця.</i> Окремі аспекти формування доказової бази під час розслідування фактів колабораційної діяльності	76
<i>Ірина Кучинська.</i> Аналіз канабісу та його продуктів у контексті судової експертизи	92
<i>Іван Яценко.</i> Дослідження, перевірка й оцінювання висновку експерта: судово-ветеринарний аспект	111

НАУКОВІ НОТАТКИ

<i>Görkem Ardacan Tan.</i> Criminalistics and Crime Scene Investigation in Microgravity Space	132
<i>Елущка Казарян.</i> Початковий етап розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості	146
<i>Анатолій Старушкевич.</i> Методи розслідування злочинів за Гансом Гроссом: минуле та сучасність	163
<i>Євген Півнюв.</i> Анкетування як метод наукового пізнання та його вплив на формування методології судово-експертних дорожньо-технічних досліджень	187
<i>Вікторія Слюсаренко, Олексій Хомутенко, Світлана Тарасютіна.</i> Проведення комплексних і комплексів судових експертиз із використанням спеціальних знань у галузі економіки	209

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Всеукраїнська науково-практична конференція «30 років Закону України “Про судову експертизу”: сучасний стан та перспективи вдосконалення»	223
Всеукраїнський освітній проект «Незламні правничі школи України»	225
Судова психологічна експертиза як засіб захисту неповнолітніх в умовах воєнного стану	227
Науково-практична конференція «Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів»	230
Наукові досягнення здобувачів наукового ступеня доктора філософії у галузі права ННЦ ICE	232

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Головна редакторка

Проф. Елла Сімакова-Єфремян, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Співголовний редактор

Проф. Валерій Шепітько, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Відповідальний секретар

Проф. Олег Угровецький, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Редакційна колегія

Патвакан Восканян, канд. хім. наук, Національне
бюро експертиз Національної академії наук
(Вірменія).

Асоц. проф. Даріуш Зуба, д-р хім. наук, Інститут
судових експертиз (Польща).

Проф. Александар Іванович, PhD із права,
Судово-експертний центр (Чорногорія).

Ольга Катарага, PhD із права, Національний
центр судових експертиз (Молдова).

Проф. Відмантас Егідіус Курапка, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Проф. Гендрік Малевскі, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Гедрюс Мозурайтіс, д-р права, Центр судової
експертизи (Литва).

Ніколаос Цатіс, PhD, Афінський національний
університет імені Каподистрії (Греція).

Габріеле Юодкайте-Гранскіене, д-ка права,
членкиня Верховного Суду
Литовської Республіки (Литва).

Консультативна колегія

Сергій Тюленев, канд. екон. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Лариса Дереча, канд. біол. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Журавель, д-р юрид. наук,
Національна академія правових наук України
(Україна).

Проф. Оксана Капліна, д-ка юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Проф. Ігор Крайнов, д-р техн. наук,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Василь Ольховський, д-р мед. наук,
Харківський національний медичний
університет (Україна).

Проф. Ірина Петрова, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Євген Попович, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Семиноженко, д-р фіз-мат.
наук, Північно-Східний науковий центр
Національної академії наук та Міністерства
освіти і науки України (Україна).

Проф. Ганна Спіцина, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Віктор Шевчук, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Проф. Михайло Щербаковський, д-р юрид. наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (Україна).

Провідні редактори

Анатолій Тяпкін

Ігор Лущик

Тетяна Кіпушева

Інна Копитіна

Мовні редактори

Андрій Бубліков

Дарина Духненко

Тетяна Дрощенко

Адреса редакційної колегії: Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61117.

Тел: +38 (057) 372-20-01, e-mail: zbirnyk_nscfsi@hniise.gov.ua

Актуальні напрями судово-експертних досліджень в Україні в умовах воєнного стану

Елла Сімакова-Єфремян *

* Д-ка юрид. наук, професорка, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8246-7688>, e-mail: simakova@hniise.gov.ua

DOI: 10.32353/khrife.1.2024.01 УДК [001.89:343.98](477)

Надійшло 25.03.2024 / Прийнято до друку 27.03.2024 /

Доступно онлайн 29.03.2024

У сучасному світі судово-експертна діяльність є невід'ємною складовою забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки й техніки. Завдяки впровадженню новітніх технологій, методів досліджень і стандартів їх проведення, останніми роками значно підвищено ефективність судової експертизи в Україні, забезпечено більш точні й об'єктивні результати, і впевнений поступ цієї галузі на шляху розвитку триває. Водночас (в умовах нових викликів через повномасштабне військове вторгнення й окупацію частини території нашої держави) судово-експертні дослідження набувають особливих актуальності й важливості з одного боку та зазнають складнощів з іншого.

Бомбардування й артобстріли рашистами мирних міст і сіл, наслідками яких є смерть і руїна, спричинили збільшення кількості звернень до судово-експертних установ нашої держави з метою фіксування наслідків вторгнення російської федерації в Україну. Експерти досліджують зруйновані об'єкти інфраструктури, житлові будинки й техніку в містах, що назавжди залишаться в нашій історії свідками жаклих злочинів путінського режиму, геноциду проти всього українського народу. Надважливою також є участь

експертів у кримінальних провадженнях щодо військових злочинів, скоєних окупантами. Трагічні наслідки війни фіксують у своїй роботі також експерти-економісти, товарознавці, екологи, електротехніки, психологи та інші фахівці.

Прикладом судово-експертного дослідження, проведеного експертами Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ ICE), яке є складовою доказової бази у фіксуванні злочинних дій ворога, є експертиза з визначення виду зброї, із якої воєнні злочинці розстріляли письменника Володимира Вакуленка та ще багатьох українців під час окупації м. Ізюм і довколишніх сіл. Експерти з'ясували, що зброю виготовлено країною-агресоркою для так званих ЛНР та ДНР із погіршенням якості деталей.

Фахівці ННЦ ICE також долучились до відбору референтних зразків для подальшого проведення ДНК-досліджень із метою ідентифікації осіб, виявлених у місцях масових поховань, і прискорення пошуку зниклих безвісти осіб.

Незважаючи на всі намагання ворога дестабілізувати ситуацію в Україні, на всі жажіття війни та стрес, у якому вимушені жити та працювати судові експерти ННЦ ICE, військова агресія окупантів лише підвищує нашу мотивацію виконувати дослідження якісно, вчасно та сумлінно.

Україна має значний потенціал для подальшого розвитку судово-експертної науки, а за сприятливих умов і ресурсів здатна досягти високого рівня якості проведення експертиз та продукувати власні сучасні методи й технології досліджень, якими охоче поділиться з іноземними колегами. Забезпечення об'єктивності, надійності й науковості судової експертизи є одним із наріжних

аспектів правосуддя та гарантом захисту прав громадян у сучасному світі.

Збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», який від 2001 року ННЦ ICE видає у співпраці з Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого,— фахове наукове видання, яке є платформою для обміну практичним досвідом і науковими доробками між юристами, криміналістами та судовими експертами не тільки України, а й усієї Європи та світу. Часопис виходить друком 4 рази на рік паралельними виданнями українською та англійською мовами, його індексовано в міжнародних наукометричних базах даних (зокрема, *Academic Research Index (ResearchBib)*, *Bielefeld Academic Search Engine (BASE)*, *Central and Eastern European online library (CEEOL)*, *Directory of Open Access Journal (DOAJ)*, *Directory of Research Journals Indexing (DRJI)*, *ERIH PLUS*, *EuroPub*, *Index Copernicus International*, *MIAR*, *RefSeek*, *Ulrich's*, *WorldCat* та ін.), у 2023 році він отримав ідентифікатор медіа R-3002416.

Традиційно матеріали цього випуску об'єднано у дві основні групи: дослідницькі роботи (*Research Papers*) і наукові нотатки (*Case Notes*).

В оглядовій статті «Застосування штучного інтелекту й інформаційно-комунікаційних технологій: соціально-етичні проблеми», що відкриває випуск 34, докторка юридичних наук, професорка **Наталія Філіпенко**, кандидати юридичних наук, доценти **Сергій Лукашевич** і **Олена Андреева** (усі троє — Україна), PhD із права, професор **Александр Іванович** (Чорногорія) наголошують, що наявне етичне регулювання застосування інформаційно-комунікаційних технологій і штучного інтелекту здебільшого обмежено рамковими, декларативними документами, які позначають лише загальні підходи й мету

взаємодії людства із системами штучного інтелекту, є своєрідним застереженням про можливі негативні наслідки застосування технологій. Через потенційну небезпеку для цивілізації інформаційно-комунікаційних технологій і штучного інтелекту необхідно суворо ліцензувати діяльність, пов'язану з виробництвом та експлуатацією таких систем. Для цього на законодавчому рівні потрібно чітко визначити відповідальних за виникнення нештатних ситуацій, а також відповісти на питання: «Чи можливий і чи правомірний перехід штучного інтелекту зі статусу об'єкта у статус суб'єкта правовідносин?». Усе згадане вище свідчить про важливість і значущість обраної мети дослідження та потребує соціально-етичного осмислення найбільш актуальних проблем застосування можливостей штучного інтелекту.

Наступна стаття авторства кандидата економічних наук **Сергія Тюленєва** (Україна) присвячена перспективам побудови криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. За результатами дослідження автор визначив, що в сучасному розумінні під окремою криміналістичною методикою розслідування (у широкому сенсі) слід розуміти інтегрований продукт наукового знання в галузі права, сформований на підставі узагальнення слідчо-судової практики, що за своєю сутністю є сукупністю криміналістичних рекомендацій, апробованих тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, способів і прийомів оптимального й ефективного застосування криміналістичної техніки під час проведення досудового розслідування, які розроблено відповідно до процесуальних вимог із метою оптимізувати модель здійснен-

ня досудового розслідування окремого кримінального правопорушення, їхніх груп тощо. За узагальненням окремих елементів кримінально-правової та криміналістичної характеристик кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, визначено різновиди окремих криміналістичних методик розслідування, серед яких міжвидові, спеціальні, підвидові, видові та ін.

Не менш цікавим є дослідження «Психофізіологічні дослідження та їхнє місце в литовському науковому дискурсі» литовських колег — доктора права, професора **Гендрика Малевскі** та **Лаймутіса Крауяліса**. Наведено стислий огляд розвитку психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа. Увагу акцентовано на правовому регулюванні методів його використання та оцінюванні наукового дискурсу литовських спеціалістів із проблем психофізіологічного дослідження порівняно з аналогічними процесами в Польщі. Після відновлення незалежності 1990 року інтерес литовських засобів масової інформації до цього питання спонукав фахівців правоохоронних органів глибше вивчити можливість, надійність, допустимість та ефективність використання в інших країнах цих діагностичних технічних засобів у розслідуванні злочинів, а також їхню відповідність литовському законодавству. Проаналізовано й деякі аспекти психофізіологічних тестів із застосуванням поліграфа в Польщі, які привернули увагу як науковців, так і представників правоохоронних органів, судів тощо.

Автор наступної статті «Окремі аспекти формування доказової бази під час розслідування фактів колабораційної діяльності», кандидат юридичних наук, доцент **Сергій Перепелиця** (Україна), зауважує, що формування доказової бази під час досудового розслідування

колабораційних злочинів залежить від наявності показань свідків і очевидців, з'ясування осіб яких є провідним завданням слідства та передбачає застосування різних заходів (наприклад, витребування відомостей про цих осіб і підозрюваних або тимчасового доступу до речей і документів від органів державної влади й місцевого самоврядування в передбаченому законодавством порядку). Завданням слідчих у розслідуванні цього виду злочинів є: 1) виявити приватних осіб, представників волонтерських рухів або громадських організацій, які зафіксували злочини, пов'язані з колабораційною діяльністю; 2) отримати зафіксовану ними інформацію. Висновок експерта (як вагома складова доказової бази) містить відповіді на запитання, що виникають у слідчого під час досудового розслідування, оскільки саме у ньому експерт наводить відомості, які він з'ясував під час проведення дослідження із застосуванням спеціальних знань, що не були відомі слідчому.

Ще одна дослідницька праця цього розділу — «Аналіз канабісу та його продуктів у контексті судової експертизи» кандидатки фармацевтичних наук **Ірини Кучинської** (Україна). Легалізація вирощування рослин роду *Cannabis* із низьким умістом тетрагідроканабінолу й високим умістом канабідіолу набирає обертів через зростання попиту на ці продукти. У деяких країнах тестування канабісу та продуктів, що його містять, є юридичною вимогою: канабіс ідентифікують, оцінюють кількість у ньому тетрагідроканабінолу або канабідіолу та їхніх кислот-попередниць. Сучасні дослідження потребують більш чутливих і більш надійних аналітичних методів для точної ідентифікації та кількісного визначення компонентів канабісу. Оскільки судовий експерт має добре

орієнтуватися в сучасних тенденціях аналізу заборонених речовин і послуговуватися у своїй роботі останніми даними аналітичної та судово-криміналістичної літератури, така інформація допоможе їм обирати методи проведення досліджень, зважаючи на фактичні ресурси й обладнання судово-криміналістичних лабораторій.

Стаття доктора ветеринарних наук, професора **Івана Яценка** (Україна) присвячена дослідженню, перевірці й оцінюванню висновку експерта в судово-ветеринарному аспекті. Автор стверджує, що під час перевірки висновку судового експерта необхідно оцінити його всебічність, повноту й об'єктивність, а також наукову обґрунтованість, достовірність, правильність, допустимість використання методів і методик, засобів і способів проведення експертних досліджень, достатність і взаємозв'язок з іншими доказами, зібраними в межах кримінального провадження (справи) із метою ухвалення правильного процесуального рішення (для доказовості фактичних даних та обставин, доведених експертним дослідженням). Запропоновано критерії повноти й обґрунтованості висновку експерта, а також алгоритм оцінювання такого висновку слідчим, прокурором, захисником, слідчим суддею, судом. Застосування сукупності цих критеріїв до оцінювання висновку судового експерта гарантуватиме високу якість перевірки та створюватиме надійні умови для ухвалення процесуальних рішень у судочинстві.

Розділ із науковими нотатками відкриває стаття аспіранта **Горкема Ардакана Тана** (Туреччина) «Криміналістика та розслідування місця злочину в мікрогравітаційному просторі». У рукописі розглянуто проблеми криміналістики та викладено міркування автора щодо розслідування місця злочину в позаземних

гравітаційних середовищах. Майбутнє дослідження космосу може потребувати розроблення протоколів для позаземних розслідувань місця злочину. Висвітлено проблеми, пов'язані із впливом мікрогравітації, замкнутим космічним середовищем, криміналістичними методами, комунікацією, координацією та юрисдикцією. Майбутні обговорення та дослідження стануть підґрунтям для створення протоколів позаземних розслідувань місця злочину, щоб забезпечити ефективну та справедливую судово-експертну практику. Оскільки дослідження космосу прогресує, розвиток космічного права, технологій і міжнародних угод має вирішальне значення для розв'язання унікальних завдань позаземних розслідувань місця злочину. Це дослідження є однією із цеглинок у підвалинах майбутніх обговорень створення протоколів із метою забезпечити ефективну та справедливую судово-експертну практику поза межами Землі.

У наступній статті аспірантки **Елукі Казарян** (Україна) «Початковий етап розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості» наголошено на важливості визначення типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування, де проводять конкретні слідчі (розшукові) дії зі збирання інформації, виявлення ознак злочину та формування слідчих версій. На цьому етапі розслідування фахівці розв'язують конкретні завдання, оцінюють слідчу ситуацію, виявляють джерела інформації, визначають напрям розслідування, планують взаємодію з оперативними органами, збирають інформацію про обставини злочину, потерпілого й підозрюваного. Зауважено про складність визначити мотив нетерпимості на початковому етапі та можливість змінити кримі-

нально-правову кваліфікацію у процесі досудового розслідування. Класифікація слідчих ситуацій на основі отриманих на початку досудового розслідування джерел та інформаційних компонентів є підґрунтям для ефективного планування розслідування.

Чергова стаття розділу з науковими нотатками належить авторству кандидата юридичних наук, доцента **Анатолія Старушкевича** (Україна) та висвітлює тему «Методи розслідування злочинів за Гансом Гроссом: минуле та сучасність». Доведено внесок Г. Гросса в започаткування криміналістики як науки. Увагу акцентовано на двох запропонованих ним методах розслідування злочинів: визначенні моменту твердого переконання про обставини справи (неупередженого ставлення слідчого до отриманих на початку розслідування відомостей) і графічних таблиць (візуалізування криміналістично значущої інформації). Аргументовано, що запропоновані Г. Гроссом методи розслідування актуальні до сьогодні у зв'язку з перспективами розроблення сучасного прикладного наукового напрямку (криміналістичні технології забезпечення наочності у кримінальному судочинстві) та окремими проблемами неупередженого аналізування слідчим криміналістично значущої інформації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень.

Свою статтю аспірант **Євген Півеньов** (Україна) присвятив темі анкетування як методу наукового пізнання, а також його впливу на формування методології судово-експертних дорожньо-технічних досліджень. У рукописі здійснено аналіз основних термінів (понять) із питань методології судово-експертного дослідження та результатів анкетування судових експертів, за яким визначено основні положення організації проведення

судової експертизи загалом і судової дорожньо-технічної експертизи зокрема, які стануть у пригоді для побудови загальних методичних положень дорожньо-технічних досліджень. У зв'язку зі складністю й нормативно-правовою неврегульованістю положень про комплексні експертні дослідження, запропоновано зміни до нормативно-правових актів, які обумовлюють механізм оформлення комплексу експертиз і комплексної експертизи як різних форм інтегрування спеціальних знань. У статті наведено авторське визначення поняття судової експертизи в кримінальному провадженні й узагальнено пропозиції судових експертів із підвищення ефективності судово-експертної діяльності.

Завершує дописи цього випуску матеріал «Проведення комплексних і комплексів судових експертиз із використанням спеціальних знань у галузі економіки» авторського колективу: кандидатки економічних наук, доцентки **Вікторії Слюсаренко**, кандидата економічних наук, старшого дослідника **Олексія Хомутенка** та **Світлани Тарасютиної** (усі троє — Україна). Якість проведення експертизи залежить від кваліфікації судового експерта й докладного та відповідального дослідження ним об'єктів, вивчити які виникла потреба в процесі досудового розслідування або судового розгляду. Сьогодні експертні методики з питань проведення комплексних судово-економічних у поєднанні з іншими видами експертиз і комплексу судових експертиз потребують удосконалення, зважаючи на умови воєнного часу. Комплексна експертиза відображає сучасні теоретичні тенденції щодо інтеграції норм законодавства в прикладну складову для виконання нагальних завдань у судовому слідстві та судочинстві. Водночас комп-

лексна експертиза має високу ефективність і широкі можливості сукупного, синтезованого застосування знань із різних галузей наук і технічних засобів під час розв'язання завдань, поставлених перед експертом. Висновки комплексної експертизи мають різнобічний вплив на ухвалення рішень суб'єктами, які вирішують суперечку. Саме тому вдосконалення методики проведення комплексних або комплексу судових експертиз під час розв'язання складних питань, що часто виникають в умовах дії військового стану, є актуальним, даючи змогу визначати єдині підходи до розв'язання проблемних аспектів такого дослідження.

У рубриці «Новини наукового життя» висвітлено участь співробітників ННЦ ІСЕ у наукових заходах перших трьох місяців 2024 року: Всеукраїнській науково-практичній конференції «30 років Закону України “Про судову експертизу”: сучасний стан та перспективи вдосконалення», організованій Одеським науково-дослідним інститутом судових експертиз; Всеукраїнському освітньому проєкті «Незламні правничі школи України», ініційованому 13 правничими школами та провідними навчальними закладами країни (зокрема, Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого та Центром криміналістичних інновацій *IntelligenTtrident*); тематичному науково-методичному семінарі із практичними кейсами «Спори щодо визначення місця проживання дітей та участі батьків у їх вихованні у період дії воєнного стану (залучення спеціальних знань та судова практика)» у Київському відділенні ННЦ ІСЕ та круглому столі «Удосконалення механізму проведення судово-психологічних експертиз неповнолітніх, потерпілих від домашнього насильства, з урахуванням підходу, орієнтованого на потерпілого» на базі Державного науково-

дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України; науково-практичній конференції «Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів» (присвяченій пам'яті заслуженої професорки НЮУ імені Ярослава Мудрого, академіка Національної академії правових наук України, докторки юридичних наук, професорки, заслуженої діячки науки і техніки України В. О. Коновалової), організований кафедрою криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Окремо відзначено активізацію освітньої роботи із захисту 5 дисертаційних робіт на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» від початку

року та отримання ННЦ ІСЕ акредитації на такий захист із ліцензійним обсягом 40 осіб (зокрема, іноземців та осіб без громадянства).

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» щиро вдячна всім авторам, які надали матеріали для оприлюднення, а також фахівцям, які взяли участь у його виданні, та запрошує вчених і практиків до підготовки статей у чергових випусках.

Тільки разом ми здолаємо агресора, відбудуємо нашу державу, усіляко сприятимемо її процвітанню у всіх сферах і піднесемо на новий рівень експертне забезпечення правосуддя в Україні!

Разом ми переможемо! Слава Україні!

Сімакова-Єфремян, Е. (2024). Актуальні напрями судово-експертних досліджень в Україні в умовах воєнного стану. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (34). С. 5–11. DOI: 10.32353/khrife.1.2024.01.

Application of Artificial Intelligence and Information and Communication Technologies: Socio-Ethical Problems (Review Article)

Nataliia Filipenko * ^a, **Serhii Lukashevych** ** ^b, **Olena Andrieieva** *** ^c,
Aleksandar Ivanović **** ^d

* Doctor of Law, Professor, National Aerospace University H. E. Zhukovsky
«Kharkiv Aviation Institute» (KHAI), Kharkiv, Ukraine,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9469-3650>, e-mail: n.filipenko@khai.edu

** PhD in Law, Associate Professor, National Aerospace University H. E. Zhukovsky
«Kharkiv Aviation Institute» (KHAI), Kharkiv, Ukraine,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8386-6237>, e-mail: serhilukashevych@gmail.com

*** PhD in Law, Associate Professor, National Aerospace University H. E. Zhukovsky
«Kharkiv Aviation Institute» (KHAI), Kharkiv, Ukraine,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2731-9225>, e-mail: o.andrejeva@khai.edu

**** PhD in Law, Professor, Police Directorate of Montenegro, Podgorica, Montenegro,
e-mail: ialeksandar@t-com.me

^a Writing – original draft, Project administration, Supervision.

^b Writing – original draft, Formal analysis.

^c Writing – original draft, Project administration.

^d Project administration, Methodology.

DOI: [10.32353/khrife.1.2024.02](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.02) УДК [004.383.8+004.9]:172+343.98

Надійшло 18.03.2024 / Рецензовано 20.03.2024 / Прийнято до друку 27.03.2024 /
Доступно онлайн 29.03.2024

This article purpose is to reveal the essence of social and ethical requirements for the use of information and communication technologies and artificial intelligence in the life of a modern person, society and the state. General scientific and special scientific methods were used to achieve the goal. Peculiarity of analyzed topic implies mandatory consideration of rules and requirements already formulated by various social institutions and organizations in response to the challenges of digital reality. It is emphasized that existing ethical regulation of use of information and communication technologies and artificial intelligence is mostly limited to framework, declarative documents indicating only general approaches and the purpose of the interaction of humanity with artificial intelligence systems, a kind of warning about possible negative consequences of

the use of technologies. Despite significant overlaps in the proposed principles, the content of these norms remains almost undisclosed to this day. It was emphasized that use of artificial intelligence requires special legal regulation, as it concerns the life and health of people. Because of potential danger to civilization of information and communication technologies and artificial intelligence, it is necessary to strictly license activities related to the production and operation of such systems. For this, at the legislative level, it is necessary to clearly define those responsible for occurrence of out-of-state situations, as well as to answer the question: "Is the transition of artificial intelligence from the status of an object to the status of a subject of legal relations possible and legal?". All of the above indicates importance and significance of the chosen research goal and requires a socio-ethical understanding of the most pressing problems of applying the capabilities of artificial intelligence.

Keywords: artificial intelligence; information and communication technologies; social challenges; ethical problems; field of information technologies.

Research Problem Formulation

Dynamic development of modern society radically changes the world around us, in particular, in the field of communication capabilities and the rapid introduction of artificial intelligence (hereinafter referred to as AI).

Digital revolution as a factor in the dynamic development of society contributed to the digital economy creation, formation of digital law foundations, new configuration of social relations through the use of the Internet, social networks and other information and communication

technologies (hereinafter referred to as ICT). As the researchers note, "modern digital technologies form a new mode of production, create prerequisites for the transition to a new formation, digitalization of public relations and the law itself regulating these relations" ¹. V. Zhuravel, V. Shepitko and other Ukrainian scientists note that "digitalization is the latest reality of the advanced countries of Europe and the whole world, and therefore of Ukraine, which has chosen the European vector of development" ².

Currently, AI is not just a technological trend, a buzzword or a temporary fad, it is

- 1 Petryshyn O. V., Hyliaka O. S. Human rights in the digital age: Challenges, threats and prospects. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28. No. 1. Pp. 15–23. DOI: [10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.15-23](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.15-23) (date accessed: 19.02.2024).
- 2 Журавель В. А., Шепітько В. Ю. Розвиток криміналістики та судової експертизи в Україні: наближення до єдиного європейського простору / Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку : монографія. Харків, 2021. С. 651–669 ; Шевчук В. М. Європейський вектор розвитку сучасної криміналістики. Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 20-ї річн. створ. Полтав. юрид. ін-ту НЮУ ім. Ярослава Мудрого (Полтава, 29.09.2022). Полтава, 2022. С. 320–323. URL: <http://pli.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/36ірінник-29.09.pdf> (date accessed: 11.02.2024).

a third, computing era based on innovation and advanced technology. We are at a stage of fundamental change unlike that experienced by generation of the first industrial revolution³.

Cloud infrastructure Gigacloud even notes that “artificial intelligence is one of the most popular terms in the world today. According to some forecasts, AI will bring \$15.7 trillion to the world economy by 2035”⁴.

The authors of the Collins dictionary named AI the word of the year and consider it the next great technological revolution.

As N. Filipenko and S. S. Lukashevych emphasize, “*artificial intelligence technologies increasingly affect various spheres of social life, determining not only the level of opportunities, but protection degree of social values*”⁵.

Thereby the issues of ICT and AI application should be considered through the prism of legal, ethical, security, humanistic goals and values of modern society. Any achievements in the field of AI make sense only if they meet the ideals of self-development, self-knowledge and, ultimately, prosperity of entire human civilization. Excessive delegation of authority from a person to AI systems,

on the contrary, can negatively affect existential foundations of human existence, especially acutely raise the question of the meaning of its existence and life purpose.

In recent decades, “advanced countries around the world are investing hundreds of billions of dollars in the development of AI technologies (machine learning, computer vision, natural language processing), the use of which in products and services (especially in the defense sector) is becoming one of the leading elements of success in international markets”⁶.

Socio-philosophical discussions on ethical standards of ICT and AI use have been going on for a long time, but the theoretical understanding of the changes occurring within its systems, the modern specialization of AI and the impact of the latest developments in this area on humans, society and all branches of social life are still significantly behind introduction of these technologies into modern life.

This problem is becoming so urgent that the Ministry of Digital Transformation of Ukraine has developed a Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine⁷ (hereinafter referred to as *AI Concept*) and plans to develop an Ethical

3 Вебб Е. Велика дев'ятка. Як ІТ-гіганти та їхні розумні машини можуть змінити людство / пер. з англ. І. Возняка. Харків, 2020. С. 9. URL: https://book-ye.com.ua/upload/iblock/8de/908f1e91_ee9d_11ea_813d_000c29ae1566_3c5783ac_ee9e_11ea_813d_000c29ae1566.pdf (date accessed: 19.02.2024).

4 Що таке штучний інтелект: історія, види та складові / Gigacloud. URL: <https://gigacloud.ua/blog/navchannja/scho-take-shtuchnij-intelekt-istorija-vidi-ta-skladovi> (date accessed: 15.02.2024).

5 Філіпенко Н. Є., Лукашевич С. Ю. Інформаційні методики дослідження кримінальних правопорушень, вчинених з використанням технологій штучного інтелекту. *Наукові перспективи*. 2023. № 11 (41). № 11(7). С. 1084—1095. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-11(41)-1084-1095 (date accessed: 19.02.2024).

6 Можливості ШІ у правоохоронній системі міста. URL: <https://www.everest.ua/mozhlyvosti-shi-u-pravoohoronnij-systemi-mista/> (date accessed: 17.02.2024).

7 Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні : схвал. розпорядж. КМУ від 02.12.2020 р. № 1556-р (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (date accessed: 01.02.2024).

Code for the Use of AI, taking into account European experience ⁸.

The document states that “main task of state policy in the field of legal regulation of the use of AI is to ensure the protection of the rights and freedoms of participants in relations in the field of AI, the development and use of AI technologies in compliance with ethical standards.

For achieving the goal of AI Concept, the following tasks should be ensured:

- “Implementation of the norms enshrined in Recommendations on Artificial Intelligence adopted in June 2019 by the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD/LEGAL/0449) ⁹, subject to the ethical standards provided for in Recommendations CM/Rec(2020)1, approved on April 8 ¹⁰, 2020 by the Committee of Ministers of the Council of Europe for Member States on the impact of algorithmic systems on human rights, in legislation of Ukraine;
- consideration of the compliance issue of legislation of Ukraine with the

guidelines established by the Council of Europe on development and use of artificial intelligence technologies and its harmonization with the European one;

- *assessing possibility and determining the boundaries (ethical, legal) of the use of artificial intelligence systems for the purpose of providing professional legal assistance;*
- *ensuring functioning and activities of technical committees for standardization in accordance with the requirements of ДСТУ 1.14:2015 ¹¹ National Standardization. Procedures for the creation, operation and termination of the activities of technical committees for standardization in the field of artificial intelligence;*
- *ensuring interaction between the relevant Technical Committees of Ukraine and international subcommittees of standardization ISO/IEC JTC 1/SC 42 ¹² Artificial Intelligence on joint development of standards in the field of artificial intelligence;*

8 Повідомлення про проведення публічного громадського обговорення проєкту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» / Мінцифри України : офіц. сайт. URL: <https://thedigital.gov.ua/regulations/povidomlennya-pro-provedennya-publichnogogromadskogo-obgovorennya-proyektu-rozporyadzhennya-kabinetu-ministrivukrayini-pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-shtuchno-intelektu-v-ukrayini> (date accessed: 01.02.2024).

9 Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (OECD/LEGAL/0449). Adopted on: 22/05/2019. Amended on: 08/11/2023. OECD, 2024. 11 p. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449> (date accessed: 03.02.2024).— Прим. авт.

10 Рекомендація CM/Rec (2020) 1 Комітету Міністрів державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини : прийнято Ком. Мін-в 08.04.2020 р. на 1373-му засід. заступ. мін-в. URL: <https://www.echr.com.ua/document/rekomendaciya-cm-rec-20201-vid-08-04-2020/> (date accessed: 10.02.2024).— Прим. авт.

11 ДСТУ 1.14:2015 Національна стандартизація. Процедури створення, діяльності та припинення діяльності технічних комітетів стандартизації : прийнято наказом ДП «УкрНДНЦ» від 31.12.2015 р. № 217 (зі змін. та допов.) [Чинний від 01.06.2016]. Київ, 2016. 46 с. URL: <https://dntb.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3-1.14-2015.pdf> (date accessed: 19.02.2024).— Прим. авт.

12 ISO/IEC JTC 1/SC 42 Artificial Intelligence. URL: <https://www.iso.org/committee/6794475.html> (date accessed: 04.02.2024).— Прим. авт.

- support for initiatives to create organizational forms of cooperation between interested legal entities and individuals in the field of artificial intelligence;
- development of the Code of Ethics for Artificial Intelligence with the participation of a wide range of stakeholders;
- consideration of the need to regulate public relations in the field of artificial intelligence development at the legislative level”¹³.

Therefore, conclusion about legal, security and socio-ethical principles of procedure planning of development and implementation of ICT and AI in all fields of public life seems fair.

Analysis of Recent Researches and Publications

Some aspects of the problem under research were considered by: Yu. Baturin, K. Basin, P. Bilenchuk, A. Vengerov, V. Venediktov, M. Viekhov, O. Gavrilov, V. Golina, V. Golubev, O. Ivanenko, V. Zhuravel, M. Karchevsky, M. Kovalenko, V. Kolpakov, A. Komzyuk, O. Kokhanovska, V. Kuznetsov, M. Logvinenko, S. Lukashevich, T. Mikhailina, O. Mozhaev, M. Panov, V. Pyvovarov, M. Polieva, V. Severin, S. Semiletov, V. Sydorenko, K. Skoromnikov, F. Tarasenko, L. Tereshchenko, T. Tarakhonich, B. Ukraintsev, N. Filipenko, V. Frolov, V. Shevchuk, V. Shepitko, A. Chernykh, S. Chorny, S. Yasechko, etc. At the same time, many problematic issues of ICT and AI application remain debatable today and require additional coverage and development.

Development of philosophical, ethical, technical, legal, security, social and humanistic principles of interaction with AI aimed at effective and safe use of AI will help to eliminate these shortcomings. Such studies will make possible to formulate the content of the main requirements for developers and users of AI systems at any stage of its development and improvement, minimize possible negative consequences, determine the limits of the use of ICT and AI, intelligently and humanely realize their potential to solve the global problems of our civilization. Currently, much has already been done at the level of state structures, law enforcement agencies, scientific organizations, business and civil society to identify such principles, but their content is often not disclosed.

Consequently, research relevance is due to the need for a deeper and adequate reflection in legal, security and other documents that develop and approve the further development of social society of the realities of the impact of ICT and AI on society and humans, the need to identify the content of basic principles of human interaction with AI systems through the analysis of its most essential characteristics; identification of possible social, ethical consequences and prospects for human-AI interaction, safe and effective implementation of state functions.

Article Purpose

The aim of the article is to analyze the latest research of modern foreign and domestic scientists and determine the most optimal ways to use ICT and AI, identify and minimize its negative impact and develop established ethical standards for its application.

13 Концепція розвитку штучного інтелекту ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (date accessed: 14.02.2024).

Research Methods

The theoretical and methodological basis of this research is general scientific and special scientific methods (dialectical, analytical abstraction, comparative, interpretation, as well as a systematic approach) that were used to reveal ethical norms of the introduction of ICT and AI in all fields of public life.

Main Content Presentation

Encyclopedia Britannica defines AI as «the ability of a digital computer or computer-controlled robot to perform tasks commonly associated with intelligent beings. The term is frequently applied to the project of developing systems endowed with the intellectual processes characteristic of humans, such as the ability to reason, discover meaning, generalize, or learn from past experience. Since the development of the digital computer in the 1940s, it has been demonstrated that computers can be programmed to carry out very complex tasks — such as discovering proofs for mathematical theorems or playing chess — with great proficiency. Still, despite continuing advances in computer processing speed and memory capacity, there are as yet no programs that can match full human flexibility over wider domains or in tasks requiring much everyday knowledge. On the other hand, some programs have attained the performance levels of human experts and professionals in performing certain specific tasks, so that artificial intelligence in this limited sense is found in applications as

diverse as medical diagnosis, computer search engines, voice or handwriting recognition, and chatbots»¹⁴.

Collins English Dictionary interprets AI as «artificial intelligence is a type of computer technology which is concerned with making machines work in an intelligent way, similar to the way that the human mind works»¹⁵.

In turn, the *Oxford English Dictionary* considers AI as «the capacity of computers or other machines to exhibit or simulate intelligent behavior; the field of study concerned with this. In later use also: software used to perform tasks or produce output previously thought to require human intelligence, esp. by using machine learning to extrapolate from large collections of data. Also as a count noun: an instance of this type of software; a (notional) entity exhibiting such intelligence»¹⁶.

In other words, the development and use of ICT and AI opportunities are still in the field of constant discourse, which results are one of the most important subjects of discussion for scientists and practitioners around the world.

Most importantly, almost all scientists agree with the thesis that concept of artificial consciousness “implies availability of *an artificial conscience* [Here and further in the quotes we emphasize.— Authors.] as a mechanism for ensuring the ethics of AI decisions. This issue was positively perceived at the meeting of the Group of Governmental Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems of the UN Office for Disarmament Affairs on June 27, 2022”¹⁷.

14 Copeland B. J. Artificial intelligence / Encyclopædia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence> (date accessed: 19.02.2024).

15 Artificial intelligence / Collins English Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/artificial-intelligence> (date accessed: 05.02.2024).

16 Artificial intelligence / Oxford English Dictionary. URL: <https://www.oed.com/viewdictionaryentry/Entry/271625> (date accessed: 05.02.2024).

17 Шевченко А. І., Барановський С. В., Білокобильський О. В., Бодяньський Є. В., Бомба А. Я. та ін. Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні : монографія / за заг. ред. А. І. Шевченка. Київ, 2023. С. 61. URL: https://jai.in.ua/archive/2023/ai_mono.pdf (date accessed: 07.02.2024).

However, we consider different approaches to understanding ICT and AI, given the current level of development of its systems. Since today the debate about the selective, universal, general in AI is exclusively in the field of forecasts and predictions, we conclude that it is necessary to use the most general classification of AI, which subdivides the many available types of AI into *strong AI* and *weak (narrow) AI*.

At the same time, strong AI is still a speculative topic, and the object of scientific knowledge, in our opinion, today can only be AI created by man to solve specific practical problems, that is, narrow AI.

In turn, «*weak artificial intelligence (AI) — also called narrow AI — is a type of artificial intelligence that is limited to a specific or narrow area. Weak AI simulates human cognition. It has the potential to benefit society by automating time-consuming tasks and by analyzing data in ways that humans sometimes can't. Weak AI can be contrasted to strong AI, a theoretical form of machine intelligence that is equal to human intelligence*»¹⁸; that means narrow AI can be characterized as a group of technologies or as a result of human application of scientific knowledge to solve various practical tasks. Most researchers emphasize the systemic nature of narrow AI. Today, AI is considered a fully or partially autonomous system that organizes itself, has the ability to think, learn, and make decisions independently. An artificial intelligence system is a software-hardware complex containing hardware and software. Hardware includes all physical parts of a computer or machine: the carrier of AI, that is, the electronic and mechanical parts that make up the system. Software contains programs used to control the machine.

Computer technology specialists often call these parts *hard* and *soft*. Thus, an artificial intelligent system is a computer capable of performing functions characteristic only of a person, it is a system, the elements of which are a hardware complex, software and data set.

Hardware system are physical devices ensuring operation of applications. Software is a set of computer code and connections between its components which functions thanks to hardware system. Data set contains input and output data and the latter are the result of input data processing and exist as a solution and action of the AI system.

AI systems are both applications running in virtual space (for example, an image or text recognition program) and hardware devices with software (for example, unmanned vehicle, robot cleaner). Let us emphasize once again that all modern AI systems and work with AI are examples of narrow AI.

Systemic nature of narrow AI is evidenced by the definition of the high-level expert group of the European Commission, which formulated the following definition of AI: “*Artificial intelligence (AI) systems are software (and possibly hardware) systems developed by humans having a complex goal, act in physical or digital dimension, collecting data about the environment, interpreting collected and structured or unstructured data in the form of reasoning based on previously obtained knowledge or the results of processing new information and capable of making a decision on the best course of action from the point of view of achieving the goal set by a person. Such artificial intelligence systems are able to follow the rules set by the developer,*

18 The Investopedia Team. Weak AI (Artificial Intelligence): Examples and Limitations / Investopedia. Jan 01, 2022. URL: [https://www.investopedia.com/terms/w/weak-ai.asp#:~:text=Key%20Takeaways,Weak%20artificial%20intelligence%20\(AI\)-also%20called%20narrow%20AI,is%20equal%20to%20human%20intelligence](https://www.investopedia.com/terms/w/weak-ai.asp#:~:text=Key%20Takeaways,Weak%20artificial%20intelligence%20(AI)-also%20called%20narrow%20AI,is%20equal%20to%20human%20intelligence) (date accessed: 09.02.2024).

*construct a digital model of a particular process or phenomenon, and can also change their own behavior, adapting it to environmental conditions that have changed as a result of previously perfect actions”*¹⁹. This definition can be found in a separate document prepared by the expert group and published under the *Defining AI: Core Capabilities and Disciplines* title.

This definition, in our opinion, can be called the most correct, since it notes the main properties and abilities of AI that distinguish it from any other objects and phenomena of social reality, thereby reflecting the deep essence of this phenomenon.

It should be noted that in the report of the ad hoc intergovernmental committee of experts on AI of the Council of Europe, this definition of AI is recognized as the most accurate²⁰. However, it cannot be considered final, since the technical sciences and AI technology in the modern world are in constant development.

There is often confusion in the conceptual apparatus due to the identification of AI with the methods, methods, algorithms, and mathematical models created to ensure its working functions. It is, in particular, about machine learning and artificial neural network. Machine learning (hereinafter referred to as machine learning) is a group of methods (learning with a teacher, learning without a teacher, learning with reinforcement) that provide data analysis by a program for decision-making. With the help of these methods, separate

intellectual tasks are solved — such as collecting and analyzing data, drawing conclusions, etc. An artificial neural network (hereinafter referred to as ANN) is «neural networks, also known as artificial neural networks (ANNs) or simulated neural networks (SNNs), are a subset of machine learning and are at the heart of deep learning algorithms. Their name and structure are inspired by the human brain, mimicking the way that biological neurons signal to one another. Artificial neural networks (ANNs) are comprised of a node layers, containing an input layer, one or more hidden layers, and an output layer. Each node, or artificial neuron, connects to another and has an associated weight and threshold. If the output of any individual node is above the specified threshold value, that node is activated, sending data to the next layer of the network. Otherwise, no data is passed along to the next layer of the network. Neural networks rely on training data to learn and improve their accuracy over time. However, once these learning algorithms are fine-tuned for accuracy, they are powerful tools in computer science and artificial intelligence, allowing us to classify and cluster data at a high velocity. Tasks in speech recognition or image recognition can take minutes versus hours when compared to the manual identification by human experts. One of the most well-known neural networks is Google’s search algorithm»²¹.

In other words, ANN is a mathematical model created for analyzing and processing data and making decisions on this basis in the case of using MN methods. The creators

19 Ethics Guidelines for Trustworthy AI. Independent High-Level Expert Group on Artificial Intelligence Set up by the European Commission. 8 April 2019. 41 p. URL: <https://www.aepd.es/sites/default/files/2019-12/ai-ethics-guidelines.pdf> (date accessed: 12.02.2024).

20 Ad Hoc Committee on Artificial Intelligence (CAHAI) Policy Development Group (CAHAI-PDG). Draft Questionnaire for the Multi-Stakeholder Consultation. CAHAI-PDG(2021)01. 19 p. URL: <https://rm.coe.int/cahai-pdg-2021-01-draft-questionnaire-on-feasibility-study-rev14012020/1680a11d31> (date accessed: 16.02.2024).

21 What is a neural network? / IBM. URL: <https://www.ibm.com/topics/neural-networks> (date accessed: 19.02.2024).

of ANNs were inspired by biological neural networks, so it is built from artificial neurons (processors), which make AI software “intelligent”, become methods and tools for achieving the desired result by AI systems. The essence of AI systems is fully expressed in the above definition.

As the researchers note, there are several types of AI:

- “ *purely reactive* (these machines have no memory or data to work with, specializing in only one area of activity. For example, in a chess game, the machine watches the moves and makes the best decision to win);
- *limited memory* (such systems collect previous data and continue to add it to their memory. Have enough memory or experience to make the right decisions, while their memory is minimal. For example, such a machine might suggest a restaurant based on a person’s location);
- *theory of mind* (this type of AI understands thoughts and emotions, and interacts socially);
- *self-conscious* (self-conscious machines are the future generation of new technologies. They will be intelligent, sensitive, conscious)”²².

Thus, the AI common in modern society exists in the form of its weak (or narrow) version, designed to perform specific, human tasks. It is noted for its systemic nature, which ensures the integrity of the interacting components represented by software and information software, as well as hardware devices. It is able to collect data, interpret them in the form of considerations, make decisions

based on available information base about the possible and best way to solve the task assigned to.

Let us consider the opinions of Ukrainian scientists about the concept of information and information technologies (hereinafter referred to as *IT*), where AI has become the most widespread.

Let us start with the *information* definition. As already noted by N. Filipenko and S. Lukashevich, «despite the rich practice of using information flows in the intellectual activity of a modern person and the extensive theoretical development of this scientific category, today there is no stable definition of the concept of «information». This is due, first of all, to the diversity of areas of application of information; secondly, to the multi-vector nature of information flows; thirdly, to the large number of operators exchanging (disseminating) information; fourthly, to the rapid development of modern communication links and technologies, etc. The essence of the category under consideration is also strongly influenced by the lack of a single unified scientific language (i.e., the concept is used within the science in which it is applied). Specialists are no longer satisfied with the old definition of information, they need more specific features. Moreover, there are many definitions of information, and each of them reflects either the specifics of the field of knowledge in which a particular definition is used, or the specifics of the professional activity of the person who gave or proposed the said definition, or simply his or her personal taste and terminological inclinations»²³.

They noted that «with regard to the scientific definition of this concept, we emphasize that information is the definition of content obtained from the external world

22 Що таке штучний інтелект ... URL: <https://gigacloud.ua/blog/navchannja/scho-take-shtuchnij-intelekt-istorija-vidi-ta-skladovi> (date accessed: 07.02.2024).

23 Filipenko N. Ye., Lukashevych S. Yu. Information Technologies in Law Enforcement, Security and Expert Activities. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. No. 13 (27). Pp. 13–22. DOI: [10.52058/2786-6025-023-13\(27\)-13-21](https://doi.org/10.52058/2786-6025-023-13(27)-13-21) (date accessed: 08.02.2024).

in the process of our adaptation to it and the adaptation of our feelings to it. The process of obtaining and using information is the process of our adaptation to the contingencies of the external environment and our life activity in the external environment. The application of the general laws of the theory of philosophy allows us to understand the natural essence of information, so information will be understood as a certain characteristic of reflection due to the fact that reflection is a general property, an attribute of matter and is always characterized by organization. Having analyzed the above, we note that it is the category of reflection that is the key that allowed us to discover the nature of information. The specification of the content led to a simultaneous expansion of the scope of the concept of «information» and began to characterize not only the aspect of human communication, but also communication phenomena in technology, biological and other processes. We consider information to be a strategic product, it is the basis of management activities, reflects not only the conditions of existence, quality, patterns, features of the object, the functioning of the subject, but also the management system as a whole, with its elements in particular»²⁴.

According to Yu. Piliukov, «in the theory of exact sciences, in particular mathematics, there is a different approach to understanding the nature of information from the philosophical one. In cybernetics, information is understood as any set of signals, influences

or data that a system absorbs from the environment (input information), transmits to the environment (output information) or, ultimately, stores in itself (internal, intra-system information)»²⁵.

Ukrainian scientists, developing this statement, note that «in the theory of law, the study of legal phenomena is closely related to the development of a separate general scientific information approach, which has resulted in a new direction that combines the subject of forensic science with information processes»²⁶. At the same time, some scholars identify the concept of “information” with such concepts as “data”, “information”, “message”, “knowledge”, etc. Due to this, such concepts as “evidentiary”, “orientation”, “forensic”, “operational and investigative”²⁷, information, etc. have appeared and spread in the theory of legal sciences.

The impact of information and, ultimately, IT on civilization, as well as the impact of informatization processes on the socio-economic and political fields is considered quite positive, but the newest deviant manifestations are emerging (transforming) and interfering with sustainable life systems in the world every day. Some of them are positive, contribute to development of social relations in general and are the driving forces of progress in technology, economics and culture, even changing outdated schemes of morality and aesthetics. Instead, some of them generate negative changes, destroy established social relations with

24 Filipenko N. Ye., Lukashevych S. Yu. Op. cit. DOI: 10.52058/2786-6025-023-13(27)-13-21 (date accessed: 08.02.2024).

25 Пілюков Ю. О. Використання інформаційних систем в експертних підрозділах МВС України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. С. 190. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/45008> (date accessed: 09.02.2024).

26 Лукашевич В. Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования : монография. Киев, 1993. С. 84—90.

27 Салтевский М. В. Идентификация и информация. *Правоведение*. 1965. № 3. С. 84 ; Яременко В. В., Філіпенко Н. Є. Основи реалізації оперативно-розшукової інформації : наук.-практ. посіб. Київ, 2009. 216 с.

the onset of negative phenomena for societies²⁸.

Scientists identify the following main information threats of our time:

1. Spread of areas of specific expertise application in detection and investigation of crimes in the field of computer information and high technologies creates new risks associated with the possibility of cross-border circulation of information that is increasingly used for criminal geopolitical, military-political, terrorist, extremist and other illegal purposes to the detriment of international security and strategic stability.
2. Use expansion of information and psychological influence technologies by the special services of individual States to destabilize internal political and social situation in certain regions that threatens sovereignty and territorial integrity of States.
3. Intensification of information and psychological influence on Ukrainian society, especially young people, in order to impose a pro-Russian position and call for betrayal of Ukraine's national interests.
4. Strengthening influence of terrorist and extremist organizations, which in their practices actively use mechanisms of information influence on individual and public consciousness, actively recruit supporters and sympathizers

through social networks to incite hatred on religious, racial, ethnic grounds.

5. Emergence of new and improvement of existing computer crimes, especially in economic and financial field.
6. Increase in the number of computer attacks on critical infrastructure and air transport facilities.
7. Insufficiency of scientific research aimed at creating promising high technologies, low level of introduction of domestic developments in the field of information security, etc.²⁹

The *AI Concept* emphasizes that *"use of artificial intelligence technologies in ensuring information security is one of the factors that will contribute to ensuring national interests. In particular, monitoring social networks and Internet resources of electronic media using artificial intelligence technologies makes it possible to identify systemic trends and problems, act proactively, and analyze the target audience"*³⁰. To achieve the goal of the *AI Concept* in this area, *"the following tasks should be performed:*

- *formation and use of information resource, ensuring high rates of its filling and specified quality criteria (availability, reliability, timeliness, completeness);*
- *creation of a protected national information space using artificial intelligence technologies;*
- *detection, prevention and neutralization of real and potential*

28 Арістова І. В., Баранов О. А., Дзюбань О. П. та ін. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері та основи інформаційної деліктології : монографія / за заг. ред. проф. К. І. Беякова. Київ, 2019. С. 108. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/monografiya_ok_0_0.pdf (date accessed: 03.02.2024).

29 Філіпенко Н. Є., Снігерьев О. П., Бубліков А. В. Застосування спеціальних знань під час виявлення, профілактики й розслідування злочинів у сфері комп'ютерної інформації та високих технологій (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 162–178. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.12 (date accessed: 03.02.2024).

30 Концепція розвитку штучного інтелекту ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (date accessed: 14.02.2024).

*threats of dissemination by the media of the cult of violence, cruelty, pornography, attempts to manipulate public consciousness, in particular, by disseminating inaccurate, incomplete or biased information”*³¹.

Thereby safe and ethical use of information occupies one of the leading places in the modern development of world community.

In provisions of normative legal acts of Ukraine and research papers of foreign and Ukrainian authors, we find several almost identical terms: *information technologies* and *information and communication technologies*.

The current Law of Ukraine: *On the National Informatization Program*, where the term *information technology* is no longer used, contains a definition of the term *informatization*, understanding it as “*set of interrelated organizational, legal, political, socio-economic, scientific, technical, technological and production processes aimed at creating conditions for ensuring the development of the information society and the introduction of information, communication and digital technologies*”³².

According to Art. 1 of Law of Ukraine: *On the National Informatization Program* that has expired, “*information technology is a purposeful organized set of information processes using computer facilities that provide high speed data processing, fast*

*information retrieval, data dispersal, access to information sources regardless of their location”*³³.

According to the definition of H. Shvachych and V. Tolstoy, “*information technology is a data processing technology (information resource) consisting of a set of technological elements: collection, accumulation, search, processing, transmission of data to users based on modern technical means*”, and the term “*ICT <...> is often used as a synonym for <...> IT, although ICT is a more general term that emphasizes the role of unified technologies and the integration of telecommunications (telephone lines and wireless connections), computers, firmware, software, storage and audiovisual systems that allow users to create, access, store, transmit, and modify information. In other words, ICT consists of IT, as well as telecommunications, media broadcasting, all types of audio and video processing, transmission, network management and monitoring functions*”³⁴.

ICT is a general term that combines all technologies for the transfer of information. The concept of ICT is quite broad and variable. The most common is the interpretation of ICT as a rationally organized set of actions in information space for targeted production and dissemination of information to influence a specific audience: *communication technologies: planned impact on target groups*³⁵.

31 Концепція розвитку штучного інтелекту ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (date accessed: 19.02.2024).

32 Про Національну програму інформатизації : Закон України від 01.12.2022 р. № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#n191> (date accessed: 06.02.2024).

33 Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-BP (утрат. чин.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text> (date accessed: 19.02.2024). Він поступився місцем Закону України від 01.12.2022 р. № 2807-IX «Про Національну програму інформатизації».

34 Швачич Г. Г., Толстой В. В., Петречук Л. М., Іващенко Ю. С., Гуляєва О. А., Соболенко О. В. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології : навч. посіб. Дніпро, 2017. С. 5, 7. URL: https://nmetau.edu.ua/file/ikt_tutor.pdf (date accessed: 19.02.2024).

35 Reddick C. G. Handbook of Research on Strategies for Local E-Government Adoption and Implementation: Comparative Studies. IGI Global, 2009. 1106 p.

ICT is a set of technologies that ensure recording of information, its processing and exchange (transmission, dissemination, disclosure) and IT are methods and means of obtaining, transforming, transmitting, storing and using information³⁶.

Consequently, ICT can be defined as a set of actions related to the processing, storage and interpretation of information, as a result of which it is modified in accordance with the needs of a particular subject. In this form, data gets into public information flow, provoking a certain (mostly predicted and planned) reaction of influence audience. *"ICT is a set of methods, tools and techniques that are used to collect, process, store, disseminate information in the interests of its users"*³⁷.

The AI Concept states that field of AI is an area of activity in the field of IT ensuring creation, implementation and use of AI technologies³⁸.

According to Ukrainian scientists, *"AI is a function of artificial consciousness, represented by a system of algorithms created and controlled by it, which provides self-learning in accordance with available information, acquired knowledge, rules, laws of society and its experience, the creation of new knowledge on this basis to*

*fulfill human orders, as well as the ability to conduct self-diagnosis and substantiate decisions made by it"*³⁹.

AI is a *"metaphorical name of one of the priority scientific areas that has developed in the general complex of cybernetic research on the problems of modeling thinking processes, intensification of intellectual activity through the computerization of certain types of it. Therefore, acquiring an increasingly independent character in the process of accelerated development, it becomes the basis of high information technologies and systems, a powerful driver of the historical progress of mankind"*⁴⁰.

The main directions of legal regulation of safe functioning and development of IT are determined by the need to limit the use of information and electronic systems during genetic experiments, to determine the procedure for accessing and using electronic databases of confidential information and information related to development of bioelectronic and psychocomputer systems, as well as to develop procedures filing of lawsuits in case of violation of the balance of public and personal interests providing for resolution of conflict situations that arise in connection with functioning and

36 Климанська Л. Д. Комунікативні технології моделювання політичного простору в демократичному суспільстві. *Розвиток демократії та демократична освіта в Україні* : зб. мат-лів III міжнар. наук. конф. (Львів, 19–22.05.2005). Київ, 2006. URL: <https://scholar.google.com/scholar?cluster=17011766827876176489&hl=en&oi=scholar> (date accessed: 06.02.2024) ; Інформаційні й комунікаційні технології / UA5.org. URL: <https://www.ua5.org/svit/281-nformacijn-jj-komunkacijn-tekhnolog.htm> (date accessed: 06.02.2024).

37 Кочубей Л. Особливості сучасних інформаційно-комунікативних технологій в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 3 (89). С. 44–70. URL: https://apiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kochubei_osoblyvosti.pdf (date accessed: 02.02.2024).

38 Концепція розвитку штучного інтелекту ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (date accessed: 19.02.2024).

39 Шевченко А. І., Барановський С. В., Білокобильський О. В., Бодянский Є. В., Бомба А. Я. та ін. Зазнач. твір. С. 61. URL: https://jai.in.ua/archive/2023/ai_mono.pdf (date accessed: 11.02.2024).

40 Мороз О. Штучний інтелект / Філософський енциклопедичний словник // редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ, 2002. С. 727. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi-entsyklopedychnyi-slovyk.pdf (date accessed: 20.02.2024).

development of information and electronic systems. Probably, this opinion should be taken into account when determining the grounds for criminalization of an act, in particular, assessing the risks that State should counter by developing an effective criminal law policy and using the capabilities of AI in the field of IT.

An important role is played by specific expertise application during detection, prevention and investigation of crimes in the field of computer information and high technologies. As stated in modern Ukrainian specialist studies on this issue, “specifics of identifying and researching forensically significant computer information are primarily related to the fact that this field of specific expertise contains quite diverse science-intensive areas such as electronics, electrical engineering, information systems and processes, radio engineering and communication, computing (in particular, programming) and automation. Crimes of considered categories are most often latent in nature, leave no visible traces and are difficult to disclose and collect evidentiary information due to the wide use of remote access tools, data protection, etc.”⁴¹.

Note that one of the most important procedural forms of application of special knowledge is expertise. The computer forensic science term (hereinafter referred to as CFS) has entered the modern circulation of forensic expert institutions of the Ministry of Justice of Ukraine. We believe that the current terminology is not final. The use of terms is directly or

indirectly related to the appearance of new or moral obsolescence of existing technical means, so in the future both the appearance of new types of CFS and a change in its very name are possible. However, regardless of the name, its high technocratic nature and the need for it both by law enforcement agencies and society in general remain unchanged. “*The main task of experts during computer forensic is to answer questions requiring specific expertise in the field of computer forensics: knowledge about methods of searching, securing and researching digital evidence for crimes, related to computer information (cybercrimes).*”

CFS makes possible to form a complete evidence base by solving most diagnostic and identification issues i.e., it solves tasks related to the search, detection, evaluation and analysis of information contained in a computer system. As a result of CFS carried out during investigation of crimes related to violations of information security in open computer networks, theft (destruction, modification) of information and violations of information security, information is formed about vulnerability of information processing processes in information systems. At the same time, information security specialists can use the results of CFS to improve modern means of information protection and ensure information security”⁴². Taking into account the achievements of foreign and domestic scientists⁴³ in this direction, modern level of development of science and technology and the practical experience

41 Філіпенко Н. Є., Снігерьев О. П., Бубликов А. В. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.12 (date accessed: 20.02.2024).

42 Ibid.

43 Можаяев О. О., Можаяев М. О., Логвиненко М. О., Чорний С. В. Автоматизована система накопичення емпіричних даних у сфері комп'ютерно-технічних експертиз. Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми : зб. мат-лів Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 23.11.2018). Харків, 2018. С. 302—304. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/23_11_2018/pdf/89.pdf (date accessed: 19.02.2024) ; Філіпенко Н. Є., Лукашевич С. Ю. Зазнач. твір. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-11(41)-1084-1095 (date accessed: 21.02.2024).

of implementing CFS, the main objects of research of specialists in the field of CFS are integrated and embedded systems, open systems, communication systems, as well as multimedia information objects for the most part, the purpose of such research is to solve diagnostic and identification tasks during information system research, gain access to electronic equipment and information. Thus, special attention is paid to telecommunication services SMS, EMS, MMS during the research of mobile terminals, because they are able to provide information about persons involved in criminal acts (in particular, in mobile communication networks).

The AI Concept stipulates that “*main task in the field of cybersecurity during the implementation of the state policy for the development of the field of artificial intelligence is to protect communication, information and technological systems, information technologies, primarily those used by operators (suppliers) of key services (including critical infrastructure facilities) and are important for the continuity of the functioning of the State, society and the security of citizens*”⁴⁴.

Accordingly, “*comprehensive solution to cyber security issues requires the following tasks:*

- *improvement of legislation and creation of a modern regulatory framework for the implementation of the best world practices of artificial intelligence in the field of cybersecurity and cyber defense;*

- *development of innovative cybersecurity systems that widely use artificial intelligence technologies to automatically analyze and classify threats and automatically select a strategy for their containment and prevention;*
- *studying the issue of licensing foreign artificial intelligence developments in the field of cybersecurity, especially in the public sector;*
- *creation of national information systems, platforms and products in order to reduce the share of foreign software in the field of cybersecurity used by public administration bodies;*
- *update of state standards regarding information security, in particular state information resources, as well as the development of new national standards in the field of cyber security and cyber protection, in particular organizational and technical requirements related to security of applications, mobile devices, workstations, servers and networks, cloud computing models. Updating of standards and development of new ones should be carried out taking into account European and international standards, in particular standards: ISO 27001⁴⁵, ISO/IEC 27032^{46»} 47.*

Investigating the most relevant areas of application of ICT and AI, we found that in the process of designing, implementing and disseminating AI systems, a number of specific problems inevitably arise, which number is constantly increasing with

44 Концепція розвитку штучного інтелекту ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (date accessed: 14.02.2024).

45 ISO/IEC 27001:2022 Information security, cybersecurity and privacy protection. Information security management systems. Requirements. URL: <https://www.iso.org/standard/27001> (date accessed: 19.02.2024).— Прим. авт.

46 ISO/IEC 27032:2023 Cybersecurity. Guidelines for Internet security. URL: <https://www.iso.org/ru/standard/76070.html> (date accessed: 11.02.2024).— Прим. авт.

47 Концепція розвитку штучного інтелекту ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (date accessed: 19.02.2024).

development of application scope of AI systems.

Traditionally, these problems are called *ethical*, but, in our opinion, they go far beyond the actual ethical issues. The researchers rightly note that many problematic questions arise: “Will AI perceive morality and law and will it be guided by morality and law to make autonomous decisions?”, “What is the decision-making process for the AI system?”, “What are the moral and legal consequences of AI actions and decisions?”; “Can the AI system be held accountable for its actions?”. This is not a complete list of issues that arise in case of violation of the topic of legal and moral and ethical norms that should regulate issues related to the use of AI technologies⁴⁸.

We characterize them as socio-philosophical, since they cover a wide range of issues on the interaction between humans and AI in various fields of public life, violating, in addition to the actual ethical and moral problems, existential, axiological and others. In addition, their action worsens the condition and position of a person in the world. Consequently, they require understanding and permission both from ethical considerations and from the standpoint of social philosophy.

Thus, existential problem of human loss of the meaning of being can arise, for example, as a result of the introduction of ICT and AI into production. A person who

has lost his job due to his replacement by a robot often finds it difficult to find other forms of successful socialization, he feels useless, unclaimed by society and thinks about the purpose, value and meaning of his life. Axiological aspect of the impact of AI technologies on the worldview of modern man is due to the fact that society perceives AI as an absolute, unconditional value, displacing traditional values of human life on the sidelines of existence.

We should focus on a special class of problems caused by a certain novelty of the AI phenomenon, the lack of experience in its application in social practice and, as a result, the lack of human awareness of real and potential possibilities of using AI capabilities in the IT field.

Problems of applying AI capabilities in the field of IT have repeatedly become the subject of scientific discussion. According to its results, scientists have obtained important results and published reviews of the most important, in their opinion, issues.

Thus, J. Bossmann identified 9 main problems in the field of AI: unemployment, inequality, humanity, artificial stupidity, racist robots, security, evil gins, singularity and the rights of robots⁴⁹. M. Ryan and J. Antoniou and their co-authors are already talking about 17 challenges⁵⁰. T. Hagendorff in a fundamental study of various ethical guides⁵¹ identified problems of non-

48 Головка О. М., Боднар Є. Етико-правові проблеми використання роботів зі штучним інтелектом. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2022. Вип. 3 (55). С. 93–97. DOI: 10.20535/2308-5053.2022.3(55).269563 (date accessed: 19.02.2024).

49 Bossmann J. Top 9 Ethical Issues in Artificial Intelligence / World Economic Forum. Oct 21, 2016. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/10/top-10-ethical-issues-in-artificial-intelligence/> (date accessed: 14.02.2024).

50 Ryan M., Antoniou J., Brooks L., Jiya T., Macnish K. & Stahl B. Research and Practice of AI Ethics: a Case Study Approach Juxtaposing Academic Discourse with Organisational Reality. *Science and Engineering Ethics*. 2021. Vol. 27. Art. 16. DOI: 10.1007/s11948-021-00293-x (date accessed: 12.02.2024).

51 Hagendorff T. The Ethics of AI Ethics: An Evaluation of Guidelines. *Minds and Machines*. 2020. Vol. 30. Pp. 99–120. DOI: 10.1007/s11023-020-09517-8 (date accessed: 14.02.2024).

transparency, violation of confidentiality, discrimination, security threats, lack of accountability (responsibility).

In the report *Artificial Intelligence and Life in 2030: The One Hundred Year Study on Artificial Intelligence*⁵², among the urgent problems of the use of AI systems, the following are named: threat to the security and confidentiality of personal data, violation of criminal and civil liability, unemployment, certification.

The publication: *Ethically Aligned Design: a Vision for Prioritizing Human Well-being with Autonomous and Intelligent Systems*⁵³ states, in particular, “the use and impact of autonomous and intelligent systems (A/IS) become pervasive, we need to establish societal and policy guidelines in order for such systems to remain human-centric, serving humanity’s values and ethical principles. These systems have to behave in a way that is beneficial to people beyond reaching functional goals and addressing technical problems. This will allow for an elevated level of trust between people and technology that is needed for its fruitful, pervasive use in our daily lives.

To be able to contribute in a positive, non-dogmatic way, we, the techno-scientific communities, need to enhance our self-reflection, we need to have an open and honest debate around our imaginary, our sets of explicit or implicit values, our institutions, symbols and representations.

Eudaimonia, as elucidated by Aristotle, is a practice that defines human well-being as the highest virtue for a society. Translated roughly as «flourishing», the benefits of *eudaimonia*

begin by conscious contemplation, where ethical considerations help us define how we wish to live.

Whether our ethical practices are Western (Aristotelian, Kantian), Eastern (Shinto, Confucian), African (Ubuntu), or from a different tradition, by creating autonomous and intelligent systems that explicitly honor inalienable human rights and the beneficial values of their users, we can prioritize the increase of human well-being as our metric for progress in the algorithmic age. Measuring and honoring the potential of holistic economic prosperity should become more important than pursuing one-dimensional goals like productivity increase or GDP growth»⁵⁴.

This book states that «intelligent and autonomous technical systems are specifically designed to reduce human intervention in our day-to-day lives. In so doing, these new fields are raising concerns about their impact on individuals and societies. Current discussions include advocacy for the positive impact, as well as warnings, based on the potential harm to privacy, discrimination, loss of skills, economic impacts, security of critical infrastructure, and the long-term effects on social well-being. Because of their nature, the full benefit of these technologies will be attained only if they are aligned with our defined values and ethical principles. We must therefore establish frameworks to guide and inform dialogue and debate around the non-technical implications of these technologies... Autonomous systems designed to cause physical harm have additional ethical dimensions as

52 Stone P., Brooks R., Brynjolfsson E., Calo R., Etzioni O., Hager G. et al. *Artificial Intelligence and Life in 2030: The One Hundred Year Study on Artificial Intelligence* : Report of the 2015 Study Panel. Stanford University. Stanford, CA, Sept 2016. 52 p. DOI: [10.48550/arXiv.2211.06318](https://doi.org/10.48550/arXiv.2211.06318) (date accessed: 19.02.2024).

53 *Ethically Aligned Design: a Vision for Prioritizing Human Well-being with Autonomous and Intelligent Systems*. Version II. The IEEE Global Initiative on Ethics of Autonomous and Intelligent Systems. 266 p. URL: https://standards.ieee.org/wp-content/uploads/import/documents/other/ead_v2.pdf (date accessed: 13.02.2024).

54 Ibid.

compared to both traditional weapons and/or autonomous systems not designed to cause harm. These ethical dimensions include, at least, the following:

- Ensuring meaningful human control of weapons systems;
- Designing automated weapons with audit trails to help guarantee accountability and control;
- Including adaptive and learning systems that can explain their reasoning and decisions to human operators in a transparent and understandable way;
- Training responsible human operators of autonomous systems who are clearly identifiable;
- Achieving behavior of autonomous functions that is predictable to their operators;
- Ensuring that the creators of these technologies understanding the implications of their work;
- Developing professional ethical codes to appropriately address the development of autonomous systems intended to cause harm»⁵⁵.

Since daily use of IT in everyday life leads to significant changes in the material and spiritual world of a person, Ch. Reed⁵⁶ and M. U. Scherer⁵⁷ emphasize the problem of responsibility sharing in

the context of applying AI capabilities in the field of IT in smart cities. They write that AI systems should always be regulated, accountable and provided with mechanisms for compensating for accidents. This is precisely the type of regulation protecting human values and human life itself, sustainable development and environmental protection, compliance with requirements of social justice. These social values, in their opinion, should have an unconditional priority over economic values, considerations of profit and benefit.

Another equally striking example: R. Kurzweil⁵⁸ and B. Goertzel⁵⁹ believe that in a world of extremely intelligent machines, ICT and AI will directly affect well-being of people, therefore, they can both help and harm a person. Imagine that AI fails or falls into the hands of politically motivated terrorist groups or military organizations. With the help of AI, for example, they will spy, collect confidential information about organizations, politicians and individuals, which will cause significant damage to civilians and State institutions.

Unfortunately, it cannot be stated unequivocally that these fears are unjustified. The leading countries of the world are already using narrow AI for military purposes. We are talking, in particular, about unmanned aerial vehicles (drones) *Northrop Grumman X-47B*, which

55 Ethically Aligned Design URL: https://standards.ieee.org/wp-content/uploads/import/documents/other/ead_v2.pdf (date accessed: 17.02.2024).

56 Reed Ch. How should we regulate artificial intelligence? *Philosophical Transactions of the Royal Society A. Mathematical, Physical and Engineering Sciences*. 06 Aug 2018. Vol. 376. Is. 2128. P. 201. DOI: 10.1098/rsta.2017.0360 (date accessed: 19.02.2024).

57 Scherer M. U. Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies, and Strategies (May 30, 2015). *Harvard Journal of Law & Technology*. Spring 2016. Vol. 29. No. 2. 48 p. DOI: 10.2139/ssrn.2609777 (date accessed: 03.02.2024).

58 Kurzweil R. *The Age of Intelligent Machines*. Cambridge, MA : MIT Press, 1990. 565 p.

59 Goertzel B. Should Humanity Build a Global AI Nanny to Delay the Singularity Until it's Better Understood? *Journal of Consciousness Studies*. 2012. Vol. 19 (1–2). Pp. 96–111. URL: https://www.researchgate.net/publication/233497378_Should_Humanity_Build_a_Global_AI_Nanny_to_Delay_the_Singularity_Until_It's_Better_Understood (date accessed: 03.02.2024).

13 years ago were tested in the US Navy ⁶⁰. The management of this system, the choice of how to perform the task is completely entrusted not to a person, but to a narrow AI – a drone. Today, it is not yet known whether developers will develop such systems to the level of general intelligence. However, according to R. C. Arkin, the US military has already shown interest in producing intelligent systems designed to kill ⁶¹.

At the same time, there are ICTs that are already actively used in countering real terrorist threats.

As Ha. Spitsyna and N. Filipenko emphasize, *“the most dangerous and destructive consequences are determined by terrorist acts associated with the use of weapons, ammunition or explosives, because they create a real threat to people’s lives and health, cause the destruction of industrial, economic or defense facilities. <...> Complexity of the disclosure and investigation of the mentioned crimes is due to the following: the rapid appearance of the latest developments in the field of weapons; the weakness of the control system for the movement of weapons, ammunition and explosives along the demarcation line between the Armed Forces of Ukraine and armed terrorist groups; manifestations of corruption, shortcomings of organizational and economic activity in the Armed Forces of Ukraine; reduction of disciplinary requirements for military*

personnel; large gaps in the national-patriotic education of the population; the significant influence of the OUF on the socio-demographic structure of society (appearance of a large number of people who have been demobilized from ranks of the army and have combat experience and high military qualifications); an increase in stress and psychological burden on society, the emergence of panic moods caused by existence of negative military, economic and social factors; the activity of a large number of informal military-type associations; an increase in social tendencies towards the resolution of conflicts by force, the spread of manifestations of cruelty and violence; low coordination of actions of law enforcement agencies during anti-terrorist operations; the availability of a large database from the open arrays of the Internet on the creation and use of weapons and explosive devices; availability of so-called “dual-use” means that can be used as components to create homemade weapons or explosive devices; significant prevalence on the Internet of sites with overt extremist ideology, etc.” ⁶².

Unfortunately, critical infrastructure facilities are and will remain the most vulnerable to terrorist attacks. That is why, on February 17, 2017, the UN Security Council unanimously adopted Resolution No. 2341 on protection of critical infrastructure facilities and expanding the capabilities of states to prevent attacks on critical infrastructure facilities and

60 Navy’s Second Stealthy X-47B Drone Flies / Mlitary.com. DefenseTech. 2011-11-28. URL: <https://web.archive.org/web/20210511114646/https://www.military.com/defensetech/2011/11/28/second-x-47b-uav-flies> (date accessed: 13.02.2024).

61 Arkin R. C. Governing Lethal Behavior: Embedding Ethics in a Hybrid Deliberative/Reactive Robot Architecture / Eds. P. Wang, B. Goertzel, S. Franklin // Artificial general intelligence, 2008: Proceedings of the first AGI conference. Washington DC : ISO Press, 2008. Pp. 51–62. URL: <https://sites.cc.gatech.edu/ai/robot-lab/online-publications/formalizationv35.pdf> (date accessed: 18.02.2024).

62 Спіцина Г. О., Філіпенко Н. Є. Терористична діяльність: кримінально-правова політика протидії. Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річ. ХНУВС (Харків, 18.04.2019). Харків, 2019. С. 189. URL: https://univd.edu.ua/general-publishing/konf/18_04_2019/pdf/9.pdf (date accessed: 19.02.2024).

called on states to confront the danger of terrorist attacks on them. In sec. II: *Measures to combat and prevent terrorism* of the UN Global Counter-Terrorism Strategy, member states noted the need to “intensify all efforts to improve the security and protection of particularly vulnerable targets, such as infrastructure and public places, as well as in response to terrorist attacks and other disasters, in particular in the field of civil protection, recognizing that States may need assistance for this purpose”⁶³.

In this context, reliable short-term forecasts of non-state terrorism at the local level are key to the application of preventive measures. As scientists note, the study of armed conflicts and insurgents contributed to the development of prognostic models based on the theory⁶⁴ of the application of AI capabilities to predict the conflict on an accurate space temporal scale⁶⁵. However, this important information has not yet been included in terrorism research, which has largely focused on explanatory models using statistical approaches to capture and quantify the effects of the driving forces of terrorist attacks across space and time⁶⁶. Therefore, there is a need to develop an interpretable model for predicting

terrorist events on precise spatial and temporal scales which will contribute to implementation of effective measures, objective evaluation and sustainable development of relevant theories⁶⁷.

Dr. A. Python from Zhejiang University (China) and colleagues have found a way to improve the work of AI in this area. The scientists developed a framework “for predicting terrorist attacks around the world by first studying terrorist attacks that occurred during 2002-2016 (795 weeks) in 13 regions, including all subcontinental regions listed in the Global Terrorism Database (hereinafter referred to as GTD) and West Africa. For each region, predictive models have been built that allow identifying, evaluating and comparing the role of the main terrorist driving forces. Researchers have prepared a tree-like algorithm of interpreted machine learning with so-called gradient boosting. To cover all regions of the world that have experienced terrorist attacks for a long time, the authors divided the regions into cells, each of which covers an area of 50 × 50 km, and set a time parameter of 795 weeks. Then a tree-like machine learning algorithm began to work, analyzing the probability of terrorist attacks

63 The Protection of Critical Infrastructure Against Terrorist Attacks. Compendium of Good Practices. UN Office of Counter-Terrorism ; UN Security Council CTED ; Iterpol, 2022. 155 p. URL: https://www.un.org/counterterrorism/sites/www.un.org.counterterrorism/files/2225521_compendium_of_good_practice_web.pdf (date accessed: 19.02.2024).

64 Lim M. T., Metzler R., Bar-Yam Ya. Global Pattern Formation and Ethnic/Cultural Violence. *Science*. 2007. Vol. 317 (5844). Pp. 1540–1544. DOI: [10.1126/science.1142734](https://doi.org/10.1126/science.1142734) (date accessed: 02.02.2024) ; Zammit-Mangion A., Dewar M., Kadirkamanathan V., Sanguinetti G. Point process modelling of the Afghan War Diary. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2012. Vol. 109. Is. 31. Pp. 12414–12419. DOI: [10.1073/pnas.1203177109](https://doi.org/10.1073/pnas.1203177109) (date accessed: 03.02.2024).

65 Hegre H., Karlsen J., Nygård H. M., Strand H., Urdal H. Predicting Armed Conflict, 2010–2050. *International Studies Quarterly*. 2013. Vol. 57 (2). P. 255. DOI: [10.1111/isqu.12007](https://doi.org/10.1111/isqu.12007) (date accessed: 03.02.2024).

66 Nemeth S. Ch., Mauslein J. A., Stapley C. The Primacy of the Local: Identifying Terrorist Hot Spots Using Geographic Information Systems. *The Journal of Politics*. Apr 2014. Pp. 304–317. DOI: [10.1017/S0022381613001333](https://doi.org/10.1017/S0022381613001333) (date accessed: 19.02.2024).

67 Python A., Bender A., Nandi A. K., Hancock P. A., Arambepola R., Brandsch J., Lucas T. C. D. Predicting non-state terrorism worldwide. *Science Advances*. 2021. Vol. 7. Is. 31. DOI: [10.1126/sciadv.abg4778](https://doi.org/10.1126/sciadv.abg4778) (date accessed: 19.02.2024).

(and countermeasures) in each cell every week around the world”⁶⁸.

According to scientists, AI has quite effectively predicted events in territories that have repeatedly suffered from attacks, but it is difficult for them to build forecasts for regions where there have been no terrorist attacks for a long time. This data imbalance reduces the accuracy of models, but it can be achieved by applying additional parameters.

These problems are particularly acute in the process of using relatively recently invented *Generative Pre-trained Transformer* chat (hereinafter referred to as GPT-4), based on AI. The GPT-4 with AI chatbot is a generative language model launched by the commercial company *Open AI* on March 14, 2023 to develop previously developed GPT chatbots. It is called generative because it is able to create new data, not just analyze existing data. GPT-4 chat not only recognizes patterns, but also uses them to create new data.

Modern chatbot composes poems and songs, prepares slides in a certain style, successfully interviews for a job at Google, writes marketing campaigns for a certain demographic group, comments on online games and creates high-resolution images, makes forecasts, financial analytics, generates the simplest code, communicates in many languages of the world. The products obtained by GPT-4 are almost indistinguishable from human-generated content, since this system uses all the information available on the Internet. Therefore, at first glance, GPT-4 looks like a full-fledged partner of a person in the creative work of creating innovative

products. The advantages of this new AI tool (compared to its predecessors) are obvious, but it is important to see and understand the downside of this phenomenon and the problems it creates.

As the researchers note, «one of the key concerns surrounding GPT-4 is the issue of bias. AI models like GPT-4 are trained on vast amounts of data, which means that they can inadvertently perpetuate biases present in the training data. This can result in biased outputs and reinforce existing societal prejudices. It is essential for developers and researchers to address this issue and ensure that GPT-4 is trained on diverse and unbiased data to mitigate potential harm.

Another ethical consideration is the potential misuse of GPT-4. With its advanced capabilities, GPT-4 could be used to spread misinformation, create deepfake content, or even manipulate public opinion. This raises concerns about the responsibility of individuals and organizations in using GPT-4 ethically and responsibly. It is crucial to establish guidelines and regulations to prevent misuse and promote ethical practices in the development and deployment of AI technologies.

Additionally, the impact of GPT-4 on the job market cannot be overlooked. As AI continues to advance, there is a legitimate concern about job displacement and the need for re-skilling the workforce. GPT-4's ability to generate human-like content raises questions about the future of content creators, writers, and journalists. It is crucial for society to anticipate these changes and proactively prepare for the integration of AI technologies into various industries»⁶⁹.

68 Комп'ютер проти тероризму: вчені навчили ШІ передбачати теракти по всьому світу / Фокус. 04.08.2021. URL: <https://focus.ua/uk/digital/489637-kompyuter-protiv-terrorizma-uchenye-nauchili-ii-predskazyvat-terakty-po-vseму-miru> (date accessed: 11.02.2024).

69 Exploring the Ethical Impact of GPT-4: The Future of AI [Electronic resource] / SINCODE. Oct 31, 2023. URL: <https://www.sincode.ai/blog/exploring-the-ethical-impact-of-gpt-4-the-future-of-ai#:~:text=With%20its%20advanced%20capabilities%2C%20GPT,GPT-4%20ethical%20and%20responsibly> (date accessed: 19.02.2024).

Similar concerns are expressed by other experts. For example, research *8 Ethical Considerations of Large Language Models (LLM) Like GPT-4* states ⁷⁰ that «as LLMs become more powerful, it is vital to consider the ethical implications of their use. From generating harmful content to disrupting privacy and spreading disinformation, the ethical concerns surrounding the usage of LLMs are complicated and multifold. Large Language Models have the potential to generate harmful content such as hate speech, extremist propaganda, racist or sexist language, and other forms of content that could cause harm to specific individuals or groups.

While LLMs are not inherently biased or harmful, the data they are trained on can reflect biases that already exist in society. This can, in turn, lead to severe societal issues such as incitement to violence or a rise in social unrest. For instance, Open Ai's Chat GPT model was recently found to be generating racially biased content despite the advancements made in its research and development... a major ethical concern related to Large Language Models is their tendency to hallucinate, i.e., to produce false or misleading information using their internal patterns and biases. While some degree of hallucination is inevitable in any language model, the extent to which it occurs can be problematic. This can be especially harmful as models are becoming increasingly convincing, and users without specific domain knowledge will begin to over-rely on them. It can have severe consequences for the accuracy and truthfulness of the information generated by these models. Therefore, it's essential to ensure that AI systems are trained on

accurate and contextually relevant datasets to reduce the incidence of hallucinations... Another serious ethical concern related to LLMs is their capability to create and disseminate disinformation. Moreover, bad actors can abuse this technology to carry out influence operations to achieve vested interests. This can produce realistic-looking content through articles, news stories, or social media posts, which can then be used to sway public opinion or spread deceptive information. These models can rival human propagandists in many domains making it hard to differentiate fact from fiction. This can impact electoral campaigns, influence policy, and mimic popular misconceptions, as evidenced by TruthfulQA. Developing fact-checking mechanisms and media literacy to counter this issue is crucial... Weapon proliferators can potentially use LLMs to gather and communicate information regarding conventional and unconventional weapons production. Compared to traditional search engines, complex language models can procure such sensitive information for research purposes in a much shorter time without compromising accuracy. Models like GPT-4 can pinpoint vulnerable targets and provide feedback on material acquisition strategies given by the user in the prompt. It is extremely important to understand the implications of this and put in security guardrails to promote the safe use of these technologies» ⁷¹.

Another significant ethical problem of using AI capabilities in the field of IT is the progression of people's dependence on such programs and the gradual delegation to them by humans of solving increasingly complex and important tasks ⁷². According

70 Sajid H. *8 Ethical Considerations of Large Language Models (LLM) Like GPT-4* / UNITE.AI. Apr 10, 2023. URL: <https://www.unite.ai/8-ethical-considerations-of-large-language-models-llm-like-gpt-4/> (date accessed: 06.02.2024).

71 Ibid.

72 Baird A., Maruping L. M. The Next Generation of Research on IS Use: A Theoretical Framework of Delegation to and from Agentic IS Artifacts. *MIS Quarterly*. 2021. Vol. 45. Is. 1b. Pp. 315–341. DOI: 10.25300/MISQ/2021/15882 (date accessed: 19.02.2024).

to the researchers, in developing countries where there is a lack of experts in certain fields of knowledge, *GPT-4* chat can replace them by generating the information needed by users. The widespread use of chatbots in education currently requires restructuring and adaptation of the educational process, the work of teachers, researchers and university management to the conditions of a rapidly changing digital environment. Similar technologies are also actively used by students to write scientific papers, which causes problems with plagiarism and academic integrity⁷³. In addition to the obvious problems, it is worth considering the risk of more global and long-term negative consequences. It is, for example, about the possible rejection of education seekers from in-depth study and critical analysis of various aspects of the subject they are studying, as a result of their use of the *GPT-4* chat giving quick result without real immersion and mastering new skills and acquiring new knowledge. Thus, S. O'Connor notes that this can lead to atrophy of critical thinking and creative potential, which are necessary for human development⁷⁴.

Availability of this technology to the mass consumer and developers through programming languages (for example, *Python*), cloud services (for example, *Amazon Web Services*, *Microsoft Azure*, *Google*) makes it possible to apply it as widely as, for example, *Excel* and *Access*

software. This ease and simplicity multiply the risk of harm to a person due to the use of information generated by this system which has nothing to do with the real solution of the tasks facing a person.

At the same time, the use of ICT and AI capabilities in education greatly facilitates its administration. For example, most AI technologies in the field of education are still used to check the attendance of classes and the fulfillment of tasks by students, assess and analyze answers in exams, and draw up personal training plans. *IBM* has developed a *Teacher Advisor* that helps third-grade (US) math teachers make personalized lesson plans⁷⁵. This system adapts learning materials for students in the same class but with different skill levels. In the future, *IBM* plans to increase the number of subjects and classes, management and conducting of classes with/in which it will contribute.

Duolingo, a language learning software company, uses AI to analyze user activity and assess their learning progress. This software creates personalized lesson plans and regularly tests new strategies to improve their effectiveness⁷⁶. *Duolingo* structures lesson plans so that each user can learn how to improve their own results and implement the most effective options for learning foreign languages.

In our opinion, the problems caused by application of AI capabilities in the field of IT require a socio-ethical understanding,

73 Stokel-Walker Ch. AI bot ChatGPT writes smart essays — should professors worry? *Nature*. 2022 Dec 9. DOI: [10.1038/d41586-022-04397-7](https://doi.org/10.1038/d41586-022-04397-7) (date accessed: 09.02.2024).

74 O'Connor S. Open artificial intelligence platforms in nursing education: Tools for academic progress or abuse? *Nurse Education in Practice*. 2023. Vol. 66. Art. 103537. DOI: [10.1016/j.nepr.2022.103537](https://doi.org/10.1016/j.nepr.2022.103537) (date accessed: 19.02.2024).

75 Harris E. A. Next Target for IBM's Watson? Third-Grade Math. *The New York Times*. Sept 27, 2016. URL: <http://www.nytimes.com/2016/09/28/nyregion/ibm-watson-common-core.html> (date accessed: 18.02.2024).

76 Guliani P. Duolingo Looks to Dominate the Mobile Education Market With New Flashcard App TinyCards / *Forbes*. July 22, 2016. URL: <http://www.forbes.com/sites/parulguliani/2016/07/22/duolingo-looks-to-dominate-the-mobile-education-market-with-new-flashcard-app/> (date accessed: 17.02.2024).

since their content corresponds to the main intention of socio-philosophical research. Social philosophy traditionally studies the universal, essential features of society, the most general laws of its dynamics, the deep causes of specific events and processes, and prospects for the development of society from the standpoint of integrity and systematicity. All this knowledge is necessary for her to clarify the place and role of a person who is the creator of values and norms necessary for the common existence of significant groups of people functioning of social institutions, existence of social reality in general.

These issues are and will remain the subject of consideration by philosophers. So, «three main themes that repeat across multiple papers concern, firstly, surveillance and algorithmic decision-making — its nature (Søe), harms (Brincker), acceleration (Vestergaard), normalization (Selinger and Rhee) — and possible rethought ownership (Schneider). Another reoccurring theme is the harm of the widespread myth or ideology of “technological determinism.” Namely, the notion that even though technology is made and implemented by human hands, we somehow are entirely incapable of shaping its developments and use. Several papers explicitly analyze and express concerns about this notion (see especially Vestergaard and Brincker), and others implicitly counter it by way of proposing new directions (see especially Alfano and Schneider). A last theme that repeats in these articles is the importance of public spaces, and the need for new ways of supporting the social and democratic fabric of society in the face of current trends of surveillance and misinformation (Søe, Vestergaard, Brincker, Alfano, and Schneider)»⁷⁷.

In other words, in the focus of socio-philosophical research, there is always

a person as the central element of the universe, creator and carrier of all the properties and qualities of the social, without which there is no point in talking about society. Thus, the problems arising while human interaction with AI systems should be added to the range of issues studied by social philosophy, since discussion and resolution of these issues concerns foundations of human existence in the world, its position in relation to the rest of the components of social reality, as well as the immediate and remote prospects for its development.

As noted in professional researches, «*philosophy of mind examines questions about mental states, cognition, and consciousness in humans, and these inquiries become even more intriguing when applied to AI. Philosophers ponder whether AI can genuinely possess conscious experiences or if it merely mimics human-like behavior without true subjective awareness. As AI increases its sophistication, these views become more relevant to our ethical responsibilities in creating and interacting with intelligent machines. One captivating thought experiment in this domain is the concept of the philosophical zombie — a hypothetical being that is physically identical to a conscious human but lacks subjective experience or consciousness. It is indistinguishable from a conscious person in behavior and responses, but has no inner experience. Philosophers use this experiment to consider whether AI could ever be functionally identical to conscious beings without necessarily having consciousness. Transparency and accountability are vital ethical concerns in AI. The “black-box” nature of some AI algorithms makes it challenging to understand the reasoning behind their decisions. The concept of accountability becomes more complex as AI systems become more autonomous and operate beyond human*

77 Pedersen E. O., Brincker M. Philosophy and Digitization: Dangers and Possibilities in the New Digital Worlds. SATS. Northern European Journal of Philosophy. July 8, 2021. DOI: 10.1515/sats-2021-0006 (date accessed: 05.02.2024).

oversight. Philosophers grapple with questions regarding the allocation of responsibility when AI makes mistakes or causes harm. They explore the role of human designers, the training data used to create AI models, and the transparency of decision-making processes as crucial factors in determining accountability»⁷⁸.

Thereby socio-philosophical research is also necessary to identify the complex nature of the problems of applying AI capabilities in the field of IT, to find solutions to these problems not only from the theoretical positions of ethics, axiology, philosophical anthropology and other branches of knowledge about man and society, but to understand integrity of human social life, implementation of humanistic ideals, activity nature, purposeful human function, its ability to transform nature and the resulting central position of man in social activity.

Conclusions

Summarizing the above, we note that a security threat or harm is a central, system-forming security, legal and socio-philosophical problem of the application of AI technology in the field of IT.

In the sources considered by us, researchers name the following most frequently discussed issues and problems of applying AI capabilities in the field of IT: violation of human autonomy, social injustice, violation of confidentiality, lack of responsibility, opacity, harm to humans.

Certainly, the proposed list of ICT and AI application problems is not exhaustive. The penetration of AI systems into all spheres of public life, the continuous improvement of technologies and the growth of their impact on human life and activity will eventually clarify and replenish this list. In addition, it is obvious that social problems can cause not only the use of AI capabilities in the field of IT: non-AI technologies are also quite capable of acting as a source of

these problems. However, use of AI can enhance the effect of other causes, as well as independently worsen human situation in the world.

All of the above necessitates a systematic, holistic, balanced study of the impact on society and humans of the use of AI capabilities in the field of IT by means and methods of humanistically oriented and socio-philosophical interpretation of human interaction with AI, which makes it possible to find solutions and ways to overcome existing and possible problems and obstacles in this area in the future.

Застосування штучного інтелекту й інформаційно-комунікаційних технологій: соціально-етичні проблеми (оглядова стаття)

**Наталія Філіпенко, Сергій Лукашевич,
Олена Андреева, Александар Іванович**

Метою статті є розкрити сутність соціальних та етичних вимог до застосування інформаційно-комунікаційних технологій і штучного інтелекту в житті сучасної людини, соціуму й держави. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Своєрідність аналізованої теми передбачає обов'язкове зваження на правила і вимоги, уже сформульовані різноманітними соціальними інституціями й організаціями у відповідь на виклики цифрової реальності. Наголошено, що наявне етичне регулювання застосування інформаційно-комунікаційних технологій і штучного інтелекту здебільшого обмежено рамковими, декларативними документами, які позначають лише загальні підходи та мету взаємодії людства із системами штучного інтелекту, своєрідне застереження про можливі негативні наслідки застосування технологій. Незважаючи на суттєві збіги в запропонованих принципах, зміст цих норм до сьогодні залишається майже нерозкритим.

⁷⁸ Pedersen E. O., Brincker M. Op. cit. DOI: 10.1515/sats-2021-0006 (date accessed: 22.02.2024).

Акцентовано, що використання штучного інтелекту потребує спеціального правового регулювання, оскільки йдеться про життя та здоров'я людей. Через потенційну небезпеку для цивілізації інформаційно-комунікаційних технологій і штучного інтелекту необхідно суворо ліцензувати діяльність, пов'язану з виробництвом і експлуатацією таких систем. Для цього на законодавчому рівні потрібно чітко визначити відповідальних за виникнення позаштатних ситуацій, а також відповісти на питання: «Чи можливий і чи правомірний перехід штучного інтелекту зі статусу об'єкта у статус суб'єкта правовідносин?». Усе згадане вище свідчить про важливість і значущість обраної мети дослідження та потребує соціально-етичного осмислення найбільш актуальних проблем застосування можливостей штучного інтелекту.

Ключові слова: штучний інтелект; інформаційно-комунікаційні технології; соціальні виклики; етичні проблеми; сфера інформаційних технологій.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють про відсутність у них конфлікту інтересів, що стосуються цієї теми; хоча Александар Іванович є членом редакційної колегії збірника, він не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення,

і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Ad Hoc Committee on Artificial Intelligence (CAHAI) Policy Development Group (CAHAI-PDG). Draft Questionnaire for the Multi-Stakeholder Consultation. CAHAI-PDG(2021)01. URL: <https://rm.coe.int/cahai-pdg-2021-01-draft-questionnaire-on-feasibility-study-rev14012020/1680a11d31>.
- Aristova, I. V., Baranov, O. A., Dzoban, O. P. et al. (2019). *Yurydychna vidpovidalnist za pravoporushennia v informatsiinii sferi ta osnovy informatsiinoi deliktologii* [Legal liability for offenses in the information sphere and the basics of information] : monohrafiia / za zah. red. prof. K. I. Bieliakova. Kyiv. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/monografiya_ok_0_0.pdf [in Ukrainian].
- Arkin, R. C. (2008). *Governing Lethal Behavior: Embedding Ethics in a Hybrid Deliberative/Reactive Robot Architecture* / Eds. P. Wang, B. Goertzel, S. Franklin // Artificial general intelligence, 2008: Proceedings of the first AGI conference. Washington DC : ISO Press. URL: <https://sites.cc.gatech.edu/ai/robot-lab/online-publications/formalizationv35.pdf>.
- Artificial intelligence / Collins English Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/artificial-intelligence>.
- Artificial intelligence / Oxford English Dictionary. URL: <https://www.oed.com/viewdictionaryentry/Entry/271625>.
- Baird, A., Maruping, L. M. (2021). The Next Generation of Research on IS Use: A Theoretical Framework of Delegation to and from Agentic IS Artifacts. *MIS Quarterly*. Vol. 45. Is. 1b. DOI: 10.25300/MISQ/2021/15882.
- Bossmann, J. (2016). Top 9 Ethical Issues in Artificial Intelligence / *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/10/top-10-ethical-issues-in-artificial-intelligence>.
- Copeland, B. J. Artificial intelligence / *Encyclopædia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence>.

- Ethically Aligned Design: A Vision for Prioritizing Human Well-being with Autonomous and Intelligent Systems*. Version II. The IEEE Global Initiative on Ethics of Autonomous and Intelligent Systems. URL: https://standards.ieee.org/wp-content/uploads/import/documents/other/ead_v2.pdf.
- Ethics Guidelines for Trustworthy AI* (2019). Independent High-Level Expert Group on Artificial Intelligence Set up by the European Commission. URL: <https://www.aepd.es/sites/default/files/2019-12/ai-ethics-guidelines.pdf>.
- Exploring the Ethical Impact of GPT-4: The Future of AI (2023) / SINCODE. URL: <https://www.sincode.ai/blog/exploring-the-ethical-impact-of-gpt-4-the-future-of-ai#:~:text=With%20its%20advanced%20capabilities%2C%20GPT,GPT-4%20ethically%20and%20responsibly>.
- Filipenko N. Ye., Snigerov O. P., Bublikov A. V. (2020). The use of special knowledge while identification, prevention and investigation of crimes in the field of computer-based information and high technologies (Review Article). *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 22nd Issue. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.12.
- Filipenko, N. Ye., Lukashevych, S. Yu. (2023). Information Technologies in Law Enforcement, Security and Expert Activities. *Наука і техніка сьогодні*. No. 13 (27). DOI: 10.52058/2786-6025-023-13(27)-13-21.
- Filipenko, N. Ye., Lukashevych, S. Yu. (2023). Informatsiini metodyky doslidzhennia kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh z vykorystanniam tekhnolohii shtuchnoho intelektu [Information methods for researching criminal offenses committed using artificial intelligence technologies]. *Naukovi perspektyvy*. № 11 (41). № 11(7). DOI: 10.52058/2708-7530-2023-11(41)-1084-1095 [in Ukrainian].
- Goertzel, B. (2012). Should Humanity Build a Global AI Nanny to Delay the Singularity Until it's Better Understood? *Journal of Consciousness Studies*. Vol. 19 (1–2). URL: https://www.researchgate.net/publication/233497378_Should_Humanity_Build_a_Global_AI_Nanny_to_Delay_the_Singularity_Until_It's_Better_Understood.
- Guliani, P. (2016). Duolingo Looks to Dominate the Mobile Education Market With New Flashcard App TinyCards / *Forbes*. URL: <http://www.forbes.com/sites/parulguliani/2016/07/22/duolingo-looks-to-dominate-the-mobile-education-market-with-new-flashcard-app>.
- Hagendorff, T. (2020). The Ethics of AI Ethics: An Evaluation of Guidelines. *Minds and Machines*. Vol. 30. DOI: 10.1007/s11023-020-09517-8.
- Harris, E. A. (2016). Next Target for IBM's Watson? Third-Grade Math. *The New York Times*. URL: <http://www.nytimes.com/2016/09/28/nyregion/ibm-watson-common-core.html>.
- Hegre, H., Karlsen, J., Nygård, H. M., Strand, H., Urdal, H. (2013). Predicting Armed Conflict, 2010–2050. *International Studies Quarterly*. Vol. 57 (2). DOI: 10.1111/isqu.12007.
- Holovko, O. M., Bodnar, Ye. (2022). Etyko-pravovi problemy vykorystannia robotiv zi shtuchnym intelektom [Ethical and legal problems of using robots with artificial intelligence]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskyi politekhnichniyi instytut»*. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. Vyp. 3 (55). DOI: 10.20535/2308-5053.2022.3(55).269563 [in Ukrainian].
- Informatsiini y komunikatsiini tekhnolohii [Information and communication technologies] / UA5.org. URL: <https://www.ua5.org/svit/281-nformacijn-jj-komunkacijn-tekhнолог.htm> [in Ukrainian].
- ISO/IEC 27001:2022 *Information security, cybersecurity and privacy protection*. Information security management systems. Requirements. URL: <https://www.iso.org/standard/27001>.
- ISO/IEC JTC 1/SC 42 *Artificial Intelligence*. URL: <https://www.iso.org/committee/6794475.html>.
- ISO/IEC 27032:2023 *Cybersecurity*. Guidelines for Internet security. URL: <https://www.iso.org/ru/standard/76070.html>.
- Klymanska, L. D. (2006). Komunikatyvni tekhnolohii modeliuvannia politychnoho prostoru v demokratychnomu suspilstvi [Communicative technologies of modeling political space in a democratic society]. *Rozvytok demokratii ta demokratychna osvita v Ukraini* : zb. mat-liv III mizhnar. nauk.

- konf. (Lviv, 19–22.05.2005). Kyiv. URL: <https://scholar.google.com/scholar?cluster=17011766827876176489&hl=en&oi=scholar> [in Ukrainian].
- Kochubei, L. (2017). Osoblyvosti suchasnykh informatsiino-komunikatyvnykh tekhnolohii v Ukraini [Specifics of modern information and communication technologies in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. Vyp. 3 (89). URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kochubei_osoblyvosti.pdf [in Ukrainian].
- Kompiuter proty terorizmu: vcheni navchyly ShI peredbachaty terakty po vsomu svitu (2021) [Computer against terrorism: scientists have taught AI to predict terrorist attacks around the world] / *Fokus*. URL: <https://focus.ua/uk/digital/489637-kompyuter-protiv-terrorizma-uchenyenauchili-ii-predskazyvat-terakty-po-vsemu-miru> [in Ukrainian].
- Kurzweil, R. (1990). *The Age of Intelligent Machines*. Cambridge, MA : MIT Press.
- Lim, M. T., Metzler, R., Bar-Yam, Ya. (2007). Global Pattern Formation and Ethnic/Cultural Violence. *Science*. Vol. 317 (5844). DOI: 10.1126/science.1142734.
- Lukashevich, V. G. (1993). *Kriminalisticheskaya teoriya obsheniya: postanovka problemy, metodika issledovaniya, perspektivy ispolzovaniya* [Forensic theory of communication: statement of the problem, research methodology, prospects for use] : monografiya. Kiev [in Russian].
- Moroz, O. (2002). Shtuchnyi intelekt / *Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk* [Artificial intelligence/Philosophical encyclopedic dictionary] // redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ta in. Kyiv. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskiy_entsyklopedychniy_slovnyk.pdf [in Ukrainian].
- Mozhaiev, O. O., Mozhaiev, M. O., Lohvynenko, M. O., Chornyi, S. V. (2018). Avtomatyzovana systema nakopychennia empyrychnykh danykh u sferi kompiuternotekhnichnykh ekspertyz [Automated system of accumulation of empirical data in the field of computer forensics]. *Aktualni pytannia protydii kiberzlochynnosti ta torhivli liudmy* : zb. mat-liv Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 23.11.2018). Kharkiv. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/23_11_2018/pdf/89.pdf [in Ukrainian].
- Mozhlyvosti ShI u pravookhoronnii systemi mista [AI capabilities in the city law enforcement system]. URL: <https://www.everest.ua/mozhlyvosti-shi-u-pravookhoronnij-systemi-mista/> [in Ukrainian].
- Navy's Second Stealthy X-47B Drone Flies(2011) / *Military.com*. *DefenseTech*. URL: <https://web.archive.org/web/20210511114646/https://www.military.com/defensetech/2011/11/28/second-x-47b-uav-flies>.
- Nemeth, S. Ch., Mauslein, J. A., Stapley, C. (2014). The Primacy of the Local: Identifying Terrorist Hot Spots Using Geographic Information Systems. *The Journal of Politics*. DOI: 10.1017/S0022381613001333.
- O'Connor, S. (2023). Open artificial intelligence platforms in nursing education: Tools for academic progress or abuse? *Nurse Education in Practice*. Vol. 66. Art. 103537. DOI: 10.1016/j.nepr.2022.103537.
- Pedersen, E. O., Brincker, M. (2021). Philosophy and Digitization: Dangers and Possibilities in the New Digital Worlds. *SATS. Northern European Journal of Philosophy*. DOI: 10.1515/sats-2021-0006.
- Petryshyn, O. V., Hyliaka, O. S. (2021). Human rights in the digital age: Challenges, threats and prospects. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. Vol. 28. No. 1. DOI: 10.37635/jnalsu.28(1).2021.15-23.
- Piliukov, Yu. O. (2009). *Vykorystannia informatsiynykh system v ekspertnykh pidrozdilakh MVS Ukrainy* [Use of information systems in expert units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/45008> [in Ukrainian].
- Povidomlennia pro provedennia publichnoho hromadskoho obhovorennia projektu rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini» [Notice of public discussion of the draft order of the Cabinet of Ministers of Ukraine: On Approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in

- Ukraine] / Mintsyfry Ukrainy : ofits. sait. URL: <https://thedigital.gov.ua/regulations/povidomlennya-pro-provedennya-publichnohogromadskogo-obgovorennya-proyektu-rozporyadzhennya-kabinetu-ministrivukrayini-pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini> [in Ukrainian].
- Python, A., Bender, A., Nandi, A. K., Hancock, P. A., Arambepola, R., Brandsch, J., Lucas, T. C. D. (2021). Predicting non-state terrorism worldwide. *Science Advances*. Vol. 7. Is. 31. DOI: [10.1126/sciadv.abg4778](https://doi.org/10.1126/sciadv.abg4778).
- Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (OECD/LEGAL/0449). Adopted on: 22/05/2019. Amended on: 08/11/2023. OECD, 2024. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449>.
- Reddick, C. G. (2009). *Handbook of Research on Strategies for Local E-Government Adoption and Implementation: Comparative Studies*. IGI Global.
- Reed, Ch. (2018). How should we regulate artificial intelligence? *Philosophical Transactions of the Royal Society A. Mathematical, Physical and Engineering Sciences*. Vol. 376. Is. 2128. DOI: [10.1098/rsta.2017.0360](https://doi.org/10.1098/rsta.2017.0360).
- Ryan, M., Antoniou, J., Brooks, L., Jiya, T., Macnish, K. & Stahl, B. (2021). Research and Practice of AI Ethics: A Case Study Approach Juxtaposing Academic Discourse with Organisational Reality. *Science and Engineering Ethics*. Vol. 27. Art. 16. DOI: [10.1007/s11948-021-00293-x](https://doi.org/10.1007/s11948-021-00293-x).
- Sajid, H. (2023). 8 Ethical Considerations of Large Language Models (LLM) Like GPT-4 / UNITE.AI. URL: <https://www.unite.ai/8-ethical-considerations-of-large-language-models-llm-like-gpt-4>.
- Saltevsij, M. V. (1965). Identifikaciya i informaciya [Identification and information]. *Pravovedenie*. № 3 [in Russian].
- Scherer, M. U. (2016). Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies, and Strategies (May 30, 2015). *Harvard Journal of Law & Technology*. Vol. 29. No. 2. DOI: [10.2139/ssrn.2609777](https://doi.org/10.2139/ssrn.2609777).
- Shcho take shtuchnyi intelekt: istoriia, vydy ta skladovi [What is artificial intelligence: history, types and components] / *Gigacloud*. URL: <https://gigacloud.ua/blog/navchannja/scho-take-shtuchnij-intelekt-istorija-vidi-ta-skladovi> [in Ukrainian].
- Shevchenko, A. I., Baranovskyi, S. V., Bilokobyl'skyi, O. V., Bodianskyi, Ye. V., Bomba, A. Ya. ta in. (2023). *Stratehiia rozvytku shtuchnogo intelektu v Ukraini* [Strategy for development of artificial intelligence in Ukraine] : monohrafiia / za zah. red. A. I. Shevchenka. Kyiv. URL: <https://jai.in.ua/archive/2023/ai-mono.pdf> [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2022). Yevropeiskyi vektor rozvytku suchasnoi kryminalistyky [European vector of development of modern criminalistics]. *Adaptatsiia pravovoi systemy Ukrainy do prava Yevropeiskoho Soiuzu: teoretychni ta praktichni aspekty* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf. z nahody 20-yi richn. stvor. Poltav. yuryd. in-tu NIuU im. Yaroslava Mudroho (Poltava, 29.09.2022). Poltava. URL: <http://pli.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/Zbirnyk-29.09.pdf> [in Ukrainian].
- Shvachych, H. H., Tolstoi, V. V., Petrechuk, L. M., Ivashchenko, Yu. S., Huliaieva, O. A., Sobolenko, O. V. (2017). *Suchasni informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii* [Modern information and communication technologies] : navch. posib. Dnipro. URL: https://nmetau.edu.ua/file/ikt_tutor.pdf [in Ukrainian].
- Spitsyna, H. O., Filipenko, N. Ye. (2019). Terorystychna diialnist: kryminalno-pravova polityka protydii [Terrorist activity: criminal law policy of counteraction]. *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasoby protydii zlochynam proty hromadskoi bezpeky ta publichnogo poriadku* : zb. tez dop. mizhnar. nauk.-prakt. konf. do 25-rich. KhNUVS (Kharkiv, 18.04.2019). Kharkiv. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/18_04_2019/pdf/9.pdf [in Ukrainian].
- Stokel-Walker, Ch. (2022). AI bot ChatGPT writes smart essays — should professors worry? *Nature*. DOI: [10.1038/d41586-022-04397-7](https://doi.org/10.1038/d41586-022-04397-7).
- Stone, P., Brooks, R., Brynjolfsson, E., Calo, R., Etzioni, O., Hager, G. et al. (2016). *Artificial Intelligence and Life in 2030: The One Hundred Year Study on Artificial Intelligence* : Report of the 2015 Study Panel. Stanford

- University. Stanford, CA. DOI: 10.48550/arXiv.2211.06318.
- The Investopedia Team. Weak AI (Artificial Intelligence): Examples and Limitations (2022) / *Investopedia*. URL: [https://www.investopedia.com/terms/w/weak-ai.asp#:~:text=Key%20Takeaways-,Weak%20artificial%20intelligence%20\(AI\)-also%20called%20narrow%20AI-,is%20equal%20to%20human%20intelligence.](https://www.investopedia.com/terms/w/weak-ai.asp#:~:text=Key%20Takeaways-,Weak%20artificial%20intelligence%20(AI)-also%20called%20narrow%20AI-,is%20equal%20to%20human%20intelligence.)
- The Protection of Critical Infrastructure Against Terrorist Attacks* (2022). Compendium of Good Practices. UN Office of Counter-Terrorism ; UN Security Council CTED ; Interpol. URL: https://www.un.org/counterterrorism/sites/www.un.org.counterterrorism/files/2225521_compendium_of_good_practice_web.pdf.
- Veblen, E. (2020). *Velyka deviatka. Yak IT-hihanty ta yikhni rozumni mashyny mozhut zminyty liudstvo* [The Big Nine: How the Tech Titans and Their Thinking Machines Could Warp Humanity] / per. z anhl. I. Vozniaka. Kharkiv. URL: https://book-ye.com.ua/upload/iblock/8de/908f1e91_ee9d_11ea_813d_000c29ae1566_3c5783ac_ee9e_11ea_813d_000c29ae1566.pdf [in Ukrainian].
- What is a neural network? / IBM. URL: <https://www.ibm.com/topics/neural-networks>.
- Yaremenko, V. V., Filipenko, N. Ye. (2009). *Osnovy realizatsii operativno-rozshukovoi informatsii* [Basics of implementation of investigative information] : nauk.-prakt. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Zammit-Mangion, A., Dewar, M., Kadirkamanathan, V., Sanguinetti, G. (2012). Point process modelling of the Afghan War Diary. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Vol. 109. Is. 31. DOI: 10.1073/pnas.1203177109.
- Zhuravel, V. A., Shepitko, V. Yu. (2021). Rozvytok kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy v Ukraini: nablyzhennia do yedynoho yevropeiskoho prostoru [Development of Criminalistics and Forensic Examination in Ukraine: Approaching the Single European Space] / *Pravova nauka Ukrainy: suchasnyi stan, vyklyky ta perspektyvy rozvytku* : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Filipenko, N., Lukashevych, S., Andrieieva, O., Ivanović, A. (2024). Application of Artificial Intelligence and Information and Communication Technologies: Socio-Ethical Problems (Review Article). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (34). С. 12—41. DOI: 10.32353/khrife.1.2024.02.

Перспективи побудови криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством

Сергій Тюленев *

* Канд. екон. наук, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9685-1536>, e-mail: serhii.tiulieniev@ukr.net

DOI: [10.32353/khrife.1.2024.03](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.03) УДК [343.98:343.74](477)

Надійшло 20.12.2023 / Рецензовано 03.01.2024 / Прийнято до друку 27.03.2024 /
Доступно онлайн 29.03.2024

Становлення та розвиток економічної безпеки держави потребує вжиття дієвих заходів із протидії та мінімізації негативного впливу кримінальних правопорушень, які посягають на господарські суспільні відносини, законну діяльність суб'єктів господарювання, права співробітників сфери публічного адміністрування тощо. Серед останніх на пильну увагу заслуговують ті, у яких убачаються ознаки рейдерства, тобто пов'язані з протиправним поглинанням і захопленням майна, активів підприємств, установ, організацій, корпоративних прав на них та інших ресурсів, посяганням на права власників або уповноважених осіб суб'єктів господарювання різної форми власності тощо. У зв'язку із цим мету статті визначено як окреслення перспектив побудови криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, у яких убачаються ознаки рейдерства. Задля досягнення означеної мети застосовано комплекс загальнонаукових, філософських і спеціальних методів дослідження. За результатами проведеного дослідження визначено, що в сучасному розумінні під окремою криміналістичною методикою розслідування (у широкому сенсі) слід розуміти інтегрований продукт наукового знання в галузі права, сформований на підставі узагальнення слідчо-судової практики, що за своєю сутністю є сукупністю криміналістичних рекомендацій, апробованих тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, способів і прийомів оптимального й ефективного застосування

криміналістичної техніки під час проведення досудового розслідування, які розроблено відповідно до процесуальних вимог із метою оптимізувати модель здійснення досудового розслідування окремого кримінального правопорушення, їхніх груп тощо. На підставі узагальнення окремих елементів кримінально-правової та криміналістичної характеристик кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, визначено різновиди окремих криміналістичних методик розслідування, серед яких міжвидові, спеціальні, підвидові, видові та ін.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; окрема криміналістична методика розслідування; досудове розслідування; рейдерство; суб'єкт господарювання; підприємство; земельна ділянка; протиправне поглинання; захоплення.

Постановка наукової проблеми

Правозастосовна діяльність, пов'язана зі здійсненням досудового розслідування кримінальних правопорушень, зумовлює потребу в активізації наукових пошуків для забезпечення цієї діяльності відповідними науково обґрунтованими рекомендаціями. Комплексні рекомендації є базисом не тільки для практичної діяльності, а й для наукової, оскільки їх можна представити у вигляді окремих криміналістичних методик розслідування.

Проблематика побудови криміналістичних методик розслідування злочинів і кримінальних проступків уже тривалий час залишається однією з найбільш обговорюваних тем у науковій спільноті. Як зазначено в юридичній літературі, «у криміналістичній доктрині здійснюються спроби уніфікувати

підходи до визначення змісту й структури окремих криміналістичних методик, проте їх розроблення, типізація та впровадження в практику на тепер залишається нерозв'язаною проблемою, що негативно впливає на їх ефективність у процесі практичної реалізації»¹. На підтримку наведеної тези зауважимо, що окреслені проблеми до сьогодні не знайшли логічного розв'язання. Окремі їхні аспекти висвітлено в юридичній літературі, однак деякі пропозиції не позбавлені ознак суб'єктивізму, що не завжди узгоджується з фундаментальними принципами побудови криміналістичних методик.

Об'єктом нашої уваги є кримінальні правопорушення, що посягають на законну діяльність суб'єктів господарювання, зокрема пов'язані з протиправним поглинанням і захопленням майна, активів і корпоративних прав

1 Шевчук В. М. Структура окремої криміналістичної методики: сучасні наукові підходи та перспективи досліджень. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 252. DOI: 10.32838/1606-3716/2020.4/41 (дата звернення: 18.12.2023).

власників підприємств, організацій, установ тощо². Останні узвичаєно називати рейдерством, під яким розуміють захоплення майна, що відбувається всупереч волі його власника та поєднане із застосуванням засобів і способів кримінального характеру, зокрема придбання контрольних пакетів акцій у способи, які суперечать законним процедурам і волі менеджменту компанії, що поглинається³. Слід наголосити на тому, що зазвичай рейдерство має дійсне або удаване правове обґрунтування та реалізується із дотриманням або з імітацією дотримання обумовлених законом судових і корпоративних процедур⁴. Зважаючи на це, важливо забезпечувати не тільки їхнє ефективне досудове розслідування, яке характеризується низкою складнощів, а й належну протидію, яка має також містити заходи із попередження цього виду злочинності. Такі напрями діяльності є актуальними, адже саме кримінальні правопорушення, пов'язані із рейдерством, унеможливають функціонування суб'єктів господарювання, що негативно позначається на ринковій економіці, можливостях залучення іноземних інвестицій, а та-

кож посягають на економічну безпеку як складову національної безпеки держави тощо. Водночас не варто вважати, що рейдерство як явище негативно позначається винятково на діяльності учасників господарських суспільних відносин, тому що до реалізації злочинного умислу часто залучають службових осіб та осіб, професійна діяльність яких пов'язана з наданням публічних послуг.

Викриття таких рейдерських схем, надання їм гласності плюндрує авторитет публічних службовців і знижує рівень довіри інститутів громадянського суспільства до них та загалом до держави, уособленої органами державної влади⁵. Подібні факти негативно позначаються на Індексі сприйняття корупції (англ. *Corruption Perceptions Index*, далі — *CPI*) разом з такими чинниками, як відсутність професійної державної служби в державі, залежне функціонування системи правосуддя, «традиційність» у наданні неправомірної вигоди для укладення договору або іншої особистої винагороди та ін.⁶ І хоча 2022 р. Україна набрала 33 бали зі 100 можливих за *CPI*, що на один бал більше порівняно з попереднім роком (у десятирічній пер-

- 2 How many people were convicted of raiding in Kazakhstan / MIA “Kazinform”. 04.12.2020. URL: https://www.inform.kz/ru/skol-ko-chelovek-osudili-za-reyderstvo-v-kazahstane_a3726264 (дата звернення: 18.12.2023) ; Рейдерство в Україні / Опендатебот. URL: <https://opendatabot.ua/open/raiders> (дата звернення: 18.12.2023) ; OECD. G20/OECD Principles of Corporate Governance / OECDiLibrary. 2015. 60 p. DOI: [10.1787/9789264236882-en](https://doi.org/10.1787/9789264236882-en) (дата звернення: 18.12.2023) ; Prinzel Yo. How Government Land Seizures Work for Landowners. Property rights and related impacts of government land seizure. 2023. Rev. by Boyle M. J. / Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/financial-edge/1011/what-to-do-when-the-government-wants-your-land.aspx> (дата звернення: 18.12.2023).
- 3 Кубарев І., Бархан С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування рейдерства. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022. № 3 (35). С. 89.
- 4 Смітюх А. В. Рейдерство, поглинання та загарбання: співвідношення понять та класифікації. *Вісник господарського судочинства*. 2008. № 3. С. 98.
- 5 Рейдерство в Україні URL: <https://opendatabot.ua/open/raiders> (дата звернення: 18.12.2023).
- 6 Індекс сприйняття корупції 2022 / Transparency International the Global Coalition Against Corruption. Transparency International Ukraine. 2022. 14 с. URL: https://cpi.ti-ukraine.org/static/download/2022_ukr_final.pdf (дата звернення: 18.12.2023).

спективи — це 8 балів), усе одно поміж 180 країн Україна посідає 116 місце⁷. Безумовно, це впливає на недоотримання національними суб'єктами господарювання іноземних інвестицій, необхідних для становлення ринкової економіки, розвитку сучасного підприємництва та формування виробничого потенціалу, незважаючи навіть на наявність переваг, які здатні запропонувати українські підприємці. Отже, наслідки недостатньої протидії рейдерству, зокрема кримінальними процесуальними засобами, не пов'язані винятково із завданням шкоди різної природи суб'єктам господарювання, їхнім власникам та іншим учасникам господарських суспільних відносин, а характеризуються масштабністю міждержавного рівня, адже негативно позначаються на можливостях укладання міждержавних економічних договорів, перспективах вступу України до економічних співтовариств тощо.

Чисельність скоєних рейдерами різноманітних кримінальних правопорушень змушує вчених класифікувати їхню діяльність за окремими групами деліктів.

Подекуди можна говорити навіть про існування технологій злочинної ді-

яльності, що актуалізує потребу в проведенні комплексних досліджень цієї сфери й у віднайденні наукових шляхів для розв'язання окремих проблем слідчої та судової практики⁸.

Мета статті

Окреслити перспективи побудови криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним поглинанням і захопленням майна, активів підприємств, установ, організацій, корпоративних прав на них, тобто кримінальних правопорушень із ознаками рейдерства.

Методи дослідження

Задля досягнення означеної мети застосовано комплекс загальнонаукових, філософських і спеціальних методів дослідження, зокрема аналіз, синтез, системного аналізу, системно-структурний, прогнозування, діалектичний.

Методи системного аналізу й системно-структурний допомогли у вивченні слідчо-судової практики, узагальненні теоретичних напрацювань українських учених у царині досліджуваних нами кримінальних правопорушень.

7 Маятник боротьби з корупцією в Україні: крок вперед після кроку назад / Там само. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення: 18.12.2023).

8 Best Practices in Investigating and Prosecuting Corruption. Using Financial Flow Tracking Techniques and Financial Intelligence: A Handbook. APEC Anticorruption and Transparency Working Group (ACTWG). September 2015. 196 p. URL: https://www.apec.org/docs/default-source/publications/2015/10/best-practices-in-investigating-and-prosecuting-corruption/apec-handbook-final-september-2015_ed2.pdf (дата звернення: 18.12.2023) ; Savona E. U., Berlusconi G. (Eds.). Organized Crime Infiltration of Legitimate Businesses in Europe: A Pilot Project in Five European Countries. Final Report of Project ARIEL — Assessing the Risk of the Infiltration of Organized Crime in EU MSs Legitimate Economies: a Pilot Project in 5 EU Countries (www.ariel-project.eu). Trento : Transcrime — Università degli Studi di Trento. 2015. 135 p. URL: https://www.academia.edu/25765243/Organized_Crime_Infiltration_of_Legitimate_Businesses_in_Europe_A_Pilot_Project_in_Five_European_Countries (дата звернення: 18.12.2023) ; Liekefett K. The Comeback of Hostile Takeovers / Harvard Law School Forum on Corporate Governance. Nov. 8, 2020. URL: <https://corpgov.law.harvard.edu/2020/11/08/the-comeback-of-hostile-takeovers/> (дата звернення: 18.12.2023).

Такі загальнонаукові методи, як аналіз і синтез, сприяли визначенню кримінальних правопорушень, найчастіше вчинюваних рейдерами сукупно, і навпаки, на підставі аналізу слідчих ситуацій зроблено висновок про те, ознаки яких кримінальних правопорушень можна вбачати в діях рейдерів; запропоновано відповідні їм правові кваліфікації.

Метод аналізу кількісних показників і групування застосовано до опрацювання статистичних звітів офісу Генерального прокурора України, судової практики (зокрема, для аналізу вироків, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень).

Метод діалектики дав змогу сформулювати авторські визначення деяких криміналістичних категорій, а прогнозування — окреслити перспективи побудови окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Вагомий внесок у розроблення проблематики криміналістичної методики, розпочатий ще в минулому столітті, зробили такі видатні українські науковці, як В. Бахін, В. Берназ, А. Волобуєв, В. Галаган, В. Гончаренко, В. Журавель, А. Іщенко, Н. Клименко, О. Колесни-

ченко, В. Колмаков, В. Коновалова, В. Кузьмічов, В. Лисиченко, В. Лисенко, В. Лукашевич, Є. Лук'янчиков, Г. Матусовський, О. Одерій, В. Ортинський, М. Салтевський, В. Тіщенко, Л. Удалова, С. Чернявський, Ю. Чорноус, В. Шевчук, В. Шепітько, Б. Щур та ін.

Ґрунтовні напрацювання в контексті побудови окремих криміналістичних методик здійснили Л. Аркуша, В. Гусева, А. Затопоцький, В. Корж, В. Лисенко, Г. Нікітіна-Дудікова, В. Пчолкін, О. Саїнчин, Р. Степанюк, А. Шевчишен, М. Шепітько та ін.

Водночас варто наголосити, що дослідники оминули увагою (попри неабияку актуальність) окремі криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним поглинанням і захопленням майна, корпоративних прав власників підприємств, організацій, установ та інших суб'єктів господарювання, тобто кримінальні правопорушення із ознаками рейдерства. Окремі аспекти діяльності щодо досудового розслідування, доказування та протидії кримінальним правопорушенням, які за окремими ознаками можна вважати пов'язаними з рейдерством, висвітлено у працях як вітчизняних науковців (С. Андрусенка, Л. Аркуші, О. Бандурки, С. Барган, В. Березняка, Н. Грищенко⁹, С. Гусарова, В. Гусевої, С. Довгуня, Р. Дударця, І. Кубарева, В. Кікінчука, О. Лук'яніхіної¹⁰, О. Подобного, Є. Пряхіна, М. Рябченка, Д. Санакоєва, Н. Татарина,

9 Грищенко Н. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2019. 216 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/d2/dissertations/4/1.pdf> (дата звернення: 18.12.2023).

10 Лук'яніхіна О. А. Рейдерство: причини та негативні наслідки для розвитку ринкового бізнес-середовища в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 30.11.2018). Харків, 2018. С. 259—261. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_11_2018/pdf/128.pdf (дата звернення: 18.12.2023).

К. Фомічова, Т. Ханова зі співавтором ¹¹, М. Цуцкірідзе, Г. Чигриної, А. Шелехова), так і іноземних (D. Weisburd зі співавторами ¹², R. H. Ward ¹³, Th. S. Greenberg зі співавторами ¹⁴, D. L. Carter ¹⁵, J. R. Macey ¹⁶ та ін. ¹⁷). Водночас лише деякі праці на-

званих учених містять положення про різновиди методик або окреслення різновидів кримінальних правопорушень, які можна вважати пов'язаними з рейдерством, а отже, є перспективними для визначення їхніх елементів ¹⁸ та

- 11 Ханов Т. А., Баширов А. В. Рейдерские захваты как социально-правовая и криминальная проблема в Республике Казахстан. *Актуальные проблемы современности*. 2020. № 2 (28). С. 22—26 (дата звернення: 18.12.2023). URL: <https://aps.bolashaq.edu.kz/wp-content/uploads/2021/01/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB-%D0%90%D0%9F%D0%A1-2-28-1.pdf> (дата звернення: 18.12.2023).
- 12 Weisburd D., Telep C. W., Hinkle J. C., Eck J. E. The Effects of Problem-Oriented Policing on Crime and Disorder. *Campbell Systematic reviews*. 2008. Vol. 4. Is. 1. Pp. 1—87. DOI: 10.4073/csr.2008.14 (дата звернення: 18.12.2023).
- 13 Ward R. H. The Investigative Function — Criminal Investigation in the United States. Doct. dis. Berkeley, CA : University of California, 1971. 265 p.
- 14 Greenberg Th. S., Samuel L., Grant W., Gray L. Stolen Asset Recovery: A Good Practices Guide for Non-Conviction Based Asset Forfeiture. The World Bank, 2009. 284 p. DOI: 10.1596/978-0-8213-7890-8 (дата звернення: 18.12.2023).
- 15 Carter D. L. Law Enforcement Intelligence Operations. An Overview of Concepts, Issues and Terms. School of Criminal Justice Michigan State University, 1990. 434 p. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Photocopy/134434NCJRS.pdf> (дата звернення: 18.12.2023).
- 16 Macey J. R. Market for Corporate Control / Econlib. URL: <https://www.econlib.org/library/Enc/MarketforCorporateControl.html> (дата звернення: 18.12.2023).
- 17 Див., напр.: Forensic science and the criminal justice system: a blueprint for change. Publ. by the Auth. of the House of Lords, 2019. 66 p. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld201719/ldselect/ldsctech/333/333.pdf> (дата звернення: 18.12.2023) ; Rosett J. G. Do Union Wealth Concessions Explain Takeover Premiums? The Evidence on Contract Wages. *Journal of Financial Economics*. 1990. Vol. 27. Is. 1. Pp. 263—282. DOI: 10.1016/0304-405X(90)90029-Y (дата звернення: 18.12.2023) ; Copley C. German industry body warns against takeover protection measures / Ed. by Goodman D. // Reuters. Oct. 17, 2016. URL: <https://www.reuters.com/article/idUSL8N1CN-3HF/> (дата звернення: 18.12.2023) ; Adverse Possession: Legal Definition and Requirements. By J. Frankenfield. Upd. Sept. 29, 2023. Rev. by Th. Brock. URL: <https://www.investopedia.com/terms/a/adverse-possession.asp> (дата звернення: 18.12.2023) ; Khamitov B. N., Kemali Y. S., Rakhmetov S. M., Alibekova A. M. Retracted Article: International legal approaches in combating raidership. *Security Journal*. 2022. Nov 17. 21 p. DOI: 10.1057/s41284-022-00362-1 (дата звернення: 18.12.2023) ; Puziak M., Martyniuk M. Defensive strategies against hostile takeovers. The analysis of selected case studies. *Journal of International Studies*. 2012. Vol. 5. № 1. Pp. 60—69. URL: https://www.jois.eu/files/PuziakV5_N1.pdf (дата звернення: 18.12.2023) ; Nipialidi O. Yu. On criminal schemes of raiding as a threat to the security of the business owner: Ukrainian realities and international practice. Irpin, 2019 ; Gaughan P. A. Mergers, acquisitions and corporate restructuring. Hoboken, 2018. 7th ed. 674 p. URL: <http://dspace.vnbrims.org:13000/jspui/bitstream/123456789/4962/1/Mergers%2C%20Acquisitions%2C%20and%20Corporate%20Restructurings.pdf> (дата звернення: 18.12.2023) ; Liekefett K. Op. cit. URL: <https://corpgov.law.harvard.edu/2020/11/08/the-comeback-of-hostile-takeovers/> (дата звернення: 18.12.2023).
- 18 Гусева В. О. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, елементи їх криміналістичних характеристик. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 242—252. DOI: 10.33766/2524-0323.99.242-252 (дата звернення: 18.12.2023).

особливостей¹⁹, що свідчить про потребу у проведенні більш ґрунтовних досліджень у цьому напрямі.

Викладення основного матеріалу дослідження

Криміналістична література майорить різноманітними визначеннями поняття «криміналістична методика». Немає єдності в науковців і щодо різновидів криміналістичних методик та класифікаційних критеріїв, які можна застосувати для визначення цих різновидів, структурних елементів останніх тощо.

Про неоднозначність термінології, якою науковці послуговуються під час дослідження проблематики побудови криміналістичних методик, зауважує В. Журавель: тут і «криміналістична методика розслідування злочинів», і «окрема криміналістична методика», і «криміналістична методична рекомендація», однак усі вони різняться за семантичним значенням²⁰. Ми своїм

завданням ставимо побудову окремих криміналістичних методик, адже саме вони уособлюють комплекс обґрунтованих науково-практичних рекомендацій, спрямованих на організацію розслідування та його безпосереднє здійснення²¹. Узагальнимо позицію академіка В. Журавля²²: у сучасному й широкому розумінні та в ідеальному вигляді окрема криміналістична методика розслідування є інтегрованим продуктом — це сукупність криміналістичних рекомендацій, апробованих тактичними прийомами проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, способами і засобами оптимального й ефективного застосування криміналістичної техніки під час проведення досудового розслідування, ужитими відповідно до процесуальних вимог та оптимальної моделі досудового розслідування окремого кримінального правопорушення (їхніх груп). Водночас, на наше переконання, недоречно під час формулювання дефініції цього поняття

- 19 Татарин Н. М., Пряхін Є. В. Методика розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва : монографія. Львів, 2019. 192 с. URL: <http://surl.li/omigf> (дата звернення 15.09.2023) ; Березняк В. С. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних із захопленням землі та об'єктів корпоративної власності. *Юридична наука*. 2020. № 9 (111). С. 128—134. DOI: [10.32844/2222-5374-2020-111-9.15](https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-111-9.15) (дата звернення: 18.12.2023) ; Кікінчук В. В., Гусева В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків, 2020. 58 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5f246ac8-784f-46b3-a205-36f18bdc478e/content> (дата звернення 15.09.2023) ; Гусева В. О. До питання визначення структури криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з рейдерством. *Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану* : зб. мат-лів III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. з нагоди відзнач. Дня науки — 2023 в Україні (Київ, 23.05.2023). Київ, 2023. С. 59—62. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5df7785a-79b8-4824-8857-3683272bd225/content> (дата звернення 18.12.2023).
- 20 Журавель В. Окрема криміналістична методика: поняття та сфера застосування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. № 2 (65). С. 203. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7438/1/Zhuravel_202.pdf (дата звернення 18.12.2023).
- 21 Там само.
- 22 Його ж. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 1. С. 187—188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvika_2015_1_20 (дата звернення 18.12.2023).

розглядати поміж складових ще й криміналістичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення й оптимізацію процесу судового розгляду кримінальних справ. Ми поділяємо позицію науковців щодо виокремлення методик судового розгляду²³.

Діяльність із побудови окремих криміналістичних методик розслідування є безперервною, що зумовлено особливостями нормативно-правового регламентування кримінальної процесуальної діяльності, відповідними тенденціями, що формуються у слідчій і судовій практиці, розвитком науки й техніки, упровадженням інноваційних технологій у сферу розслідування кримінальних правопорушень. Для того щоб розроблені криміналістичні рекомендації відповідали та сприяли задоволенню потреб правоохоронних органів, їх необхідно постійно оновлювати, тобто приводити «їх у відповідність до реальій сьогодення»²⁴.

Отже, окреслення перспектив побудови криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, потребує ґрунтового аналізу механізму злочинної діяльності, що має на меті

вчинення рейдерських дій, або його окремих елементів, а це неможливо без узагальнення юридичної літератури, зокрема теоретичних наукових досліджень, предметом вивчення яких стали окреслені питання, і на емпіричному рівні — узагальнення слідчо-судової практики розслідування кримінальних правопорушень цього виду. Змістовними в контексті побудови такого виду методик також є кримінально-правові та кримінологічні характеристики злочину й деякі відомості соціологічного та психологічного характеру, про що неодноразово зазначено в юридичній літературі²⁵.

Визначити окремі особливості механізму та кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, ми передусім плануємо на підставі аналізу способів учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. Передусім маємо відзначити складність останніх. Найчастіше вони є повноструктурними й містять дії із підготовки, безпосередньої реалізації злочинного умислу — спосіб учинення (здебільшого останні обумовлено диспозицією відповідної статті Кримінального кодексу України; далі — *КК*

23 Алексейчук В. І. Криміналістична методика судового розгляду в кримінальному провадженні (місце в системі криміналістики). *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 162—166. URL: http://pravoisusilstvo.org.ua/archive/2016/6_2016/part_1/30.pdf (дата звернення 18.12.2023) ; Щур Б. В., Косаняк С. С. Проблеми побудови класифікації криміналістичних методик. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 5. С. 216—221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvilkau_2017_5_28 (дата звернення 18.12.2023) ; Шевчук В. М. Зазнач. твір. С. 259. DOI: 10.32838/1606-3716/2020.4/41 (дата звернення: 18.12.2023).

24 Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2021. С. 94. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5ea810ce-cc6f-4266-b94a-9756f3cc84af/content> (дата звернення 18.12.2023).

25 Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : текст лекц. Харьков, 1976. С. 14 ; Малярова В. О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35. Ч. І. Т. 3. С. 113. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/14912> (дата звернення 18.12.2023).

України), і дії із приховування події кримінального правопорушення.

Так, свого часу М. Камлик, М. Погорецький, В. Шеломенцев на підставі узагальнення слідчо-судової практики, з урахуванням положень кримінального законодавства, ґрунтовно підійшли до узагальнення сукупності дій і схем рейдерства: відповідно до сформульованих науковцями положень, рейдерське захоплення суб'єкта господарювання за певних умов здатні вчиняти тільки злочинні організації²⁶. У зв'язку із цим дії рейдерів, які зорганізувалися з метою скоїти тяжкий або особливо тяжкий злочин, підпадатимуть під правову кваліфікацію ст. 255 «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній» КК України²⁷.

Надалі члени злочинної організації зазвичай учиняють дії, необхідні для формування стратегії захоплення, що найчастіше полягають у з'ясуванні інформації про активи суб'єкта господарювання, керівників, фінансову звітність тощо. У разі якщо дії рейдерів (злочинної організації) спрямовані на отримання відомостей, що є комерційною, банківською таємницею, їх кваліфікуватимуть ще й за ст. 231 «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю» цього Кодексу²⁸, а розголошення останніх стане підставою для притягнення зловмисників до відпові-

дальності ще й за ст. 232 «Розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках» КК України²⁹.

Рейдери не обмежуються вчиненням кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Подекуди вони вдаються до дій насильницького характеру, зокрема погроз інтелектуального та фізичного характеру, що є підставою для кваліфікації дій злочинців за сукупністю. Як свідчить аналіз слідчо-судової практики, для кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, типовим є скоєння ще й злочинів, які посягають на життя, здоров'я, волю, честь і гідність особи: «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» (ст. 146 КК України), «Насильницьке зникнення» (ст. 146-1 КК України), «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» (ст. 122 КК України), «Погроза вбивством» (ст. 129 КК України)³⁰.

Паралельно із досліджуваними нами кримінальними правопорушеннями рейдери також учиняють «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження» (ст. 357 КК України), «Піддроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів» (ст. 358 КК України)³¹.

26 Камлик М. І., Погорецький М. А., Шеломенцев В. П. Рейдерство в Україні: сутність та засоби протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 69–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2007_17_6 (дата звернення: 18.12.2023).

27 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.12.2023).

28 Там само.

29 Там само.

30 Там само.

31 Там само.

Удаються рейдери і до скоєння інших протиправних дій. Так, у слідчій практиці мають місце випадки, коли по смерті самотньої літньої особи, яка за життя мала у власності земельну ділянку, зловмисники намагаються отримати цю спадщину на підставі, приміром, визнання в судовому порядку факту спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу. На підтвердження факту ведення спільного господарства (спільного бюджету) та витрат (взаємних прав і обов'язків) шахраї надають до суду підроблені документи у вигляді заяв, довідок тощо: відповідні документи вони підробляють самотужки або шляхом надання неправомірної вигоди службовим особам органів державної влади чи представникам місцевого самоврядування (отримують від них підроблені документи, що засвідчують факти, яких не існує), також шляхом надання третім особам матеріальних благ змушують надати неправдиві показання під час судового розгляду своїх заяв. У разі позитивного рішення суду щодо спадщини надалі така нечесна особа набуває право власності на об'єкт спадщини (земельну ділянку), який може перепродати третій особі — «добросовісному» набувачеві. У таких випадках дії рейдерів, спрямовані на заволодіння земельними ділянками зазвичай сільськогосподарського призначення, можна кваліфікувати як пособництво в підробленні офіційних документів. Водночас (через наявність правових прогалин) відповідальності за примушування (у будь-який спосіб) надати неправдиві показання суду (іншому уповноваженому органу) останні не нестимуть. Щодо

перепродажу об'єкта, на яке отримано право власності, то це, як слушно наголошено в юридичній літературі, «має ознаки легалізації майна, здобутого злочинним шляхом, однак цей склад злочину потребує доведення наявності умислу у так званого «добросовісного набувача», що реалізувати на практиці складно»³².

Окрім цього, у разі протиправного поглинання суб'єктів господарювання, зловмисники можуть послуговуватися схемами, які містять: 1) шантажування, погрози, застосування заходів фізичного впливу (заради передавання права власності на частки у статутних фондах підприємств від одних осіб іншим); 2) надання матеріальних благ або шантажування керівників суб'єктів господарювання (із метою примусити виконувати вказівки рейдерів щодо провадження фінансово-господарської діяльності такого суб'єкта); 3) установлення контролю за діяльністю підприємства під час процедури банкрутства, скуповування його боргів; 4) захоплення суб'єктів господарювання за допомогою корпоративних конфліктів шляхом набуття права власності на його корпоративні права³³.

Наведені вище способи скоєння протиправних діянь свідчать, що злочини у сфері господарської діяльності (зокрема, пов'язані із рейдерством) передбачають скоєння не простих односкладних дій, а пов'язані з реалізацією сукупності протиправних поведінкових актів, кожен із яких утворює самостійний склад кримінального правопорушення. У криміналістичній літературі для позначення подібних фактів застосовують термінологічну конструкцію «технологія

32 Ярош С. Проблема рейдерства та реформа державних реєстрів / Рада адвокатів Київської області : офіц. вебсайт [Електронний ресурс]. URL: <https://radako.com.ua/news/problema-reyderstva-ta-reforma-derzhavnih-reiestriv> (дата звернення: 11.09.2023).

33 Камлик М. І., Погорельський М. А., Шеломенцев В. П. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2007_17_6 (дата звернення: 18.12.2023).

злочинної діяльності»³⁴, що додатково підтверджує: пізнання злочинної події кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством,— це складна діяльність, а їх доказування передбачає акумулювання різних ресурсів, реалізацію сукупності слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, проведення тактичних операцій, залучення носіїв спеціальних знань тощо. Така діяльність, безумовно, актуалізує потребу в побудові відповідних методик. Зважаючи на окреслені способи скоєння злочинів і різновиди вчинюваних рейдерами правопорушень, криміналізованих чинним законодавством, а також на кримінально-правовий критерій побудови методик розслідування кримінальних правопорушень, можемо узагальнити такі перспективні криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством:

- 1) міжвидові (розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, тобто із протиправним поглинанням і захопленням суб'єктів господарювання, корпоративних прав на них або їхніх активів, учинення яких поєднане зі скоєнням кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності або тих, що посягають на життя та здоров'я особи, чи пов'язаних із посяганням на волю і честь власників

суб'єктів господарювання або уповноважених ними осіб тощо);

- 2) спеціальні (розслідування пов'язаних із рейдерством кримінальних правопорушень, учинених у сфері господарської діяльності);
- 3) залежно від етапів кримінального судочинства (початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, розслідування, судового розгляду та ін.);
- 4) залежно від форми відображення (описові, формалізовані та змішані);
- 5) видові (розслідування окремих кримінальних правопорушень, що належать до групи досліджуваних нами);
- 6) підвидові (побудовані на підставі окремої статті КК України, із додатковим виокремленням певних криміналістично значущих ознак) та ін.

Висновки

У сучасному розумінні в широкому сенсі під окремою криміналістичною методикою розслідування слід розуміти інтегрований продукт наукового знання в галузі права, сформований на підставі узагальнення слідчо-судової практики, що за своєю сутністю представлений сукупністю криміналістичних рекомендацій, апробованих тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій,

34 Смелік В. Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 20 с. ; Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2011. С. 30. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1476/%d0%90%d1%80%d0%ba%d1%83%d1%88%d0%b0.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 11.09.2023) ; Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Харків, 2012. С. 47 ; Пчеліна О. В. Поняття та характеристика злочинних технологій у сфері службової діяльності. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2018. № 2 (82). С. 292—293. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/88d0d842-d553-4077-a242-bf6b55ddd25b/content> (дата звернення: 11.09.2023).

способів і прийомів оптимального й ефективного застосування криміналістичної техніки під час проведення досудового розслідування, розроблених відповідно до процесуальних вимог і з метою оптимізації моделі здійснення досудового розслідування окремого кримінального правопорушення, їхніх груп тощо.

Група кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, є численною, а їх пізнання кримінальними процесуальними методами та процес доказування є складними, що зумовлено відповідними особливостями механізму злочинів цього виду, а також технологіями злочинної діяльності, які зазвичай застосовують злочинні організації, групи осіб або окремі суб'єкти.

На підставі узагальнення окремих елементів кримінально-правової та криміналістичної характеристик кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, серед окремих криміналістичних методик розслідування цих кримінальних правопорушень, убачаємо за доцільне виокремити такі:

- 1) міжвидові (розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, тобто із протиправним поглинанням і захопленням суб'єктів господарювання, корпоративних прав на них або їхніх активів, учинення яких поєднане зі скоєнням кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності або тих, що посягають на життя та здоров'я особи, чи пов'язаних із посяганням на волю і честь власників суб'єктів господарювання або уповноважених ними осіб тощо);
- 2) спеціальні (розслідування пов'язаних із рейдерством кримінальних правопорушень, учинених у сфері господарської діяльності);
- 3) залежно від етапів кримінального судочинства (початкового етапу роз-

слідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, розслідування, судового розгляду та ін.);

- 4) залежно від форми відображення (описові, формалізовані та змішані);
- 5) видові (розслідування окремих кримінальних правопорушень, що належать до групи досліджуваних нами);
- 6) підвидові (побудовані на підставі окремої статті КК України, із додатковим виокремленням певних криміналістично значущих ознак) та ін.

Ми навели лише деякі з можливих різновидів окремих криміналістичних методик розслідування, а тому вважаємо, що ця проблематика потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Prospects for Development of Forensic Methods for Investigation of Criminal Offenses Related to Raiding **Serhii Tiulieniev**

Formation and development of economic security of the State requires taking effective measures to counteract and minimize negative impact of criminal offenses that encroach on economic and social relations, legal activities of economic entities, rights of public administration employees, etc. Among the latter, those that demonstrate signs of raiding deserve close attention, i.e., related to the illegal takeover and seizure of property, assets of enterprises, institutions, organizations, corporate rights to them and other resources, encroachment on the rights of owners or authorized persons of entities management of various forms of ownership, etc. In this regard, the article purpose is defined as outlining prospects for construction of forensic methods of investigation of criminal offenses in which signs of raiding can be detected. In order to achieve the specified goal, a complex of general scientific, philosophical and special research methods was applied. According to performed research results, it was determined

that in modern sense, a separate forensic investigation method (in a broad sense) should be understood as an integrated product of scientific knowledge in the field of law, formed on the basis of a generalization of investigative and judicial practice, which in its essence is a set of forensic recommendations, proven tactics methods of conducting investigative (search) and covert investigative (search) actions, methods and techniques of optimal and effective use of forensic techniques during pre-trial investigation developed in accordance with procedural requirements in order to optimize the model of conducting pre-trial investigation of a separate criminal offense, their groups, etc. Based on the generalization of certain elements of the criminal law and forensic characteristics of criminal offenses related to raiding, varieties of individual forensic methods of investigation have been determined, including interspecies, special, subspecies, species, etc.

Keywords: criminal offense; separate forensic method of investigation; pre-trial investigation; raiding; entity; enterprise; land plot; unlawful absorption; delight.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів, що стосується цієї теми; хоча Сергій Тюленев є членом консультативної колегії збірника, він не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано

повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Aliexsieichuk, V. I. (2016). Kryminalistychna metodyka sudovoho rozghliadu v kryminalnomu provadzhenni (mistse v systemi kryminalistyky) [Forensic method of trial in criminal proceedings (place in the system of criminalistics)]. *Pravo i suspilstvo*. № 6. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/6_2016/part_1/30.pdf [in Ukrainian].
- Arkusha, L. I. (2011). *Osnovy vyavleniia ta rozsliduvanniia lehalizatsii dokhodiv, oderzhanykh u rezultati orhanizovanoi zlochyynnoi diialnosti* [Correlations between certain types of crimes in the field of entrepreneurship (problems of investigative methodology)] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Odesa. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1476/%d0%90%d1%80%d0%ba%d1%83%d1%88%d0%b0.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
- Berezniak, V. S. (2020). Kryminalistychna kharakterystyka kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz zakhopen-niam zemli ta ob'ektiv korporativnoi vlasnosti [Forensic characteristics of criminal offenses related to the seizure of land and objects of corporate property]. *Yurydychna nauka*. № 9 (111). DOI: [10.32844/2222-5374-2020-111-9.15](https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-111-9.15) [in Ukrainian].
- Best Practices in Investigating and Prosecuting Corruption*. Using Financial Flow Tracking Techniques and Financial Intelligence: A Handbook. APEC Anticorruption and Transparency Working Group (ACTWG) (2015). URL: https://www.apec.org/docs/default-source/publications/2015/10/best-practices-in-investigating-and-prosecuting-corruption/apec-handbook-final-september-2015_ed2.pdf.
- Carter, D. L. (1990). *Law Enforcement Intelligence Operations. An Overview of Concepts, Issues and Terms*. School of Criminal Justice Michigan State University. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Photocopy/134434NCJRS.pdf>.

- Copley, C. (2016). *German industry body warns against takeover protection measures* / Ed. by Goodman D. // Reuters. Oct. 17, 2016. URL: <https://www.reuters.com/article/idUSL8N1CN3HF/>.
- Forensic science and the criminal justice system: a blueprint for change* (2019). Publ. by the Auth. of the House of Lords. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld201719/ldselect/ldsctech/333/333.pdf>.
- Frankenfield, J. (2023). *Adverse Possession: Legal Definition and Requirements*. Rev. by Th. Brock. URL: <https://www.investopedia.com/terms/a/adverse-possession.asp>.
- Gaughan, P. A. (2018). *Mergers, acquisitions and corporate restructuring*. Hoboken. 7th ed. URL: <http://dspace.vnbrims.org:13000/jspui/bitstream/123456789/4962/1/Mergers%2C%20Acquisitions%2C%20and%20Corporate%20Restructurings.pdf>.
- Greenberg, Th. S., Samuel, L., Grant, W., Gray, L. (2009). *Stolen Asset Recovery: A Good Practices Guide for Non-Conviction Based Asset Forfeiture*. *The World Bank*. DOI: 10.1596/978-0-8213-7890-8.
- Hanov, T. A., Bashirov, A. V. (2020). *Rejderskie zahvaty kak socialno-pravovaya i kriminalnaya problema v Respublike Kazakhstan* [Raider raids as a socio-legal and criminal problem in the Republic of Kazakhstan]. *Aktualnye problemy sovremennosti*. № 2 (28). URL: <https://aps.bolashaq.edu.kz/wp-content/uploads/2021/01/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB-%D0%90%D0%9F%D0%A1-2-28-1.pdf> [in Russian].
- How many people were convicted of raiding in Kazakhstan* (2020) / MIA “Kazinform”. 04.12.2020. URL: https://www.inform.kz/ru/skol-ko-chelovek-osudili-za-reyderstvo-v-kazahstane_a3726264.
- Hryshchenko, N. M. (2019). *Kryminalna vidpovidalnist za protypravne zavolodinnia mainom pidpriemstva, ustanovy, orhanizatsii* [Criminal liability for illegal possession of property of an enterprise, institution, or organization] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipro. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/d2/dissertations/4/1.pdf> [in Ukrainian].
- Husieva, V. O. (2021). *Teoretychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoi vlady u sferi pravookhoronnoi diialnosti* [Theoretical foundations of methodology of investigating crimes against authority of State authorities in the field of law enforcement] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5ea810ce-cc6f-4266-b94a-9756f3cc84af/content> [in Ukrainian].
- Husieva, V. O. (2022). *Kryminalistychna klasyfikatsiia kryminalnykh pravoporusheh, poviazanykh iz reiderstvom, elementy yikh kryminalistychnykh kharakterystyk* [Forensic classification of criminal offenses related to raiding, elements of their forensic characteristics]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka*. № 3 (99). DOI: 10.33766/2524-0323.99.242-252 [in Ukrainian].
- Husieva, V. O. (2023). *Do pytannia vyznachennia struktury kryminalistychnoi metodyky rozsliduvannia kryminalnykh pravoporusheh, poviazanykh z reiderstvom* [On the question of determining the structure of the forensic methodology of investigation of criminal offenses related to raiding]. *Aktualnist ta osoblyvosti naukovykh doslidzhen v umovakh voiennoho stanu* : zb. mat-liv III Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. z nahody vidznach. Dnia nauky — 2023 v Ukraini (Kyiv, 23.05.2023). Kyiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5df7785a-79b8-4824-8857-3683272bd225/content> [in Ukrainian].
- Indeks spryiniattia koruptsii 2022* (2022) [Corruption Perceptions Index 2022] / Transparency International the Global Coalition Against Corruption. Transparency International Ukraine. URL: https://cpi.ti-ukraine.org/static/download/2022_ukr_final.pdf [in Ukrainian].
- Kamlyk, M. I., Pohoretskyi, M. A., Shelomentsev, V. P. (2007). *Reiderstvo v Ukraini: sutnist ta zasoby protydii* [Raiding in Ukraine: essence and countermeasures]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*. Vyp. 17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2007_17_6 [in Ukrainian].

- Khamitov, B. N., Kemali, Y. S., Rakhmetov, S. M., Alibekova, A. M. (2022). Retracted Article: International legal approaches in combating raidership. *Security Journal*. Nov 17. DOI: [10.1057/s41284-022-00362-1](https://doi.org/10.1057/s41284-022-00362-1).
- Kikinchuk, V. V., Husieva, V. O. (2020). *Osoblyvosti rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh z protypravnym pohlynniam ta zakhoplenniam pidpriemstv, silskohospodarskykh zemel, porushenniam prav yikh zakonnykh vlasnykiv (reiderstvo)* [Peculiarities of the investigation of criminal offenses related to illegal takeover and seizure of enterprises, agricultural lands, violation of the rights of their legal owners (raiding)] : nauk.-metod. rek. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5f246ac8-784f-46b3-a205-36f18bdc478e/content> [in Ukrainian].
- Kolesnychenko, A. N. (1976). *Obshchye polozheniya metodyky rassledovaniya otdelnykh vydiv prestupleniy* [General provisions of the methodology for investigating certain types of crimes] : tekst lekts. Kharkov [in Ukrainian].
- Kubariev, I., Barkhan, S. (2022). Typovi slidchi sytuatsii pochatkovoho etapu rozsliduvannia reiderstva [Typical investigative situations of the initial stage of raiding investigation]. *Krakowskie Studia Malopolskie*. № 3 (35) [in Ukrainian].
- Liekefett, K. (2020). *The Comeback of Hostile Takeovers* / Harvard Law School Forum on Corporate Governance. Nov. 8, 2020. URL: <https://corpgov.law.harvard.edu/2020/11/08/the-comeback-of-hostile-takeovers/>.
- Lukianychina, O. A. (2018). Reiderstvo: prychny ta nehatywni naslidky dla rozvytku rynkovoho biznes-seredovyshcha v Ukraini [Raiding: causes and negative consequences for the development of the market business environment in Ukraine]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy* : tezy dop. VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 30.11.2018). Kharkiv. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_11_2018/pdf/128.pdf [in Ukrainian].
- Macey, J. R. *Market for Corporate Control* / Econlib. URL: <https://www.econlib.org/library/Enc/MarketforCorporateControl.html>.
- Maiatnyk borotby z koruptsiieiu v Ukraini: krok vpered pislia kroku nazad [Pendulum of the fight against corruption in Ukraine: a step forward after a step back] / Transparency International the Global Coalition Against Corruption. Transparency International Ukraine. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/> [in Ukrainian].
- Maliarova, V. O. (2015). Kryminalistychna metodyka: pytannia spivvidnoshennia kryminalistychnoi kharakterystyky z inshymy. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Pravo*. Vyp. 35. Ch. I. T. 3. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/14912> [in Ukrainian].
- Nipialidi, O. Yu. (2019). *On criminal schemes of raiding as a threat to the security of the business owner: Ukrainian realities and international practice*. Irpin.
- OECD. *G20/OECD Principles of Corporate Governance* (2015) / OECDiLibrary. DOI: [10.1787/9789264236882-en](https://doi.org/10.1787/9789264236882-en).
- Pchelina, O. V. (2018). Poniattia ta kharakterystyka zlochynnykh tekhnolohii u sferi sluzhbovoi diialnosti [Concept and characteristics of criminal technologies in the field of official activity]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. № 2 (82). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/88d0d842-d553-4077-a242-bf6b55ddd25b/content> [in Ukrainian].
- Prinzel, Yo. (2023). *How Government Land Seizures Work for Landowners. Property rights and related impacts of government land seizure*. Rev. by Boyle M. J / Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/financial-edge/1011/what-to-do-when-the-government-wants-your-land.aspx>.
- Puziak, M., Martyniuk, M. (2012). Defensive strategies against hostile takeovers. The analysis of selected case studies. *Journal of International Studies*. Vol. 5. № 1. URL: https://www.jois.eu/files/PuziakV5_N1.pdf.
- Reiderstvo v Ukraini [Raiding in Ukraine] / Opendatabot. URL: <https://opendatabot.ua/open/raiders> [in Ukrainian].

- Rosett, J. G. (1990). Do Union Wealth Concessions Explain Takeover Premiums? The Evidence on Contract Wages. *Journal of Financial Economics*. Vol. 27. Is. 1. DOI: [10.1016/0304-405X\(90\)90029-Y](https://doi.org/10.1016/0304-405X(90)90029-Y).
- Savona, E. U., Berlusconi, G. (Eds.) (2015). *Organized Crime Infiltration of Legitimate Businesses in Europe: A Pilot Project in Five European Countries*. Final Report of Project ARIEL — Assessing the Risk of the Infiltration of Organized Crime in EU MSs Legitimate Economies: a Pilot Project in 5 EU Countries (www.ariel-project.eu). Trento : Transcrime — Università degli Studi di Trento. URL: https://www.academia.edu/25765243/Organized_Crime_Infiltration_of_Legitimate_Businesses_in_Europe_A_Pilot_Project_in_Five_European_Countries.
- Shchur, B. V., Kosaniak, S. S. (2017). Problemy pobudovy klasyfikatsii kryminalistychnykh metodykh [Issues of classification building of forensic methods]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Serii: Yurydychni nauky*. Vyp. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2017_5_28 [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2020). Struktura okremoi kryminalistychnoi metodyky: suchasni naukovi pidkhody ta perspektyvy doslidzhen [The structure of a separate forensic methodology: modern scientific approaches and research perspectives]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Yurydychni nauky*. T. 31 (70). № 4. DOI: [10.32838/1606-3716/2020.4/41](https://doi.org/10.32838/1606-3716/2020.4/41) [in Ukrainian].
- Smelik, V. B. (2006). Koreliatsiini zviazky mizh okremymy vydamy zlochyniv u sferi pidpriemnytstva (problemy metodyky rozsliduvannia) [Correlations between certain types of crimes in the field of entrepreneurship (problems of investigative methodology)] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Smitiukh, A. V. (2008). Reiderstvo, pohlynannia ta zaharbannia: spivvidnoshennia poniat ta klasyfikatsii [Raiding, absorbing and seizing: relation of concepts and classification]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*. № 3. [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L. (2012). *Kryminalistychnye zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh u biudzhethnii sferi Ukrainy* [Forensic investigation of crimes committed in the budgetary field of Ukraine] : monohrafiia / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. A. F. Volobueva. Kharkiv [in Ukrainian].
- Tataryn, N. M., Priakhin, Ye. V. (2019). *Metodyka rozsliduvannia samovilnoho zainiattia zemelnoi dilianky ta samovilnoho budivnytstva* [Methods of investigation of unauthorized occupation of land and unauthorized construction] : monohrafiia. Lviv. URL: <http://surl.li/omigf> [in Ukrainian].
- Ward, R. H. (1971). *The Investigative Function — Criminal Investigation in the United States*. Doct. dis. Berkeley, CA : University of California.
- Weisburd, D., Telep, C. W., Hinkle, J. C., Eck, J. E. (2008). The Effects of Problem-Oriented Policing on Crime and Disorder. *Campbell Systematic reviews*. Vol. 4. Is. 1. DOI: [10.4073/csr.2008.14](https://doi.org/10.4073/csr.2008.14).
- Yarosh, S. *Problema reiderstva ta reforma derzhavnykh reiestriv* [Issue of raiding and the reform of state registers] / Rada advokativ Kyivskoi oblasti : ofits. vebсайт [Elektronnyi resurs]. URL: <https://radako.com.ua/news/problema-reyderstva-ta-reforma-derzhavnih-reiestriv> [in Ukrainian].
- Zhuravel, V. (2011). Okrema kryminalistychna metodyka: poniattia ta sfera zastosuvannia [Separate forensic methods: concept and scope of application]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. № 2 (65). URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7438/1/Zhuravel_202.pdf [in Ukrainian].
- Zhuravel, V. (2015). Okremi metodyky v systemi kryminalistychnykh znan [Separate methods in the system of forensic knowledge]. *Naukovyi visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Serii: Yurydychna*. Vyp. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2015_1_20 [in Ukrainian].

Тюленев, С. (2024). Перспективи побудови криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (34). С. 42—57. DOI: [10.32353/khrife.1.2024.03](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.03).

Psychophysiological Research and its Place in the Lithuanian Scientific Discourse

Hendryk Malewski *^a, Laimutis Kraujalis **^b

* Doctor of Law, Professor, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lietuva,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0124-2242>, e-mail: henryk.malewski@gmail.com

** Mykolas Romeris University, Vilnius, Lietuva,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3253-9938>, e-mail: laimis.vilnius@gmail.com

^a Writing – original draft, Methodology.

^b Writing – original draft.

DOI: [10.32353/khrife.1.2024.04](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.04) УДК 343:98

Надійшло 14.03.2024 / Рецензовано 15.03.2024 / Прийнято до друку 27.03.2024 /

Доступно онлайн 29.03.2024

This article gives a brief overview of the development of psychophysiological research using the polygraph. The main focus is on the legal regulation of these methods and the evaluation of the scientific discourse of Lithuanian specialists on the problems of psychophysiological research and the application of its methods in comparison with analogous processes in Poland. Already in the inter-war period, so-called lie detection attracted considerable interest, not only from the academic world, but also from law enforcement authorities. In interwar Lithuania, considerable attention was paid to the psychology of testimony and the problems of lie detection, including the application of instrumental methods of psychodiagnostics. V. Lazerson, J. Vabalas-Gudaitis, B. Kalvaitis and others have written about it. It should be noted that at that time there were quite heated debates about the permissibility and effectiveness of psychophysiological tests. During the Soviet era, the issue of psychophysiological (polygraph) examinations was not the subject of an official broad scientific discourse in the jurisdictional process, even though medical and psychological professionals cooperating with special services were interested in this issue. After the restoration of independence in 1990, the Lithuanian media interest in this issue prompted the law enforcement authorities and their specialists and scientists to look deeper into the possibility, reliability, permissibility and effectiveness of the use of these technical diagnostic tools in foreign countries, as well as into their compatibility with the Lithuanian law in the investigation of crimes. In this article, some aspects of psychophysiological tests

using the polygraph in Poland have been analysed for comparison purposes, which in the neighbouring country have attracted considerably more attention, both in the academic world as well as among lawyers and representatives of law enforcement agencies.

Keywords: psychophysiological research; polygraph; lie detector; variograph; polygraph examination; history of polygraph.

Research Problem Formulation

The problem of uncovering lies has always been a concern for people. People have sought to find out whether the person with whom they are communicating is telling the truth or lying. Without going back to a time when cruel methods of interrogation and torture could still be used to establish the truth in legal proceedings, we must note that from ancient times, ideas have emerged for the use of certain methodologies, techniques, tools and, later on, devices that could objectify the establishment of the truth in the investigation of criminal offenses. Every person, when lying, experiences certain emotions that can be noticed externally, such as a flushed face, increased breathing, etc. ¹ By observing a person's emotions, gesticulations, changes in facial expressions and physiological reactions, an attempt was made to identify certain signs that might give away a person

who is lying. Later, scientists from various fields (philosophers, physicians, psychologists, psychiatrists) and representatives of law enforcement agencies became interested in this problem and experimented and tried to develop certain devices that would make it easier to determine whether a person was telling the truth or lying. V. Lazerson, J. Vabalas-Gudaitis, B. Kalvaitis and others wrote about interviewing tactics and lie detection in interwar Lithuania ². The problem of lie detection has been and still is an issue of interest to lawyers, criminologists ³ and psychologists, including in contemporary Lithuania ⁴. Establishing the truth in criminal investigations has always been one of the most important objectives of criminal proceedings. H. Gross and E. Locard, the pioneers of scientific forensic science, emphasised the need to observe the interviewee's emotions when dealing with interrogation tactics, as this allowed assumptions to be made about the

- 1 Widacki J. Historia badań poligraficznych. Kraków, 2017. 197 p. URL: <https://repozytorium.ka.edu.pl/server/api/core/bitstreams/6a3d6335-9ad1-49d7-a577-52cd6a99f1e4/content> (date accessed: 24.07.2023) ; Reid J. E., Inbau F. E. Truth and Deception: The Polygraph (Lie-Detector Technique). Baltimore, 1977. 2nd ed. 447 p. ; Krapohl D., Shaw P. K. Fundamentals of Polygraph Practice. Academic Press; 2015. 1st ed. 348 p. ; Galianos J. Brief history of the polygraph. URL: http://home.total.net/~galcar/html/brief_history_of_the_polygraph.html (date accessed: 24.07.2023).
- 2 Palskys E. Overview of the History of Lithuanian Criminalistics. Monographical study. Vilnius, 1995. Pp. 234—249.
- 3 Асатрян Х. А., Христюк А. А. Психологические особенности подозреваемого и обвиняемого и их влияние на проведение психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа. *Эксперт-криминалист*. 2011. № 1. С. 16—19.
- 4 Justickis V., Valickas G. Procedural Justice in the Lithuanian Criminal Justice. Vilnius, 2006 ; Valickas G. Mėlą atpažinti galima ir iš akies vyzdžio pokyčių / Vilniaus universitetas. 23 Dec, 2019. URL: <https://naujienos.vu.lt/gintautas-valickas-mela-atpazinti-galima-ir-is-akies-vyzdzio-pokyciu/> (date accessed: 24.07.2023).

reliability of testimony⁵. Another pioneer of forensic science, F. Galton, contributed to the study of this problem by describing the Word Association Test. R. Heindl and E. Seelig conducted their own research in the field of lie detection⁶. At the beginning of the 20th century, the scientific revolution in medicine (physiology), psychology and various fields of engineering gave rise to new methodological, methodological and instrumental possibilities to observe and measure the manifestation of human emotions through certain physiological changes in the body (symptoms). The study of this issue has had several dimensions: scientific academic (as one of the important areas of human cognition), forensic legal (as a tool to help evaluate the testimony of the interviewee), and domestic applied (with the aim of determining whether a person is lying or telling the truth). Since the beginning of the „polygraph era“⁷, the use of this tool has had both credible supporters and fierce opponents.

Article Purpose

To compare the main mechanisms of legal regulation regarding the application of

various methods of psychophysiological research using the polygraph and to evaluate the scientific discourse of Lithuanian specialists on this issue in relation to similar processes in Poland.

Research Methods

At the theoretical level, the convergence from abstract to concrete, axiomatic, system-structural and other methods of scientific research were used.

Analysis of Essential Researches and Publications

After the restoration of independence in Lithuania in 1990, the public interest in the polygraph and its application was quite high, but the first major scientific work on the problems of polygraph use was the master's thesis of L. Kraujalis⁸, whose supervisor was the co-author of this article. Later on, there were those who wanted to study the problem more or less in a complex way. Among the Lithuanian authors, A. Kovalenko and V. Saldžiūnas have a special place, having published several articles between 2007 and 2015⁹, most of

- 5 Locard E. *Dochodzenie przestępstw według metod naukowych*. Łódź, 1937. P. 84 ; Gross H. *Podręcznik dla sędziego śledczego jako system kryminalistyki*. Opracowanie i przekład J. Kasprzak, Warszawa, 2021. Pp. 144–154.
- 6 Heindl R. Ein Apparat, Lügen beim Verhör aufzudecken. *Archiv für Kriminologie*. 1927. Nr. 114 ; Seelig E. Die Registrierung unwillkürlicher Ausdrucksbewegungen als forensich-psychodiagnostische Methode. *Zeitschrift für angewandte Psychologie*. 1927. No 28. S. 45–84 ; Seelig E. Schuld, Lüge, Sexualität. Stuttgart, 1955.
- 7 Kratka istorija poligrafa / Poligraf Centar. URL: <https://www.poligrafcentar.rs/poligraf/> (date accessed: 24.07.2023).
- 8 Kraujalis L. Lie Detection Method: Theory and Practice. Master Thesis. Vilnius, 1997.
- 9 Saldžiūnas V., Kovalenko A. The Event Knowledge Test. *European Polygraph*. 2008. Nr. 1 (3). Pp. 21–29. URL: https://www.academia.edu/107561272/The_Event_Knowledge_Test_EKT (date accessed: 24.07.2023) ; Ibidem. The Event Knowledge Test (EKT) in Polygraph Examination (in case murder). *Ibid.* Nr. 2 (4). Pp. 137–142. URL: https://www.academia.edu/104814924/The_event_knowledge_test_EKT_in_polygraph_examination_in_case_murder_Vitas_Sald%C5%BEi%C5%ABnas_Aleksandras_Kovalenko (date accessed: 24.07.2023) ; Ibidem. The Event Knowledge Test (EKT) in Polygraph Examination (common notice of tactics). *Ibid.* Nr. 3–4 (5–6). Pp. 209–220 ; Saldžiūnas V., Kovalenko A. Problems of Questions in Event

them in the journal *European Polygraph*, published by Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University, whose founder and editor-in-chief was prof. J. Widacki. This also demonstrates not only the cooperation between Lithuanian and Polish scholars and specialists in this field, but also the conceptual proximity of the two countries in dealing with these issues.

In the forensic textbook published in 2013, we have a separate chapter „Psychophysiological investigation“¹⁰, and in the methodological tool published in 2014, we have a separate chapter „The use of a polygraph in the investigation of criminal offenses“¹¹. In 2022, G. Uchockytė prepared a master's thesis „Psychophysiological research using polygraph: theory, practice and legal regulation in Lithuania and abroad“ (thesis supervisor H. Malevski)¹², in which, among other

questions, she analysed the opinion of 200 respondents (including 100 representatives of various legal professions) about polygraph examinations. It is also worth mentioning that E. Palskys¹³ wrote about the historical application of psychophysiological methods in his scientific study. Even before the restoration of independence in Lithuania, the Department of Special Disciplines (Vilnius faculty of the Minsk Higher School of Militia) was discussing the acquisition of a polygraph and a complex (psychological, criminological and forensic aspects) research project for analysing and evaluating the meaningfulness and effectiveness of polygraph examinations.

In Lithuania's neighbouring countries, the issue of polygraphs has received considerably more attention. In Poland, for example, hundreds of scientific articles have

Knowledge Test. *Ibid.* 2009. Vol. 3. Nr. 2 (8). Pp. 145–152. URL: https://www.academia.edu/107561280/Problems_of_questions_in_event_knowledge_tests_Vitas_Sald%C5%BEi%C5%ABnas_Aleksandras_Kovalenko (date accessed: 24.07.2023) ; *Ibidem.* Field and Laboratory Polygraph Examinations. *Ibid.* 2010. Vol. 4. Nr. 4 (14). Pp. 213–228. URL: <https://repozytorium.ka.edu.pl/server/api/core/bitstreams/ab17de20-9cea-46de-be1e-4bd36abb85ab/content> (date accessed: 24.07.2023) ; *Ibidem.* a Little About Memory Traces. *Ibid.* 2011. Vol. 5. Nr. 1 (15). Pp. 11–25. URL: <https://repozytorium.ka.edu.pl/server/api/core/bitstreams/280f9f8f-6dce-4f23-b7bf-3e329fea3f3c/content> (date accessed: 24.07.2023) ; *Ibidem.* Alibi Check by Polygraph Examination. *Ibid.* 2012. Vol. 6. Nr. 2 (20). Pp. 117–127. URL: <https://repozytorium.ka.edu.pl/server/api/core/bitstreams/85cb8eca-9a73-4e62-b2aa-ce3f90858aac/content> (date accessed: 24.07.2023) ; *Ibidem.* Search for New Tests. *Ibid.* Nr. 4 (22). Pp. 241–247 ; *Ibidem.* Examination of Sexual Abuse Crimes. *Ibid.* 2013. Vol. 7. Nr. 3 (25). Pp. 127–136. URL: https://www.academia.edu/104814949/Examination_of_Sexual_Abuse_Crimes (date accessed: 24.07.2023) ; *Ibidem.* Field Examination: Certain Phenomena Related to Electrodermal Activity. *Ibid.* 2014. Vol. 8. Nr. 2 (28). Pp. 79–89 ; *Ibidem.* Selecting the Most Optimal Conditions for the Polygraph Examination. *Ibid.* 2015. Vol. 9. Nr. 2 (32). Pp. 69–84. URL: <https://repozytorium.ka.edu.pl/server/api/core/bitstreams/bba25ec4-f380-4b54-8b94-fee9b26b9bb/content> (date accessed: 24.07.2023).

10 Kurapka V. E. Criminalistics. Tactics and methodology. Tutorial / S. Matulienė (Editor in Chief). Vilnius, 2013. Pp. 1022–1046.

11 Criminalistics: Methodical handbook / J. Juškevičiūtė (Editor in Chief). Vilnius, 2014. Pp. 245–259.

12 Uchockytė G. Psychophysiological Examinations Using Polygraph: Theory, Practice and Legal Framework in Lithuania and Abroad : Master Paper. Vilnius, 2022. Pp. 53–59.

13 Palskys E. Op. cit.

been published over several decades¹⁴, at least seven monographs have been published¹⁵, many forensic textbooks have separate chapters or at least information on psychophysiological research and the use of the polygraph (wariograph), we have at least several hundred scientific articles in journals, the only scientific journal in Europe published in English is European Polygraph, whose editorial board included a representative of Lithuania, prof. G. Žukauskas. Psychophysiological research is carried out not only by Polish police departments and the Scientific Institute of the Polish Society of Forensic Scientists, as well as by some university forensic departments, but also by private experts. Other countries have very differ-

ent practices regarding the use of psychophysiological tests. Among the leaders in the use of psychophysiological testing is the USA, and active work in this area has been carried out in the Russian Federation in recent decades¹⁶. For example, in Ukraine, since the Soviet era, there has been a negative attitude towards the use of polygraphs, and it is only at the beginning of the 21st century that the situation started to change and researchers started to look into the issue of psychophysiological research¹⁷. Since 2016, a scientific journal «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці», and since 2018, the scientific journal of the Ukrainian College of Polygraphologists «Оцінка

- 14 Polska bibliografia kryminalistyczna. Warszawa, 2008. T. III (lata 1980–1989) / praca zbiorowa pod redakcją: B. Hołysta, T. Tomaszewskiego, E. Gruzy, M. Goca. Pp. 236–240. T. IV (lata 1990–2000) / praca zbiorowa pod redakcją: B. Hołysta, T. Tomaszewskiego, H. Kolečkiego, M. Goca. Pp. 294–298.
- 15 Jaworski R. Opinia z ekspertyzy poligraficznej jako dowód odciążający. Wrocław, 1999. 297 p. ; Idem. Situational Sequencing Tests in Polygraph Examination. Wrocław, 2006. 86 p. ; Idem. Multi-subject polygraph examination. Wrocław, 2008. 136 p. ; Konieczny J. Badania poligraficzne. Podręcznik dla zawodowców. Warszawa, 2009. 222 p. ; Gołaszewski M., Ibek A., Widacki M. Współczesne standardy badań poligraficznych / red. M. Gołaszewski. Warszawa, 2013. 132 p. ; Badania poligraficzne w Polsce / red. J. Widacki. Kraków, 2014. 310 p. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/214927459.pdf> (date accessed: 24.07.2023) ; Widacki J. Polygraph or Variograph? *Issues of Forensic Science*. 2016. No 1. Vol. 294. Pp. 88–92. DOI: 10.34836/pk.2016.294.5 (date accessed: 24.07.2023).
- 16 Варламов В. А. Детектор лжи. 2-е изд. Москва, 2004. 352 с. ; Комиссарова Я. В., Мягих Н. И., Пеленицын А. Б. Полиграф в России и США: проблемы применения. Москва, 2012. 222 с. ; Азарова Н. Ю. Полиграф: обзор современных методик США. Часть 1. Алгоритмы формирования стандартизированных тестов / под ред. В. В. Коровина. Москва, 2016. 198 с. ; Алексеев Л. Г., Потемкин Ф. В. Проблемы прикладной психофизиологии. Москва, 2017. 302 с. ; Комиссарова Я. В. Основы полиграфологии : учеб. для магистратуры. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2022. 256 с.
- 17 Когутич І. Поліграф у Польщі та Україні: історія, сучасний стан і перспективи. Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник / Wrocławsko-Lwowskie zeszyty prawnicze. 2011. № 2. Pp. 92–116. URL: http://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/122657/PDF/07-Kogutic_I_Wariograf_w_Polsce_i_na_Ukrainie_historia_stan_obecny_i_perspektywy.pdf (date accessed: 24.07.2023) ; Морозов А. М., Морозова Т. Р. Некоторые аспекты современного состояния полиграфологии в Украине. *Експерт-криміналіст*. 2011. № 1. Pp. 14–16 ; Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та межі застосування : монографія. Київ, 2012. 394 с. ; Актуальні питання теорії та практики використання поліграфа : зб. ст. / за заг. ред. В. О. Шаповалова. Київ, 2016. 170 с.

достовірності: наукові дослідження та практика»¹⁸.

Main Content Presentation

The impact and significance of discoveries in the natural and technical sciences on the development of psychophysiological research

People have been interested in lie detection for a very long time (the first documented evidence of lie detection dating back more than 4,000 years in China)¹⁹, but in ancient and medieval times it was mostly confined to observing behaviour and facial expressions. a fundamental change occurs in the 19th century, when medicine (physiology), psychology and psychiatry start to develop rapidly²⁰. The rapid development of science, the application of new experimental methods, including in such sciences as medicine and psychology, allowed for a better understanding of the functioning of the human body, mindset, as well as the search for links between human emotions and the body's physiological reactions to certain stimuli. a wide range of diagnostic equipment is being developed, mostly for medical purposes. Law enforcement has seen here the possibility of addressing issues that are important to them through the use of certain devices that allow them to capture certain human emotions. It makes sense to use a rhetorical question

from J. Widacki's introduction to his book on the history of polygraph examinations, in which he writes: Why is a history of the instrumental development of lie detection necessary, and where does history end and the present begin? He attempts to answer these questions by showing in a coherent way the stages in the development of psychophysiological research and with a particularly strong emphasis on the significance of the achievements of various sciences for this issue²¹. One of the first major scientific articles on the development of lie detection was written by P. V. Trovillo and published in 1939²².

In 1846, the German physician and physiologist C. F. W. Ludwig invented what he called the „kymograph“, a device capable of simultaneously recording changes in arterial blood pressure and respiration in order to draw conclusions about the correlation between the external respiratory and circulatory systems²³.

The first scientific experiments to use technical means to determine whether a person is answering questions honestly or lying date back to the late 19th century. In 1878, the Italian physiologist A. Mosso begins to carry out studies using an instrument called the plethysmograph, which also examines the effects of these variables on cardiovascular and respiratory performance by investigating the emotions and fears of the subjects during the questioning. Experiments have shown that the

18 Оцінка достовірності: наукові дослідження та практика / Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці. URL: <https://expertize-journal.org.ua/partneri-vidannya/1010-naukovij-zhurnal-go-kolegiya-poligrafologiv-ukrajini-otsinka-dostovirnosti-naukovi-doslidzhennya-ta-praktika> (date accessed: 24.07.2023).

19 Strong J. W. McCormich on Evidence. 4th ed. West Group, 1992. Pp. 97.

20 Widacki J. Historia ... URL: <https://repozytorium.ka.edu.pl/server/api/core/bitstreams/6a3d6335-9ad1-49d7-a577-52cd6a99f1e4/content> (date accessed: 24.07.2023).

21 Ibid.

22 Trovillo P. V. History of lie detection. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1939. Vol. 29 (6). Pp. 848–881 and Vol. 30 (1). Pp. 104–119. DOI: 10.2307/1136392 (date accessed: 24.07.2023).

23 Carl F. W. Ludwig / Britannica. URL: <https://www.britannica.com/biography/Carl-F-W-Ludwig> (date accessed: 05.11.2023).

human breathing pattern changes with exposure to certain stimuli and that this change in turn leads to changes in blood pressure and pulse. a significant invention was a diagnostic medical device developed in 1892, that was used in medical examinations because it had the ability to simultaneously capture the wavy traces of vascular impulses (radial, venous and arterial) with a metal pen on a rotating drum. Its inventor was the English surgeon J. Mackenzie.

In 1892, H. Münsterberg published the results of his research that some physiological changes in humans may be an expression of emotions related to lying²⁴. The first experiments were usually limited to recording one of the physiological changes listed above (respiration, blood pressure, skin electrical conductivity or muscle tension). Later, attempts were made to increase the responses of the analysed physiological mechanisms (parameters) to external stimuli, but these usually added very little „value“. It should be noted that a diagnostic instrument for measuring physiological reactions was used for this purpose in 1895, when the psychiatrist and criminologist Cesare Lombroso modified an existing device known as the „hydrosphygmograph“.

Although since J. A. „The Keeler Polygraph“, „The Truth Verifier“, „Stoelting Deceptograph“, etc. It was not until the turn of the 1990s that instrumental polygraphs were replaced by computerised polygraphs, which are still in use today. While the first polygraphs had one respiratory sensor, one skin electrical conductivity sensor and one blood flow sensor, the current latest modifications have two respiratory sensors, two skin electrical conductivity sensors, two blood flow sensors and one to four mus-

cle change sensors. According to a 2014 study, „A modern computerised polygraph not only records physiological responses in respiration, skin electrical conductivity and blood flow (4 to 8—9 channels), but also has effective interference detection technologies (motion sensors, computer algorithms). a modern polygraph has the ability to record the text of the questions asked and the answers given in a specialised program in the computer's memory. They can make audio and video recordings along with the tests, record an audio version of the questions asked, and then provide an audio recording of the questions instead of the specialist's voice. Modern polygraph software has the ability to record not only manually, but also automatically the starting and ending moments of the question and the moment of the subject's answer“²⁵. L. Belevičius, one of the specialists in criminal procedure, described the polygraph as follows: „A modern polygraph is a complex of precise medical devices that record certain physiological processes in the body of the person under investigation (arterial blood pressure, sweat production, pulse rate, body temperature, breathing rate and depth, unconscious muscle contractions, head bio-currents etc.) that occur in the human body within seconds of answering the questions. Physiological processes are regulated by the autonomic nervous system, which governs physiological processes that are independent of human will. It has been established that there is a causal link between telling lies and physiological processes that are not under conscious control“²⁶.

To summarise, a polygraph is a compendium of diagnostic technical instruments that record and measure the

24 Hanausek T. *Zarys taktyki kriminalistycznej*. Warszawa, 1994. Pp. 168.

25 *Criminalistics: Methodical handbook ...*

26 Belevičius L. *Techninių priemonių naudojimo baudžiamajame procese teoriniai pagrindai ir reglamentavimas*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005. Pp. 59. URL: <https://vb.mruni.eu/object/elaba:1830246/MAIN> (date accessed: 28.05.2023).

psychophysiological changes (reactions) of the human body to certain verbal, visual or other stimuli.

Legal regulation of psychophysiological research and scientific discourse on the use of polygraph in Lithuania

After the restoration of independence in 1990, Lithuania witnessed major changes in all spheres of life, which had a clear vector of Western civilisation, and these processes could not but affect such an important area as public security and the fight against criminality. In the process of reforming law enforcement and justice institutions, the state had to look for new methods, ways and means of combating crime. One of these tools was the polygraph, often referred to in the media as 'lie detectors', which were to become (at least according to the prevailing public opinion) very effective tools for investigating crime. The issue of psychophysiological testing has been the subject of a very wide, including scientific, debate around the world. The possibility of using psychophysiological research to investigate criminal offenses has been, and continues to be, hotly debated. The interest in this issue generated by the Lithuanian media has prompted law enforcement authorities and researchers to look deeper into the possibility of using these technical tools, their reliability, permissibility and effectiveness in foreign countries, but also their compatibility with Lithuanian law in the investigation of crimes.

After some more behind-the-scenes discussions (as there were practically no scientific publications in Lithuania before the adoption of the law), the Law on the Use of the Polygraph of the Republic of Lithuania was adopted in 2000. In our opinion, the legislator did not sufficiently look into the essence of psychophysiological tests and their ability to verify certain information about a criminal event, its circumstances,

etc. For this reason, the law only regulated issues related to the verification of the loyalty of certain categories of persons, and it did not provide for the possibility of the use of the polygraph in criminal proceedings. This position of the legislator may have been linked to a desire to minimise potential criticism of the restriction and violation of human rights and freedoms, although in all countries where the polygraph is used there is a very important safeguard, namely the person's voluntary consent to take part in the investigation.

The Law on the Use of Polygraphs establishes the basic guidelines that must be followed when using this technical diagnostic device. Article 5 of the Law establishes the purpose of the polygraph and the cases in which it may be used. The purpose of the polygraph examination is therefore to verify the reliability of the persons covered by the law and of the information provided by them or collected by the relevant public authorities concerning those persons and their environment. a particularly important aspect is the cases in which the use of a polygraph is foreseen: when deciding on the issue or revocation of a permit to work or to have access to classified information, where there are grounds to believe that a person has concealed or misrepresented facts about his or her background or biography; in the course of counter-intelligence; and in the course of assessing the reliability of the covert participants of the criminal intelligence service and/or of the information they provided; assessing the credibility of officials carrying out the functions of ensuring the protection of protected persons, as well as assessing whether there are any reasons that could endanger the security of protected persons; investigating and preventing criminal offenses and other violations of the law, if such offenses and other violations are related to a breach of the established procedures for work, access

to classified information, or the use and storage of such information; when there are grounds to believe that a person is being subjected to unlawful influence having a bearing on the established procedure for access to, working with, or use and storage of classified information; when a person submits a request for a re-investigation ²⁷.

The Law on the Use of Polygraph of the Republic of Lithuania and its relationship with the provisions of the Criminal Procedure Code of the Republic of Lithuania ²⁸ have already been discussed on several occasions, but in this article, we would like to present our insights into the descriptions of the main concepts of the Law in Article 2, which, in our opinion, need to be adjusted. The law contains the following description of the device and polygraph examination: „1. **Polygraph** — a device with a certificate of the form prescribed by the Government of the Republic of Lithuania, that records respiratory, circulatory and other physiological changes occurring in a person's body during a polygraph examination, which are used as a basis for the assessment of the truthfulness of the statements of the person being examined by this device. 2. „**Polygraph examination**“ (hereinafter referred to as „the examination“) means a complex psychophysiological examination designed to assess the truthfulness of a person's claims by means of a polygraph“. In our opinion, the wording ‘assessment of the truthfulness of a person's statements’ is not correct, as this diagnostic tool only records changes in certain psychophysiological parameters (symptoms) of the human body, which

are triggered by certain external (verbal, visual or other) stimuli. From the point of view of forensic science, forensic expertise and legal doctrines, a specialist or expert using his or her special knowledge in the course of an investigation is obliged to establish certain objectively existing facts, and the „assessment of the correctness“ of these facts is the function of the procedural body (in the Lithuanian Criminal Procedural Code, which has been in operation since 2003, the assessment of evidence is the prerogative of the court, and in the vast majority of other countries, the function is also exercised by the public prosecutor and the investigating officers in the course of the investigation of criminal offenses). On 12 July 2002, a resolution on the approval of the rules for polygraph examinations was adopted ²⁹ (Resolution No. 1131 of the Government of the Republic of Lithuania). It should also be mentioned that the following terms are used in the literature: a psychophysiological examination is referred to as a ‘polygraph examination’. Article 2(2) of the Law on the Use of Polygraphs states that a polygraph examination is a complex psychophysiological examination designed to assess the truthfulness of a person's statements by means of a polygraph. We agree with the opinion of A. Kovalenko and L. Maslauskaitė that this provision in the law is misleading because the polygraph as a technical tool is only a component of the psychophysiological examination as a process, or one of the elements of the process, the significance of which in the process is that it captures the subject's physiological reactions.

27 Lietuvos Respublikos Poligrafo naudojimo įstatymas. 2000 m. rugpjūčio 29 d. Nr. VIII-1906. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.107745/asr> (date accessed: 24.07.2023).

28 Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso. 2002 m. kovo 14 d. Nr. IX-785. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/b3b97b11f31a11edb649a2a873fdbdfd> (date accessed: 24.07.2023).

29 Dėl tyrimo poligrafu taisyklių ir leidimo atlikti tyrimus poligrafu formos patvirtinimo : Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2002 m. liepos 12 d. Nr. 1131. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.171266/asr> (date accessed: 24.07.2023).

The polygraph does not assess the truthfulness of the subject's statements but is carried out by a specialist who meets special requirements and who has a permit in the form prescribed by the Government of the Republic of Lithuania authorizing him/her to carry out polygraph examinations³⁰.

Government Resolution No. 1131 of July 12, 2002 „On Approval of the Rules for Polygraph Examination“ (08.07.2015)³¹ describes the requirements for the examination, the polygraph and the examination procedure, and lists the examination methodologies to be used. The aforementioned decree stipulates what the final conclusions of the examination may be and what information must be reflected in the examination report. It should be noted that the provisions of this decree are also applicable when the specialist carries out investigations not only in accordance with the Law on the Use of the Polygraph of the Republic of Lithuania, but also in accordance with the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania.

It should be noted that in addition to these two pieces of legislation governing polygraph examinations, it is likely that all polygraph examiners have relevant legislation. One of them is Order No. 1-55 of the Director of the State Security Department of the Republic of Lithuania of September 31, 2015 „On the Approval of the Description of the Procedure for Polygraph Examination by the State Security Department of the Republic of Lithuania“³².

Polygraph examinations in the police system are regulated by two orders — Order No 5-V-1116 of the Commissioner General of the Lithuanian Police of 7 December 2015 „On Approval of the Order of the Commissioner General of the Lithuanian Police of 4 September 2009 No 5-V-635 „On Approval of the Instruction on the Application of the Psychophysiological Examination to the Police Activities““ and Order No 5-V-635 of the Lithuanian Police Criminalistic Research Centre of 10 December 2015 No. 140-V-126 „On the approval of the description of the procedure for conducting a polygraph examination in order to find traces of a criminal offence and other objects of significance for pre-trial investigation, to determine the situation of the event and other circumstances relevant to the case“. It should be noted that the instruction approved by the Commissioner General of the Lithuanian Police essentially repeats the provisions of the Law on the Use of the Polygraph of the Republic of Lithuania and the Resolution of the Government of the Republic of Lithuania on the Approval of the Rules for Polygraph Examination. The description of the procedure of the Lithuanian Police Forensic Investigation Centre is more detailed and contains not only the regulation of the investigation procedure but also brief recommendations to the client of the investigation on how to properly prepare for the investigation.

Immediately after the adoption of the Law on the Use of the Polygraph of the Republic of Lithuania, several scientific

30 Kovalenko A., Maslauskaitė L. Psichofiziologinio tyrimo (tyrimo poligrafu) teisinis reglamentavimas Lietuvos Respublikoje: problemos ir sprendimai. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. Vilnius, 2007. Pp. 66–76.

31 Dėl tyrimo poligrafu URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.171266/asr> (date accessed: 24.07.2023).

32 Įsakymas Dėl Lietuvos respublikos valstybės saugumo departamento tyrimo poligrafu tvarkos aprašo patvirtinimo : Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento. 2015 m. liepos 31 d. Nr. 1-55. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/bee6b5c03bad11e59cf1cfd4-14b526c5?jfwid=9dzqnu8hm> (date accessed: 24.07.2023).

articles appeared³³, which analyzed the theoretical aspects of the polygraph examination according to the Law on the Use of the Polygraph of the Republic of Lithuania.

Most publications by Lithuanian authors on polygraph issues appeared in 2007–2015, including abroad. A. Kovalenko and V. Saldžiūnas and their co-authors have been the most active. Only in the journal *European Polygraph*³⁴ a dozen of articles have been printed. The articles by these authors in this journal were mainly focused on certain applied and methodological issues.

In the abstract, most law enforcement officials are positive about the possibility of using psychophysiological testing with the polygraph in criminal investigations, as it enhances their ability to determine the truth in cases. But when it comes to their direct use in the evidentiary process, opinions are strongly polarized. Representatives of criminal procedure science are critical of this method and not only argue their position on the basis of the provisions of the Law on the Use of Polygraphs of the Republic of Lithuania, but often emphasize the admissibility, reliability, ethicality and other aspects of the method. The article by

Gintaras Goda is often mentioned in such discussions. He stated that „In view of the purpose of special knowledge as an evidentiary tool in criminal proceedings, the results of a polygraph examination (interpretation of the data recorded by the device) cannot be considered a specialist's report (as well as an expert's report), as the nature and procedure of this examination are quite different from those of the usual specialist examinations in criminal proceedings. By drawing up a report, the specialist or expert answers the questions put to him or her and thus contributes to the establishment of the facts that form the subject matter of the evidence in a criminal case. Some important questions in a criminal case could not be answered at all without the use of specialized knowledge. For example, it is often difficult to identify the identity of the person behind blood or other human biological traces found at the scene of a crime without specialized knowledge. In contrast, polygraph examinations do not directly establish any new facts, and no further information is gained in the process“³⁵. In conclusion, the author says: „At present, polygraph examination is not possible in Lithuanian criminal proceedings

33 Kraujalis L. Tyrimas poligrafu. *Justitia*. 1999. Nr. 4. Pp. 26–27 ; Belevičius L. Techninių priemonių panaudojimo tiriant nusikaltimus teisinis reglamentavimas. *Jurisprudencija*. 2002. T. 29 (21).

34 Kovalenko A., Maslauskaitė L. Psichofiziologinio tyrimo ... ; Saldžiūnas V. EKT lub test wiedzy o zdarzeniu / Wykorzystanie wariografu (poligrafu) w badaniach kryminalistycznych oraz kadrowych. *Szczytno*, 2009. Pp. 21–23 ; Saldžiūnas V., Kovalenko A., Soshnikov A. Probability assessment of the value of psychophysiological stimuli. *European Polygraph*. 2009. Nr. 1 (7). Pp. 25–31. URL: https://www.academia.edu/104814942/Probability_assessment_of_the_value_of_psychophysiological_stimuli_Vitas_Sald%C5%BEi%C5%ABnas_Aleksandras_Kovalenko_Aleksandr_Soshnikov (date accessed: 24.07.2023) ; Saldžiūnas V., Kovalenko A., Gaidarov K. The Problems of Truth Perception During Psychophysiological Examination. *European Polygraph*. 2009. Vol. 3. Nr. 3–4 (9–10). Pp. 145–152. URL: https://www.academia.edu/107561274/The_problems_of_truth_perception_during_psychophysiological_examination_Vitas_Sald%C5%BEi%C5%ABnas_Aleksandras_Kovalenko_Kalin_Gaidarov (date accessed: 24.07.2023) ; Saldžiūnas V., Kovalenko A., Knyazev V. Tests with Numbers. *European Polygraph*. 2012. Vol. 6. Nr. 1 (19). Pp. 45–54. URL: https://www.academia.edu/104814945/Tests_with_numbers (date accessed: 24.07.2023).

35 Goda G. Poligrafas (melo detektorius) kaip įrodinėjimo priemonė baudžiamajame procese. *Teisė*. 2010. Nr. 76. Pp. 35–45. URL: <http://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/download/226/176/> (date accessed: 24.07.2023).

because the law does not provide for such a method of proof. Such investigations could only be carried out by amending the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania (by expanding the list of acts of verification of testimony)³⁶ and the Law on the Use of Polygraph. However, it does not make sense to make such amendments to the law“. In our opinion, such a categorical scholastic approach to the possibility of using psychophysiological methods in the process of investigation of criminal offenses is the conceptual position of this author, which is not supported by his own empirical research or by a deeper analysis of the scientific doctrine and legislation in various countries. It should be noted that such a position has been taken by a number of advocates of criminal procedure, but among some representatives of Lithuanian criminal procedure science dealing with the use of technical means in criminal proceedings the polygraph is not categorically rejected³⁷. We can also point out that Lithuanian case law does not unequivocally reject the use of polygraphs in criminal proceedings.

Article 20 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania stipulates what data can be considered evidence in criminal proceedings³⁸. The Supreme Court of Lithuania, while examining criminal cases, clarified that: „Evidence in criminal proceedings is obtained according to the procedure established by law, verified by procedural steps provided for by the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania, examined at the trial and recognised by the court, based on

which the court draws conclusions regarding the presence or absence of a criminal act, the person who committed this act, the person's guilt or innocence and other circumstances that are important for the correct resolution of the case (Article 20 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania). The basic rules for evaluating evidence are determined by Part 5 of this Article, which states that judges evaluate evidence according to their inner conviction, based on a detailed and impartial examination of the circumstances of the case, in accordance with the law. Thus, the law provides for the exclusive competence of the court hearing the case to decide which of the data in the case have evidentiary value and whether they are sufficient to determine the presence of all the elements of a specific criminal act in a person's actions“ (Ruling of the Supreme Court of Lithuania No. 2K-20-697/2017)³⁹. The current Code of Criminal Procedure of Lithuania does not provide for a detailed list of actions that can be used to collect data about the person who committed the criminal act and the circumstances of the criminal act during the pre-trial investigation. According to court practice, there is no set list of evidence for the courts, on the basis of which it is mandatory to assess the question of a person's guilt or innocence. a direct requirement that the data be obtained legally and verified during the judicial examination is established. The court evaluates the data in the case based on its internal conviction and examines the cases based on them.

36 Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso. ... URL: <https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/b3b97b11f31a11edb649a2a873fdbdfd> (date accessed: 24.07.2023).

37 Belevičius L. Reikalavimai techninių priemonių naudojimui baudžiamajame procese. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai. Vilnius, 2009. Pp. 327–374.

38 Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso ... URL: <https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/b3b97b11f31a11edb649a2a873fdbdfd> (date accessed: 24.07.2023).

39 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. BYLA 2K-20-697/2017. URL: <https://eteismai.lt/byla/100804887914048/2K-20-697/2017> (date accessed: 24.07.2023).

The Supreme Court of Lithuania has clarified that: „A polygraph is a device that records the physiological changes of a person that occur in the person's body during the examination with this device and on which the evaluation of the statements of the person being examined with this device is based. The data obtained during the polygraph investigation do not meet the requirements for evidence established in Article 20 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania. However, the fact that a polygraph was used during the pre-trial investigation at the request of the person under investigation does not in itself provide grounds for claiming that the case involved substantial violations of the Code of Criminal Procedure (for example, cassation rulings in criminal cases No. 2K-31-511/2018, 2K-191-697/2018)“⁴⁰.

It is appropriate to give as an example the opinion of one of the practicing judges, the chairman of the Kaunas district court, A. Purvainis, about the polygraph: „So, it can be said that in judicial practice, in certain cases, the performance of a polygraph examination is determined by the court's duty to investigate all the evidence in detail and to take all measures provided for by law, but to remove any doubts or objections. The court must use all possible means to examine and verify the evidence, and if necessary, use the opportunity to conduct a polygraph examination. Of course, I will mention once again: The data obtained during this investigation do not determine and cannot have a significant influence on the decisions made by the courts“⁴¹.

At this point, it should be noted that it is appropriate to get to know and evaluate the doctrines of neighbouring Poland's legal and forensic sciences, the problems of psychophysiological research using the polygraph and the practice of their application, as this would allow our scientists and specialists to avoid superficial conclusions. In Polish law, scientific doctrine and practice, we have seen a fairly complex process where there was a gradual transition from the absolute denial of the permissibility of the polygraph (variograph), through the permission to use it at the request of a person, if he could prove his innocence, to the recognition of the conclusions of the polygraph examination as an auxiliary tool in the investigation of criminal cases.

The survey of 200 respondents (among them 100 representatives of legal professions) about the use of the polygraph conducted by Master's student G. Uchockytė showed that their knowledge about psychophysiological tests using the polygraph is minimal and superficial. Respondent lawyers were asked whether polygraph examinations should be recognized as evidence in Lithuanian criminal proceedings. The answers were very evenly distributed⁴².

In conclusion, we can say that the application of psychophysiological tests using the polygraph is as passionate now as it was 50 or 100 years ago and has its supporters and opponents. Often, the choice of one or the other side is not based on rational scientific arguments, but on emotions and a subjective point of view. It follows from this that it is necessary to expand scientific

40 Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių specialiųjų žinių panaudojimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. No. AB-50-1. URL: <https://www.lat.lt/data/public/uploads/2019/06/ab-50-1.docx> (date accessed: 24.07.2023).

41 Purvainis A. Siekdamas teisingumo teismas gali pasitelkti net ir melo detektorių / 15min. 04.04.2022. URL: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nuomones/arunas-purvainis-siekdamas-teisingumo-teismas-gali-pasitelkti-net-ir-melo-detektoriu-18-1662492?copied> (date accessed: 24.07.2023).

42 Uchockytė G. Op. cit.

research in this field and to raise the competence of lawyers because new technologies and new discoveries are strongly penetrating this field as well. In Lithuania, the time has come to prepare a complex monograph on the reliability, efficiency, ethics, and permissibility of psychophysiological research, which will become the scientific basis for improving the legal regulation of the application of these methods and the methodological basis for improving their application procedures.

Conclusions

The use of polygraphs for psychophysiological testing is a source of passion and has its supporters and opponents, both now and 50 or 100 years ago. In interwar Lithuania, considerable attention was paid to the psychology of testimony and the problems of diagnosing lies, including the use of instrumental methods of psychodiagnostics, as evidenced by the scientific articles written by the scientists and law enforcement representatives of the time.

The use of psychophysiological research in jurisdictional proceedings in Lithuania after the restoration of independence in 1990 has not yet received the due attention of scientists, because apart from several dozen scientific articles and several theses, there has been no broader discussion of this issue, although at this stage the Law on the Use of Polygraphs has been adopted, the positions of polygraphologists in the law enforcement institutions have been created, and we have the explanations of the Supreme Court of Lithuania.

In neighbouring countries, the problem of the application of psychophysiological research has a much longer history, both in academic discourse, legal regulation, and the practical application of these methods, including in the interpretation and investigation of criminal offenses. In this area, we

may be interested in the Polish experience, where there has been a gradual transition from the absolute denial of the admissibility of the use of the polygraph (wariograph), through the authorisation of its use at the request of a person if it could confirm his innocence, to the acceptance of the findings of the wariographic examination as an aid in the investigation of criminal offenses.

Психофізіологічні дослідження та їхнє місце в литовському науковому дискурсі

Гендрик Малевскі, Лаймутіс Крауяліс

Наведено стислий огляд розвитку психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа. Увагу акцентовано на правовому регулюванні методів його використання та оцінюванні наукового дискурсу литовських спеціалістів із проблем психофізіологічного дослідження порівняно з аналогічними процесами в Польщі. У час між Першою та Другою світовими війнами так звана детекція брехні зацікавила не лише представників наукового світу, а й правоохоронних органів. У цей період у Литві значну увагу приділяли психології свідчень і проблемам виявлення брехні, зокрема застосуванню інструментальних методів психодіагностики, про що писали В. Лазерсон, Й. Вабалас-Гудайтіс, Б. Кальвайтіс та ін. Слід зазначити, що тоді точилися доволі гострі дискусії щодо допустимості й ефективності психофізіологічних тестів. За радянських часів питання психофізіологічних (поліграфних) досліджень не було предметом офіційного широкого наукового дискурсу в юрисдикційному процесі, хоча ними цікавилися медики та психологи, які співпрацювали зі спецслужбами. Після відновлення незалежності 1990 року інтерес литовських засобів масової інформації до цього питання спонукав фахівців правоохоронних органів глибше вивчити можливість, надійність, допустимість

та ефективність використання в інших країнах цих діагностичних технічних засобів, а також їхню відповідність литовському законодавству в розслідуванні злочинів. Проаналізовано також деякі аспекти психофізіологічних тестів із застосуванням поліграфа в Польщі, які там привернули значно більше уваги як науковців, так і юристів і представників правоохоронних органів.

Ключові слова: психофізіологічні дослідження; поліграф; детектор брехні; варіограф; перевірка на поліграфі; історія поліграфа.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють про відсутність у них конфлікту інтересів, що стосуються цієї теми; хоча Гендрік Малевскі є членом редакційної колегії збірника, він не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Aktualni pytan'ia teorii ta praktyky vykorystannia polihrafa (2016) [Topical issues of the theory and practice of polygraph usage] : zbirka statei / za zah. red. V. O. Shapovalova. Kyiv [in Ukrainian].
- Alekseev, L. G., Potemkin, F. V. (2017). *Problemy prikladnoy psihofiziologii* [Issues in Applied Psychophysiology]. Moskva [in Russian].
- Asatryan, H. A., Hristyuk, A. A. (2011). Psihologicheskie osobennosti podozrevaemogo i obvinyaemogo i ih vliyanie na provedenie psihofiziologicheskoy ekspertizy s ispolzovaniem poligrafa [Psychological features of the suspect and the accused individual and their influence on the psychophysiological examination using polygraph]. *Ekspert-kriminalist*. № 1. [in Russian].
- Azarova, N. Yu. (2016). *Poligraf: obzor sovremennykh metodik SSHA. Chast 1. Algoritmy formirovaniya standartizirovannykh testov* [Polygraph: a review of modern methods in the USA. Part 1. Algorithms of formation of standardized tests] / pod red. V. V. Korovina. Moskva [in Russian].
- Badania poligraficzne w Polsce (2014) / red. J. Widacki. Kraków. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/214927459.pdf> [in Polish].
- Belevičius, L. (2002). Techninių priemonių panaudojimo tiriant nusikaltimus teisinis reglamentavimas. *Jurisprudencija*. T. 29 (21) [in Lithuanian].
- Belevičius, L. (2005). *Techninių priemonių naudojimo baudžiamajame procese teoriniai pagrindai ir reglamentavimas*. Daktaro disertacija. Vilnius. URL: <https://vb.mruni.eu/object/elaba:1830246/MAIN> [in Lithuanian].
- Belevičius, L. (2009). *Reikalavimai techninių priemonių naudojimui baudžiamajame procese. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius [in Lithuanian].
- Carl F. W. Ludwig / Britannica. URL: <https://www.britannica.com/biography/Carl-F-W-Ludwig>.
- Criminalistics: Methodical handbook (2014) / J. Juškevičiūtė (Editor in Chief). Vilnius [in Lithuanian].
- Galianos, J. *Brief history of the polygraph*. URL: http://home.total.net/~galcar/html/brief_history_of_the_polygraph.html.
- Goda, G. (2010). Poligrafas (melo detektorius) kaip įrodinėjimo priemonė baudžiamajame procese. *Teisė*. Nr. 76. URL: <http://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/download/226/176/> [in Lithuanian].
- Gołaszewski, M., Ibek, A., Widacki, M. (2013). *Współczesne standardy badań poligraficznych* / red. M. Gołaszewski. Warszawa [in Polish].

- Gross, H. (2021). *Podręcznik dla sędziego śledczego jako system kryminalistyki* / Opracowanie i przekład J. Kasprzak, Warszawa [in Polish].
- Hanausek, T. (1994). *Zarys taktyki kryminalistycznej*. Warszawa [in Polish].
- Heindl, R. (1927). Ein Apparat, Lügen beim Verhör aufzudecken. *Archiv für Kriminologie*. Nr. 114.
- Jaworski, R. (1999). *Opinia z ekspertyzy poligraficznej jako dowód odciażający*. Wrocław [in Polish].
- Jaworski, R. (2006). *Situational Sequencing Tests in Polygraph Examination*. Wrocław [in Polish].
- Jaworski, R. (2008). *Multi-subject polygraph examination*. Wrocław [in Polish].
- Justickis, V., Valickas, G. (2006). *Procedural Justice in the Lithuanian Criminal Justice*. Vilnius [in Lithuanian].
- Kohutych, I. (2011). Polihraf u Polshchi ta Ukraini: istoriia, suchasny stan i perspektyvy [Polygraph in Poland and Ukraine: history, current status and prospects]. *Broslavskolvivskyi yurydychnyi zbirnyk* / *Wrocławskohwowskie zeszyty prawnicze*. № 2. URL: http://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/122657/PDF/07_Kogutic_I_Wariograf_w_Polsce_i_na_Ukrainie_historia_stan_obecny_i_perspektywy.pdf [in Ukrainian].
- Komissarova, Ya. V. (2022). *Osnovy poligrafologii* [Fundamentals of polygraphology] : ucheb. dlya magistratury. 2-e izd., pererab. i dop. Moskva [in Russian].
- Komissarova, Ya. V., Myagkih, N. I., Pelenicyn, A. B. (2012). *Poligraf v Rossii i SShA: problemy primeneniya* [Polygraph in Russia and the USA: Challenges of Application]. Moskva [in Russian].
- Konieczny, J. (2009). *Badania poligraficzne. Podręcznik dla zawodowców*. Warszawa [in Polish].
- Kovalenko, A., Maslauskaitė, L. (2007). Psichofiziologinio tyrimo (tyrimo poligrafu) teisinis reglamentavimas Lietuvos Respublikoje: problemos ir sprendimai. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. Vilnius [in Lithuanian].
- Krapohl, D., Shaw, P. K. (2015). *Fundamentals of Polygraph Practice*. Academic Press. 1st ed.
- Kratka istorija poligrafa / Poligraf Centar. URL: <https://www.poligrafcentar.rs/poligraf/> [in Bosnian].
- Kraujalis, L. (1997). *Lie Detection Method: Theory and Practice*. Master Thesis. Vilnius [in Lithuanian].
- Kraujalis, L. (1999). Tyrimas poligrafu. *Justitia*. Nr. 4 [in Lithuanian].
- Kurapka, V. E. (2013). *Criminalistics. Tactics and methodology. Tutorial* / S. Matulienė (Editor in Chief). Vilnius [in Lithuanian].
- Locard, E. (1937). *Dochodzenie przestępstw według metod naukowych*. Łódź [in Polish].
- Morozov, A. M., Morozova, T. R. (2011). Nekotorye aspekty sovremennogo sostoyaniya poligrafologii v Ukraine [Some aspects of the current state of polygraphology in Ukraine]. *Ekspert-kriminalist*. № 1 [in Russian].
- Motliakh, O. I. (2012). *Polihraf: naukova pryroda pokhodzhennia, normatyvno-pravove rehuliuvannia ta mezhi zastosuvannia* [Polygraph: scientific nature of the origin, normative-legal regulation and limits of its application] : monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Otsinka dostovirnosti: naukovi doslidzhennia ta praktyka / Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. URL: <https://expertize-journal.org.ua/partneri-vidannya/1010-naukovij-zhurnal-go-kolegiya-poligrafologiv-ukrajini-otsinka-dostovirnosti-naukovi-doslidzhennia-ta-praktika> [in Ukrainian].
- Palskys, E. (1995). *Overview of the History of Lithuanian Criminalistics*. Monographical study. Vilnius [in Lithuanian].
- Polska bibliografia kryminalistyczna (2008). Warszawa. T. III (lata 1980–1989) / praca zbiorowa pod red.: B. Hołysta, T. Tomaszewskiego, E. Gruzy, M. Goca [in Polish].
- Polska bibliografia kryminalistyczna (2008). Warszawa. T. IV (lata 1990–2000) / praca zbiorowa pod red.: B. Hołysta, T. Tomaszewskiego, H. Koleckiego, M. Goca [in Polish].
- Purvainis, A. (2022). *Siekdamas teisingumo teismas gali pasitelkti net ir melo detektorių* / 15min. URL: <https://www.15min.lt/>

- nauijiena/aktualu/nuomones/arunas-purvainis-siekdamas-teisingumo-teismas-gali-pasitelkti-net-ir-melo-detektoriu-18-1662492?copied [in Lithuanian].
- Reid, J. E., Inbau, F. E. (1977). *Truth and Deception: The Polygraph (Lie-Detector Technique)*. Baltimore, 1977.
- Saldžiūnas, V. (2009). EKT lub test wiedzy o zdarzeniu / Wykorzystanie wariografu (poligrafu) w badaniach kryminalistycznych oraz kadrowych. *Szczytno* [in Polish].
- Saldžiūnas, V., Kovalenko, A. (2008). The Event Knowledge Test (EKT) in Polygraph Examination (in case murder). *European Polygraph*. Nr. 2 (4). URL: https://www.academia.edu/104814924/The_event_knowledge_test_EKT_in_polygraph_examination_in_case_murder_Vitas_Sald%C5%BEi%C5%ABnas_Aleksandras_Kovalenko.
- Saldžiūnas, V., Kovalenko, A. (2008). The Event Knowledge Test (EKT) in Polygraph Examination (common notice of tactics). *European Polygraph*. Nr. 3—4 (5—6).
- Saldžiūnas, V., Kovalenko, A. (2008). The Event Knowledge Test. *European Polygraph*. Nr. 1 (3). URL: https://www.academia.edu/107561272/The_Event_Knowledge_Test_EKT_.
- Saldžiūnas, V., Kovalenko, A. (2009). Problems of Questions in Event Knowledge Test. *European Polygraph*. Vol. 3 Nr. 2 (8). URL: https://www.academia.edu/107561280/Problems_of_questions_in_event_knowledge_tests_Vitas_Sald%C5%BEi%C5%ABnas_Aleksandras_Kovalenko.
- Saldžiūnas, V., Kovalenko, A. (2010). Field and Laboratory Polygraph Examinations. *European Polygraph*. Vol. 4. Nr. 4 (14). URL: <https://repozytorium.ka.edu.pl/server/api/core/bitstreams/ab17de20-9cea-46de-be1e-4bd36abb85ab/content>.
- Saldžiūnas, V., Kovalenko, A. (2011). A Little About Memory Traces. *European Polygraph*. Vol. 5. Nr. 1 (15). URL: <https://repozytorium.ka.edu.pl/server/api/core/bitstreams/280f9f8f-6dce-4f23-b7bf-3e329fea3f3c/content>.
- Saldžiūnas, V., Kovalenko, A. (2012). Alibi Check by Polygraph Examination. *European Polygraph*. Vol. 6. Nr. 2 (20). URL: <https://repozytorium.ka.edu.pl/server/api/core/bitstreams/85cb8eca-9a73-4e62-b2aa-ce3f90858aac/content>.
- Saldžiūnas, V., Kovalenko, A. (2012). Search for New Tests. *European Polygraph*. Vol. 6. Nr. 4 (22).
- Saldžiūnas, V., Kovalenko, A. (2013). Examination of Sexual Abuse Crimes. *European Polygraph*. Vol. 7. Nr. 3 (25). URL: https://www.academia.edu/104814949/Examination_of_Sexual_Abuse_Crimes.
- Saldžiūnas, V., Kovalenko, A. (2014). Field Examination: Certain Phenomena Related to Electrodermal Activity. *European Polygraph*. Vol. 8. Nr. 2 (28).
- Saldžiūnas, V., Kovalenko, A. (2015). Selecting the Most Optimal Conditions for the Polygraph Examination. *European Polygraph*. Vol. 9. Nr. 2 (32). URL: <https://repozytorium.ka.edu.pl/server/api/core/bitstreams/bba25ec4-f380-4b54-8b94-fee9b26bbb/content>.
- Saldžiūnas, V., Kovalenko, A., Gaidarov, K. (2009). The Problems of Truth Perception During Psychophysiological Examination. *European Polygraph*. Vol. 3. Nr. 3—4 (9—10). URL: https://www.academia.edu/107561274/The_problems_of_truth_perception_during_psychophysiological_examination_Vitas_Sald%C5%BEi%C5%ABnas_Aleksandras_Kovalenko_Kalin_Gaidarov.
- Saldžiūnas, V., Kovalenko, A., Knyazev, V. (2012). Tests with Numbers. *European Polygraph*. Vol. 6. Nr. 1 (19). URL: https://www.academia.edu/104814945/Tests_with_numbers.
- Saldžiūnas, V., Kovalenko, A., Soshnikov, A. (2009). Probability assessment of the value of psychophysiological stimuli. *European Polygraph*. Nr. 1 (7). URL: https://www.academia.edu/104814942/Probability_assessment_of_the_value_of_psychophysiological_stimuli_Vitas_Sald%C5%BEi%C5%ABnas_Aleksandras_Kovalenko_Aleksandr_Soshnikov.
- Seelig, E. (1927). Die Registrierung unwillkürlicher Ausdrucksbewegungen als forensisch-psychodiagnostische Methode. *Zeitschrift für angewandte Psychologie*. No 28.
- Seelig, E. (1955). *Schuld, Lüge, Sexualität*. Stuttgart.

- Strong, J. W. (1992). *McCormich on Evidence*. 4th ed. West Group.
- Trovillo, P. V. (1939). History of lie detection. *Journal of Criminal Law and Criminology*. Vol. 29 (6) and Vol. 30 (1). DOI: [10.2307/1136392](https://doi.org/10.2307/1136392).
- Uchockytė, G. (2022). *Psychophysiological Examinations Using Polygraph: Theory, Practice and Legal Framework in Lithuania and Abroad* : Master Paper. Vilnius [in Lithuanian].
- Valickas, G. (2019). *Melą atpažinti galima ir iš akies vyždžio pokyčių* / Vilniaus universitetas. URL: <https://naujienos.vu.lt/gintautas-valickas-mela-atpazinti-galima-ir-is-akies-vyzdzio-pokyciu/> [in Lithuanian].
- Varlamov, V. A. (2004). *Detektor lzhi* [Lie Detector]. 2-e izd. Moskva [in Russian].
- Widacki, J. (2016). Polygraph or Variograph? *Issues of Forensic Science*. No 1. Vol. 294. DOI: [10.34836/pk.2016.294.5](https://doi.org/10.34836/pk.2016.294.5).
- Widacki, J. (2017). *Historia badań poligraficznych*. Kraków. URL: <https://repozytorium.ka.edu.pl/server/api/core/bitstreams/6a3d6335-9ad1-49d7-a577-52cd6a99f1e4/content> [in Polish].

Malewski, H., Kraujalis, L. (2024). Psychophysiological Research and its Place in the Lithuanian Scientific Discourse. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (34). С. 58—75. DOI: [10.32353/khrife.1.2024.04](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.04).

Окремі аспекти формування доказової бази під час розслідування фактів колабораційної діяльності

Сергій Перепелиця *

* Канд. юрид. наук, доц., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0721-9609>, e-mail: 180.vk.2012@gmail.com

DOI: [10.32353/khrife.1.2024.05](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.05) УДК [343.32:343.9](477)

Надійшло 18.03.2024 / Рецензовано 18.03.2024 / Прийнято до друку 27.03.2024 /
Доступно онлайн 29.03.2024

Мета статті — окреслити окремі аспекти формування доказової бази під час розслідування фактів колабораційної діяльності, виокремити проблемні питання й визначити шляхи їх подолання. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Зауважено, що формування доказової бази під час досудового розслідування колабораційних злочинів залежить від наявності показань свідків і очевидців, з'ясування осіб яких є провідним завданням слідства та передбачає застосування різних заходів (наприклад, витребування відомостей про цих осіб і підозрюваних або тимчасового доступу до речей і документів від органів державної влади й місцевого самоврядування в передбаченому законодавством порядку). Акцентовано, що завданням слідчих у розслідуванні цього виду злочинів є виявити приватних осіб, представників волонтерських рухів або громадських організацій, які зафіксували злочини, пов'язані з колабораційною діяльністю, та отримати зафіксовану ними інформацію. Констатовано, що законодавством України обумовлено використання інформації, отриманої за іншим кримінальним провадженням. Іншою складовою доказової бази є документи, які дають слідчому важливі докази про посаду підозрюваного та здійснювану ним колабораційну діяльність. Висновок експерта (як вагома складова доказової бази) містить відповіді на запитання, які виникають у слідчого під час досудового розслідування, оскільки саме у ньому експерт наводить відомості, які він визначив під час проведення дослідження із застосуванням спеціальних знань і про які не знав слідчий.

Ключові слова: відкриті джерела; висновок експерта; докази й доказування; доказова база; документи; досудове розслідування; колабораційна діяльність; колабораційний злочин; засоби масової інформації; збирання доказів; кримінальне провадження; показання свідків; цифрові докази.

Постановка наукової проблеми

У сучасному світі колабораціонізм досліджують не тільки історики, а й правознавці. Це обумовлено тим, що колабораціонізм визнано злочином проти миру загалом. Цей злочин підпадає під юрисдикцію міжнародного права й законодавства тих країн, для яких провідними є принципи демократії та прав людини і громадянина. Дослідження колабораціонізму як окремого явища дає змогу глибше зрозуміти природу формування зрадницької поведінки і свідомості колаборантів, а також її наслідки не тільки в межах окремої країни, а й суспільства загалом. Науковці наголошують, що *«розуміння колабораціонізму в широкому контексті та його впливу на міжнародну політику є важливим завданням сучасної кримінології та кримінального права»*¹. Акцентуємо увагу на тому, що це завдання не залишило осторонь і такі галузі юридичної науки, як кримінальний процес, криміналістику, судову експертизу тощо, оскільки саме перед ними постають нові складні завдання під час розслідування фактів колабораційної діяльності у процесі формування доказової бази. Окрім того, значного комплексу як слідчих (розшукових) дій, так і процесуальних дій потребує перевірка інформації про факти здійснення колабораційної діяльності. З одного боку, це необхідно для підтвер-

дження або спростування інформації про причетність особи до цієї діяльності, а з іншого — якщо таке підтвердження отримано — для формування повної доказової бази шляхом здобуття доказів скоєння злочину. Створення достатньої доказової бази під час розслідування колабораційної діяльності значною мірою залежить від своєчасного проведення та правильного документування окремих слідчих (розшукових дій), зокрема: огляду документів і місця події; допиту підозрюваних і свідків; обшуку; аналізу комп'ютерних даних і призначення судових експертиз.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питаннями збирання доказів на стадії досудового розслідування кримінальних проваджень у різний час переймалися процесуалісти, криміналісти, судові експерти тощо. Результати їхніх досліджень відображено в дисертаціях, монографіях, наукових працях, посібниках і підручниках. Зупинимось на виданих останнім часом.

У дисертації О. Ковальнової здійснено комплексне дослідження теоретико-правових засад інформаційного забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень в Україні та *«конкретизовано особливості використання інформації у досудовому розслідуванні, котрі полягають у: 1) невідкладності —*

1 Кішак Б. І. Особливості доказування злочинів, пов'язаних з колабораційною діяльністю. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2023. Вип. 37. С. 58. DOI: 10.5281/zenodo.7934032 (дата звернення: 16.01.2024).

засоби інформаційного забезпечення мають бути регулярно доступні суб'єкту кримінального провадження для прийняття термінових процесуальних рішень; 2) обмеженості — дані, наявні у засобах інформаційного забезпечення, мають бути доступні виключно для осіб, процесуальний статус яких це передбачає; 3) автентичності — дані, наявні у засобах інформаційного забезпечення, є персоніфікованими та мають відношення до певної події (групи подій) чи особи (осіб)»².

В. Вапнярчук пропонує вдосконалити класифікацію «способів збирання доказів (формування доказової основи правової позиції певного суб'єкта доказування) <...>: (1) способи, що використовуються суб'єктами, які здійснюють кримінальне провадження та (2) способи, які використовуються суб'єктами, які захищають у кримінальному провадженні свій або представлявальний ними інтерес», досліджуючи «сутність окремих способів збирання доказів <...>, зокрема <...>: витребування та отримання, ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, а також проведення інших дій стороною захисту, потерпілим <...>, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів» і розглядаючи особливості «документального оформлення порядку використання всіх розглянутих способів збирання доказів»³.

С. Данькова, аналізуючи структуру кримінального процесуального доказування в судовому провадженні в першій інстанції, зазначає, що «для доказування у стадії досудового розслідування характерним є здійснення практичної діяльності, спрямованої на активний пошук фактичних даних», пропонує виокремлювати в цій структурі «чотири елементи: 1) формування доказів; 2) дослідження доказів; 3) оцінку доказів; 4) використання доказів» і зауважує, що «формування матеріалів кримінального провадження (доказової бази) доцільно здійснювати у підготовчому провадженні»⁴.

А. Коваленко основними напрямками взаємодії органів досудового розслідування із засобами масової інформації (далі — ЗМІ) під час збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні називає отримання вихідної інформації про ознаки кримінального правопорушення з повідомлень або публікацій ЗМІ⁵. Науковець зазначає, що публікації та повідомлення ЗМІ «можуть бути належними джерелами вихідної інформації про ознаки кримінального правопорушення та підставами до початку досудового розслідування» і що «доказове значення може бути надане відомостям, опублікованим ЗМІ за результатами журналістських розслідувань щодо

- 2 Ковальова О. В. Теоретико-правові засади інформаційного забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Кропивницький, 2023. С. 13—14. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/referat_dysertaciyi_kovalovoyi_o_v_.pdf (дата звернення: 16.01.2024).
- 3 Вапнярчук В. В. Щодо особливостей окремих способів збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2022. Вип. 70. С. 405. DOI: [10.24144/2307-3322.2022.70.65](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.65) (дата звернення: 16.01.2024).
- 4 Данькова С. О. Структура кримінального процесуального доказування в судовому провадженні у першій інстанції. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 6. С. 628. DOI: [10.24144/2788-6018.2023.06.111](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.111) (дата звернення: 16.01.2024).
- 5 Коваленко А. В. Взаємодія органів досудового розслідування із засобами масової інформації під час збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2022. Т. 38. № 2. С. 48, 50 і 54. DOI: [10.37025/1992-4437/2022-38-2-48](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2022-38-2-48) (дата звернення: 16.01.2024).

кримінальних правопорушень. Для використання таких даних необхідно встановити контакт з авторами матеріалу, редакцією, учасниками й фігурантами розслідування (організаційна складова їх використання) та отримати, перевірити й легалізувати інформацію, зібрану журналістами (процесуально-тактична складова)»⁶.

Ретельне аналізування згаданих праць науковців свідчить про те, що вони залишили поза увагою широке коло питань, пов'язаних із формуванням доказової бази під час досудового розслідування фактів здійснення злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю.

Мета статті

Окреслити окремі аспекти формування доказової бази під час розслідування фактів колабораційної діяльності, виокремити проблемні питання й визначити шляхи їх подолання.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові (діалектичний, порівняння, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію) і спеціальні наукові методи (формально-логічний, логіко-юридичний, системно-структурний), що сприяло логічному та послідовному викладу матеріалу, змістовності й обґрунтованості наукових висновків і пропозицій.

Викладення основного матеріалу дослідження

Однією з головних особливостей злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю, є їх здійснення переважно на тимчасово окупованих територіях України, доступу до яких працівники правоохоронних органів не мають. Така ситуація унеможливорює проведення всіх необхідних слідчих (розшукових) дій, а також процесуальних дій для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Водночас сторона обвинувачення повинна визначити та провести максимально можливий комплекс заходів для перевірки інформації щодо фактів здійснення колабораційної діяльності, а за умови підтвердження цих фактів — для отримання достатніх доказів скоєння цих злочинів⁷.

Дослідники зауважують, що у процесі розслідування колабораційної діяльності (добровільної участі громадян України у незаконних збройних або воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованих територіях, або у формуваннях країни-агресорки) чи участі осіб у терористичних групах або організаціях необхідно провести низку «слідчих (розшукових) дій та оперативних заходів: 1) встановлення та проведення допитів свідків, яким можуть бути відомі обставини щодо підтвердження участі осіб у відповідних злочинних об'єднаннях; 2) проведення огляду інформації, яка міститься у відкритій мережі «Інтернет», зокрема акаунтів у соціальних

6 Коваленко А. В. Зазнач. твір. С. 48. DOI: 10.37025/1992-4437/2022-38-2-48 (дата звернення: 16.01.2024).

7 Жидков В. Проблеми доказування злочинів про колабораційну діяльність: аналіз прокурора Офісу Генерального прокурора / Українська Гельсінська спілка з прав людини : офіц. сайт. 01.02.2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/problemny-dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiynu-diialnist-analiz-prokurora-ofisu-heneralnoho-prokurora/> (дата звернення: 16.01.2024).

сторінках осіб, причетних до участі в незаконних злочинних об'єднаннях [абз. 2 ч. 2 ст. 237 Кримінального процесуального кодексу України⁸ (далі — КПК України): тут і далі примітки у квадратних дужках мої.— С. Перепелиця.]; 3) проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж [ст. 263 КПК України⁹] з метою встановлення умислу осіб на добровільне вчинення кримінального правопорушення та для підтвердження інших обставин його вчинення; 4) проведення тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю [ст. 159, 162, 165 КПК України¹⁰], зокрема, до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок винної особи з метою підтвердження місцезнаходження такої особи, зокрема, на тимчасово окупованих територіях України, а також її зв'язків з представниками незаконних збройних чи воєнізованих формувань та/або збройних формувань держави-агресора; 5) <...> проведення обшуку [ст. 234 КПК України¹¹] за місцем проживання особи з метою отримання доказів щодо причетності особи до участі у зазначених вище формуваннях, а саме: виявлення та вилучення зброї; комп'ютерної техніки та

мобільних пристроїв, на яких може міститись інформація щодо підтвердження зв'язків такої особи з працівниками таких формувань; документів, виданих представниками зазначених вище незаконних формувань тощо. <...> слід зазначити, що через окупацію частини регіонів України у слідчих органів може бути відсутня фізична можливість проведення обшуку за місцем проживання тих чи інших осіб»¹².

Із метою збирання доказів і формування доказової бази під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю, проводять слідчі дії, для реалізації яких слідчі застосовують такі методи: «1) фіксація та систематизація доступних фактів (дій, діяльності) підозрюваних осіб у ЗМІ, у тому числі в інтернет-ресурсах, на місцевому телебаченні тощо; 2) аудіо-, фото- та відеосвідчення очевидців (постраждалих) з числа місцевих жителів окупованої території; 3) аналіз ЗМІ країни-терориста щодо висвітлення стану справ на окупованих територіях; 4) оригінали / копії розпорядчих документів місцевих «керівників» населеного пункту, письмові заяви, відомості оплати праці та ін.»¹³.

Наголосимо, що значна кількість скоєних колабораційних злочинів на

8 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.01.2024).— Прим. С. Перепелиці.

9 Там само.— Прим. С. Перепелиці.

10 Там само.— Прим. С. Перепелиці.

11 Там само.— Прим. С. Перепелиці.

12 Мальгіна А. С. Використання методики розслідування участі у терористичній групі чи терористичній організації під час розслідування колабораційної діяльності. Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 21.07.2022). Одеса, 2022. С. 63—64. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3ab2381e-e4e8-4932-b84f-d4e4a46cc720/content> (дата звернення: 16.01.2024).

13 Вайда Т. С. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття, документування та кримінальна відповідальність за протиправні дії / діяльність. Там само. С. 16. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e5b44659-7bac-4fb9-87a6-0357b99358f6/content> (дата звернення: 16.01.2024).

тимчасово окупованих територіях України й перебування на цих територіях підозрюваних у колабораційній діяльності осіб, очевидців і свідків, а також знаходження саме там речових доказів і документів унеможлиблюють застосування всього комплексу процесуального інструментарію під час досудового розслідування цих злочинів.

У кримінальних провадженнях за колабораційними злочинами під час досудового розслідування підлягають з'ясуванню та дослідженню обставини, які свідчать, зокрема, про: здійснення колабораційної діяльності, призначення на посади в незаконно створених органах влади на тимчасово окупованих територіях, заперечення фактів агресії росії й окупації частини території України. Науковці зазначають, що під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю, разом з обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України¹⁴), у процесі формування доказової бази необхідно зважати на таке:

- здатність інформації змінюватись у процесі руху від першоджерела до громадськості та правоохоронних органів;
- можливість наклепу з боку недоброзичливців;

- безпосередній фізичний або психологічний вплив (примус);
- необхідність виконання законного розпорядження або наказу¹⁵.

Зауважимо, що сьогодні непоодинокі випадки, коли приватні особи, представники волонтерських рухів або громадських організацій фіксують злочини, пов'язані із колабораційною діяльністю, оскільки мають таку змогу. Слідчі повинні виявляти таких осіб: наприклад, витребувати відомості про них в органах державної влади та місцевого самоврядування й отримати документи із підтвердженням фактів колабораційної діяльності. Слідчі оглядають надані джерела інформації та визначають коло можливих очевидців і свідків, яких потрібно допитати¹⁶.

Якщо на момент здійснення досудового розслідування зафіксована приватними особами інформація відсутня у відкритому доступі в інтернеті, слід орієнтувати таких «приватних осіб щодо надання відповідних хронологічних протоколів документування, допитувати таких осіб як свідків про обставини виявлення та збереження відповідної інформації»¹⁷. Подібні протоколи приватних осіб є документами (ст. 99 КПК України¹⁸), які «мають значення для оцінки

14 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.01.2024).

15 Жидков В. Л., Жила О. Б. Доказування злочинів про колабораційну діяльність: проблемні питання закону / Українська Гельсінська спілка з прав людини : офіц. сайт. 05.05.2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiyu-diialnist-problemni-pytannia-zakonu/> (дата звернення: 16.01.2024).

16 Жидков В. Зазнач. твір. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/problemy-dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiyu-diialnist-analiz-prokurora-ofisu-heneralnoho-prokurora/> (дата звернення: 16.01.2024).

17 Пашковський М. І. Особливості використання OSINT при документуванні та розслідуванні колабораційної діяльності. Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму: мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 21.07.2022). Одеса, 2022. С. 84–85. URL: <http://surl.li/saupi> (дата звернення: 16.03.2024).

18 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.03.2024).

допустимості та достовірності як доказу відповідної інформації, збереженої волонтером з відкритих джерел»¹⁹. Після перевірки слідчим і безпосереднього огляду прокурором така інформація стає належним і допустимим доказом у суді.

Зазначимо, що тимчасова окупація окремих територій України унеможливила зв'язок між близькими людьми, які опинились по різні боки лінії розмежування, практично звела нанівець діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, правоохоронних органів та судів, отже, і співпрацю правоохоронних органів у процесі досудового розслідування колабораційних злочинів з приватними особами, волонтерськими рухами та громадськими організаціями: така співпраця потрібна для отримання й перевірки інформації про колабораційну діяльність, вона має процесуальну та позапроцесуальну форми взаємодії.

До процесуальних форм взаємодії належать:

- отримання стороною обвинувачення під час проведення слідчих (розшукових) дій документів і відомостей, що можуть бути доказами (витребування — ст. 93 КПК України²⁰ або тимчасовий доступ до речей і документів — ст. 159 КПК України²¹);
- допит як свідків представників органів державної влади і місцевого самоврядування, волонтерських рухів і громадських організацій, а також приватних осіб;

- проведення огляду або пред'явлення для впізнання за участі осіб, які мають інформацію про колабораційну діяльність підозрюваних.

Подібна взаємодія потрібна стороні обвинувачення для:

- отримання власних напрацювань під час досудового розслідування колабораційної діяльності;
- з'ясування першоджерела доказів колабораційної діяльності особи на конкретній території;
- процесуального фіксування доказів колабораційної діяльності;
- виявлення очевидців і свідків такої діяльності та їхнього допиту²².

Своєю чергою складовими *позапроцесуальної форми взаємодії* є спілкування й обмін інформацією між стороною обвинувачення та представниками державних органів і органів місцевого самоврядування, волонтерських рухів і громадських організацій, ЗМІ і приватними особами про відомі їм обставини колабораційної діяльності конкретних осіб, наявні докази цієї діяльності й перспективи досудового розслідування: це відбувається під час спільних робочих зустрічей, нарад робочих груп або інших заходів.

Наголосимо, що окремим доказом колабораційної діяльності є матеріали негласних слідчих (розшукових) дій, які разом з рештою доказів підтверджують або спростовують факт їх учинення. Однак через різні причини негласні слідчі

19 Пашковський М. І. Зазнач. твір. С. 85. URL: <http://surl.li/saupi> (дата звернення: 16.03.2024).

20 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.01.2024).

21 Там само.

22 Жидков В. Л., Жила О. Б. Зазнач. твір. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokazuvannya-zlochyniv-pro-kolaboratsiynu-diialnist-problemni-pytannia-zakonu/> (дата звернення: 16.01.2024).

(розшукові) дії не завжди можна здійснити під час досудового розслідування колабораційних злочинів. За таких умов сторона обвинувачення може використати інформацію, отриману в іншому кримінальному провадженні (ст. 257 КПК України²³).

Ця норма може стати в пригоді для виявлення осіб, причетних до колабораційних дій, протиправну діяльність яких досліджено в іншому кримінальному провадженні. Здобути такі матеріали можна шляхом витребування або отримання за умови тимчасового доступу сторони обвинувачення до речей і документів (від слідчого або прокурора, які ініціювали проведення цих дій у межах іншого кримінального провадження). Після отримання таких матеріалів сторона обвинувачення має погодити зі слідчим суддею їх використання у конкретному кримінальному провадженні²⁴.

Американські дослідники виокремлюють такі категорії відкритих джерел інформації: поширені дані й інформація, цільові комерційні дані, експертні оцінки, «сіра» література²⁵.

У кримінальних провадженнях щодо колабораційної діяльності окремо слід зупинитися на таких доказах, як електронні (цифрові). Згідно зі ст. 99 КПК України²⁶ цифрові дані належать

до документів, які є доказами відповідно до ст. 84 КПК України²⁷. Зауважимо, що у кримінальних провадженнях щодо колабораційних злочинів цифровими доказами є:

- матеріали фотознімання, звуко- і відеозапису; комп'ютерні дані й інші носії інформації, що їх містять закриті та відкриті (інтернет, ЗМІ, соціальні мережі) мережі і свідки;
- вебсайти та сторінки в соціальних мережах незаконно створених на тимчасово окупованих територіях органів влади; відкриті телеграм-канали; ЗМІ, що працюють на тимчасово окупованих територіях України та країни-агресорки, які висвітлюють створення і діяльність псевдоорганів влади;
- вебсайти та сторінки в соціальних мережах органів державної влади України та місцевого самоврядування, громадськості та окремих осіб, журналістів та адвокатів; відкриті телеграм-канали; ЗМІ, що фіксують і висвітлюють воєнні злочини та злочини проти основ національної безпеки України, скоєні на тимчасово окупованих територіях України, і події на цих територіях;

23 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.01.2024).

24 Жидков В. Зазнач. твір. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/problemy-dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiyu-diialnist-analiz-prokurora-ofisu-heneralnoho-prokurora/> (дата звернення: 16.01.2024).

25 Best Jr. R. A., Cumming A. CRS Report for Congress. Open Source Intelligence (OSINT): Issues for Congress. Dec 5, 2007. 27 p. URL: <https://sgp.fas.org/crs/intel/RL34270.pdf> (дата звернення: 16.01.2024) ; Виходець Ю. О., Тетерятник Г. К. Окремі питання використання OSINT при розслідуванні злочинів в умовах військової агресії рф. *Правові новели*. 2022. № 18. С. 70—76. DOI: 10.32847/ln.2022.18.10 (дата звернення: 16.01.2024).

26 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.01.2024).

27 Там само.

- фото-, відео- й аудіофайли; різні відкриті та приватні месенджери свідків²⁸.

Фіксувати цифрові докази можна на таких носіях:

- аналоговому матеріальному, «властивості якого характеризуються безпосереднім і, як правило, відносно незмінним відображенням інформації (фото- та відеозапис)»²⁹;
- комп'ютерному, «фізичні властивості якого використовуються не для безпосереднього відображення інформації, а для запису-зчитування дискретних станів електромагнітного поля опосередковано через аналогово-цифровий перетворювач»³⁰.

Варто наголосити, що визначення й огляд вебсторінок і вебсайтів, груп і каналів у месенджерах, ЗМІ та соціальних мережах сприяє стороні обвинувачення в отриманні фото- й відеопідтвердження вчинених колабораційних дій. Ці матеріали разом із показаннями свідків формують доказову базу у кримінальних провадженнях щодо колабораційних злочинів. Утім, не можна нехтувати

тим, що інформацію з відкритих джерел із часом можуть видалити або знищити, а ч. 1 ст. 23 КПК України містить вимогу безпосереднього дослідження судом доказів³¹. Наприклад, суд, дотримуючи засади безпосереднього дослідження доказів, ставить під час судового засідання питання про дослідження інформаційного ресурсу, з якого зроблено копію досліджуваної інформації, що неможливо зробити через її видалення³².

Під час досудового розслідування колабораційних злочинів використання документів дає змогу слідчому отримати важливі докази про посаду, яку обіймав підозрюваний, і про здійснювану ним діяльність, що мають суб'єктивні й об'єктивні ознаки скоєного злочину. Науковці зазначають, що «за ч. 1 ст. 111-1 КК України³³ у кримінальних провадженнях вирoki ґрунтуватимуться на показаннях свідків, документах. Разом з тим, документи не можуть являти собою показання з чужих слів, адже це суперечить ст. 97 КПК України та може поставити під сумнів загальну справедливість судового розгляду та вплинути на оцінку дотримання ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод³⁴ у разі

28 Жидков В. Л., Жила О. Б. Знач. твір. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiynu-diialnist-problemni-pytannia-zakonu/> (дата звернення: 16.01.2024).

29 Гуцалюк М. В., Гавловський В. Д., Хахановський В. Г. та ін. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, допов. Київ, 2020. С. 40. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/8e9e5637-7b62-475c-8c41-9850e317bfc4/content> (дата звернення: 16.01.2024).

30 Там само.

31 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.01.2024).

32 Про організацію проведення слідчих дій зі збору та збереження цифрової інформації з відкритих джерел : лист-орієнтув. Офісу Генпрокурора від 28.08.2021 р. № 18/1-386вих-515окв-21.

33 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.01.2024). — Прим. С. Перепелиці.

34 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 р.; ратифік. Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР; чинна для України з 11.09.1997 р. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 16.01.2024). — Прим. С. Перепелиці.

звернення засудженого до ЄСПЛ [Європейського суду з прав людини.— Прим. С. Перепелиці.]»³⁵. Це свідчить про необхідність з'ясувати джерела доказів у кримінальних провадженнях щодо колабораційних злочинів.

Аналогічної думки і практики: вони констатують, що у кримінальних провадженнях за ч. 1 ст. 111-1 Кримінального кодексу України³⁶ (далі — *КК України*) вироки мають ґрунтуватися на показаннях свідків і документах³⁷.

У формуванні доказової бази під час досудового розслідування колабораційних злочинів окреме місце посідають показання свідків і очевидців, тому їх з'ясування є провідним завданням слідства, що передбачає застосування різних заходів. До таких заходів належать (як зазначено вище) витребування відомостей у порядку, передбаченому ст. 93 КПК України³⁸, або тимчасовий доступ до речей і документів від органів державної влади й місцевого самоврядування щодо працівників, які виїхали з тимчасово окупованих територій України, а також тих, хто залишився на цих територіях. Така інформація є важливою для слідчого, оскільки він може допитати осіб, які виїхали з тимчасово окупованих територій, тобто отримати свідчення від

безпосередніх очевидців фактів колабораційної діяльності.

Окрім того, в органах державної влади та місцевого самоврядування, центрах надання адміністративних послуг слідчий може отримати інформацію про внутрішньо переміщених з певної тимчасово окупованої території України осіб, які можуть бути як очевидцями колабораційної діяльності, так і колаборантами. Витребування слідчим відомостей від органів державної влади та місцевого самоврядування щодо функціонування пунктів перетину ліній розмежування та фільтраційних пунктів дасть змогу скласти перелік осіб, що виїхали з тимчасово окупованих територій, який міститиме очевидців і свідків колабораційної діяльності. Отримання подібної інформації також сприятиме з'ясуванню (не)можливості виїзду з тимчасово окупованої території України особи, підозрюваної в колабораційній діяльності³⁹.

Згідно з ч. 11 ст. 615 КПК України (хоча інші статті процесуального закону не містять такої вимоги) здійснювані в умовах воєнного стану допити свідків проводять за допомогою технічних засобів відеофіксування⁴⁰, оскільки тільки в такому вигляді ці матеріали суд розглядатиме як докази.

35 Гловюк І. В. Питання доказування за ст. 111-1 КК України: аналіз вироків. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму*: мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 21.07.2022). Одеса, 2022. С. 32. URL: <http://surl.li/sauqh> (дата звернення: 16.01.2024).

36 Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.01.2024).

37 Мальгіна А. С. Зазнач. твір. С. 62. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3ab2381e-e4e8-4932-b84f-d4e4a46cc720/content> (дата звернення: 16.01.2024).

38 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.03.2024).

39 Жидков В. Зазнач. твір. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/problemy-dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiyu-diialnist-analiz-prokurora-ofisu-heneralnoho-prokurora/> (дата звернення: 16.01.2024).

40 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.01.2024).

Неодноразово особи, що перебували за кордоном або є внутрішньо переміщеними, одночасно відмовляли слідчому в наданні показань і повідомляли телефоном, що мають інформацію про колабораційний злочин за конкретним кримінальним провадженням. За таких умов надану цією особою інформацію сторона обвинувачення має оформити як пояснення осіб, отримані слідчим, прокурором від учасників кримінального провадження та інших осіб за їхньою згодою (ч. 8 ст. 95 КПК України) ⁴¹, і зафіксувати їх у форматі «пояснення осіб». До форм фіксування стороною обвинувачення пояснень, отриманих від особи, яка перебуває за кордоном, належать:

- письмові пояснення особи (відповідають письмовій формі протоколу допиту свідка) — мають містити анкетні й контактні дані цієї особи; обставини, що підлягають доказуванню у цьому кримінальному провадженню; дату опитування та підпис особи, яка його проводила;
- рапорт слідчого керівникові органу досудового розслідування або службова записка прокурора керівникові органу прокуратури з описом отриманої інформації.

Зауважимо, що отримана стороною обвинувачення інформація в режимі телефонного зв'язку не може скласти

самостійного джерела доказів. Водночас (за наявності інших доказів, що її підтверджують) вона може доповнити з'ясовувані фактичні обставини колабораційного злочину. Подібною інформацією не слід нехтувати, оскільки надалі (наприклад, на стадії судового розгляду) може виникнути можливість допитати тих осіб, які надавали пояснення стороні обвинувачення телефоном, а тому їхні покази за таких умов стають належним і допустимим доказом ⁴².

У формуванні доказової бази під час досудового розслідування колабораційних злочинів не залишаються осторонь обізнані особи, якими (відповідно до процесуального закону) є експерт і спеціаліст: «Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» (ч. 1 ст. 71 КПК України) ⁴³, а «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» ⁴⁴ на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження

41 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.01.2024). ; Жидков В. Л., Жила О. Б. Зазнач. твір. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiynu-diialnist-problemni-pytannia-zakonu/> (дата звернення: 16.01.2024).

42 Там само.

43 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.01.2024).

44 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 16.01.2024).— Прим. С. Перепелиці.

і стосуються сфери її знань» (ч. 1 ст. 69 КПК України)⁴⁵.

Під час досудового розслідування колабораційних злочинів у слідчого виникають питання, відповісти на які може тільки експерт після проведення судової експертизи. Саме висновок експерта містить відомості, які експерт з'ясував під час проведення дослідження із застосуванням спеціальних знань і про які не знав слідчий. Під час досудового розслідування колабораційних злочинів найчастіше призначають такі види судових експертиз (відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень⁴⁶, далі — НМР):

- 1) семантико-текстуальну писемного й усного мовлення («семантико-текстуальною експертизою вирішуються завдання із встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, використаних у наданих на дослідження текстах або усних повідомленнях (за їх текстовими відтвореннями), їх стилістичної забарвленості, смислового навантаження, характеру інформації, що міститься в них (чи може така інформація розглядатися як образлива, чи містить вона загрозу конкретній особі (особам) тощо), тобто вирішення питань мовленнєвого характеру, не пов'язаних із встановленням фактичних даних про автора» — абз. 2 п/п. 2.1.2 п. 2.1 гл. 2 розд. I НМР);
- 2) лінгвістичну усного мовлення («під час проведення ідентифікаційних та діагностичних досліджень усного мов-

лення особи вирішуються питання, що стосуються:

- ототожнення особи за лінгвістичними ознаками усного мовлення;
- визначення типу висловлювання (спонтанне, неспонтанне мовлення, читання тексту тощо);
- визначення в мовленні ознак імітації, рідної мови тощо — абз. 1—4 п/п. 2.2.1 п. 2.2 гл. 2 розд. I НМР);

3) психологічну («основним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи:

- індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивів життєвих чинників психічного життя і поведінки;
- емоційних реакцій та станів;
- закономірностей перебігу психічних процесів, рівні їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей» — п. 6.4 розд. VI НМР);

4) почеркознавчу («ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (літературних і цифрових) і підпису. Такою експертизою вирішуються і деякі неідентифікаційні завдання (установлення факту виконання рукописного тексту під впливом будь-яких факторів, що заважають (природних: хворобливий стан, хронічні захворювання, вікові зміни; тимчасових зовнішніх: незвичне тримання засобу для писання, незвична поза, обмеження зорового контролю тощо; тимчасових внутрішніх: алкогольне сп'яніння,

45 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.01.2024).

46 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 16.01.2024).

фармакологічні, наркотичні засоби тощо; штучні: викривлення письма зміненими рухами); визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо» — п. 1.1 гл. 1 розд. I НМР);

5) відеозвукозапису (основними завданнями цієї експертизи є:

«20.1.1. Встановлення технічних умов та технології отримання відеозвукозапису.

20.1.2. Ототожнення особи за фізичними параметрами голосу.

20.1.3. Ототожнення особи за лінгвістичними ознаками усного мовлення» — п/п. 20.1.1—20.1.3 п. 20.1 гл. 20 розд. I НМР);

6) портретну («основним завданням портретної експертизи є ідентифікація особи (трупа) за фотознімком (фотокарткою, негативом) та відеозаписом» — п. 18.1 гл. 18 розд. I НМР);

7) комп'ютерно-технічну («до основних завдань експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів належать:

- установлення робочого стану комп'ютерно-технічних засобів;
- установлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення;
- виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях;
- установлення відповідності програмних продуктів певним версіям чи вимогам на його розробку» — п/п. 13.1 гл. 13 розд. II НМР)⁴⁷;

8) психолого-лінгвістичну комплексну (розглядає експертні ситуації, пов'язані із визначенням смислових характеристик тексту та психологічних характеристик мовленнєвої

поведінки учасників комунікативної взаємодії для з'ясування особливостей спрямованості інформації, яку повідомляють; експертне дослідження пов'язане із залученням знань із галузей: лінгвістики — для аналізування особливостей мовлення та смислових характеристик текстів; психології — для виявлення особливостей поведінки учасників комунікативного процесу; ці спеціальні знання дають змогу докладно й ретельно дослідити текстові, відео- й аудіозаписи за різними аспектами).

Висновки

Доведено, що сьогодні непоодинокими є випадки, коли приватні особи, волонтерські рухи або громадські організації фіксують злочини, пов'язані із колабораційною діяльністю. Завданням слідчих є виявити приватних осіб, представників волонтерських рухів або громадських організацій, які зафіксували злочини, пов'язані з колабораційною діяльністю, та отримати зафіксовану ними інформацію, а також виявити осіб, підозрюваних у колабораційній діяльності, що можна зробити через витребування відомостей про них в органах державної влади та місцевого самоврядування і отримання відповідних документів на підтвердження фактів колабораційної діяльності. Констатовано, що через різні причини негласні слідчі (розшукові) дії не завжди можна здійснити під час досудового розслідування колабораційних злочинів. За таких умов сторона обвинувачення може використати інформацію, отриману в іншому кримінальному провадженні (ст. 257 КПК України).

47 Науково-методичні рекомендації ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 16.01.2024).

Зауважено, що в кримінальних провадженнях щодо колабораційних злочинів окреме місце посідають цифрові докази, до яких належать: матеріали фотознімання, звуко- і відеозапису; комп'ютерні дані й інші носії інформації, що їх містять закриті та відкриті (інтернет, ЗМІ, соціальні мережі) мережі і свідки. Іншою складовою доказової бази є документи, які дають змогу слідчому отримати важливі докази про посаду, яку обіймав підозрюваний, і здійснювану ним діяльність, що мають суб'єктивні й об'єктивні ознаки скоєного злочину.

У формуванні доказової бази під час досудового розслідування колабораційних злочинів окреме місце посідають показання очевидців і свідків, тому їх з'ясування є провідним завданням слідства, що передбачає застосування різних заходів (наприклад, витребування відомостей у порядку, передбаченому ст. 93 КПК України, або тимчасовий доступ до речей і документів від органів державної влади й місцевого самоврядування). Під час досудового розслідування колабораційних злочинів у слідчого виникають питання, відповісти на які може тільки експерт після проведення судової експертизи: саме висновок експерта є вагомим складовим для формування доказової бази, оскільки містить відомості, які експерт з'ясував під час проведення дослідження із застосуванням спеціальних знань і про які не знав слідчий.

З огляду на те, що колабораційні злочини здебільшого скоюють на тимчасово окупованих територіях, доволі складним є процес збирання доказів і формування доказової бази. Подібні складнощі можуть спричинити втрату частини доказів або недостатність доказової бази для встановлення факту вчинення колабораційного злочину. Слідчий

також має зважати на інші нюанси збирання доказів, оскільки колаборанти використовують для приховання своїх дій закриті канали зв'язку або застосовують інші форми співпраці з окупантами (фінансову або інформаційну підтримку).

Separate Aspects of Evidentiary Basis Formation During the Investigation of Facts Related to Collaborationism **Serghii Perepelytsia**

The Article Purpose is to outline separate aspects of forming the evidentiary basis during the investigation of facts related to collaborationism, identify challenges, and determine ways to address them. To fulfil this goal, general scientific and specialized scientific methods have been applied. It is emphasized that the formation of the evidentiary basis during pre-trial investigation of collaboration crimes depends on the availability of witness and eyewitness testimony, the identification of which is a leading task of the investigation involving the use of various measures (i.e., government and local self-government bodies obtain information about these people and suspects or temporarily access property and documents as envisaged by law). The paper stresses that the task of investigators in investigating this type of crime is to identify private individuals, representatives of volunteer movements, or community organizations who have documented crimes associated with collaborationist activities, and to acquire information they have documented. Answers to questions arising during pre-trial investigation are contained in the expert conclusion (as a significant component of the evidentiary basis) because it is within the expert conclusion that a forensic expert provides information that he/she identified during the investigation and utilizes specific expertise that the investigator may not have possessed.

Keywords: open sources; expert conclusion; evidence and proof; evidentiary

basis; documents; pre-trial investigation; collaborationist activity; collaboration crime; mass media; evidence gathering; criminal proceeding; witness testimony; digital evidence.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Best, Jr. R. A., Cumming, A. (2007). CRS Report for Congress. Open Source Intelligence (OSINT): Issues for Congress. URL: <https://sgp.fas.org/crs/intel/RL34270.pdf>.
- Dankova, S. O. (2023). Struktura kryminalnogo protsesualnogo dokazuvannia v sudovomu provadzhenni u pershii instantsii [The structure of criminal procedural proving in court proceedings in the first instance]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznnavstvo»*. № 6. DOI: [10.24144/2788-6018.2023.06.111](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.111) [in Ukrainian].
- Hloviuk, I. V. (2022). Pytannia dokazuvannia za st. 111-1 KK Ukrainy: analiz vyrokiv [Proving Issues under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine: Analysis of Verdicts]. *Aktualni pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii, dokumentuvannia ta rozsliduvannia kolaboratsionizmu* : matly Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 21.07.2022). Odesa. URL: <http://surl.li/sauqh> [in Ukrainian].
- Hutsaliuk, M. V., Havlovskiy, V. D., Khakhanovskiy, V. H. ta in. (2020). Vykorystannia elektronnykh (tsyfrovykh) dokaziv u kryminalnykh provadzhenniakh [The use of electronic (digital) evidence in criminal proceedings] : metod. rek. / za zah. red. O. V. Korneika. Vyd. 2-he, dopov. Kyiv. URL: <https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/8e9e5637-7b62-475c-8c41-9850e317bfc4/content> [in Ukrainian].
- Kishchak, B. I. (2023). Osoblyvosti dokazuvannia zlochyniv, poviazanykh z kolaboratsiinoiu diialnistiu [Peculiarities of proving crimes related to collaboration]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna*. 2023. Vyp. 37. DOI: [10.5281/zenodo.7934032](https://doi.org/10.5281/zenodo.7934032) [in Ukrainian].
- Kovalenko, A. V. (2022). Vzaiemodiia orhaniv dosudovoho rozsliduvannia iz zasobamy masovoi informatsii pid chas zbyrannia, doslidzhennia ta vykorystannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Interaction of the pre-trial investigation bodies with the mass media during the collection, investigation and use of evidence in criminal proceedings]. *Kryminalistychnyi visnyk*. T. 38. № 2. DOI: [10.37025/1992-4437/2022-38-2-48](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2022-38-2-48) [in Ukrainian].
- Kovalova, O. V. (2023). *Teoretyko-pravovi zasady informatsiinoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen* [Theoretical and legal principles of information providing pretrial investigation of criminal offenses] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kropyvnytskyi. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/referat_dysertacziyi_kovalovoyi_o_v_.pdf [in Ukrainian].
- Malhina, A. S. (2022). Vykorystannia metodyky rozsliduvannia uchasti u terorystychnii hrupi chy terorystychnii orhanizatsii pid chas rozsliduvannia kolaboratsiinoi diialnosti [The use of investigation methodologies for determining involvement in a terrorist group or terrorist organization during the investigation of collaborationist activities]. *Aktualni pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii, dokumentuvannia ta rozsliduvannia kolaboratsionizmu* : matly Vseukr. nauk.-prakt. konf.

- (Odesa, 21.07.2022). Odesa. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3ab2381e-e4e8-4932-b84f-d4e4a46cc720/content> [in Ukrainian].
- Pashkovskiy, M. I. (2022). Osoblyvosti vykorystannia OSINT pry dokumentuvanni ta rozsliduvanni kolaboratsiinoi diialnosti [Peculiarities of using OSINT in documenting and investigating collaborationist activities]. *Aktualni pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii, dokumentuvannia ta rozsliduvannia kolaboratsionizmu* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 21.07.2022). Odesa. URL: <http://surl.li/saupi> [in Ukrainian].
- Vaida, T. S. (2022). Kolaboratsiina diialnist v umovakh viiny: poniattia, dokumentuvannia ta kryminalna vidpovidalnist za protypravni dii/diialnist [Collaborationism in wartime: concepts, documentation, and criminal liability for unlawful actions/activities]. *Aktualni pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii, dokumentuvannia ta rozsliduvannia kolaboratsionizmu* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 21.07.2022). Odesa. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e5b44659-7bac-4fb9-87a6-0357b99358f6/content> [in Ukrainian].
- Vapniarchuk, V. V. (2022). Shchodo osoblyvosti okremykh sposobiv zbyrannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Regarding the peculiarities of certain methods of gathering evidence in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia pravo*. Vyp. 70. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.70.65 [in Ukrainian].
- Vykhodets, Yu. O., Teteriatnyk, H. K. (2022). Okremi pytannia vykorystannia OSINT pry rozsliduvanni zlochyniv v umovakh viiskovoi ahresii rf. *Pravovi novely*. № 18. DOI: 10.32847/ln.2022.18.10 [in Ukrainian].
- Zhydkov, V. (2023). Problemy dokazuvannia zlochyniv pro kolaboratsiinu diialist: analiz prokurora Ofisu Heneralnoho prokurora / Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny : ofits. sait. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/problemy-dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiynu-diialnist-analiz-prokurora-ofisu-heneralnoho-prokurora/> [in Ukrainian].
- Zhydkov, V. L., Zhyla, O. B. (2023). *Dokazuvannia zlochyniv pro kolaboratsiinu diialnist: problemni pytannia zakonu* [Challenges in proving crimes related to collaborationism: analysis by the Prosecutor of the Office of the Prosecutor General] / Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny : ofits. sait. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiynu-diialnist-problemni-pytannia-zakonu/> [in Ukrainian].

Перепелиця, С. (2024). Окремі аспекти формування доказової бази під час розслідування фактів колабораційної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (34). С. 76—91. DOI: 10.32353/khrife.1.2024.05.

Аналіз канабісу та його продуктів у контексті судової експертизи

Ірина Кучинська *

* Канд. фарм. наук, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ, м. Київ, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0269-9463>, e-mail: irynakuchynska@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.1.2024.06 УДК 543:343.98

Надійшло 25.12.2023 / Рецензовано 05.01.2024 / Прийнято до друку 27.03.2024 / Доступно онлайн 29.03.2024

Легалізація вирощування рослин роду *Cannabis* із низьким умістом тетрагідроканабінолу й високим умістом канабідіолу набирає обертів через зростання попиту на ці продукти. У деяких країнах тестування канабісу та продуктів, що його містять, є юридичною вимогою: канабіс ідентифікують, оцінюють кількість у ньому тетрагідроканабінолу або канабідіолу та їхніх кислот-попередниць. Сучасні дослідження потребують більш чутливих і надійних аналітичних методів для точної ідентифікації та кількісного визначення компонентів канабісу. Мета цієї статті — огляд представлених у наукових джерелах останніх досягнень щодо виокремлення й аналізу канабісу та продуктів, які його містять, у контексті судової експертизи. Методи дослідження містили аналіз інформації із цієї тематики за допомогою пошукових систем, зокрема Google, Google Scholar, Web of Science, PubMed і ScienceDirect. Пошукові запити враховували наукові, аналітичні та статистичні звіти в галузі судово-експертних досліджень. Оскільки судовий експерт має добре орієнтуватися в сучасних тенденціях аналізу заборонених речовин і послуговуватися у своїй роботі останніми даними аналітичної та судово-криміналістичної літератури, така інформація допоможе їм обирати методи проведення досліджень, зважаючи на фактичні ресурси й обладнання судово-криміналістичних лабораторій. Згідно

з метою статті розглянуто переваги і недоліки наявних методів екстрагування й аналізу об'єктів, що містять канабіс, для ідентифікації, кількісного визначення, профілювання та оцінювання віку канабісу.

Ключові слова: канабіс; фітоканабіноїди; екстрагування; ідентифікація; кількісне визначення; газова хроматографія; рідинна хроматографія; метод ядерного магнітного резонансу; методи коливальної спектроскопії.

Постановка наукової проблеми

Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів є однією з провідних соціальних проблем. Канабіс залишається найбільш поширеною забороненою для вживання речовиною. Культивування та виробництво конопель охоплює всі регіони світу, головний акцент робиться на досягненні високого вмісту тетрагідроканабінолу (далі — ТГК) у рослинах. За даними звіту Європейського центру моніторингу наркотиків та наркозалежності (англ. *European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, EMCDDA*) за 2023 рік, у країнах Європейського Союзу в 2021 році середній уміст ТГК у трав'яному канабісі складав 9,5 %, у смолі канабісу — 20 %¹.

Регулятивні заходи щодо канабісу все частіше стикаються з новими формами та способами його використання. Сьогодні продукти канабісу представлені субстанціями з високим умістом ТГК або містять канабідіол (далі — КБД) на тлі низьких рівнів ТГК в оліях або настоянках. Ці продукти використовують для виробництва їжі (такої, як випічка, цукерки, шоколад, мармелад, картопляні чіпси, пироги, супи, напої різних

кольорів і смаків), а також в електронних цигарках і рідинах для вейпінгу. Традиційна смола канабісу все частіше зустрічається у розсипчастому вигляді, і відомі випадки, коли смолу канабісу виробляють із рослинного матеріалу з високим умістом КБД.

Збільшення кількості таких матеріалів і їхніх різноманітних характеристик потребує від судових експертів перегляду методів проведення аналізу, щоб запобігти недостовірним результатам. До того ж судові експерти (зокрема, у країнах ЄС) часто мають не тільки виявляти, а й кількісно визначати низькі рівні ТГК, диференціювати його ізомери, зокрема дельта-9-тетрагідроканабінол (далі — Δ^9 -ТГК) і дельта-8-тетрагідроканабінол (далі — Δ^8 -ТГК), а також ідентифікувати інші присутні канабіноїди. Розв'язання такої значної кількості аналітичних задач потребує надійних, відтворюваних і чутливих аналітичних методів. Водночас відсутність еталонних матеріалів Δ^9 -ТГК, його ізомерів та інших канабіноїдів стає на заваді якісним результатам судово-криміналістичних лабораторій.

Рослини роду *Cannabis* містять приблизно 500 сполук, із яких понад 144 класифікують як фітоканабіноїди (природні канабіноїди), тоді як інші

1 European Drug Report 2023: Trends and Developments. Lisbon : EMCDDA, 2023. URL: https://www.emcdda.europa.eu/index_en (дата звернення: 25.09.2023).

представлені флавоноїдами, жирними кислотами та фенолами. Серед хімічних компонентів, найвідоміших у рослинах роду *Cannabis*, виокремлюють ТГК і КБД. Через складність терпенофенольного складу рослин та досліджуваної матриці, наприклад, продуктів, які містять екстракти канабісу, їхній аналіз і кількісне оцінювання потребують використання багатоетапних протоколів підготовки зразків із подальшою валідацією кожного нового методу, який запроваджуватимуть у лабораторії.

Для України ця тема є актуальною, оскільки канабіс і товари з умістом канабісу активно просуваються на ринку рекреаційних продуктів. Швидкість поширення цих речовин (на тлі не завжди відомої їхньої психоактивності, недостатньої вивченості й відсутності контролю) надає їм статусу високої соціальної небезпеки та потребує подальших досліджень, які вже проводять у країнах ЄС.

Мета статті

Огляд представлених у наукових джерелах останніх досягнень щодо виокремлення й аналізу канабісу та продуктів, які його містять, у контексті судової експертизи. Оскільки судовий експерт має добре орієнтуватися в сучасних тенденціях аналізу заборонених речовин і послуговуватися у своїй роботі останніми даними аналітичної та судово-криміналістичної літератури, така інформація допоможе їм обирати методи проведення досліджень, зважаючи на фактичні

ресурси й обладнання судово-криміналістичних лабораторій.

Методи дослідження

Дослідження інформації за порушеною тематикою здійснено шляхом вивчення пошукових систем, зокрема *Google*, *Google Scholar*, *Web of Science*, *PubMed*, *ScienceDirect*. Пошукові запити враховували наукові, аналітичні та статистичні звіти в галузі судово-експертних досліджень.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Аналіз спеціальної наукової літератури останніх років свідчить про активний інтерес до аналізу складної матриці рослин канабісу. Багато досліджень спрямовано на вивчення процесів екстрагування фітоканабіноїдів для подальшого аналізу. Дослідження G. Micalizzi з колегами властивостей розчинників (метанолу, етанолу, ацетону, гексану) продемонструвало, що етанол виявляє найкращі екстракційні властивості щодо канабіноїдних кислот у їхніх декарбоксильованих формах; з іншого боку, використання гексану зменшує результати екстрагування канабіноїдів ².

N. Christinat зі співавторами вивчив властивості суміші води й ацетонітрилу як екстракційних реагентів для визначення різних видів канабіноїдів у зразках конопляного масла, молока, різних напоїв і продуктів харчування ³. В інших подібних дослідженнях найбільш

- 2 Micalizzi G., Vento F., Alibrando F., Donnarumma D., Dugo P., Mondello L. *Cannabis Sativa L.: A comprehensive review on the analytical methodologies for cannabinoids and terpenes characterization*. *Journal of Chromatography A*. 2021. Jan 25:1637:461864. DOI: [10.1016/j.chroma.2020.461864](https://doi.org/10.1016/j.chroma.2020.461864) (дата звернення: 27.09.2023).
- 3 Christinat N., Savoy M.-C., Mottier P. Development, Validation and Application of a LC-MS/MS Method for Quantification of 15 Cannabinoids in Food. *Food Chemistry*. 2020. Vol. 318. Art. 126469. DOI: [10.1016/j.foodchem.2020.126469](https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2020.126469) (дата звернення: 27.09.2023).

ефективним екстрагентом (порівняно з метанолом та ацетонітрилом) під час екстрагування фітоканабіноїдного складу насіння коноплі визнано ізопропанол⁴.

V. Brighenti з колегами порівняла екстракційні методи, їхні параметри й розчинники, досліджуючи склад канабіноїдів у квітках канабісу; найвищу ефективність для подальшого дослідження загальної кількості канабіноїдів, а також їх нейтральних і кислих форм, продемонструвала динамічна мацерація в етанолі за кімнатної температури⁵.

Досліджуючи вплив умов екстрагування на вивільнення канабіноїдів і квіток канабісу, E. M. Mudge зі співавторами довів, що ультразвукове екстрагування ефективніше за струшування, однак посилене оброблення ультразвуком протягом 15 хвилин спричиняє певну деградацію канабіноїдів⁶.

Про переваги мікрохвильового екстрагування для декарбоксильованих форм канабіноїдів зазначила D. de Vita та її колеги⁷.

L. J. Rovetto та N. V. Aieta розробили стратегію надкритичного рідинного екстрагування з пульсуючим подаванням вуглекислого газу й етанолу як співрозчинників, що збільшило швидкість екстрагування й загальний вихід канабіноїдів, зменшило витрати розчинника та час проведення аналізу; цей метод виявився корисним для екстрагування загальної кількості ТГК або КБД у нейтральних і кислих формах⁸.

M. A. ElSohly та C. Cuttler повідомляють про тенденцію до збільшення концентрації ТГК у рослинах конопель від 10–14 %⁹ до 20 %¹⁰. Кількісне оцінювання канабісу зазвичай проводять за допомогою газової хроматографії (далі — ГХ) із пламеневі-іонізаційним детектором

- 4 Chang Ch.-W., Tung Ch.-W., Tsai Ch.-Ch., Wu Yu-T., Hsu M.-Ch. Determination of Cannabinoids in Hemp Nut Products in Taiwan by HPLC-MS/MS Coupled with Chemometric Analysis: Quality Evaluation and a Pilot Human Study. *Drug Testing and Analysis*. 2017. No. 9. Pp. 888–897. DOI: [10.1002/dta.2062](https://doi.org/10.1002/dta.2062) (дата звернення: 29.09.2023).
- 5 Brighenti V., Pellati F., Steinbach M., Maran D., Benvenuti S. Development of a New Extraction Technique and HPLC Method for the Analysis of Non-Psychoactive Cannabinoids in Fibre-Type *Cannabis Sativa* L. (Hemp). *Journal of Pharmaceutical and Biomedical Analysis*. 2017. Vol. 143. Pp. 228–236. DOI: [10.1016/j.jpba.2017.05.049](https://doi.org/10.1016/j.jpba.2017.05.049) (дата звернення: 21.09.2023).
- 6 Mudge E. M., Murch S. J., Brown P. N. Leaner and Greener Analysis of Cannabinoids. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*. 2017. Vol. 409. Pp. 3153–3163. DOI: [10.1007/s00216-017-0256-3](https://doi.org/10.1007/s00216-017-0256-3) (дата звернення: 22.09.2023).
- 7 De Vita D., Madia V. N., Tudino V., Saccoliti F., De Leo A., Messori A., Roscilli P., Botto A., Pindinello I., Santilli G. et al. Comparison of Different Methods for the Extraction of Cannabinoids from Cannabis. *Natural Product Research*. 2019. Vol. 34 (20). Pp. 2952–2958. DOI: [10.1080/14786419.2019.1601194](https://doi.org/10.1080/14786419.2019.1601194) (дата звернення: 23.09.2023).
- 8 Rovetto L. J., Aieta N. V. Supercritical Carbon Dioxide Extraction of Cannabinoids from *Cannabis Sativa* L. *The Journal of Supercritical Fluids*. 2017. Vol. 129. Pp. 16–27. DOI: [10.1016/j.supflu.2017.03.014](https://doi.org/10.1016/j.supflu.2017.03.014) (дата звернення: 22.09.2023).
- 9 ElSohly M. A., Chandra S., Radwan M., Majumdar Ch. G., Church J. C. A Comprehensive Review of Cannabis Potency in the United States in the Last Decade. *Biological Psychiatry: Cognitive Neuroscience and Neuroimaging*. 2021. Vol. 6. No. 6. Pp. 603–606. DOI: [10.1016/j.bpsc.2020.12.016](https://doi.org/10.1016/j.bpsc.2020.12.016) (дата звернення: 22.09.2023).
- 10 Cuttler C., LaFrance E. M., Stueber A. Acute effects of high-potency cannabis flower and cannabis concentrates on everyday life memory and decision making. *Scientific Reports*. 2021. Vol. 11. No. 1. Art. 13784. DOI: [10.1038/s41598-021-93198-5](https://doi.org/10.1038/s41598-021-93198-5) (дата звернення: 24.09.2023).

(далі — ГХ-ПІД), як зауважено у праці G. R. Borges зі співавторами ¹¹.

V. Cardenia та його колеги порівняли методи ГХ-ПІД і ГХ з мас-детектором (далі — ГХ-МС), показали взаємозамінність детекторів у разі дослідження канабісу і продуктів, що його містять, і розробили метод ГХ-МС для кількісного визначення канабіноїдів, дозволених для використання в країнах Європи, на квадрупольному ГХ-МС із іонізацією електронним ударом ¹².

C. Citti зі співавторами зауважила, що метод ГХ-МС для кількісного оцінювання потребує використання дорогих дейтерованих стандартів, які не є доступними для всіх канабіноїдів ¹³. Використовувати N,O-біс(триметилсиліл)трифтороацетамід для процесу дериватизації, що відбувається під час ідентифікації фітоканабіноїдних кислот, рекомендують L. A. Ciolino та її колеги ¹⁴. G. R. Borges і його співавтори порівняли кілька хроматографічних методів

на прикладі Δ9-ТГК і визначили значну кількість Δ8-ТГК та канабінолу (далі — КБН), які є відомими продуктами розкладу Δ9-ТГК і присутні на ГХ-хроматограмах, на відміну від результатів, здобутих методами високоефективної рідинної хроматографії (далі — ВЕРХ), ядерного магнітного резонансу (далі — ЯМР) і тонкошарової хроматографії (далі — ТПХ) ¹⁵. M. M. Delgado-Povedano разом зі співавторами описав метод для проведення дослідження екстрактів рослин роду *Cannabis* із використанням квадрупольних часопрольотних мас-детекторів у поєднанні з ГХ для неполярних сполук або методу рідинної хроматографії (далі — РХ) для більш полярних канабіноїдів і їхніх кислот ¹⁶.

L. Calvi та його колеги оцінили можливість ВЕРХ із детектором *Orbitrap* для дослідження канабіноїдів у комерційних екстрактах канабісу й дослідили деградацію цих екстрактів за різних умов зберігання ¹⁷.

- 11 Borges G. R., Birk L., Scheid C., Morés L., Carasek E., Kitamura R. O. S., Roveri F. L. et al. Simple and Straightforward Analysis of Cannabinoids in Medicinal Products by Fast-GC-FID. *Forensic Toxicology*. 2020. Vol. 38. Pp. 531—535. DOI: [10.1007/s11419-020-00522-1](https://doi.org/10.1007/s11419-020-00522-1) (дата звернення: 22.09.2023).
- 12 Cardenia V., Toschi T. G., Scappini S., Rubino R. C., Rodriguez-Estrada M. T. Development and Validation of a Fast Gas Chromatography/Mass Spectrometry Method for the Determination of Cannabinoids in *Cannabis Sativa* L. *Journal of Food and Drug Analysis*. 2018. Vol. 26 (4). Pp. 1283—1292. DOI: [10.1016/j.jfda.2018.06.001](https://doi.org/10.1016/j.jfda.2018.06.001) (дата звернення: 25.09.2023).
- 13 Citti C., Russo F., Sgrò S., Gallo A., Zanutto A., Forni F., Vandelli M. A., Laganà A., Montone C. M., Gigli G., Cannazza G. Pitfalls in the analysis of phytocannabinoids in cannabis inflorescence. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*. 2020. Vol. 412. No. 17. Art. 4009—4022. DOI: [10.1007/s00216-020-02554-3](https://doi.org/10.1007/s00216-020-02554-3) (дата звернення: 25.09.2023).
- 14 Ciolino L. A., Ranieri T. L., Taylor A. M. Commercial cannabis consumer products part 1: GC-MS qualitative analysis of cannabis cannabinoids. *Forensic Science International*. 2018. Vol. 289. Pp. 429—437. DOI: [10.1016/j.forsciint.2018.05.032](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2018.05.032) (дата звернення: 24.09.2023).
- 15 Borges G. R., Birk L., Scheid C., Morés L., Carasek E., Kitamura R. O. S., Roveri F. L. et al. Op. cit. DOI: [10.1007/s11419-020-00522-1](https://doi.org/10.1007/s11419-020-00522-1) (дата звернення: 28.09.2023).
- 16 Delgado-Povedano M. M., Sánchez-Carnerero Callado C., Priego-Capote F., Ferreira-Vera C. Untargeted Characterization of Extracts from *Cannabis Sativa* L. Cultivars by Gas and Liquid Chromatography Coupled to Mass Spectrometry in High Resolution Mode. *Talanta*. 2020. Vol. 208. Art. 120384. DOI: [10.1016/j.talanta.2019.120384](https://doi.org/10.1016/j.talanta.2019.120384) (дата звернення: 27.09.2023).
- 17 Calvi L., Pentimalli D., Panzeri S., Giupponi L., Gelmini F., Beretta G., Vitali D., Bruno M., Zilio E., Pavlovic R., Giorgi A. Comprehensive Quality Evaluation of Medical *Cannabis Sativa* L. Inflorescence and Macerated Oils Based on HS-SPME Coupled to GC-MS and LC-HRMS (q-exactive Orbitrap®) Approach. *Journal of Pharmaceutical and Biomedical Analysis*. 2018. Vol. 150. Pp. 208—219. DOI: [10.1016/j.jpba.2017.11.073](https://doi.org/10.1016/j.jpba.2017.11.073) (дата звернення: 28.09.2023).

N. Christinat зі співавторами тестував різноманітні їстівні продукти, які продають на теренах ЄС, на наявність і кількісний уміст канабіноїдів за допомогою ультраефективної рідинної хроматографії з гібридною потрійною квадрупольно-лінійною іонною пасткою. Дослідження довели, що концентрація КБД у молоці корів, яких годували коноплями, досягає 10 мг/кг. У своїх дослідженнях автори також зазначили про перевищення допустимих рівнів токсичності й концентрації ТГК у деяких продуктах, що містять екстракт канабісу¹⁸.

G. R. Borges із колегами розробив швидкий (5 хв) метод високоефективної рідинної хроматографії в поєднанні з діодним детектором для кількісного визначення ТГК без утрати роздільної здатності основних канабіноїдів¹⁹.

Застосування методу рідинної хроматографії з ультрафіолетовим детектуванням для класифікації зразків канабісу з метою розрізнення їх на рекреаційні й волокнисті запропонувала М. Mandrioli зі співавторами²⁰.

М. Deville та її колеги зауважили про існування значущої метаболічної різниці

між рослинами, вирощеними в приміщенні та на відкритому повітрі: вирощені на відкритому повітрі сорти мали значно вищі концентрації ТГК, КБД і КБН²¹.

G. Stefkov і співавтори дослідили фітоканабіноїди з рослин роду *Cannabis* із використанням УФ-детектування²². Водночас колектив італійських дослідників оприлюднив повідомлення про труднощі спільного елюювання піків канабіноїдів і їхню низьку чутливість до УФ-випромінювання, що ускладнює кількісне оцінювання ТГК і КБД упродовж одного аналітичного циклу²³.

C. Duchateau з колегами описала труднощі ідентифікації та розрізнення законних і незаконних (легальних і нелегальних) суцвіть канабісу, із якими стикаються правоохоронні органи на місцях (поза лабораторіями), та розробила інноваційний підхід до класифікації зразків канабісу (відповідно до європейських і швейцарських законів) із застосуванням стаціонарного й портативного аналізаторів ближнього інфрачервоного (далі — БІЧ) спектру і хеометричних методів із визначенням концентрації ТГК на ГХ-ПІД²⁴.

18 Christinat N., Savoy M.-C., Mottier P. Op. cit. DOI: 10.1016/j.foodchem.2020.126469 (дата звернення: 27.09.2023).

19 Borges G. R., Birk L., Scheid C., Morés L., Carasek E., Kitamura R. O. S., Roveri F. L. et al. Op. cit. DOI: 10.1007/s11419-020-00522-1 (дата звернення: 28.09.2023).

20 Mandrioli M., Tura M., Scotti S., Toschi T. G. Fast Detection of 10 Cannabinoids by RP-HPLC-UV Method in *Cannabis sativa* L. *Molecules*. 2019. Is. 24. No. 11. Art. 2113. DOI: 10.3390/molecules24112113 (дата звернення: 10.10.2023).

21 Deville M., Dubois N., Denooz R., Charlier C. Validation of an UHPLC/DAD Method for the Determination of Cannabinoids in Seized Materials: Analysis of 213 Samples Sold in Belgian CBD shops. *Forensic Science International*. 2020. Vol. 310. Art. 110234. DOI: 10.1016/j.forsci-int.2020.110234 (дата звернення: 06.10.2023).

22 Stefkov G., Cvetkovikj Karanfilova I., Stoilkovska Gjorgievska V., Trajkovska A., Geskovski N., Karapandzova M., Kulevanova S. Analytical Techniques for Phytocannabinoid Profiling of Cannabis and Cannabis-Based Products — A Comprehensive Review. *Molecules*. 2022. Vol. 27. Is. 3. Art. 975. DOI: 10.3390/molecules27030975 (дата звернення: 11.10.2023).

23 Citti C., Russo F., Sgrò S., Gallo A., Zanotto A., Forni F., Vandelli M. A., Laganà A., Montone C. M., Gigli G., Cannazza G. Op. cit. DOI: 10.1007/s00216-020-02554-3 (дата звернення: 07.10.2023).

24 Duchateau C., Kauffmann J.-M., Canfyn M., Stévigny C., De Braekeleer K., Deconinck E. Discrimination of legal and illegal *Cannabis* spp. according to European legislation using near infrared spectroscopy and chemometrics. *Drug Testing and Analysis*. 2020. Vol. 12. No. 9. Pp. 1309–1319. DOI: 10.1002/dta.2865 (дата звернення: 12.10.2023).

Про отримання прийнятних прогностичних результатів в оцінюванні концентрації канабіноїдів за допомогою БІЧ і БІЧ із Фур'є-перетворенням та використанням математичних і статистичних моделей повідомили С. *Sánchez-Carnerero Callado* зі співавторами: на їхню думку, цей аналітичний метод спрощує оцінювання кількісного вмісту канабіноїдів у рослинах роду *Cannabis* порівняно із традиційним методом ГХ²⁵.

Л. *Sanchez* і його колеги використали раманівську спектроскопію для дослідження конопель із високим умістом КБД, досягнувши 100 %-ї точності завдяки використанню хеометричних методів²⁶.

Ж. А. *de Leite* та її колеги зауважували про труднощі виокремлення кана-

біноїдів зі складної рослинної матриці з використанням методу ЯМР: для виокремлення й очищення зразків вони застосовували препаративну рідинну хроматографію високого тиску²⁷.

С. *Citti*²⁸, Г. *Stefkov*²⁹ і Ж. А. *de Leite*³⁰ у своїх роботах описали використання методу ЯМР для якісного й кількісного дослідження компонентів канабісу.

Хеометричний аналіз для оцінювання віку трав'яного канабісу застосовувала К. С. *Mariotti* зі співавторами³¹. Для диференціювання волокнистого та рекреаційного типу канабісу методами хеометрики послуговувались Г. Р. *Borges* та його колеги³².

А. *Slosse* обробляв хеометричними методами дані під час профілювання канабісу³³.

- 25 Sánchez-Carnerero Callado C., Núñez-Sánchez N., Casano S., Ferreira-Vera C. The potential of near infrared spectroscopy to estimate the content of cannabinoids in *Cannabis sativa* L.: A comparative study. *Talanta*. 2018. Vol. 90. No. 1. Pp. 147–157. DOI: [10.1016/j.talanta.2018.07.085](https://doi.org/10.1016/j.talanta.2018.07.085) (дата звернення: 11.10.2023).
- 26 Sanchez L., Filter C., Baltensperger D., Kurouski D. Confirmatory non-invasive and non-destructive differentiation between hemp and cannabis using a hand-held Raman spectrometer. *Royal Society of Chemistry Advances*. 2020. Vol. 10. Is. 6. Pp. 3212–3216. DOI: [10.1039/C9RA08225E](https://doi.org/10.1039/C9RA08225E) (дата звернення: 11.10.2023).
- 27 De Leite J. A., de Oliveira M. V. L., Conti R., de S. Borges W., Rosa Th. R., Filgueiras P. R., Lacerda Jr. V., Romão W., Neto Á. C. Extraction and isolation of cannabinoids from marijuana seizures and characterization by 1H NMR allied to chemometric tools. *Science & Justice*. 2018. Vol. 58. Is. 5. Pp. 355–365. DOI: [10.1016/j.scijus.2018.06.005](https://doi.org/10.1016/j.scijus.2018.06.005) (дата звернення: 01.10.2023).
- 28 Citti C., Russo F., Sgrò S., Gallo A., Zanutto A., Forni F., Vandelli M. A., Laganà A., Montone C. M., Gigli G., Cannazza G. Op. cit. DOI: [10.1007/s00216-020-02554-3](https://doi.org/10.1007/s00216-020-02554-3) (дата звернення: 07.10.2023).
- 29 Stefkov G., Cvetkovikj Karanfilova I., Stoilkovska Gjorgievska V., Trajkovska A., Geskovski N., Karapandzova M., Kulevanova S. Op. cit. DOI: [10.3390/molecules27030975](https://doi.org/10.3390/molecules27030975) (дата звернення: 11.10.2023).
- 30 De Leite J. A., de Oliveira M. V. L., Conti R., de S. Borges W., Rosa Th. R., Filgueiras P. R., Lacerda Jr. V., Romão W., Neto Á. C. Op. cit. DOI: [10.1016/j.scijus.2018.06.005](https://doi.org/10.1016/j.scijus.2018.06.005) (дата звернення: 12.10.2023).
- 31 Mariotti K. C., Marcelo M. C. A., Ortiz R. S., Borille B. T., dos Reis M., Fett M. S., Ferrão M. F., Limberger R. P. Seized Cannabis Seeds Cultivated in Greenhouse: A Chemical Study by Gas Chromatography-Mass Spectrometry and Chemometric Analysis. *Science & Justice*. 2016. Vol. 56. Pp. 35–41. DOI: [10.1016/j.scijus.2015.09.002](https://doi.org/10.1016/j.scijus.2015.09.002) (дата звернення: 10.10.2023).
- 32 Borges G. R., Birk L., Scheid C., Morés L., Carasek E., Kitamura R. O. S., Roveri F. L. et al. Op. cit. DOI: [10.1007/s11419-020-00522-1](https://doi.org/10.1007/s11419-020-00522-1) (дата звернення: 28.09.2023).
- 33 Slosse A., Van Durme F., Samyn N., Mangelings D., Vander Heyden Yv. Gas Chromatographic Fingerprint Analysis for the Comparison of Seized Cannabis Samples. *Molecules*. 2021. Vol. 26. Is. 21. Art. 6643. DOI: [10.3390/molecules26216643](https://doi.org/10.3390/molecules26216643) (дата звернення: 10.10.2023).

Викладення основного матеріалу дослідження

Розроблення аналітичних методів для ідентифікації та кількісного визначення канабіноїдів у різних матрицях є особливим завданням. У природі ТГК зустрічається в рослинах роду *Cannabis*, його вважають основним психоактивним компонентом канабісу. Термін «тетрагідроканабінол» охоплює всі стереохімічні варіанти, якщо не зазначено інше. Для судово-криміналістичних досліджень важливими є такі компоненти канабісу: тетрагідроканабінолова кислота (далі — ТГКК), КБН, КБД, канабігерол, канабіварин, канабіхромен (далі — КБХ).

ТГК, КБД і КБХ є основними фітоканабіноїдними компонентами канабісу. У свіжій біомасі приблизно 95 % цих компонентів існують у вигляді вихідних сполук: ТГКК, канабідіолової кислоти (далі — КБДК) і канабіхроменової кислоти. Усі вони утворюються внаслідок ферментативного каталізу канабігеролової кислоти. Відповідні ТГК, КБД і КБХ утворюються шляхом декарбоксілювання під впливом світла й тепла.

Декарбоксілювання рідко добігає кінця, тож обидві форми залишаються присутніми в матриці. КБН є продуктом неприродного розкладу ТГК, тому під час оброблення канабісу та продуктів, які його містять, необхідно враховувати чинники, які впливають на стабільність канабіноїдів і наслідки умов зберігання зразків, лабораторного аналізу й інтерпретації результатів (такі, як декарбоксілювання ТГКК, окислення ТГК до КБН, КБД — в ізомери ТГК, ізомеризація Δ9-ТГК у Δ8-ТГК).

Декарбоксілювання ТГКК з утворенням ТГК відбувається під час збирання та сушіння конопель, нагрівання зразка,

наприклад, під час паління, хімічних досліджень і під впливом світла. В аналогічних умовах ТГК також може самостійно перетворитися на КБН. Тому правильне зберігання зразків і продуктів, що містять коноплі, а також вибір відповідних методів їх хімічного аналізу мають вирішальне значення.

Важливим чинником для визначення загального вмісту ТГК також є стабільність канабіноїдів у досліджуваному об'єкті. На основі вмісту ТГК і КБН можна визначити вік конкретного зразка конопель, тому порівняльний аналіз зазвичай є недоцільним за три місяці після вилучення матеріалу.

Смола канабісу зазвичай має форму великих щільних блоків, ступінь декарбоксілювання та деградації канабіноїдів, отже, і профілі канабіноїдів різняться в різних частинах таких блоків через різний вплив світла й тепла (під час зберігання смола канабісу також чутлива до впливу тепла та світла).

КБН і Δ8-ТГК останнім часом привертають усе більше уваги: Δ8-ТГК, який є вторинним компонентом, що зустрічається у природі в рослинах роду *Cannabis*, виявлено як основний компонент у рідинних засобах для вейпінгу, жувальних цукерках і настоянках.

Окрім Δ8-ТГК, у рідинах для вейпінгу виявлено такі ізомери ТГК, як дельта-6a- і дельта-10a-тетрагідроканабінол³⁴.

Для проведення рутинного аналізу (ідентифікації та кількісного оцінювання) зразків канабісу та продуктів, що його містять, важливо використовувати репрезентативний матеріал. Загальні аспекти репрезентативного відбору зразків наркотичних речовин для проведення аналізу представлено в «Посібнику з репрезентативного відбору зразків наркотиків» і «Посібнику з відбору

³⁴ European Drug Report 2023 ... URL: https://www.emcdda.europa.eu/index_en (дата звернення: 25.09.2023).

зразків незаконних наркотиків для кількісного аналізу» Робочої групи з наркотиків Європейської мережі інститутів судової експертизи (англ. *The European Network of Forensic Science Institutes, ENFSI*).

Для зберігання рослинної сировини важливо дотримувати найкращих умов, зокрема темного місця за температури -20°C , оскільки на цьому етапі ТГК все ще чутливий до повітря й ультрафіолету (світла), яке може спричинити окислення ТГК до КБН. Свіжий рослинний матеріал слід зберігати в паперових пакетах, оскільки полімерне пакування може спровокувати розклад і появу плісняви через високий вміст води.

Зразки необхідно висушити. Існують різні підходи до сушіння рослин роду *Cannabis*, наприклад, за температури нижче 70°C до постійної ваги та вмістом води від 8 % до 13 %³⁵, або за 40°C у печі протягом 12 годин³⁶. Висушений матеріал має неоднорідний склад: його слід подрібнити. Подрібнення сприяє вивільненню маслянистої смоли, що містить канабіноїди, терпени й інші вторинні метаболіти рослин, збільшує поверхню та підвищує ефективність екстрагування³⁷.

Гомогенізація рослинного канабісу не є обов'язковою для якісного аналізу

хроматографічними методами в разі використання частин рослин із найвищими рівнями ТГК. Сушіння смоли канабісу також не є необхідним. Утім, зважаючи на природу матриці, процес подрібнення ускладнюється, і заморожування зразків може полегшити подрібнення за допомогою ступки й товкача³⁸.

Об'єкти у вигляді продуктів харчування, напоїв або добавок перед аналітичним тестуванням потребують підготовки до проведення конкретного аналітичного методу. Для дослідження рідких зразків, що містять канабіноїди, їх змішують з обраним розчинником, гомогенізують і (за потреби) декарбоксілюють³⁹. Такий спосіб підготовки проб є простим і зрозумілим, але може призвести до перевантаження аналізатора й недостовірних результатів.

Процедура екстрагування є важливим етапом підготовки зразків, що містять канабіс. Вилучення зразків має бути простим, селективним і відтворюваним⁴⁰. Залежно від ліпофільності екстрагованих компонентів канабісу, використовують розчинники від полярних до неполярних⁴¹. Неполярні розчинники (гексан, петролейний ефір) добре екстрагують нейтральні, але погано —

35 Recommended methods for the identification and analysis of Cannabis and Cannabis products / United Nations Office on Drugs and Crime. March 2022. 82 p. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/scientists/recommended-methods-for-the-identification-and-analysis-of-cannabis-and-cannabis-products.html> (дата звернення: 13.10.2023).

36 Slosse A., Van Durme F., Samyn N., Mangelings D., Vander Heyden Yv. Op. cit. DOI: 10.3390/molecules26216643 (дата звернення: 10.10.2023).

37 Citti C., Russo F., Sgrò S., Gallo A., Zannotto A., Forni F., Vandelli M. A., Laganà A., Montone C. M., Gigli G., Cannazza G. Op. cit. DOI: 10.1007/s00216-020-02554-3 (дата звернення: 12.10.2023).

38 Recommended methods for the identification and analysis ... URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/scientists/recommended-methods-for-the-identification-and-analysis-of-cannabis-and-cannabis-products.html> (дата звернення: 13.10.2023).

39 Borges G. R., Birk L., Scheid C., Morés L., Carasek E., Kitamura R. O. S., Roveri F. L. et al. Op. cit. DOI: 10.1007/s11419-020-00522-1 (дата звернення: 13.10.2023).

40 Micalizzi G., Vento F., Alibrando F., Donnarumma D., Dugo P., Mondello L. Op. cit. DOI: 10.1016/j.chroma.2020.461864 (дата звернення: 13.10.2023).

41 Rovetto L. J., Aieta N. V. Op. cit. DOI: 10.1016/j.supflu.2017.03.014 (дата звернення: 13.10.2023).

кислі канабіноїди (наприклад, ТГКК). Отже, отримані в такий спосіб екстракти не задовольняють вимогам кількісного аналізу ТГКК або суми ТГК і ТГКК. Для екстрагування кислих канабіноїдів використовують полярні розчинники (ізопропіловий спирт, етанол, метанол, суміші метанолу з хлороформом та ацетонітрилом)⁴².

Поширеними методами є рідинно-рідинне екстрагування, яке застосовують для витягання біоактивних речовин з олій або інших рідин, що містять КБД, і твердо-рідинне екстрагування, коли до рослинного матеріалу додають органічний розчинник⁴³.

Окрім типу розчинника, на загальний вихід канабіноїдів впливають кількість послідовних екстрагувань, розмір частинок і температура. Екстрагування за підвищених температур спричиняє декарбоксилювання канабіноїдних кислот до нейтральних сполук, що спотворює результати для кожного присутнього канабіноїда, тому рекомендовано застосовувати методи екстрагування з використанням ультразвуку, мікрохвильового випромінювання, рідинне екстрагування під тиском і надкритичне рідинне екстрагування⁴⁴.

Вибір відповідного методу для дослідження канабісу та продуктів, що його містять, залежить від мети аналізу, характеристик об'єктів та аналітичних вимог (якісні і/або кількісні дані, визначення низьких рівнів Δ9-ТГК, диферен-

ціювання ізомерів Δ9-ТГК, виявлення інших канабіноїдів, присутніх у зразку).

Методом тонкошарової хроматографії часто послуговуються для початкового якісного скринінгу канабіноїдів: це простий і доступний метод для попереднього відбору на наявність кислих та нейтральних канабіноїдів.

Швидким методом із відмінними розділними властивостями є ГХ, яку використовують для аналізу канабіноїдів у рослинних матеріалах і біологічних матрицях. Утім, через термолабільність кислих форм фітоканабіноїдів цей метод не працює для ідентифікації канабіноїдних кислот (ТГКК і КБДК), оскільки у високотемпературному інжекторі газового хроматографа відбувається їхнє декарбоксилювання.

За відсутності конкретних юридичних вимог усталеною практикою є визначення загального вмісту ТГК, оскільки це найкраще відображає фармакологічну активність матеріалу, але навіть у цьому разі підвищена температура може призвести до розкладання ТГК (до КБН). Для не призначених для куріння продуктів із вмістом ТГК, ТГК і ТГКК слід ідентифікувати й кількісно визначати окремо. ТГК, як і канабіс, на відміну від ТГКК, підлягає міжнародному контролю. Висновки щодо загального вмісту ТГК є загальною практикою у разі, якщо матеріал призначений для паління, оскільки цей процес перетворює ТГКК на ТГК. У досліджуваних

42 Citti C., Russo F., Sgrò S., Gallo A., Zanotto A., Forni F., Vandelli M. A., Laganà A., Montone C. M., Gigli G., Cannazza G. Op. cit. DOI: 10.1007/s00216-020-02554-3 (дата звернення: 13.10.2023).

43 Deidda R., Dispas A., De Bleye Ch., Hubert Ph., Ziemons É. Critical review on recent trends in cannabinoid determination on cannabis herbal samples: From chromatographic to vibrational spectroscopic techniques. *Analytica Chimica Acta*. 2021. May 29:1209:339184. DOI: 10.1016/j.aca.2021.339184 (дата звернення: 10.10.2023) ; Valizadehderakhshan M., Shahbazi A., Kazem-Rostami M., Todd M. S., Bhowmik A., Wang L. Extraction of Cannabinoids from *Cannabis sativa L.* (Hemp) — Review. *Agriculture*. 2021. Vol. 11. Is. 5. Art. 384. DOI: 10.3390/agriculture11050384 (дата звернення: 11.10.2023).

44 Delgado-Povedano M. M., Sánchez-Carnerero Callado C., Priego-Capote F., Ferreira-Vera C. Op. cit. DOI: 10.1016/j.talanta.2019.120384 (дата звернення: 09.10.2023).

матеріалах, що не піддаються нагріванню під час використання, ТГКК не перетворюється на ТГК (наприклад, у харчових продуктах), тому їх слід ідентифікувати й описувати окремо.

Із метою збереження кислотної структури й оцінювання окремо всіх компонентів канабісу, перед початком досліджень проводять дериватизацію, що сприяє отриманню більш докладного профілю канабіноїдів (хоча ця процедура подовжує підготовку проб і підвищує вартість аналізу). Також можуть виникати труднощі з досягненням повної дериватизації, що призведе до неточних результатів через імовірність термічної деградації канабіноїдів в інжекторних порту та колонці.

Незважаючи на зазначені вище проблеми, метод ГХ залишається корисним для аналізу канабіноїдів. Найпоширенішими детекторами для аналізу канабіноїдів на ГХ є мас-спектрометричний (далі — МС) і полум'яно-іонізаційний детектори (далі — ПІД). Золотим стандартом ідентифікації є метод ГХ-МС, у якому застосовано електронну іонізацію, що забезпечує високий рівень фрагментації сполук разом із використанням комерційних та власних бібліотек для кваліфікації продуктів канабісу⁴⁵. У ГХ-ПІД такої можливості немає, оскільки ідентифікація речовин залежить від часу утримання, а для ідентифікації компонентів використовують еталонні стандарти. Водночас ГХ-ПІД пропонує простий і доволі економічний метод виявлення з високою роздільною здатністю й більш широким лінійним дина-

мічним діапазоном, що забезпечує точне кількісне визначення канабіноїдів⁴⁶.

Для точної ідентифікації та кількісного визначення найбільш поширених канабіноїдів (Δ9-ТГК, Δ8-ТГК, КБД, КБХ, канабіциклолу і їхніх кислотних попередників, які мають однакову молекулярну масу й ідентичні масові фрагменти) під час тестування з використанням мас-спектрометричних детекторів необхідно ретельно вибирати початковий метод хроматографічного розділення в поєднанні з чутливими методами виявлення.

Рідинна хроматографія — це передовий метод розділення складних зразків канабіноїдів. Основні застосовувані для цього методи — це ВЕРХ та ультраефективна РХ.

Переваги РХ порівняно з ГХ: скорочення часу розділення та можливість аналізувати всі канабіноїди безпосередньо, включно із кислотними попередниками, оминаючи процес дериватизації. Використання цього методу не супроводжується нагріванням зразків, тому не відбувається декарбоксилування природних кислот. Це забезпечує збереження автентичного складу й дає змогу виявити кислоти та їхні відповідні нейтральні форми, що сприяє отриманню більш повного профілю⁴⁷.

У поєднанні з ВЕРХ для кількісного визначення канабіноїдів у складних екстрактах рослин роду *Cannabis* часто використовують детектори на діодній матриці й УФ-детектори — прості та доволі недорогі методи, які дають точні результати. Детектори на діодній

45 Slosse A., Van Durme F., Samyn N., Mangelings D., Vander Heyden Yv. Op. cit. DOI: [10.3390/molecules26216643](https://doi.org/10.3390/molecules26216643) (дата звернення: 09.10.2023).

46 Stefkov G., Cvetkovikj Karanfilova I., Stoilkovska Gjorgievska V., Trajkovska A., Geskovski N., Karapandzova M., Kulevanova S. Op. cit. DOI: [10.3390/molecules27030975](https://doi.org/10.3390/molecules27030975) (дата звернення: 12.10.2023).

47 Micalizzi G., Vento F., Alibrando F., Donnarumma D., Dugo P., Mondello L. Op. cit. DOI: [10.1016/j.chroma.2020.461864](https://doi.org/10.1016/j.chroma.2020.461864) (дата звернення: 11.10.2023).

матриці мають перевагу: одночасно вимірюють широкий діапазон довжин хвиль (порівняно з УФ-скануванням, де використовують одну фіксовану довжину хвилі на цикл). Оприлюднені аналітичні методи ВЕРХ цілком⁴⁸ або частково⁴⁹ валідовані для різних матриць⁵⁰ і відповідають вимогам міжнародного стандарту ISO/IEC 17025⁵¹, яким обумовлено загальні вимоги до випробувальних і калібрувальних лабораторій. Утім, автори зауважують різні значення рівнів виявлення, кількісного аналізу, лінійної області та повторюваності через властивості матриці, приладу й конструкції детекторів.

Відсутність селективності детекторів на діодній матриці під час аналізування складних матриць екстрактів канабіноїдів, коли інші сполуки, що поглинають канабіноїди на довжині хвилі виявлення, можуть одночасно елюювати з тим самим часом утримання та спотворювати аналітичні результати, спонукала наукову спільноту дослідити більш чутливі та специфічні МС-детектори.

РХ-МС є переважним методом аналізу канабіноїдів із використанням режимів іонізації (іонізації електро-розпиленням або хімічної іонізації за атмосферного тиску). Канабіноїди

можна досліджувати в будь-якому типі мас-детектора, оскільки вони містять іонізовані гідроксильні й карбоксильні групи. Більшість цих мас-детекторів і їхніх комбінованих систем успішно використовують для визначення канабіноїдів у рослинному матеріалі канабісу⁵².

Часопрольотний мас-детектор (окремо або в комбінації з квадрупоєм) використовують для ідентифікації та кількісного визначення канабіноїдних сполук у складних рослинних сумішах і матрицях: таких, як харчові продукти, що містять канабіс (наприклад, шоколад з канабісом)⁵³.

Оскільки відношення маси до заряду канабіноїдів і характер фрагментації подібні, фахівці використовують подвійний підхід до їхнього кількісного визначення — хроматографічне розділення з використанням діодного детектора в поєднанні із квадрупольним кількісним аналізом. Також у дослідженнях можна використовувати два окремі РХ-МС-прилади з метою ефективної ідентифікації та кількісного визначення всіх канабіноїдів у їхніх екстрактах.

Мас-детектор з потрійним квадрупоєм особливо корисний для кількісного визначення сполук із дуже низькою концентрацією канабіноїдів (наприклад,

48 Mudge E. M., Murch S. J., Brown P. N. Op. cit. DOI: 10.1007/s00216-017-0256-3 (дата звернення: 13.10.2023).

49 Brighenti V., Pellati F., Steinbach M., Maran D., Benvenuti S. Op. cit. DOI: 10.1016/j.jpba.2017.05.049 (дата звернення: 13.10.2023).

50 Deville M., Dubois N., Denooz R., Charlier C. Op. cit. DOI: 10.1016/j.forsciint.2020.110234 (дата звернення: 13.10.2023).

51 ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій (EN ISO/IEC 17025:2017, IDT; ISO/IEC 17025:2017, IDT) : затв. наказ. ДП «УкрНДНЦ» від 23.12.2019 р. № 483 [Чинний з 01.01.2021]. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=88724 (дата звернення: 12.10.2023).

52 Citti C., Russo F., Sgrò S., Gallo A., Zanotto A., Forni F., Vandelli M. A., Laganà A., Montone C. M., Gigli G., Cannazza G. Op. cit. DOI: 10.1007/s00216-020-02554-3 (дата звернення: 12.10.2023).

53 McRae G., Melanson J. E. Quantitative Determination and Validation of 17 Cannabinoids in Cannabis and Hemp Using Liquid Chromatography-Tandem Mass Spectrometry. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*. 2020. Vol. 412. No. 27. Pp. 7381–7393. DOI: 10.1007/s00216-020-02862-8 (дата звернення: 12.10.2023).

екстрактів насіння конопель і рідин людського організму) у режимі позитивної іонізації⁵⁴.

Мас-детектори з іонною пасткою (такі, як *Orbitrap*), часто об'єднують із квадрупольним мас-детектором, утворюючи *QTrap*. Детектори цього типу проводять багатоетапний мас-спектроскопічний аналіз із високим розділенням і селективністю. Мас-детектори типу *Orbitrap*, як і *PX* із потрійно квадрупольним мас-спектрометром (англ. *LC-QqQ*), використовують для дослідження продуктів із низьким умістом канабіноїдів (харчових продуктів і напоїв)⁵⁵.

Для задоволення високого попиту на аналіз канабісу та продуктів, що його містять, сьогодні розробляють спеціальні аналітичні інструменти для тестування таких зразків. Наприклад, уже доступний аналізатор *VERX* від компанії *Shimadzu*, призначений винятково для кількісного визначення вмісту канабіноїдів, який постачають із колонкою, рухомою фазою та стандартним матеріалом і який не потребує розроблення туромісткого методу.

Метод високороздільної мас-спектрометрії із прямим аналізом у реальному часі (англ. *DART-HRMS*) використовують для скринінгу продуктів, що містять канабіс (наприклад, листя, стебла, коріння, порошки, настоянки, капсули й інші рослинні продукти) із судово-криміналістичною метою. Цей метод дає змогу швидко виявляти необ-

хідну субстанцію у складних матрицях без попереднього оброблення проб⁵⁶.

Метод ЯМР є потужним інструментом для аналізу хімічних сполук, включно з канабіноїдами. У судово-криміналістичних лабораторіях метод ЯМР використовують для ідентифікації та кількісного визначення канабіноїдів у зразках наркотичних засобів і психотропних речовин. ЯМР ґрунтується на реакції ядер з магнітним полем та вимірює випромінювання електромагнітних сигналів, які надають інформацію про структуру й кількість речовин у зразку. Дериватизація є необхідним етапом дослідження деяких зразків для отримання достовірних результатів аналізу, особливо для канабідіолових кислот, які набувають нейтральної форми під час декарбоксілювання. Пряме вимірювання можливе для олій канабісу. Одна з головних переваг методу ЯМР — його застосування не передбачає використання стандартних зразків для калібрування. Цей метод дає змогу швидко й надійно визначати склад складних сумішей, вимірюючи взаємодії ядер із магнітним полем, що особливо важливо для дослідження складних речовин, які містять багато різних сполук і в яких складно визначити стандартні концентрації кожної окремої складової.

Останніми роками методи коливальної спектроскопії, зокрема інфрачервоної та раманівської, активно використовують для аналізування трави

54 Chang Ch.-W., Tung Ch.-W., Tsai Ch.-Ch., Wu Yu-T., Hsu M.-Ch. Op. cit. DOI: [10.1002/dta.2062](https://doi.org/10.1002/dta.2062) (дата звернення: 29.09.2023).

55 Aizpurua-Olaizola O., Omar J., Navarro P., Olivares M., Etzebarria N., Usobiaga A. Identification and Quantification of Cannabinoids in *Cannabis Sativa* L. Plants by High Performance Liquid Chromatography-Mass Spectrometry. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*. 2014. Vol. 406. Pp. 7549–7560. DOI: [10.1007/s00216-014-8177-x](https://doi.org/10.1007/s00216-014-8177-x) (дата звернення: 11.10.2023).

56 Appley M. G., Chambers M. I., Musah R. A. Quantification of Hordenine in a Complex Plant Matrix by Direct Analysis in Real Time-High-Resolution Mass Spectrometry: Application to the “Plant of Concern” *Sceletium Tortuosum*. *Drug Testing and Analysis*. 2021. Vol. 14. Is. 4. Pp. 604–612. DOI: [10.1002/dta.3193](https://doi.org/10.1002/dta.3193) (дата звернення: 07.10.2023).

канабісу. Метод БІЧ вважають найбільш поширеним у спектральному діапазоні інфрачервоної спектроскопії. Основними перевагами цих методів є зручність використання, швидкість вимірювань, а також неінвазивний і неруйнівний аналіз рослинного матеріалу без потреби у попередньому обробленні зразка⁵⁷.

Наявність портативних пристроїв дає змогу проводити тестування поза лабораторією⁵⁸. Незважаючи на зазначені переваги, варто зауважити низьку чутливість цього методу порівняно з РХ і ГХ. Інтерпретація таких спектрів потребує багатовимірного аналізу отриманих даних через значну кількість інформації⁵⁹. Також варто відзначити, що на результати раманівської спектроскопії можуть впливати молекули, які спричиняють флуоресценцію (наприклад, хло-рофіл)⁶⁰.

Аналітичні методи надають великий і складний обсяг даних, який потребує багатовимірного аналізу для отримання необхідної інформації. Ці дані можна опрацювати з метою вибрати оптимальні процедури вимірювання, дослідити закономірності або передбачити певні властивості. Для отримання максимально цінної інформації використовують методи хемометрики. Останнім часом для оброблення складних матриць (як у випадку із *Cannabis*) вико-

ристовують хемометричні інструменти, які дають змогу здобувати необхідну інформацію із даних вибірки⁶¹.

Зважаючи на те, що результати, надані судово-криміналістичними лабораторіями, є складовою розслідування правоохоронних органів і їх можуть використовувати як докази в суді, важливо забезпечувати надійні та відтворювані дані. Для підтвердження технічної компетентності судово-криміналістичних лабораторій слід послуговуватися акредитованими методами ISO/IEC 17025. Головним параметром є вимірювальна невизначеність, особливо за кількісного визначення Δ9-ТГК та інших заборонених до використання канабіноїдів для перевірки їхньої законності (0,08 % — максимально допустима норма ТГК у рослинній сировині в Україні). Слід пам'ятати про цей параметр, оскільки він відображає дисперсію результатів і має значний вплив на інтерпретацію результатів відповідно до чинного законодавства. Без урахування цього параметра існує ризик неправильної інтерпретації та неправомірного судового переслідування⁶².

Аналітичні стандарти є наріжною складовою кількісного аналізу канабіноїдів. Сьогодні існує кілька виробників і дистриб'юторів однокомпонентних та багатоконпонентних аналітичних

57 Deidda R., Dispas A., De Bleye Ch., Hubert Ph., Ziemons É. Op. cit. DOI: 10.1016/j.aca.2021.339184 (дата звернення: 12.10.2023).

58 Sanchez L., Filter C., Baltensperger D., Kourouski D. Op. cit. DOI: 10.1039/C9RA08225E (дата звернення: 11.10.2023).

59 Citti C., Russo F., Sgrò S., Gallo A., Zanotto A., Forni F., Vandelli M. A., Laganà A., Montone C. M., Gigli G., Cannazza G. Op. cit. DOI: 10.1007/s00216-020-02554-3 (дата звернення: 12.10.2023).

60 Deidda R., Dispas A., De Bleye Ch., Hubert Ph., Ziemons É. Op. cit. DOI: 10.1016/j.aca.2021.339184 (дата звернення: 07.10.2023).

61 Duchateau C., Kauffmann J.-M., Canfyn M., Stévigny C., De Braekeleer K., Deconinck E. Op. cit. Pp. 1309—1319. DOI: 10.1002/dta.2865 (дата звернення: 13.10.2023).

62 Sgrò S., Lavezzi B., Caprari C., Polito M., D'Elia M., Lago G., Furlan G., Girotti S., Ferri E. N. Delta9-THC Determination by the EU Official Method: Evaluation of Measurement Uncertainty and Compliance Assessment of Hemp Samples. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*. 2021. Vol. 413. No. 13. Pp. 3399—3410. DOI: 10.1007/s00216-021-03283-x (дата звернення: 13.10.2023).

стандартів канабіноїдів: *Sayman*, *Cerilliant*, *Accu Standard*, *Merck*, *Restek* (США), *LGC Standards*, *Reagecon Diagnostics* (ЄС). Найбільш доступним є аналітичний стандарт, який містить 10 різних сполук канабіноїдів. Утім, для отримання стандартного матеріалу експерти мають зважати на законодавство, яке регулює придбання та імпорт таких матеріалів.

Морфологічні й хіміко-аналітичні методи дослідження канабісу та продуктів, що його містять, зазвичай є достатніми для його ідентифікації. Однак у ситуаціях, коли зразок не має виразних морфологічних ознак рослинного матеріалу канабісу або містить низький рівень ТГК (наприклад, якщо це сильно фрагментований матеріал, молоді саджанці, насіння, коріння або голі гілки), ідентифікація канабісу на основі аналізу ДНК є більш ефективною та результативною за ідентифікацію на рівні виду⁶³.

Висновки

Проведена на високому професійному рівні судова експертиза наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів відіграє важливу роль для системи судочинства зокрема та суспільства загалом. Більшість поточних досліджень спрямовано на три або чотири основні канабіноїди та їхні кислоти-попередниці. Із розширенням знань про інші канабіноїди, імовірно, зростатиме попит і на їхні дослідження як добавки до багатьох товарів споживання, що зумовлює потребу розробити протоколи ідентифікації та методи кількісного визначення.

Існує принаймні від 16 до 20 різних канабіноїдів, що потребують негайного

розроблення процедур їхнього екстрагування й аналізування через те, що інтерес до них як до продуктів для споживання зростає день у день.

Викладений огляд методів аналізу об'єктів, що містять канабіс, свідчить, що для правильного розділення й ідентифікації фітоканабіноїдів із рослинної матриці і/або матриці їстівних або інших продуктів, отриманих із канабісу, різноманітні хроматографічні методи пропонують різні можливості з позицій меж виявлення, лінійності, відтворюваності та специфічності. Вони залежать від параметрів конкретного приладу (типу детектора, наявності іонізації, можливостей програмного забезпечення для збирання й аналізування даних). Отже, для вибору найбільш доцільного аналітичного методу важливо застосовувати зважений підхід, який має ґрунтуватися на обсязі аналізу й аналітичних можливостях конкретної лабораторії.

Під час розроблення процедур проведення аналізу варто зважати також на умови зберігання та вплив різних чинників на склад об'єктів, що містять канабіс, а також на аналітичні стандарти дослідження. Це особливо важливо, оскільки за своєю природою канабіноїди можуть розкладатися або перетворюватися один на інший під впливом світла, тепла або окислення.

Із розвитком аналізу екстрактів канабіноїдів важливо узгодити стандартизовані методи досліджень, що сприятиме гармонізації методів тестування й узгодженню аналітичних результатів.

Хемометрика стає важливим і потужним інструментом судової експертизи, особливо в разі потреби профілювати канабіс або під час роботи з даними

63 CBOI Plant Working Group, Hollingsworth P. M., Forrest L. L., Little D. P. A DNA Barcode for Land Plants. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*. 2009. Vol. 106. Is. 31. Pp. 12794–12797. DOI: [10.1073/pnas.0905845106](https://doi.org/10.1073/pnas.0905845106) (дата звернення: 10.10.2023).

спектроскопічних методів, де зазвичай використовують багатовимірний аналіз даних.

Незважаючи на доволі складні сучасні підходи до процедур дослідження канабісу та продуктів, що його містять, вони можуть не знадобитися для рутинних досліджень. Вибір методу аналізу й розв'язання питання про необхідність застосувати додаткові методи залишається на розсуд експерта й залежить від наявності відповідного лабораторного обладнання та юридичних особливостей.

Наведений перелік методів дослідження канабісу та продуктів, що його містять, не є вичерпним. У межах однієї статті неможливо охопити всі аналітичні методи дослідження рослинного матеріалу та продуктів на його основі, застосовувані під час судово-експертних досліджень,— ми зробили акцент лише на провідних.

Analysis of Cannabis and its Products in the Context Forensic Science

Iryna Kuchynska

Legalization of low-tetrahydrocannabinol-high-cannabidiol cannabis plants is gaining momentum due to growing demand for these products. In some countries, the testing of cannabis and products containing it is a legal requirement: cannabis is identified, the amount of tetrahydrocannabinol or cannabidiol and their precursor acids is assessed. Current research requires more sensitive and reliable analytical methods for accurate identification and quantification of cannabis components. This article purpose is to review the latest advances in the scientific literature on the isolation and analysis of cannabis and cannabis-containing products in the context of forensic science. Research methods included analysis of information on this topic using search engines, including Google, Google Scholar, Web of Science, PubMed, and ScienceDirect. Search requests

took into account scientific, analytical and statistical reports in the field of forensic research. Since the forensic expert must be well-versed in modern trends in the analysis of prohibited substances and use the latest data from the analytical and forensic literature in his work, such information will help them choose research methods, taking into account the actual resources and equipment of forensic laboratories. According to the article purpose, advantages and disadvantages of existing methods of extraction and analysis of objects containing cannabis for identification, quantification, profiling and age estimation of cannabis are considered.

Keywords: *cannabis; phytocannabinoids; extraction; identification; quantitative definition; gas chromatography; liquid chromatography; nuclear magnetic resonance method; methods of vibrational spectroscopy.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Aizpurua-Olaizola, O., Omar, J., Navarro, P., Olivares, M., Etxebarria, N., Usobiaga, A. (2014). Identification and Quantification of Cannabinoids in Cannabis Sativa L. Plants by High Performance Liquid Chromatography-Mass Spectrometry. *Analytical and*

- Bioanalytical Chemistry*. Vol. 406. DOI: [10.1007/s00216-014-8177-x](https://doi.org/10.1007/s00216-014-8177-x).
- Appley, M. G., Chambers, M. I., Musah, R. A. (2021). Quantification of Hordenine in a Complex Plant Matrix by Direct Analysis in Real Time-High-Resolution Mass Spectrometry: Application to the "Plant of Concern" *Sceletium Tortuosum*. *Drug Testing and Analysis*. Vol. 14. Is. 4. DOI: [10.1002/dta.3193](https://doi.org/10.1002/dta.3193).
- Borges, G. R., Birk, L., Scheid, C., Morés, L., Carasek, E., Kitamura, R. O. S., Roveri, F. L. et al. (2020). Simple and Straightforward Analysis of Cannabinoids in Medicinal Products by Fast-GC-FID. *Forensic Toxicology*. Vol. 38. DOI: [10.1007/s11419-020-00522-1](https://doi.org/10.1007/s11419-020-00522-1).
- Brighenti, V., Pellati, F., Steinbach, M., Maran, D., Benvenuti, S. (2017). Development of a New Extraction Technique and HPLC Method for the Analysis of Non-Psychoactive Cannabinoids in Fibre-Type Cannabis Sativa L. (Hemp). *Journal of Pharmaceutical and Biomedical Analysis*. Vol. 143. DOI: [10.1016/j.jpba.2017.05.049](https://doi.org/10.1016/j.jpba.2017.05.049).
- Calvi, L., Pentimalli, D., Panseri, S., Giupponi, L., Gelmini, F., Beretta, G., Vitali, D., Bruno, M., Zilio, E., Pavlovic, R., Giorgi, A. (2018). Comprehensive Quality Evaluation of Medical Cannabis Sativa L. Inflorescence and Macerated Oils Based on HS-SPME Coupled to GC-MS and LC-HRMS (q-exactive Orbitrap®) Approach. *Journal of Pharmaceutical and Biomedical Analysis*. Vol. 150. DOI: [10.1016/j.jpba.2017.11.073](https://doi.org/10.1016/j.jpba.2017.11.073).
- Cardenia, V., Toschi, T. G., Scappini, S., Rubino, R. C., Rodriguez-Estrada, M. T. (2018). Development and Validation of a Fast Gas Chromatography/Mass Spectrometry Method for the Determination of Cannabinoids in Cannabis Sativa L. *Journal of Food and Drug Analysis*. Vol. 26 (4). DOI: [10.1016/j.jfda.2018.06.001](https://doi.org/10.1016/j.jfda.2018.06.001).
- CBOL Plant Working Group, Hollingsworth, P. M., Forrest, L. L., Little, D. P. (2009). A DNA Barcode for Land Plants. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*. Vol. 106. Is. 31. DOI: [10.1073/pnas.0905845106](https://doi.org/10.1073/pnas.0905845106).
- Chang, Ch.-W., Tung, Ch.-W., Tsai, Ch.-Ch., Wu, Yu-T., Hsu, M.-Ch. (2017). Determination of Cannabinoids in Hemp Nut Products in Taiwan by HPLC-MS/MS Coupled with Chemometric Analysis: Quality Evaluation and a Pilot Human Study. *Drug Testing and Analysis*. No. 9. DOI: [10.1002/dta.2062](https://doi.org/10.1002/dta.2062).
- Christinat, N., Savoy, M.-C., Mottier, P. (2020). Development, Validation and Application of a LC-MS/MS Method for Quantification of 15 Cannabinoids in Food. *Food Chemistry*. Vol. 318. Art. 126469. DOI: [10.1016/j.foodchem.2020.126469](https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2020.126469).
- Ciolino, L. A., Ranieri, T. L., Taylor, A. M. (2018). Commercial cannabis consumer products part 1: GC-MS qualitative analysis of cannabis cannabinoids. *Forensic Science International*. Vol. 289. DOI: [10.1016/j.forsciint.2018.05.032](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2018.05.032).
- Citti, C., Russo, F., Sgrò, S., Gallo, A., Zanutto, A., Forni, F., Vandelli, M. A., Laganà, A., Montone, C. M., Gigli, G., Cannazza, G. (2020). Pitfalls in the analysis of phytocannabinoids in cannabis inflorescence. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*. Vol. 412. No. 17. Art. 4009–4022. DOI: [10.1007/s00216-020-02554-3](https://doi.org/10.1007/s00216-020-02554-3).
- Cuttler, C., LaFrance, E. M., Stueber, A. (2021). Acute effects of high-potency cannabis flower and cannabis concentrates on everyday life memory and decision making. *Scientific Reports*. Vol. 11. No. 1. Art. 13784. DOI: [10.1038/s41598-021-93198-5](https://doi.org/10.1038/s41598-021-93198-5).
- De Leite, J. A., de Oliveira, M. V. L., Conti, R., de S. Borges, W., Rosa, Th. R., Filgueiras, P. R., Lacerda, Jr. V., Romão, W., Neto, Á. C. (2018). Extraction and isolation of cannabinoids from marijuana seizures and characterization by 1H NMR allied to chemometric tools. *Science & Justice*. Vol. 58. Is. 5. DOI: [10.1016/j.scijus.2018.06.005](https://doi.org/10.1016/j.scijus.2018.06.005).
- De Vita, D., Madia, V. N., Tudino, V., Saccoliti, F., De Leo, A., Messore, A., Roscilli, P., Botto, A., Pindinello, I., Santilli, G. et al. (2019). Comparison of Different Methods for the Extraction of Cannabinoids from Cannabis. *Natural Product Research*. Vol. 34 (20). DOI: [10.1080/14786419.2019.1601194](https://doi.org/10.1080/14786419.2019.1601194).
- Deidda, R., Dispas, A., De Bleye, Ch., Hubert, Ph., Ziemons, É. (2021). Critical review on recent trends in cannabinoid determination on cannabis herbal samples: From chromatographic to vibrational

- spectroscopic techniques. *Analytica Chimica Acta*. May 29:1209:339184. DOI: 10.1016/j.aca.2021.339184.
- Delgado-Povedano, M. M., Sánchez-Carnerero Callado, C., Priego-Capote, F., Ferreiro-Vera, C. (2020). Untargeted Characterization of Extracts from Cannabis Sativa L. Cultivars by Gas and Liquid Chromatography Coupled to Mass Spectrometry in High Resolution Mode. *Talanta*. Vol. 208. Art. 120384. DOI: 10.1016/j.talanta.2019.120384.
- Deville, M., Dubois, N., Denooz, R., Charlier, C. (2020). Validation of an UHPLC/DAD Method for the Determination of Cannabinoids in Seized Materials: Analysis of 213 Samples Sold in Belgian CBD shops. *Forensic Science International*. Vol. 310. Art. 110234. DOI: 10.1016/j.forsciint.2020.110234.
- Duchateau, C., Kauffmann, J.-M., Canfyn, M., Stévigny, C., De Braekeleer, K., Deconinck, E. (2020). Discrimination of legal and illegal Cannabis spp. according to European legislation using near infrared spectroscopy and chemometrics. *Drug Testing and Analysis*. Vol. 12. No. 9. DOI: 10.1002/dta.2865.
- ElSohly, M. A., Chandra, S., Radwan, M., Majumdar, Ch. G., Church, J. C. (2021). A Comprehensive Review of Cannabis Potency in the United States in the Last Decade. *Biological Psychiatry: Cognitive Neuroscience and Neuroimaging*. Vol. 6. No. 6. DOI: 10.1016/j.bpsc.2020.12.016.
- European Drug Report 2023: Trends and Developments (2023). Lisbon : EMCDDA. URL: https://www.emcdda.europa.eu/index_en.
- Mandrioli, M., Tura, M., Scotti, S., Toschi, T. G. (2019). Fast Detection of 10 Cannabinoids by RP-HPLC-UV Method in Cannabis sativa L. *Molecules*. Is. 24. No. 11. Art. 2113. DOI: 10.3390/molecules24112113.
- Mariotti, K. C., Marcelo, M. C. A., Ortiz, R. S., Borille, B. T., dos Reis, M., Fett, M. S., Ferrão, M. F., Limberger, R. P. (2016). Seized Cannabis Seeds Cultivated in Greenhouse: A Chemical Study by Gas Chromatography-Mass Spectrometry and Chemometric Analysis. *Science & Justice*. Vol. 56. DOI: 10.1016/j.scijus.2015.09.002.
- McRae, G., Melanson, J. E. (2020). Quantitative Determination and Validation of 17 Cannabinoids in Cannabis and Hemp Using Liquid Chromatography-Tandem Mass Spectrometry. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*. Vol. 412. No. 27. DOI: 10.1007/s00216-020-02862-8.
- Micalizzi, G., Vento, F., Alibrando, F., Donnaruma, D., Dugo, P., Mondello, L. (2021). Cannabis Sativa L.: A comprehensive review on the analytical methodologies for cannabinoids and terpenes characterization. *Journal of Chromatography A*. Jan 25:1637:461864. DOI: 10.1016/j.chroma.2020.461864.
- Mudge, E. M., Murch, S. J., Brown, P. N. (2017). Leaner and Greener Analysis of Cannabinoids. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*. Vol. 409. DOI: 10.1007/s00216-017-0256-3.
- Recommended methods for the identification and analysis of Cannabis and Cannabis products (2022) / United Nations Office on Drugs and Crime. March 2022. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/scientists/recommended-methods-for-the-identification-and-analysis-of-cannabis-and-cannabis-products.html>.
- Rovetto, L. J., Aieta, N. V. (2017). Supercritical Carbon Dioxide Extraction of Cannabinoids from Cannabis Sativa L. *The Journal of Supercritical Fluids*. Vol. 129. DOI: 10.1016/j.supflu.2017.03.014.
- Sanchez, L., Filter, C., Baltensperger, D., Kourouski, D. (2020). Confirmatory non-invasive and non-destructive differentiation between hemp and cannabis using a handheld Raman spectrometer. *Royal Society of Chemistry Advances*. Vol. 10. Is. 6. DOI: 10.1039/C9RA08225E.
- Sánchez-Carnerero Callado, C., Núñez-Sánchez, N., Casano, S., Ferreiro-Vera, C. (2018). The potential of near infrared spectroscopy to estimate the content of cannabinoids in Cannabis sativa L.: A comparative study. *Talanta*. Vol. 90. No. 1. DOI: 10.1016/j.talanta.2018.07.085.
- Sgrò, S., Lavezzi, B., Caprari, C., Polito, M., D'Elia, M., Lago, G., Furlan, G., Girotti, S., Ferri, E. N. (2021). Delta9-THC Determination by the EU Official Method: Evaluation of

- Measurement Uncertainty and Compliance Assessment of Hemp Samples. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*. Vol. 413. No. 13. DOI: [10.1007/s00216-021-03283-x](https://doi.org/10.1007/s00216-021-03283-x).
- Slosse, A., Van Durme, F., Samyn, N., Mangelings, D., Vander Heyden, Yv. (2021). Gas Chromatographic Fingerprint Analysis for the Comparison of Seized Cannabis Samples. *Molecules*. Vol. 26. Is. 21. Art. 6643. DOI: [10.3390/molecules26216643](https://doi.org/10.3390/molecules26216643).
- Stefkov, G., Cvetkovikj, Karanfilova, I., Stoilkovska Gjorgievska, V., Trajkovska, A., Geskovski, N., Karapandzova, M., Kulevanova, S. (2022). Analytical Techniques for Phytocannabinoid Profiling of Cannabis and Cannabis-Based Products — A Comprehensive Review. *Molecules*. Vol. 27. Is. 3. Art. 975. DOI: [10.3390/molecules27030975](https://doi.org/10.3390/molecules27030975).
- Valizadehderakhshan, M., Shahbazi, A., Kazem-Rostami, M., Todd, M. S., Bhowmik, A., Wang, L. (2021). Extraction of Cannabinoids from Cannabis sativa L. (Hemp) — Review. *Agriculture*. Vol. 11. Is. 5. Art. 384. DOI: [10.3390/agriculture11050384](https://doi.org/10.3390/agriculture11050384).
- Кучинська, І. (2024). Аналіз канабісу та його продуктів у контексті судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (34). С. 92—110. DOI: [10.32353/khrife.1.2024.06](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.06).

Дослідження, перевірка й оцінювання висновку експерта: судово-ветеринарний аспект

Іван Яценко *

* Д-р вет. наук, професор, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8903-2129>, e-mail: yacenko-1971@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.1.2024.07 УДК 343.148:636.09

Надійшло 29.02.2024 / Рецензовано 29.02.2024 / Прийнято до друку 27.03.2024 /
Доступно онлайн 29.03.2024

Автор мав на меті окреслити підстави та критерії, виокремити способи та схарактеризувати процесуальні особливості дослідження, перевірки й оцінювання висновку судово-ветеринарного експерта. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс взаємообумовлених методів дослідження (діалектичний, системно-структурний, системно-функційний, порівняльно-правовий, формальної логіки (аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, аналогію), моделювання, статистичний). Розглянуто підстави, критерії, способи та процесуальні особливості дослідження, перевірки й оцінювання висновку експерта. Увагу акцентовано на судово-ветеринарному аспекті цього питання. Стверджується, що під час перевірки висновку судового експерта необхідно оцінити його всебічність, повноту й об'єктивність, а також наукову обґрунтованість, достовірність, правильність, допустимість використання методів і методик, засобів і способів проведення експертних досліджень, достатність і взаємозв'язок з іншими доказами, зібраними в межах кримінального провадження (справи) із метою ухвалення правильного процесуального рішення (для доказовості фактичних даних та обставин, доведених експертним дослідженням). Запропоновано критерії повноти й обґрунтованості висновку експерта, а також алгоритм оцінювання такого висновку слідчим, прокурором, захисником, слідчим суддею, судом. Застосування сукупності цих критеріїв до оцінювання висновку судового експерта гарантуватиме надійність перевірки й оцінювання такого висновку, а також створюватиме надійні умови для ухвалення процесуальних рішень у судочинстві.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Різні аспекти перевірки й оцінюван-
ня висновку експерта досліджували

А. Амеліна та Б. Білоусов ⁴, В. Бажа-
нюк ⁵, Д. Барбаш ⁶, О. Баулін та О. Ізо-
тов ⁷, Д. Вітер ⁸, А. Воробчак ⁹, М. Демен-
тьєв ¹⁰, В. Жмудінський ¹¹, О. Кожушко ¹²,
В. Корж ¹³, Г. Куцкір ¹⁴, О. Лук'янчук ¹⁵,

- 4 Амеліна А. С., Білоусов Б. Л. Оцінка висновку експерта та його доказове значення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1—2 (10—11). С. 185—192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2018_1-2_33 (дата звернення: 10.02.2024).
- 5 Бажанюк В. В. Оцінка висновку експерта у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2021. № 54. Т. 2. С. 110—113. DOI: 10.32841/2307-1745.2021.54.2.24 (дата звернення: 10.02.2024).
- 6 Барбаш Д. Оцінка висновку експерта судом у кримінальному провадженні: теоретичні та прикладні аспекти у світлі судової практики. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річ. ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10.11.2023). Харків, 2023. С. 87—89. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Kwin74kcc8IVhymxGLXWOEAccvxnzpA6/view> (дата звернення: 10.02.2024).
- 7 Баулін О. В., Ізотов О. І. Перевірка і оцінка висновку експерта у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 95—108. DOI: 10.33994/kndise.2021.66.11 (дата звернення: 10.02.2024).
- 8 Вітер Д. Оцінювання допустимості та достовірності висновку експерта слідчим під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 256—264. DOI: 10.31733/2078-3566-2020-3-256-264 (дата звернення: 10.02.2024).
- 9 Воробчак А. Р. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2019. 254 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d2dffd0ad-7eb3-460f-965f-698f2d97b889/content> (дата звернення: 10.02.2024).
- 10 Дементьєв М. Умови та критерії достовірності висновку експерта. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 6 (42). С. 155—159. DOI: 10.51647/kelm.2021.6.25 (дата звернення: 10.02.2024).
- 11 Жмудінський В. П. Механізм оскарження та способи перевірки висновку експерта в кримінальному провадженні. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2022. Vol. 1. Is. 3. Рр. 46—54. DOI: 10.15804/CPLS.20223.06 (дата звернення: 10.02.2024).
- 12 Кожушко О. В. Методичний підхід до оцінки висновку судового експерта по результатах проведення судово-економічної експертизи. *Ефективна економіка*. 2020. № 6. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.6.53 (дата звернення: 10.02.2024).
- 13 Корж В. П. Оцінка висновку експерта: процесуальні підстави, криміналістичні рекомендації. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (25.11.2022, Харків). Харків, 2022. С. 229—232. DOI: 10.5281/zenodo.7339681 (дата звернення: 10.02.2024).
- 14 Куцкір Г. М. Процесуальні особливості допиту експерта в суді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2020. Вип. 60. С. 168—171. DOI: 10.32782/2307-3322/2020.60.37 (дата звернення: 10.02.2024).
- 15 Лук'янчук О. І. Правомірність рецензування висновку експерта в судовому процесі. *Криміналістичний вісник*. 2021. № 1 (35). С. 38—47. DOI: 10.37025/1992-4437/2021-35-1-38 (дата звернення: 10.02.2024).

Ю. Мирошніченко¹⁶, Д. Пучко¹⁷, Ю. Федик та І. Бесага¹⁸, М. Щербаковський¹⁹.

Натомість поза увагою науковців залишилися підстави, критерії та способи дослідження висновку експерта, а також процесуальні особливості його перевірки й оцінювання під час досудового розслідування й розгляду справи в суді.

Мета статті

Окреслити підстави та критерії, виокремити способи та схарактеризувати процесуальні особливості дослідження, перевірки й оцінювання висновку судово-ветеринарного експерта.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс взаємообумовлених методів дослідження, а саме: діалектичний, системно-структурний, системно-

функційний, порівняльно-правовий, формальної логіки (аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, аналогію), моделювання, статистичний.

Викладення основного матеріалу дослідження

Завершальним етапом проведення будь-якої експертизи є складання висновку експерта — умовиводу, зробленого із застосуванням спеціальних знань, — і перевірка й оцінювання цього висновку відповідними суб'єктами, зокрема слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом «за... внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин... керуючись законом» (ст. 94 Кримінального процесуального кодексу України, далі — КПК²⁰; ст. 89 Цивільного процесуального кодексу України²¹; ст. 86 Господарського процесуального

-
- 16 Мирошніченко Ю. М. Дослідження, перевірка та оцінка судом висновку експерта. *Форум права*. 2009. № 3. С. 445—450. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_67 (дата звернення: 10.02.2024).
- 17 Пучко Д. В. Належність і допустимість висновку експерта як критерії оцінювання судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 226—239. DOI: [10.32353/khrife.2.2020.17](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.17) (дата звернення: 10.02.2024).
- 18 Федик Ю. Я., Бесага І. В. Доказове значення висновку фахівця у галузі ветеринарної медицини у судовому процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 258—263. DOI: [10.24144/2307-3322.2023.77.2.44](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.44) (дата звернення: 10.02.2024).
- 19 Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. 560 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6020> (дата звернення: 10.02.2024) ; Його ж. Стандарт достовірності висновку експерта у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 3 (25). С. 21—39. DOI: [10.32353/khrife.3.2021.03](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.03) (дата звернення: 10.02.2024) ; Щербаковський М. Г., Дементьев М. В., Проценко А. М. Критерії та види процесуальних порушень як підстави недопустимості висновку експерта. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 3 (99). С. 173—186. DOI: [10.33766/2524-0323.99.173-186](https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.173-186) (дата звернення: 10.02.2024).
- 20 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
- 21 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

кодексу України²²; ст. 90 Кодексу адміністративного судочинства України²³).

Оскільки висновок експерта не має наперед обумовленої сили серед інших засобів доказування, то необхідно з'ясувати, чи можна цей висновок використати як джерело доведення факту правопорушення.

Як зазначають О. Баулін та О. Ізотов, «оцінка висновку експерта — це складний розумовий процес, спрямований на встановлення допустимості цього джерела доказів та повноти і достовірності відомостей, які у ньому містяться, для доведення обставин, які мають значення для кримінального провадження»²⁴.

Оскільки науковий і практичний авторитет експерта не є безумовним, то і його висновок не можна вважати бездоганим. Слушною вважаємо позицію Верховного Суду України щодо оцінювання судом кожного з висновків експертів, якщо за однією справою їх надано кілька²⁵.

На нашу думку, метою дослідження й оцінювання висновку експерта є:

- з'ясувати правосуб'єктність, компетенції і компетентності

експерта; обґрунтованість і вмотивованість, достовірність і належність, значення для системи доказів уміщених у ньому фактичних даних, зважаючи на їхню інформативність;

- ознайомити суб'єкта призначення експертизи зі змістом висновку;
- визначити можливість його використання як джерела доказів; оцінити з'ясовані експертним шляхом факти, на яких ґрунтуються рішення у кримінальному провадженні (справі).

Науковці виокремлюють такі способи перевірки й оцінювання висновку експерта:

- аналіз дотримання обумовленого порядку призначення експертизи та відповідності змісту висновку експерта вимогам процесуального законодавства²⁶;
- зіставлення висновку експерта з іншими доказами або з іншими висновками, якщо такі є;
- виклик експерта для допиту з метою роз'яснення його висновку²⁷;

22 Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

23 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

24 Баулін О. В., Ізотов О. І. Ззнач. твір. С. 103. DOI: 10.33994/kndise.2021.66.11 (дата звернення: 10.02.2024).

25 Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. № 8 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

26 Яценко І. В., Дереча Л. М., Парилівський О. І. Особливості структури висновку судово-ветеринарного експерта за результатами дослідження трупа тварини з ознаками насильницької смерті. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 615—639. DOI: 10.32353/khrife.1.2020.44 (дата звернення: 10.01.2024) ; Яценко І. В. Гносеологічна характеристика та процесуальне значення етапів і стадій призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи. *Там само*. 2023. Вип. 1 (30). С. 70—111. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.05 (дата звернення: 10.01.2024).

27 Шабаровський Б. В. Способи перевірки висновку експерта у кримінальному процесі України. *Право і безпека*. 2019. № 2 (73). С. 85—86. DOI: 10.32631/pb.2019.2.13 (дата звернення: 10.01.2024).

- одночасний допит двох або кількох експертів²⁸;
- надання стороною кримінального провадження відомостей, які стосуються компетенції експерта²⁹;
- призначення повторної або додаткової експертизи.

Можна упевнено констатувати, що для перевірки й оцінювання висновку експерта суб'єкт оцінювання доказів (згідно зі ст. 94 КПК³⁰) повинен дослідити й оцінити його зміст (обґрунтовані та достовірні підсумкові умовиводи) і форму (відповідність вимогам процесуального закону), адже зміст і форма висновку експерта характеризують його доказову компоненту в кримінальному провадженні: недотримання хоча б одного з них виключає можливість визнати висновок експерта доказом у суді. Маємо зауважити, що перевірку й оцінювання висновку судового експерта можна здійснити винятково на стадії судового розгляду і практично неможливо на стадії досудового розслідування.

Як слушно зазначає Ю. Мирошніченко, «дослідження експертного висновку судом полягає в його оголошенні, сприйнятті та аналізі його тексту з метою усвідомлення суті, змісту цього процесуального документа»³¹. Ми поділяємо

позицію науковця щодо правила: «Якщо суд розглядає справу без участі експерта, то його висновок оголошує суд; якщо експерт присутній у залі судового засідання, то саме він має оголосити, обґрунтувати, пояснити, проілюструвати свій висновок»³².

Оголошення висновку експерта за результатами проведеної судової експертизи має містити: назву експертизи; її номер у Єдиному реєстрі досудових розслідувань; ініціаторів призначення експертизи; поставлені експертів запитання та відповіді на них; перелік наданих на дослідження об'єктів, опис їхнього стану та придатності для проведення досліджень.

Отже, дослідження, перевірка й оцінювання висновку судового експерта є складною і багатовекторною розумовою діяльністю, спрямованою на перевірку дотримання вимог процесуального закону під час призначення та проведення судової експертизи (зокрема, СВЕ), а також на перевірку достовірності, наукової обґрунтованості й повноти висновку експерта.

Оцінювання висновку експерта, як зазначає М. Щербаковський³³, має кілька рівнів процесу доказування: експертний, слідчий і судовий (див. табл. на с. 117).

28 Жмудінський В. П. Зазнач. твір. Р. 49. DOI: [10.15804/CPLS.20223.06](https://doi.org/10.15804/CPLS.20223.06) (дата звернення: 10.01.2024).

29 Амеліна А. С., Білоусов Б. Л. Зазнач. твір. С. 189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2018_1-2_33 (дата звернення: 10.01.2024).

30 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

31 Мирошніченко Ю. М. Зазнач. твір. С. 445. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_67 (дата звернення: 10.02.2024).

32 Там само.

33 Щербаковський М. Г. Проведення та використання С. 355. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6020> (дата звернення: 10.02.2024).

Рівні оцінювання висновку експерта та їхній зміст

Рівні	Суб'єкт	Зміст
1. Експертний	Керівник судово-експертної установи або його заступник	• Перевірка дотримання процесуальних вимог призначення і проведення експертизи; • перевірка дотримання формальних вимог оформлення висновку експерта
2. Слідчий	Слідчий, прокурор	• Зіставлення з'ясованих судовим експертом фактів з іншими зібраними доказами; • визначення ступеня повноти проведеного дослідження та наукової обґрунтованості підсумкових висновків; • перевірка дотримання процесуальних вимог призначення і проведення експертизи; • з'ясування достовірності результатів, отриманих судовим експертом
3. Судовий	Слідчий суддя, суд, захисник	• Визначення доказової сили обставин, з'ясованих судовим експертом, конкретної події розслідуваного злочину; • остаточне розв'язання питання про наявність або відсутність фактів і додавання їх до системи доказів за кримінальним провадженням

Варто зауважити, що на стадії судових дебатів обвинувач і захисник мають право оцінити докази, зібрані у кримінальному провадженні, зокрема висновків експерта, а суд може як погодитись із ними, так і відхилити їх (ст. 364 КПК) ³⁴.

Згідно зі ст. 94 КПК у кримінальному провадженні необхідно оцінити кожний доказ окремо, зокрема висновок експерта, за критеріями «належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів — <...> достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення» ³⁵.

Загальні завдання оцінювання висновку експерта викладено в монографії М. Щербаковського ³⁶.

Критерії оцінювання висновку експерта, зокрема судово-ветеринарного, взаємопов'язані та доповнюють один одного — це збіг умовиводів судового експерта з іншими даними у кримінальному провадженні (справі).

М. Щербаковський наголошує, що гносеологічний та процесуальний критерії достовірності висновку експерта є підґрунтям для формування стандарту доказування щодо відповідності умовиводів експерта об'єктивній істині.

34 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

35 Там само.

36 Щербаковський М. Г. Проведення та використання С. 362. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6020> (дата звернення: 10.02.2024).

Науковець зазначає: «Щодо висновку експерта такого стандарту поки що не запропоновано, тому ми зробимо спробу заповнити цю прогалину»³⁷ положеннями стандарту «поза розумним сумнівом» (ст. 17 КПК³⁸), яким на практиці активно послуговується Європейський суд з прав людини. «Стандарт достовірності висновку експерта означає, що умови належності й допустимості висновку дотримано, подані на експертизу об'єкти є доброякісними, умовиводи експерта обґрунтовано загальними науково-методичними положеннями й заснованими на них результатами конкретного експертного дослідження, логічно аргументовано, узгоджено з рештою доказів кримінального провадження та визнано такими, що відповідають поза розумним сумнівом фактичним обставинам правопорушення»³⁹.

Д. Вітер висловив слушну думку про те, що достовірність висновку експерта означає, що він правильно відображає алгоритм проведення й результати експертного дослідження, що досліджено достовірні докази, а встановлені судовим експертом факти відповідають дійсності⁴⁰.

Резюмуючи, зауважимо: чітко розмежувати окремі складові оцінювання висновку експерта, зокрема судово-ветеринарного, фактично неможливо, адже вони взаємопов'язані, частково доповнюють один одного, тому їх необхідно оцінювати й перевіряти винятково сукупно.

В оцінюванні висновку експерта можна виокремити дві складові: 1) логіко-процесуальну (формальну), реалізовану ініціатором призначення експертизи, і 2) спеціальну, виконувану лише суб'єктом, який має спеціальні знання в конкретній галузі знань для проведення експертного дослідження наданих об'єктів.

Ми адаптували запропоновані М. Щербаковським⁴¹ критерії до перевірки висновку судово-ветеринарного експерта, узагальнивши відповідний алгоритм дій.

Алгоритм оцінювання висновку експерта (зокрема, судово-ветеринарного) дізнавачем, слідчим, прокурором, захисником, слідчим суддею, судом

І. Логіко-процесуальне (формальне) оцінювання висновку експерта

1. Оцінювання дотримання вимог процесуального порядку проведення СВЕ

- а) Правильності підготовки матеріалів до проведення СВЕ та перевірка наявності в матеріалах кримінального провадження таких документів:
 - протоколу огляду місця події або виявлення трупа тварини на місці події;
 - протоколів відбору зразків для експертного дослідження з описом способу й умов відбору, їхніх кількісних і якісних характеристик;

37 Щербаковський М. Г. Стандарт достовірності С. 35. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.03 (дата звернення: 10.01.2024).

38 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

39 Щербаковський М. Г. Стандарт достовірності С. 36. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.03 (дата звернення: 10.01.2024).

40 Вітер Д. Зазнач. твір. С. 256–264. DOI: 10.31733/2078-3566-2020-3-256-264 (дата звернення: 10.02.2024).

41 Щербаковський М. Г. Проведення та використання С. 364–373. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6020> (дата звернення: 10.02.2024).

- документів, витребуваних від установ, закладів, посадових осіб тощо.
- б) Процесуального порядку призначення СВЕ на підставі аналізу матеріалів кримінального провадження:
- «Чи наявний у матеріалах кримінального провадження процесуальний документ про призначення СВЕ (постанова, ухвала, адвокатський запит про залучення експерта)?»;
 - «Чи у визначеному законодавством порядку призначено (залучено) судового експерта до проведення СВЕ?»;
 - «Чи уповноважено судового експерта на виконання завдань щодо об'єктів СВЕ, які містять відомості про обставини вчинення правопорушення, проведення дослідження та надання висновку або повідомлення про неможливість його надання?»;
 - «Чи проведено СВЕ за письмовим дорученням керівника судово-експертної установи в разі її призначення (замовлення) судово-експертній установі, співробітником якої є судовий експерт?»;
 - «Чи прийнято до виконання СВЕ атестованим судовим експертом, який не працює в державній спеціалізованій експертній установі, якщо її проведення не доручено йому особисто?»;
 - «Чи наявні в матеріалах кримінального провадження попередні висновки судових експертів (у разі призначення повторної експертизи)?»;
 - «Чи не збирав і/або вилучав експерт самостійно матеріали, які підлягають експертному дослідженню?»;
 - «Чи не збирав експерт самостійно вихідні дані для проведення СВЕ, якщо в наданих йому матеріалах вони відображені неоднозначно?»;
 - «Чи дотримано права учасників процесу під час призначення та проведення СВЕ?».
- в) Порядку проведення СВЕ:
- «Чи не виконано експертних завдань, які виходять за межі предмета СВЕ, спеціальних ветеринарних знань або кваліфікації експерта?»;
 - «Чи не передоручено СВЕ іншій особі?»;
 - «Чи є підстави для відводу експерта⁴²?»;
 - «Чи не вирішував експерт питання права і/або чи не оцінював порушення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами?»;
 - «Чи не залучав самостійно експерт інших судових експертів або осіб до проведення дорученої йому СВЕ?»;
 - «Чи не вступав експерт у непередбачені нормативно-правовими актами і без згоди суб'єкта призначення СВЕ в особисті стосунки з учасниками процесу (якщо це ставить під сумнів його незацікавленість у результатах або якщо такі особи прямо чи опосередковано зацікавлені у результатах СВЕ)?»;

42 Яценко І. В. Правовий статус судово-ветеринарного експерта як суб'єкта судово-експертної діяльності у контексті новітнього законодавства України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 4 (29). С. 68—109. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.04 (дата звернення: 10.01.2024).

- «Чи дотримано процесуальну форму висновку експерта⁴³?»;
- «Чи задовольнив суб'єкт призначення СВЕ клопотання експерта?»;
- «Чи коректними є посилання експерта у висновку на нормативно-правові акти, джерела літератури й інструктивні матеріали?»;
- «Чи зазначив експерт причини розбіжностей висновків повторної та первинної СВЕ?».

2. Оцінювання відповідності об'єктів, наданих на СВЕ, об'єктам, дослідженим експертом

- Ознайомлення із написом на бирці, розміщених на пакуваннях наданих на експертизу об'єктів;
- ознайомлення із зовнішнім виглядом об'єктів, зображених у фототаблиці, доданих до висновку експерта;
- з'ясування відповідності об'єктів, використаних у повторній СВЕ, об'єктам, використаним у первинній СВЕ та зазначеним у процесуальному документі про її призначення.

3. Оцінювання повноти й обсягу проведеного дослідження, а також зрозумілості підсумкових висновків

- «Чи дослідив експерт усі надані на СВЕ об'єкти?»;
- «Чи всі питання, поставлені експертові у процесуальному документі про призначення СВЕ або сформульовані за ініціативою

експерта, розв'язано в достовірній або ймовірній формах чи у формі «не є можливим надати відповідь?»»;

- «Чи відповідають питання, поставлені на розв'язання експертові, галузі знань «Ветеринарна медицина?»»;
- «Чи достатні повнота й обсяг експертного дослідження, викладені в дослідницькій частині висновку експерта, для відповіді на питання, поставлені на розв'язання експертові?»;
- «Чи повністю описано у висновку перебіг дослідження, виконаного експертом?»;
- «Чи для всіх учасників процесу підсумкові висновки у “Висновку експерта” є переконливими, зрозумілими, логічними й обґрунтованими?».

4. Оцінювання відповідності підсумкових умовиводів експерта результатам проведених досліджень

- «Чи відповідають підсумкові умовиводи експерта проміжним, сформульованим у дослідницькій частині висновку (у комплексних експертизах або експертизах із багатоякісним об'єктним складом)?»;
- «Чи виявлено протиріччя між окремими частинами висновку експерта?»;
- «Чи відповідають описи результатів проведених досліджень у дослідницькій частині висновку ілюстраціям, наведеним у фототаблиці?»;

43 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.01.2024) ; Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.01.2023).

- «Чи виявлено у проведених дослідженнях арифметичні або інші помилки, неправильні посилання на нормативно-правові чи нормативно-технічні акти, методики, методичні рекомендації?»;
- «Чи наявні в матеріалах кримінального провадження або у висновках первинних СВЕ фактичні дані й обставини, на які посиляється судовий експерт для обґрунтування своїх підсумкових висновків?».
- «Чи є у вступній частині висновку експерта запис, що експерта попереджено про кримінальну відповідальність за надання за відомо неправдивого висновку?»;
- «Чи є у вступній частині висновку експерта запис про наявність у нього свідоцтва на право проведення експертизи та чи зазначено термін його дії?»;
- «Чи є підпис експерта після запису, що його попереджено про кримінальну відповідальність?»;
- «Чи є в заключній частині висновку підпис експерта й відбиток печатки експертної установи?»;
- «Чи є у фототаблицях, що є додатками до висновку експерта, підпис експерта й відбиток печатки експертної установи?».

5. Оцінювання взаємозв'язку між викладеними у висновку експерта фактами та предметом розслідуваного злочину

- «Чи відповідає зміст висновку експерта обставинам правопорушення?»;
- «Чи здатні відомості, що містяться у висновку експерта, підтвердити або спростувати факти й обставини, які стосуються розслідуваного правопорушення?».

6. Оцінювання відповідності висновку експерта іншим доказам, зібраним за кримінальним провадженням

- Є засобом доказування, якщо сформульовані у ньому фактичні дані корелюють з іншими зібраними доказами у справі;
- підлягає перевірці, якщо у ньому виявлено неузгодженість, зумовлену експертними помилками або дефектами інших доказів за матеріалами кримінального провадження (справи).

II. Оцінювання змісту висновку експерта

1. Оцінювання правильності оформлення висновку експерта

2. Оцінювання достатності об'єктів експертного дослідження для розв'язання питань, поставлених у процесуальному документі про призначення СВЕ

- «Які об'єкти (матеріальні й матеріалізовані) надано експертові на дослідження?»;
- «Чи відповідають об'єкти, надані на СВЕ ініціатором експертизи, об'єктам, дослідженим та описаним експертом у висновку?»;
- «Чи достатньо наданих об'єктів (за масою, обсягом, розмірами, цілісністю) для застосування до них відповідних методів експертного дослідження?».

3. Оцінювання доброякісності об'єктів експертного дослідження

- «У якому стані надано об'єкти на СВЕ?»;
- «Чи придатні об'єкти для дослідження та надання відповідей

на питання, поставлені судовому експертові у процесуальному документі про призначення СВЕ?»;

- «Чи дотримано принцип максимального збереження об'єктів під час СВЕ?».

4. Оцінювання доцільності й наукової обґрунтованості застосування експертної методики

- «Чи належать до компетенції експерта наукові методи й експертні методики дослідження, застосовані під час проведення СВЕ?»;
- «Як на стані об'єктів позначилися методи дослідження (не вплинули на властивості об'єктів; не змінили зовнішніх ознак, але частково вплинули на характеристики об'єктів; змінили цілісність об'єкта, зруйнували його форму та значно змінили його властивості; знищили об'єкти)?»;
- «Чи підтверджено наукову обґрунтованість, достовірність та апробованість методів дослідження, застосованих під час проведення СВЕ?»;
- «Чи для всіх учасників процесу результати експертного дослідження є очевидними й наочними?»;
- «Чи забезпечують застосовані методи дослідження максимальну збереженість об'єктів СВЕ?»;
- «Чи відповідає використана експертом методика виконанню поставлених перед ним експертних завдань?»;
- «Чи правильну методику обрав експерт для виявлення необхідних характеристик наданих на дослідження об'єктів і розв'язання конкретних експертних питань?»;

- «Чи не мав експерт підстав для застосування іншої експертної методики сукупно з обраною?»;
- «Чи не протирічать одна одній застосовані експертом методики?»;
- «Чи відповідає обраній методиці виконане експертне дослідження?»;
- «Чи дають змогу методи експертного дослідження перевірити здобуті результати?»;
- «Чи наявна застосована експертом методика в Реєстрі методик проведення судових експертиз?».

5. Оцінювання повноти проведеного дослідження

- «Чи всі об'єкти (матеріальні й матеріалізовані) дослідив експерт (повнота дослідження)?»;
- «Чи в повному обсязі описано перебіг і результати дослідження у висновку експерта?»;
- «Чи всі алгоритми дослідження об'єктів реалізовано відповідно до приписів обраних експертних методик і методів?»;
- «Чи застосував експерт додаткові методи дослідження та чи відобразив їхні результати у висновку експерта?»;
- «Чи додано до висновку експерта фототаблиці та чи цілком відображають уміщені там ілюстрації дослідницьку складову висновку?»;
- «Чи поставив експерт судово-ветеринарний діагноз?»;
- «Чи на всі питання та чи повні відповіді дав судовий експерт?»;
- «Чи обґрунтовано відмову експерта дати відповіді на деякі питання?»;

- «Якими є причини відмови експерта від надання висновку або обмеженого розв'язання окремих питань?».

6. Оцінювання правильності опису та пояснення з'ясованих ознак об'єктів

- «Чи наявні всі ознаки об'єктів дослідження, необхідні для формулювання підсумкових висновків?»;
- «На яких критеріях ґрунтувався експерт для оцінювання ознак під час формулювання проміжних і підсумкових висновків?»;
- «Чи правильно експерт описав ознаки об'єктів під час застосування конкретної методики експертного дослідження?»;
- «Чи всебічно експерт оцінив кожен ознаку об'єкта для формулювання діагнозу та з'ясування причин(-и) смерті тварини або причин(-и) розладу здоров'я живої тварини?»;
- «Чи правильно сформульовано діагноз і чи відповідає він результатам, описаним у дослідницькій частині висновку експерта?»;
- «Чи виявлено у висновку експерта помилки та протиріччя?».

7. Оцінювання наукової обґрунтованості проміжних і підсумкових висновків експерта

- «Чи достатньо виявлених ознак для формулювання проміжних умовиводів експерта?»;
- «Чи поставлено діагноз?»;
- «Чи відповідають проміжні висновки результатам проведеної СВЕ?»;

- «Чи обґрунтовано висновок експерта загалом?»;
- «Чи узгоджується висновок експерта з іншими джерелами доказів?».

8. З'ясування компетентності експерта

- «Чи достатньо компетентний експерт для проведення СВЕ?»;
- «Чи має експерт вищу ветеринарну освіту (освітній ступінь не нижче спеціаліста або магістра)?»;
- «Чи має експерт сертифікат про експертну підготовку за спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження?»;
- «Чи має експерт свідоцтво про кваліфікацію експерта?»;
- «Чи не проводили СВЕ під час тимчасового припинення права експерта на проведення експертизи, його перебування у відпустці або на лікарняному, після анулювання свідоцтва експерта?»;
- «Чи не вийшов судовий експерт за межі своєї компетенції під час проведення СВЕ?»;
- «Чи наявні підстави, через які цей експерт не може виконувати повноваження експерта?».

На наше глибоке переконання, поміж суб'єктів оцінювання доказів (зокрема, висновку експерта) має перебувати *дізнавач*, тому ми пропонуємо додати його до переліку таких суб'єктів у ч. 1 ст. 94 КПК.

Дотримання судово-ветеринарними експертами чинних нормативно-правових актів, якими врегульовано здійснення судово-експертної діяльності

в Україні, а також правил, прийомів, процедур⁴⁴ і методик⁴⁵ проведення СВЕ гарантує «забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки»⁴⁶, а застосування запропонованого вище алгоритму критеріїв оцінювання висновку судового експерта — надійність його перевірки й оцінювання, створюючи умови для ухвалення правомірних рішень у судочинстві.

Наш алгоритм підтверджено позицією Верховного Суду України, який під час перевірки й оцінювання висновку експерта вважає за необхідне з'ясувати:

- «• чи було дотримано вимоги законодавства при призначенні та проведенні експертизи;
- чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі;
- компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень;
- достатність поданих експертові об'єктів дослідження;
- повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним;
- узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи;
- обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи»⁴⁷.

Ми не єдині у своєму прагненні уніфікувати оцінювання висновку експерта: так, за результатами проведення судово-економічної експертизи О. Кожушко запропонувала застосовувати теорію ігор⁴⁸. Вочевидь, такий підхід доречно адаптувати й до оцінювання висновку експерта.

Можливі результати всебічного оцінювання висновку експерта:

- 1) висновок визнають повним, категоричним, науково обґрунтованим, об'єктивним, достовірним, правильним і правдивим, якщо він відповідає іншим матеріалам справи й нормативним вимогам до форми та змісту. Правильність висновку експерта означає відповідність його умовиводів об'єктивній дійсності. Сумніви у правильності висновку експерта виникають, коли він протирічить іншим засобам доказування (показам свідків, висновкам інших судових експертиз, документам у справі тощо);
- 2) у висновку експерта виявляють неточності (відхилення від істини, від норми, неправильність), незначні розбіжності в датах, ненавмисні помилки, які виникли через необачність експерта й не впливають на достовірність висновку;
- 3) висновок експерта визнають *нереконливим* (таким, що не містить доказів, недоказовим) через неповні відповіді на поставлені питання та

44 Яценко І. В., Париловський О. І. Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації). Харків, 2022. 47 с.

45 Яценко І. В. Методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва. Харків, 2021. 50 с. ; Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин. Харків, 2022. 336 с.

46 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 10.01.2024).

47 Про судову експертизу в кримінальних URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

48 Кожушко О. В. Зазнач. твір. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.6.53 (дата звернення: 10.02.2024).

недостатньо зрозумілі формулювання висновків-умовиводів, а саме:

- нечіткі, багатозначні й розпливчасті, які не дають дійти категоричного висновку щодо факту, який потрібно з'ясувати;
- які потребують спеціальних знань для їхнього розуміння;
- викладення фактичних даних має невизначений, неконкретний характер;

4) висновок експерта визнають *науково необґрунтованим і непереконливим* (коли істинність умовиводів експерта не доведено й не підтверджено фактами, міркуваннями та доказами), якщо:

- застосовані експертом методи дослідження викликають сумнів;
- обсяг проведених досліджень є недостатнім;
- комплекс визначених характеристик (ознак) об'єктів, аргументування висновків засновані на застарілих, неточних даних або необґрунтованих припущеннях експерта;
- підсумкові умовиводи експерта не є логічними результатами досліджень або суперечать їм, а також даним, наведеним у додатках до висновку експерта, і не відповідають зображеному на дослідницьких фотографіях тощо;

5) *неповним* дослідження вважають, коли:

- експерт не дав відповідей на частину поставлених йому питань;
- обсяг завдань, сформульований у документі про призначення експертизи, збільшено або зменшено;
- не досліджено всіх наданих на експертизу об'єктів (таке мож-

ливе в разі дослідження великої кількості об'єктів);

- не враховано всіх обставин справи, що мають значення для розв'язання поставлених питань;
- у процесі розслідування виникли нові фактичні дані й обставини, не відображені у цьому висновку експерта;

6) *перевищення експертом повноважень*, наданих йому законом (зокрема, розв'язання правових питань, або питань, які виходять за межі його компетенції, або питань, які не потребують спеціальних знань);

7) *суперечність висновку експерта іншим доказам*, що може свідчити як про помилковість висновку експерта, так і про недостовірність інших доказів.

Отже, суб'єкт призначення експертизи матиме підстави вважати висновок експерта *необґрунтованим, недостовірним, сумнівним, незрозумілим і неповним або навіть неправильним* за таких умов:

- експертів надано неправильні вихідні дані або неналежні об'єкти (через недбалість ініціатора призначення експертизи або через недостатній досвід призначення такої експертизи) — недопустимість об'єктів дослідження тягне визнання висновку експерта недопустимим загалом;
- експерт дослідив не всі об'єкти, надані на експертизу; або дослідив об'єкти, не зазначені в документі про призначення експертизи; або дослідив недостатню кількість об'єктів, необхідних для отримання об'єктивних фактичних даних про подію правопорушення; або дослідив недоброякісні об'єкти, за якими

неможливо дійти тих умовиводів, які сформульовано у його висновку; або дослідив об'єкт не повністю;

- експерт порушив правила відбору біологічного матеріалу для додаткових лабораторних досліджень;
- експерт застосував неправильні або суперечливі методики (методи);
- проміжні й підсумкові умовиводи експерта не є результатом проведених досліджень;
- судові експерти у складі експертної комісії не згодні один з одним (у разі проведення комісійної або комплексної судової експертизи);
- наявність фактичних помилок (прорахунків, неправильних або застарілих посилань на наукові джерела чи нормативно-правові акти);
- загальної некомпетентності експерта у досліджуваному питанні. Висновок експерта також є недопустимим доказом, якщо його надав експерт, який підлягав відводу⁴⁹.

Судово-ветеринарна експертна практика свідчить, що найпоширенішими випадками виходу експерта за межі його компетенції є: виконання функцій, що належать іншим учасникам процесу (збирання вихідної інформації, залучен-

ня інших осіб до проведення експертизи тощо); утручання у правові питання; аналіз процесуального режиму оформлення матеріалів, наданих на дослідження.

Суперечність висновку експерта матеріалам кримінального провадження (справи) можуть зумовити не лише неправильно проведене експертне дослідження, а й помилковість, обмеженість або неточність свідчень учасників кримінального провадження (справи), неякісність документів тощо. Тож у разі незгоди з висновками експерта призначення повторної експертизи не є обов'язковим: у цьому разі варто зважати на наявність інших доказів, особливості предмета проведеної експертизи тощо (наприклад, повторну СВЕ іноді неможливо провести через істотні зміни трупа після його розтину).

На етапі оцінювання висновку експерта за результатами СВЕ через специфіку предмета⁵⁰, об'єктів⁵¹ і розв'язуваних цією експертизою завдань⁵², суб'єкт призначення експертизи нездатний правильно оцінити наукову обґрунтованість такого висновку, аргументованість застосування експертом методів дослідження тощо, оскільки він не має спеціальних ветеринарних знань. З огляду на це ми розробили алгоритм оцінювання висновку судово-ветеринарного експерта дізнавачем, слідчим, прокурором, захисником, слідчим суддею, судом (див. вище).

49 Яценко І. В. Правовий статус ... експерта С. 88–90. DOI: [10.32353/khrife.4.2022.04](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2022.04) (дата звернення: 10.01.2024).

50 Його ж. Предмет судово-ветеринарної експертизи та його значення в теорії і практиці судової експертизи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 73. Ч. 2. С. 168. DOI: [10.24144/2307-3322.2022.73.55](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.55) (дата звернення: 10.02.2024).

51 Його ж. Правовий статус і гносеологічна характеристика об'єктів судово-ветеринарної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 2 (31). С. 84–94. DOI: [10.32353/khrife.2.2023.05](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.05) (дата звернення: 10.02.2024).

52 Його ж. Завдання судово-ветеринарної експертизи: теоретичні й праксеологічні проблеми та шляхи їх вирішення. *Форум права*. 2023. Вип. 74. № 1. С. 72–82. DOI: [10.5281/zenodo.7319900](https://doi.org/10.5281/zenodo.7319900) (дата звернення: 10.02.2024).

Зважаючи на викладене вище, пропонуємо алгоритм дій за результатами оцінювання висновку експерта (див. рис.).

Рис. Алгоритм дій за результатами оцінювання висновку експерта

Остаточне оцінювання висновку експерта, з'ясування його доказового значення суд здійснює під час ухвалення вироку.

Тож варто погодитись із Д. Барбаш, що «надання належної оцінки висновку експерта в рішенні суду є обов'язковою умовою для визнання такого рішення законним, обґрунтованим і вмотивованим»⁵³.

Висновки

Оцінювання висновку експерта — це складний багатоаспектний процес, спрямований на з'ясування належності, допустимості й достовірності цього джерела доказів за внутрішнім переконанням суб'єкта оцінювання; підтвердження законності, обґрунтованості й об'єктивності результатів експертизи

53 Барбаш Д. Зазнач. твір. С. 89. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Kwin74kcc8IVhymxGLXWOEAccvxnPzA6/view> (дата звернення: 10.02.2024).

та кваліфікації і компетентності експерта, який її проводив; з'ясування узгодженості проміжних висновків-умовиводів із результатами дослідницької частини висновку експерта й підсумкових висновків-умовиводів — з іншими джерелами доказів; визначення повноти та достовірності вміщених у ньому відомостей для доведення обставин, що мають значення для кримінального провадження (справи).

Оскільки, на наше глибоке переконання, поміж суб'єктів оцінювання доказів (зокрема, висновку експерта) має перебувати *дознавач*, ми пропонуємо додати його до переліку таких суб'єктів у ч. 1 ст. 94 КПК.

Запропоновані нами алгоритми оцінювання висновку експерта *дознавачем*, слідчим, прокурором, захисником, слідчим суддею, судом і дій за результатами оцінювання такого висновку пришвидшать його перевірку й оцінювання та створять надійні умови для ухвалення правильних процесуальних рішень у судочинстві.

Research, verification and evaluation of forensic expert conclusion: forensic veterinary aspect

Ivan Yatsenko

The author aimed to outline the grounds and criteria, to single out methods and characterize procedural of research specifics, verification and evaluation of forensic veterinary expert conclusion. In order to achieve this goal, a set of interrelated research methods (dialectical, systemic-structural, systemic-functional, comparative-legal, formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy), modeling, statistical) was applied. The grounds, criteria, methods and procedural specifics of the research, verification and assessment of forensic expert conclusion are considered. Attention is focused on forensic and veterinary aspect of this issue. It is claimed that during verification

of forensic expert conclusion, it is necessary to assess its comprehensiveness, completeness and objectivity, as well as scientific validity, reliability, correctness, admissibility of using methods and techniques, means and methods of conducting expert research, as well as adequacy and relationship with other evidence collected within the framework of a criminal proceeding (case) with the aim of making a correct procedural decision (for evidence of factual data and circumstances proven by expert research). The criteria for completeness and reasonableness of the expert's conclusion are proposed, as well as the algorithm for evaluating such a conclusion by the investigator, prosecutor, defense attorney, investigative judge, and court. The application of a set of these criteria to the assessment of a forensic expert's opinion will guarantee the reliability of the verification and assessment of such conclusion, as well as create reliable conditions for making procedural decisions in legal proceedings.

Keywords: forensic veterinary medicine; forensic expert conclusion; research, verification, forensic expert conclusion evaluation; objectivity; comprehensiveness; reliability; validity; research completeness; source of evidence.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Amelina, A. S., Bilousov, B. L. (2018). Otsinka vysnovku eksperta ta yoho dokazove znachennia [Evaluation of forensic expert conclusion and its evidentiary value]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka)*. Vyp. 1–2 (10–11). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2018_1-2_33 [in Ukrainian].
- Barbash, D. (2023). Otsinka vysnovku eksperta sudom u kryiminalnomu provadzhenni: teoretychni ta prykladni aspekty u svitli sudovoi praktyky [Evaluation of forensic expert conclusion by court in criminal proceedings: theoretical and applied aspects in the light of judicial practice]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryriminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody 100-rich. NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa» (Kharkiv, 10.11.2023). Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Kwin74kcc8IVhymxGLXWOEAccvxnpzA6/view> [in Ukrainian].
- Baulin, O. V., Izotov, O. I. (2021). Perevirka i tsinka vysnovku eksperta u kryiminalnomu provadzhenni [Verification and evaluation of forensic expert conclusion in criminal proceedings]. *Kryriminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 66. DOI: [10.33994/kndise.2021.66.11](https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.11) [in Ukrainian].
- Bazhaniuk, V. V. (2021). Otsinka vysnovku eksperta u kryiminalnomu provadzhenni [Evaluation of forensic expert conclusion in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*. № 54. T. 2. DOI: [10.32841/2307-1745.2021.54.2.24](https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.54.2.24) [in Ukrainian].
- Biedermann, A., Kotsoglou, K. N. (2018). Decisional Dimensions in Expert Witness Testimony – A Structural Analysis. *Frontiers in Psychology*. Vol. 31. Is. 9. Art. 2073. DOI: [10.3389/fpsyg.2018.02073](https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02073).
- Chornous, Yu., Leliuk, T. (2023). Aktualni pytannia orhanizatsii provedennia sudovykh ekspertyz u kryiminalnomu provadzhenni [Topical issues of the organization of forensic examinations in criminal proceedings]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryriminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody 100-rich. NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa» (Kharkiv, 10.11.2023). Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Kwin74kcc8IVhymxGLXWOEAccvxnpzA6/view> [in Ukrainian].
- Dementiev, M. (2021). Umovy ta kryterii dostovirnosti vysnovku eksperta [Conditions and criteria for the reliability of forensic expert conclusion]. *Knowledge, Education, Law, Management*. № 6 (42). DOI: [10.51647/kelm.2021.6.25](https://doi.org/10.51647/kelm.2021.6.25) [in Ukrainian].
- Fedyk, Yu. Ya., Besaha, I. V. (2023). Dokazove znachennia vysnovku fakhivtsia u haluzi veterynarnoi medytsyny u sudovomu protsesi [Evidence value of the conclusion of a specialist in the field of veterinary medicine in the trial]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. Vyp. 77. Ch. 2. DOI: [10.24144/2307-3322.2023.77.2.44](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.44) [in Ukrainian].
- Korzh, V. P. (2022). Otsinka vysnovku eksperta: protsesualni pidstavy, kryriminalistychni rekomendatsii [Evaluation of forensic expert conclusion: procedural grounds, forensic recommendations]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryriminalistyky ta kryiminalnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu* : tezy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (25.11.2022, Kharkiv). Kharkiv. DOI: [10.5281/zenodo.7339681](https://doi.org/10.5281/zenodo.7339681) [in Ukrainian].
- Kozhushko, O. V. (2020). Metodychnyi pidkhid do otsinky vysnovku sudovoho eksperta po rezultatam provedennia sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy [Methodical approach to evaluating forensic expert conclusion based on the results of a forensic economic examination]. *Efektivna ekonomika*. № 6. DOI: [10.32702/2307-2105-2020.6.53](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.6.53) [in Ukrainian].
- Kutskir, H. M. (2020). Protseualni osoblyvosti dopytu eksperta v sudi [Procedural specifics of interrogation of an expert in court]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. Vyp. 60. DOI: [10.32782/2307-3322/2020.60.37](https://doi.org/10.32782/2307-3322/2020.60.37) [in Ukrainian].
- Lukianchuk, O. I. (2021). Pravomirnist retsenzuвання vysnovku eksperta

- v sudovomu protsesi [Legality of reviewing forensic expert conclusion in court]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (35). DOI: [10.37025/1992-4437/2021-35-1-38](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2021-35-1-38) [in Ukrainian].
- Myroshnichenko, Yu. M. (2009). Doslidzhennia, perevirka ta otsinka sudom vysnovku eksperta [Examination, verification and evaluation by the court of forensic expert conclusion]. *Forum prava*. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_67 [in Ukrainian].
- Puchko, D. V. (2020). Relevance and reliability of an expert conclusion as a criteria for evaluating forensic examination. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 22. DOI: [10.32353/khrife.2.2020.17](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.17).
- Satiani, Bh. (2006). Expert witness testimony: rules of engagement. *Vascular and Endovascular Surgery*. Vol. 40. Is. 3. DOI: [10.1177/153857440604000307](https://doi.org/10.1177/153857440604000307).
- Shabarovskyi, B. V. (2019). Sposoby perevirky vysnovku eksperta u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Means of verifying forensic expert conclusion in legal proceedings of Ukraine]. *Pravo i bezpeka*. № 2 (73). DOI: [10.32631/pb.2019.2.13](https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.13) [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni* [Conducting and using forensic examinations in criminal proceedings] : monohrafiia. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6020> [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. (2021). The standard of forensic report veracity in criminal proceedings. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 3 (25). DOI: [10.32353/khrife.3.2021.03](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.03).
- Shcherbakovskyi, M. H., Dementiev, M. V., Protsenko, A. M. (2022). Kryterii ta vydy protsesualnykh porushen yak pidstavy nedopustymosti vysnovku eksperta [Criteria and types of procedural violations as grounds for the inadmissibility of an expert's conclusion]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka*. Vyp. 3 (99). DOI: [10.33766/2524-0323.99.173-186](https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.173-186) [in Ukrainian].
- Viter, D. (2020). Otsiniuvannia dopustymosti ta dostovirnosti vysnovku eksperta slidchym pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi finansuvannia sotsialnykh tsilovykh prohram [Evaluation of admissibility and reliability of forensic expert conclusion by investigator during crime investigation]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. DOI: [10.31733/2078-3566-2020-3-256-264](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-3-256-264) [in Ukrainian].
- Vorobchak, A. R. (2019). *Vysnovok eksperta yak dzherelo dokaziv u kryminalnomu provadzhenni* [Forensic expert conclusion as a source of evidence in criminal proceedings] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Odesa. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d2dfd0ad-7eb3-460f-965f-698f2d97b889/content> [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. (2021). *Metodyka sudovo-veterynarnoho doslidzhennia tvaryn z metoiu vstanovlennia yikh kalitstva* [Methods of forensic veterinary examination of animals in order to establish their mutilation]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. (2022). Legal Status of Forensic Veterinarian as a Subject of Forensic Science Activity in Context of the Latest Legislation of Ukraine. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 4 (29). DOI: [10.32353/khrife.4.2022.04](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2022.04).
- Yatsenko, I. V. (2022). Predmet sudovo-veterynarnoi ekspertyzы ta yoho znachennia v teorii i praktytysi sudovoi ekspertyzы [Topic of forensic veterinary examination and its importance in the theory and practice of forensic science]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. Vyp. 73. Ch. 2. DOI: [10.24144/2307-3322.2022.73.55](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.55) [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. (2022). Sudova veterynarna medytsyna yak navchalna komponenta dlia profesiinoho formuvannia likariv veterynarnoi medytsyny ta yii znachennia u systemi pidhotovky sudovo-veterynarnykh ekspertiv u derzhavnykh ekspertnykh ustanovakh Ukrainy [Forensic veterinary medicine as an educational component for the professional formation of veterinary

- medicine doctors and its importance in the training system of forensic veterinary experts in the state expert institutions of Ukraine]. *Current trends in the development of modern scientific thought* : Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference (Khaifa, Izrail, 27—30.09.2022). Haifa, Israel. DOI: 10.46299/ISG.2022.2.1 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. (2023). Epistemological Characteristic and Procedural Significance of Steps and Stages of Appointing and Conducting Forensic Veterinary Examination. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 1 (30). DOI: 10.32353/khrife.1.2023.05.
- Yatsenko, I. (2023). Legal Status and Epistemological Characteristics of Forensic Veterinary Science Objects. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 2 (31). DOI: 10.32353/khrife.2.2023.05.
- Yatsenko, I. V. (2023). Zavdannia sudovo-veterynarnoi ekspertyzy: teoretychni y prakseologichni problemy ta shliakhy yikh vyryshennia [Tasks of forensic veterinary examination: theoretical and praxeological issues and ways for their solving]. *Forum prava*. Vyp. 74. № 1. DOI: 10.5281/zenodo.7319900 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Derecha, L. M., Parylovskiy, O. I. (2020). Peculiarities of the forensic veterinarian conclusion structure based on the results of research on animal corpse bearing signs of violent death. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 21. DOI: 10.32353/khrife.1.2020.44.
- Yatsenko, I. V., Kazantsev, R. H. (2022). *Metodyka sudovo-veterynarnoi ekspertyzy trupiv tvaryn* [Methods of forensic veterinary examination of animal corpses]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I. (2022). *Pravyla sudovo-veterynarnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti shkody, zapodiianoï zdoroviu tvaryny (metodychni rekomendatsii)* [Rules of Forensic Veterinary Determination of the Severity of Damage Caused to the Animal's Health (Guidelines)]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yunatskiy, O. (2023). Ustanovlennia dostovirnosti vysnovku eksperta pid chas yoho otsinky [Establishing reliability of forensic expert's conclusion during its assessment]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody 100-rich. NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa» (Kharkiv, 10.11.2023). Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Kwin74kcc8IVhymxGLXW0EAccvxnpzA6/view> [in Ukrainian].
- Zhmudinskiy, V. P. (2022). Mekhanizm oskarzhennia ta sposoby perevirky vysnovku eksperta v kryminalnomu provadzhenni [Appeal mechanism and ways of verifying forensic expert's conclusion in criminal proceedings]. *Copernicus Political and Legal Studies*. Vol. 1. Is. 3. DOI: 10.15804/CPLS.20223.06 [in Ukrainian].
- Яценко, І. (2024). Дослідження, перевірка й оцінювання висновку експерта: судово-ветеринарний аспект. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (34). С. 111—131. DOI: 10.32353/khrife.1.2024.07.

Criminalistics and Crime Scene Investigation in Microgravity Space

Görkem Ardacan Tan *

* M.A & MSc in Institute of Addiction and Forensic Sciences, Uskudar University, Istanbul, Turkey, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3050-0095>, e-mail: gorkemardacan.tan@st.uskudar.edu.tr

DOI: 10.32353/khrife.1.2024.08 УДК 343:98

Надійшло 07.02.2024 / Рецензовано 09.02.2024 / Прийнято до друку 27.03.2024 /
Доступно онлайн 29.03.2024

Addresses the challenges and considerations of criminalistics and crime scene investigation in extraterrestrial gravitational environments. Future space exploration may require the development of protocols for extraterrestrial crime scene investigations. Challenges in microgravity effects, confined space environments, forensic techniques, communication, coordination, and legal jurisdiction are highlighted in this brief. Microgravity effects create difficulties in displacing evidence, such as blood spatter patterns, which make interpretation of events difficult. Restricted areas such as spacecraft and stations require special techniques and equipment. Storing and securing evidence in microgravity makes traditional methods impractical. The lack of gravity affects fingerprint development and preservation, requiring the use of alternative methods. Compact and specialized equipment is required to analyze DNA in space. Communication delays hinder real-time collaboration between researchers on Earth and those in space. Guidance can be provided to personnel in space with remote technologies and autonomous systems. Determining legal jurisdiction for crimes committed in space or on spacecraft requires complex international cooperation and agreements. The development of space law, technology and international agreements is important to meet the challenges of extraterrestrial crime scene investigations. Future discussions and research will provide a basis for establishing protocols for extraterrestrial crime scene investigations to ensure effective and fair forensic practices. As space exploration progresses, advances need to be made in these areas. As space exploration advances, the development of space law, technology, and international

agreements is crucial to meeting the unique challenges of extraterrestrial crime scene investigations. This summary provides a basis for future discussions and research regarding the establishment of protocols to ensure effective and fair forensic practices off Earth.

Keywords: Criminalistics; Microgravity; Crime Scene Investigation; Space; Gravity.

Formulation of Research Problem

The disciplines of criminalistics and crime scene investigation, forensic science and space research in space are developing by merging and progressing in the future. However, it should be taken into consideration that crimes are committed in space and due to the micro-levels of gravity, and even due to the human factor that will increase with the increasing astronomy and space science in space where there is no gravity. It should be known how criminalistic and crime scene investigations should be carried out due to the possibility of any incident occurring in space as people are included in space and mission periods are extended. It is necessary to express the problem of uncertainty in the processes of crime scene investigation and criminalistic techniques in space, collecting, examining and analyzing scientific evidence for the purpose of solving the causes or qualities that can be considered forensic in any criminal activity or accident ¹. In order to understand the investigation of crime scenes of different types and sizes in space, it is necessary to first know enough

information about space and understand what kind of challenges the potential risks pose from a criminalistic perspective. The basis of these risks is living in space, working in an environment with microgravity, exposure to radiation and working in a closed environment, that is, in space vehicles, are some of the inherent dangers ². In addition, some of the other dangerous situations that may occur inside and outside spacecraft are equipment malfunctions, medical emergencies and even intentional sabotage. Another problem in space is the knowledge of space researchers in criminalistics and crime scene investigation. It is important that forensic astronauts are trained to be able to conduct crime scene investigations in space, collect valuable evidence, and reconstruct the incident sequence to determine the cause or identify the people involved ³. Unlike Earth, 90 percent of gravity in space is reduced to microgravity. Microgravity, which begins in Earth orbit and continues in space, may vary depending on environmental conditions, that is, according to research conducted in space geology. In this case, microgravity brings

- 1 Chowdhury M. Why CSI: Space will be a far greater challenge than forensic science on Earth / The Conversation. November 14, 2016. URL: <https://theconversation.com/why-csi-space-will-be-a-far-greater-challenge-than-forensic-science-on-earth-68549> (date accessed: 22.01.2024).
- 2 Lampkin J., White R. Space Crime / Space Criminology. Analysing Human Relationships with Outer Space. Palgrave Macmillan, 2023. Pp. 10–15. URL: <https://link.springer.com/book/9783031399114> (date accessed: 22.01.2024).
- 3 Rengert G., Wasilchick J. Space, Time, and Crime: Ethnographic Insights into Residential Burglary. Department of Criminal Justice, Temple University, Philadelphia, PA, 1989. Pp. 78–90. URL: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/Digitization/127124NCJRS.pdf> (date accessed: 22.01.2024).

differences from standard environmental conditions in the evaluation of physical events by astronauts or forensic astronauts and criminal crime scene investigators. For example, blood spatter patterns may differ in microgravity conditions. This presents special challenges that must be taken into account in scientific and forensic analyzes of events occurring in space ⁴. With all this, examining crime scenes in space poses different challenges and risks compared to some traditional crime scenes, as well as physical, chemical, biological and geological conditions on Earth. For example, the absence of gravity and its presence at micro levels affects the movement and interaction of objects, making it difficult to determine the exact trajectory of bullets or the location of evidence or evidence at the time of the incident. Additionally, the absence or limited availability of vehicles and supplies in space may hinder the collection and preservation of evidence due to limited equipment and equipment. Astronaut forensic investigators must develop new techniques and adapt their practices to the environment, using new methods to effectively secure and analyze evidence. Overcoming such challenges is crucial to the successful investigation of emerging criminal activity or accident-related investigations ⁵.

In case investigation in space, it is important that astronauts, who are space officers, are competent in examining, researching and investigating crimes, even though they are not members of a special profession such as “forensic astronaut”. As life search activities increase in microgravity space, it is noteworthy that astronauts can apply criminalistic techniques at crime scenes in accordance with the environmental conditions ⁶. In recent years, with increasing space exploration and scientific research, criminalistic and forensic sciences have expanded their scope beyond Earth and into space. Increasing investments in colonization are indicators that crimes may occur as the number of people in space increases ⁷. A potential new area for future research to examine in forensic science, criminalistics, and crime scenes appears to be the microgravity of outer space ⁸. Of course, it is not possible to focus only on areas where colonization will occur. Space forensic officers will investigate accidents and crimes that may occur on celestial bodies within space geology. In addition to all these, there is a need to develop new forensic and criminal investigation techniques that can be applied in microgravity environments in cases of increased commercial tourism in space and events that occur or may occur during long-term

-
- 4 What is Microgravity? / NASA. February 13, 2009. URL: <https://www.nasa.gov/centers-and-facilities/glenn/what-is-microgravity/> (date accessed: 22.01.2024).
 - 5 Hart S. V. Crime Scene Investigation: A Reference for Law Enforcement Training. U. S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice, June 2004. Pp. 21–54. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/200160.pdf> (date accessed: 22.01.2024).
 - 6 Ireland-Piper D., Freeland S. Star Laws: Criminal Jurisdiction in Outer Space. *Journal of Space Law*. 2020. Vol. 44 (1). Pp. 45–69. URL: <https://hdl.handle.net/1959.7/uws:57229> (date accessed: 22.01.2024).
 - 7 Scharmen F. Space Forces: A Critical History of Life in Outer Space. New York, 2021. 272 p.
 - 8 Trombka J. I., Schweitzer J., Selavka C., Dale M., Gahn N., Floyd S., Marie J., Hobson M., Zeosky J., Martin K., McClannahan T., Solomon P., Gottschang E. Crime scene investigations using portable, non-destructive space exploration technology. *Forensic Science International*. 2002. Vol. 129 (1). Pp. 2–5. DOI: [10.1016/S0379-0738\(02\)00079-8](https://doi.org/10.1016/S0379-0738(02)00079-8) (date accessed: 22.01.2024).

space flights ⁹. The applicability of criminalistic techniques and space crime scene investigation techniques to extraterrestrial samples and evidence will vary. Criminalistics and crime scene investigation involve many uncertainties due to new life forms, astrophysics and astrochemistry, and differences in conditions. Forensic scientists will play an important role in investigating crimes with autonomous astronomy systems, both on-site and remotely ¹⁰. Therefore, within astronomy, microgravity also has tremendous potential for crime scene investigations, criminalistic scientific discovery, and advancing our understanding of the cosmos. Space criminalists will be able to analyze artifacts or evidence in case of any crime or trace scientific research that may occur during their missions and other astronomical research.

Article Purpose

This study uses a literature review and conceptual analysis to understand hypothetical challenges associated with criminalistic and crime scene investigations in gravitational environments beyond Earth, specifically microgravity scenarios. This study conducted a literature review covering the existing literature regarding space forensic investigations and crime scene investigations. Published articles, books and scientific reports on criminalistics in space, microgravity effects, limited space environments and forensic science techniques were scanned and the knowledge on these subjects was summarized. The resulting literature was put through a conceptual analysis process. Potential challenges of crime

scene investigations under microgravity conditions in space were identified and proposed solutions to deal with these challenges were examined. Conceptual depth is provided on forensic techniques, communication and coordination, crime scene investigations in limited areas, and legal jurisdiction. Additionally, the research includes suggestions and discussions on how criminalistic or forensic science investigations and crime scene investigations in space can be improved, providing a basis for future research. Suggested methods and explanations are presented to provide guidance for future researchers. This method and methodology aims to understand the information in the literature on criminalistics and crime scene investigations in extraterrestrial microgravitational environments and to create a framework for future research in this field.

Main Content Presentation

Procedures for Conducting Crime Scene Investigations in Space

Crime scene and criminalistic investigation in space and astronomy is a relatively unexplored area of forensic science compared to other areas. As space scientific research increases, there is a need for appropriate procedures for crime scene investigation in space, and the standards of criminalistic investigation techniques need to be determined. Different conditions need to be taken into account when determining such principles. When a crime occurs within space stations or on spacecraft, it is necessary to have systematic approaches

9 Goh G. M. Keeping the peace in outer space: a legal framework for the prohibition of the use of force. *Space policy*. 2004. Vol. 20 (4). Pp. 8–15. DOI: [10.1016/j.spacepol.2004.08.002](https://doi.org/10.1016/j.spacepol.2004.08.002) (date accessed: 22.01.2024).

10 Freitas Jr. R. A., Valdes F. The search for extraterrestrial artifacts (SETA). *Acta Astronautica*. 1985. Vol. 12 (12). Pp. 1027–1034. DOI: [10.1016/0094-5765\(85\)90031-1](https://doi.org/10.1016/0094-5765(85)90031-1) (date accessed: 22.01.2024).

and procedures to ensure that evidence is collected, classified, protected and analyzed correctly. It is necessary to determine forensic space criminalistic and crime scene investigation procedures externally, outside of spacecraft, that is, in the conditions of planets in celestial bodies, geological structures in stars and in the cosmos, including the universe space ¹¹. The main risk and difficulty of crime scene investigations in space for astronauts who will be able to conduct criminal investigations will be microgravity ¹². For this reason, the first stage of the research should be to ensure the safety of the area examined by the astronauts and the protection of the crime scene. It is inevitable to use special tools designed for fixing evidence in the air gap, establishing boundaries, for example, for evidence in liquid form ¹³.

Once crime and accident crime scenes are secured, the next step is to document them. Astronauts' investigations into and around the station require continuous photographic and video recording to document the location of detailed evidence. In cases where it is very difficult to retrieve evidence that will be thrown into the void due to lack of gravity due to an accident-related explosion in space, these documents will provide the opportunity to examine the remarkable evidence quality. In addition,

researchers must prevent contamination (darkening) of evidence due to restricted air circulation in spacecraft or stations ¹⁴.

While examining crime scenes in space at all these stages, the use of robotic autonomous vehicles that can act against microgravity and ensure the safety of astronauts will allow the technical development of criminalistics. Thanks to autonomous vehicles, researchers will be able to carefully document evidence, given the fragile nature of evidence in space. Additionally, appropriate surveillance procedures should be followed to ensure the security of the integrity of the evidence. An on-site examination should be carried out depending on the circumstances of the evidence and the equipment at the technical vehicle or station. Depending on the evidence, safe transportation to Earth should be provided for analysis when necessary ¹⁵.

Evidence Collection and Preservation in Microgravity Field

Collecting and preserving evidence in a low-gravity environment requires special methods, techniques, and equipment to ensure the integrity of the evidence. One of the main challenges is that evidence is susceptible to contamination due to its low mass. For similar reasons, astronauts must know and be able to apply special

- 11 Hart S. V. Op. cit. Pp. 35–43. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/200160.pdf> (date accessed: 22.01.2024).
- 12 White R. Plugging the Leaks in Outer Space Criminal Jurisdiction: Advocacy for the Creation of a Universal Outer Space Criminal Statute. *Emory Int'l L. Rev.* 2021. Vol. 35 (2). Pp. 333–336. URL: <https://scholarlycommons.law.emory.edu/eilr/vol35/iss2/5> (date accessed: 22.01.2024).
- 13 Montesinos C. A., Khalid R., Cristea O., Greenberger J. S., Epperly M. W., Lemon J. A., Boreham D. R., Popov D., Gorthi G., Ramkumar N., et al. Space Radiation Protection Countermeasures in Microgravity and Planetary Exploration. *Life*. 2021. Vol. 11(8):829. Pp. 20–33. DOI: [10.3390/life11080829](https://doi.org/10.3390/life11080829) (date accessed: 22.01.2024).
- 14 Burney I., Pemberton N. Making space for criminalistics: Hans Gross and fin-de-siècle CSI. *Studies in history and philosophy of science part C: studies in history and philosophy of biological and biomedical sciences*. 2013. Vol. 44 (1). Pp. 16–19. DOI: [10.1016/j.shpsc.2012.09.002](https://doi.org/10.1016/j.shpsc.2012.09.002) (date accessed: 22.01.2024).
- 15 Trombka J. I., et al. Op. cit. Pp. 3–5. DOI: [10.1016/S0379-0738\(02\)00079-8](https://doi.org/10.1016/S0379-0738(02)00079-8) (date accessed: 22.01.2024).

methods for collecting and preserving evidence¹⁶. To collect evidence in low-gravity space, astronauts or researchers may use special equipment different from that used on Earth. Because the possibility of radiation on the evidence from outside the station requires attention and similar situations are possible. For this reason, radiation tests are required while securing the evidence. It should not be forgotten that if not performed, it may also damage the evidence. Evidence collection kits and storage containers and similar tools are designed to secure evidence, preventing it from being lost or corrupted. As an example, a specially designed evidence immobilization collection kit consists of adhesive strips or lidded containers that can be sealed to prevent movement of evidence¹⁷. In addition, astronauts need to be careful about evidence whose components may change and deteriorate due to movements that may occur due to contact with the evidence. The portable laboratory must be protected within the station, and gloves and protective equipment are required to prevent deterioration in the examination of evidence¹⁸. Crime scene investigation in microgravity requires planned implementation. Contrary to popular belief, the use of refrigeration and leak-proof containers must be designed appropriately for space. Preferably, researchers may need to rely on alternative techniques and methods.

For example, in biological evidence, cryo-preservation may be preferred to prevent contamination in space and for reliable analysis. Additionally, digital imaging and recording devices should be used to detect visual evidence and ensure that important information is properly protected¹⁹.

Criminalistic Challenges in Microgravity Field

Criminalistics in space is the technical field that combines the principles of forensic science with unique challenges in a micro-gravity environment. The main difficulties here are the physical conditions in examining the crime scene as well as the preservation and collection of evidence. Due to the absence of gravity or being at micro levels, objects tend to move freely due to their mass. This is a situation that puts evidence at risk in the event of a crime or accident²⁰. Lack of gravity in space can also cause evidence to be dispersed, corrupted or contaminated, negatively affecting investigations. Another challenge is the effects of the lack of gravity on the human anatomy that criminalists can examine in micro-gravity space, and this should be taken into consideration for both fatal cases and the investigator. Astronauts or cosmonauts in space experience physical changes similar to muscle atrophy and loss of bone density due to low gravity²¹. This situation creates a complicating effect on investigating

16 Montesinos C. A., et al. Op. cit. Pp. 6—14. DOI: [10.3390/life11080829](https://doi.org/10.3390/life11080829) (date accessed: 22.01.2024).

17 Livesey A. K., Brochon J. C. Analyzing the Distribution of Decay Constants in Pulse-Fluorimetry Using the Maximum Entropy Method. *Biophysical Journal*. 1987. Vol. 52 (5). Pp. 698—702. DOI: [10.1016/s0006-3495\(87\)83264-2](https://doi.org/10.1016/s0006-3495(87)83264-2) (date accessed 01. 22. 2024).

18 Ruffell A., McKinley J. Forensic geoscience: applications of geology, geomorphology and geophysics to criminal investigations. *Earth-Science Reviews*. 2005. Vol. 69 (3—4). Pp. 236—238. DOI: [10.1016/j.earscirev.2004.08.002](https://doi.org/10.1016/j.earscirev.2004.08.002) (date accessed: 22.01.2024).

19 Burney I., Pemberton N. Op. cit. Pp. 16—23. DOI: [10.1016/j.shpsc.2012.09.002](https://doi.org/10.1016/j.shpsc.2012.09.002) (date accessed: 22.01.2024).

20 Vandeviver C., Bernasco W. The geography of crime and crime control. *Applied geography*. 2017. Vol. 86. Pp. 220—225. DOI: [10.1016/j.apgeog.2017.08.012](https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2017.08.012) (date accessed: 22.01.2024).

21 Feinzeig S. D. How Does Spaceflight Affect the Human Body? *The Science Journal of the Lander College of Arts and Sciences*. 2014. Vol. 8 (1). Pp. 24—27. URL: <https://touro scholar.touro.edu/sjlcas/vol8/iss1/5> (date accessed: 22.01.2024).

crime scenes and applying criminalistic methods and forensic procedures²². Cosmonauts and astronauts can generally examine crime scenes in isolation, on or off various spacecraft, simultaneously in the same environment or in different locations. Any lack of communication or cooperation inside and outside spacecraft will present additional challenges in criminalistics²³. Criminalistic investigations and forensic investigations often require team collaboration and information transfer. Space criminal and forensic investigators need to improve their communication systems to avoid fraud, and establishing assignment protocols is essential. Also mentioned here is the importance of communication with the world, as it is possible that the need for various guidance and expertise may arise²⁴. When all is observed, crime scenes are only found on the earth's surface, and criminalistic investigations can also be carried out in space, although they involve difficulties²⁵. At this point, the importance of criminalists in space and astronomy sciences emerges. Because, in the face of the difficulties of crime scenes in the sky and on earth, investigating and solving the trace and crime path requires the unique application of special techniques and methods. Unlike on Earth, it requires special equipment and training processes to ensure the

integrity and security of evidence in the face of microgravity. Only forensic scientists and criminalistic experts should use or apply alternative criminalistic methods for crime scenes in space. All of these are important for the development and future of the search and investigation of crime scenes outside the Earth's atmosphere²⁶.

Material Evidence in Microgravity

So far, there have been no criminal cases in space for criminalistics and crime scene investigation. Although committing a crime in space and carrying out judicial investigations is an idea that is not yet foreseen in international law systems, it does not mean that it will not happen²⁷. It is clear why we will see concrete steps on this issue in the future. Astronauts, cosmonauts and space agencies sent to space and operating in space conduct research and work for peaceful goals. However, if crimes are committed in space in the future, how these events will be handled and possible issues of examining crime scenes should be subject to the legal framework or laws. Providing evidence or searching for evidence at crime scenes, as well as criminal investigations, is only possible if the crime is determined by law. The necessity of regulating and establishing universal and international space laws is likely due to these reasons.

- 22 Sarıtaş S., Tarlacı S. Uzun Ortamının Astronotların Duyusal Ve Motor Sistemleri Üzerine Etkisi Ve Uzun Hareket Hastalığı. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*. 2022. Vol. 7 (1). Pp 58. DOI: [10.47115/jshs.1084034](https://doi.org/10.47115/jshs.1084034) (date accessed: 22.01.2024).
- 23 Townsley M. Visualising Space Time Patterns in Crime: The Hotspot Plot. *Crime Patterns and Analysis*. 2008. Vol. 1. Pp. 62–66. URL: <http://hdl.handle.net/10072/25749> (date accessed: 22.01.2024).
- 24 Arshad I., Ferré E. R. Cognition in zero gravity: Effects of non-terrestrial gravity on human behaviour. *Quarterly journal of experimental psychology*. 2023. Vol. 76 (5). Pp. 980–986. DOI: [10.1177/17470218221113935](https://doi.org/10.1177/17470218221113935) (date accessed: 22.01.2024).
- 25 Adli Bilimlerde Örnek Alınması ve Delil / ed. O. Celbiş. Ankara, 2019. DOI: [10.37609/akya.1428](https://doi.org/10.37609/akya.1428) (date accessed: 06.02.2024).
- 26 Burney I., Pemberton N. Op. cit. Pp. 16–23. DOI: [10.1016/j.shpsc.2012.09.002](https://doi.org/10.1016/j.shpsc.2012.09.002) (date accessed: 22.01.2024).
- 27 Gorove S. Criminal Jurisdiction in Outer Space. *The International Lawyer*. 1972. Vol. 6. Pp. 313–318. URL: <https://scholar.smu.edu/til/vol6/iss2/7> (date accessed: 22.01.2024).

Since the staff at space stations, such as the current International Space Station, are responsible for teams with joint working and security protocols and legal protocols, they can provide material evidence under the same conditions and manage criminal investigations²⁸. However, due to the increasing private sector in space, tourism, scientific research activities and the possibility of active projects such as settlement projects in space in the future, necessary precautions will need to be taken. The issues of committing crimes in microgravity space and examining related crime scenes and judging them with concrete material evidence should be based on a common scientific idea with legal regulations that increase in importance with colonization and space field research²⁹.

It is not always possible to conduct a crime scene investigation in remote control spacecraft and in any environmental conditions in space. The way to deal with this situation can be prevented by the development of space technology and forensic technology³⁰. For example, negative situations resulting from the accident of the station or vehicle in space may also activate new crime scene reconnaissance tools with autonomous control tools. With visual and audio analysis, studies can be developed to identify the causes of the incident, identify problems in the system and prevent similar

problems in the future. Crime scenes and criminal investigations in space activities are too sensitive to be left to space companies and independent experts³¹.

For this purpose, criminalistic investigations should be carried out by joint or autonomous space forces of states and scientists. Of course, it should be noted at this point that space vehicles and equipment are in use and a confidentiality principle is required for access to the criminal laboratories to be established within the stations³². In the scientific crime laboratories to be established, not only crime scenes will be examined with spectrometers, probes, swabs and other measuring devices³³. It should be considered that it can contribute to research for signs of life on planets. Because the atmospheric conditions examined, the components in rock or soil and similar samples can be evaluated as scientific data in subsequent cases or accidents. The main reason for this situation is the formation of colonies as a result of life-search discoveries that will be opened to space in the future³⁴. Crime scene investigations with spacecraft allow us to learn more about planets, satellites, asteroids and other celestial objects. This information helps us deepen our understanding of the formation and development of the universe and provides important data for future space exploration and colonization

28 White R. Op. cit. Pp. 336–356. URL: <https://scholarlycommons.law.emory.edu/eilr/vol35/iss2/5> (date accessed: 22.01.2024).

29 Spektor B. The World's First Space Crime May Have Occurred on the International Space Station Last Year / Live Science. August 27, 2019. URL: <https://www.livescience.com/anne-mcclain-space-crime.html> (date accessed: 22.01.2024).

30 Ireland-Piper D., Freeland S. Op. cit. URL: <https://hdl.handle.net/1959.7/uws:57229> (date accessed: 22.01.2024).

31 Houck M. M., Siegel J. A. Fundamentals of forensic science. 2nd ed. Istanbul, 2009.

32 Ruffell A., McKinley J. Op. cit. Pp. 235–239. DOI: 10.1016/j.earscirev.2004.08.002 (date accessed: 22.01.2024).

33 Adli Bilimlerde DOI: 10.37609/akya.1428 (date accessed: 06. 02. 2024).

34 Hardenstein T. S. In Space, No One Can Hear You Contest Jurisdiction: Establishing Criminal Jurisdiction on the Outer Space Colonies of Tomorrow. *Journal of Air Law and Commerce*. 2016. Vol. 81. Pp. 255–283. URL: <https://scholar.smu.edu/jalc/vol81/iss2/4> (date accessed: 22.01.2024).

attempts. The task here is space forces, astronaut forensic scientists will only be able to conduct such examinations in low gravity areas³⁵. Some of the duties of the Space Force in investigating crimes can be listed as follows: Management of space activities, space security and defense, space communication and exploration, determination of space attack capacity, provision of space intelligence, investigation of crimes and conducting forensic investigations for their recovery³⁶. The missions of space forces may vary depending on the country's policies and strategies, the purposes of space activities and military requirements. Countries' space forces often work in cooperation with other military forces and civilian space agencies³⁷. The branch of ballistics has the biggest impact on space research today and in the future. In this respect, as a different similarity, the importance given to ballistic science in criminalistic and crime scene investigation applications is different³⁸. Currently, the possession of firearms in space is prohibited for defensive purposes under the 1967 bilateral International Out-

er Space Treaty with the United States and the Soviet Union and is considered a weapon-free zone. However, there is no law preventing space forces from carrying a small weapon³⁹. However, firearms cannot be used as a criminal element in space. The reasons for this are gravity at micro levels as well as the lack of oxygen to react with during ignition. However, considering that modernized weapons that may be used in the future have oxidizers, they will have an ignition effect thanks to the chemical that reacts instantly⁴⁰. However, if it is considered according to criminalistics and astronomy, when the gun is fired, the effect will be equal to the reaction force according to Newton's 3rd law, and the result will be a reversal due to microgravity⁴¹. The bullet of a gun fired in micro-level gravity in space may not stop until it hits a fixed object in space because the universe is growing faster than the moving object. Considering that the scene of the incident is a fixed or moving object and its mass is calculated, it can be measured how much impact the object it hits will suffer due to the ballistic

-
- 35 Sparavigna A. C. Astronomy and Tidal Analysis Applied to the Study of Julius Caesar's Commentarii. SSRN Electronic Journal. 2016. Pp. 1–10. DOI: [10.2139/ssrn.2817327](https://doi.org/10.2139/ssrn.2817327) (date accessed: 22.01.2024).
- 36 Brownsberger S. Seeing the Invisible: A Short History of Scientific Evidence for Dark Matter / Science in the News. March 5, 2018. URL: <https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2018/seeing-invisible-short-history-scientific-evidence-dark-matter/> (date accessed: 22.01.2024).
- 37 Barbier R. The Purpose and Mission of the Space Force / American University. July 23, 2020. URL: <https://www.american.edu/sis/centers/security-technology/the-purpose-and-mission-of-the-space-force.cfm> (date accessed: 22.01.2024).
- 38 Wright D., Grego L., Gronlund L. The Physics of Space Security: A Reference Manual. Cambridge, 2005. Pp. 1–18. URL: <https://www.amacad.org/publication/physics-space-security-reference-manual> (date accessed: 22.01.2024).
- 39 Bourbonnière M., Lee R. J. Legality of the deployment of conventional weapons in earth orbit: balancing space law and the law of armed conflict. *European Journal of International Law*. 2007. Vol. 18 (5). Pp. 874–876. DOI: [10.1016/j.spacepol.2004.08.002](https://doi.org/10.1016/j.spacepol.2004.08.002) (date accessed: 06.02.2024).
- 40 Hitchens T., Katz-Hyman M., Lewis J. US Space Weapons: Big Intentions, Little Focus. *Nonproliferation Review*. 2006. Vol. 13 (1). Pp. 36–42. DOI: [10.1080/10736700600861350](https://doi.org/10.1080/10736700600861350) (date accessed: 22.01.2024).
- 41 Classical Mechanics: A professor-student collaboration / ed. M. Campanelli. Bristol, 2020. 376 p. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00107514.2021.1959648> (date accessed: 06.02.2024).

properties created by the bullet or low gravity⁴². Although there is no concrete example of crimes committed with firearms in space so far, it seems theoretically possible to conduct a crime scene investigation regarding crimes committed with weapons in space⁴³. In 2021, Russia deliberately tested weapons to destroy one of its own satellites, Cosmos 1408, and thousands of pieces were thrown into space. Similar tests The United States, China, India and Russia have tested anti-satellite weapons in space. However, the United States became the first state to ban anti-satellite weapons in 2021⁴⁴. Microgravity effects should be handled in different ways in criminalistic investigations in the space field, which should be understood from the symptoms. It is possible to observe that material evidence exhibits variable trace evidence, unlike in the world due to the lack of gravitational force⁴⁵. As understood especially from ballistic studies, the main reason for this is that the laws of physics work differently than in the world. Differences will inevitably be observed in chemical and biological evidence. Displacement of Evidence: Objects can float freely as soon as the effect of motion due to a standard force due to microgravity is observed. In this case, deterioration in the evidence may

cause location changes, making it difficult to identify the actual crime scene⁴⁶. Blood Spatter Models: Another aspect of crime scene investigation that may require criminalistic examination for crimes that may be committed in space, although not currently, is blood spatter-related analyzes and tests. Traces of blood, which can be found in liquid or dry form due to the lack of gravity, behave differently in the space environment and may affect the investigation of criminal investigation differently⁴⁷.

Forensic Techniques

Fingerprint: This type of trace evidence can be inside spacecraft or in the environment where humans may live, where a colony may have been created. The reason is to wear protective clothing in open remote areas. Therefore, microgravity has little effect on fingerprints. The same applies to footprints.

DNA Analysis: Necessary DNA analyzes in space can be performed with compact and special equipment. However, it is difficult to detect this type of evidence at crime scenes in microgravity, because this evidence, which may be quite small, may be overlooked and lost in the air space⁴⁸.

Crimes are actually being committed in space, even now, with technological tools.

-
- 42 Wright D., Grego L., Gronlund L. Op. cit. Pp. 52–65. URL: <https://www.amacad.org/publication/physics-space-security-reference-manual> (date accessed: 22.01.2024).
- 43 Rosa-Aquino P. What happens if you break the law in space — and 3 times people or governments have tested the rules / Business Insider. Nov 12, 2022. URL: <https://www.businessinsider.com/what-happens-if-you-break-the-law-in-space> (date accessed: 22.01.2024).
- 44 Reiss R. Have There Been Any Crimes Committed In Space? / Space-facts.co.uk. Mar 27, 2023. URL: <https://www.space-facts.co.uk/have-there-been-any-crimes-committed-in-space> (date accessed: 22.01.2024).
- 45 Hermida J. Crimes in Space: A Legal and Criminological Approach to Criminal Acts in Outer Space. *Annals of Air and Space Law*. 2006. Vol. 31. Pp. 17–19. URL: <https://www.julianhermida.com/dossier/dossiercrimmcgill.pdf> (date accessed: 22.01.2024).
- 46 Lampkin J., White R. Op. cit. Pp. 150–165. URL: <https://link.springer.com/book/9783031399114> (date accessed: 22.01.2024).
- 47 Karakuş O., Ünal B. Biyolojik İncelemeler. Olay Yeri İnceleme / Kriminalistik ; ed. O. Karakuş. 2nd ed. Ankara, 2009.
- 48 Sander E. Olay yerinde kriminalistik. Ankara, 1997. 416 p.

Because this is because internet networks surround the world from space. For this reason, there are concepts of “Cyber Space, Cyber Space and Cyber World”⁴⁹. When considered from a criminalistic perspective, all areas where cyber crimes occur are considered crime scenes. To give an example of the reason, disrupting, damaging or destroying an internet network and the technological tools connected to it, that is, the system of satellites, is considered a crime. Any change or touch made remotely in any system will cause many problems such as drifting in the microgravity field in space or a satellite falling to the earth in the near-earth area. If external cyber crimes are committed in outer space, the destruction of the defense systems of states will result in serious risky consequences⁵⁰. In addition to cyber security and informatics tools, the increase in artificial intelligence studies means that crimes can be committed through AI in space. Since artificial intelligence and technological devices can be used in a microgravity environment, it can be considered as a crime scene investigation, concretely or abstractly. It is necessary to collect evidence in case artificial intelligence remote sensing devices or autonomous vehicles are attacked in space where gravity is low. It is only possible to access the causes and consequences through recording systems. In addition, obtaining data mines safely will help shed light on the events⁵¹.

Conclusions

Although criminal investigations are not currently common in space, forensic

investigations will increasingly be conducted in the future because gravity is low. Its main source is the increasing speed of space and astronomy research. There is no doubt that space exploration research, including the idea of searching for life and establishing colonies, will gain differences in criminal crime scene investigations in the microgravity environment in the future. Forensic research and the examination of criminal trace evidence or crime scenes concern not only the space area where the human factor is located, as it is thought, but also all kinds of material evidence of criminal elements originating from human-dependent autonomous vehicles or technological means.

Space incident investigation is an important field that combines forensic science or criminalistics and space exploration. This discipline has become increasingly critical with the increase in space missions. In the event of a crime in space, collecting and analyzing evidence is vital to astronaut safety and the success of space missions. However, difficulties such as this low-gravity environment and limited resources make crime scene investigation in space different from the gravitational world. Increasing crime scene investigation experiments and research in space can increase the safety of future space missions and contribute to more effective space exploration. Additionally, it will be valid for colonization in space and space tourism. Advances in this field could accelerate scientific discoveries about crimes in space and analysis of extraterrestrial samples. Thus, not only criminal research and development is limited, but also leads to scientific discoveries

49 Cyberspace and National Security: Threats, Opportunities, and Power in a Virtual World / ed. D. S. Reveron. Georgetown University Press, 2012. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt2tt6rz> (date accessed: 22.01.2024).

50 Reiss R. Op. cit. URL: <https://www.space-facts.co.uk/have-there-been-any-crimes-committed-in-space> (date accessed: 22.01.2024).

51 Trombka J. I., et al. Op. cit. Pp. 1–9. DOI: 10.1016/S0379-0738(02)00079-8 (date accessed: 22.01.2024).

about the universe that are waiting to be discovered.

Depending on all these, it is inevitable to create relevant legal laws in order to prevent crimes committed in space and those that may be committed in the future. This situation has become even more critical with the increase in the exploration and use of space. Existing similar instruments, such as the International Outer Space Treaty, support the use of outer space for peaceful purposes, but do not contain detailed provisions regarding crimes. For this reason, it is obvious that there is a need for regulation in order to prevent and address the problems and risks that will be encountered in future space and astronomy activities. Establishing an effective legal framework to combat crimes in space will require international cooperation and the active participation of states with a presence in space. With the creation of the necessary laws, criminalistic and forensic science research will also increase.

Collaboration between space agencies, legal experts, and scientists is critical to identifying crimes, defining penalties, and establishing trial processes. It provides concrete evidence of scientific findings and research results, which are also mentioned in criminalistic and crime scene investigations in microgravity space. With the research conducted, it is possible to determine that it will gain more importance in the coming years in order to ensure security and order in space.

**Криміналістика
та розслідування місця злочину
в мікрогравітаційному просторі
Горкем Ардакан Тан**

Розглянуто проблеми криміналістики щодо розслідування місця злочину в позаземних гравітаційних середовищах. Майбутнє дослідження космосу може потребувати розроблення протоколів для розслідувань позаземних місць злочину.

Висвітлено проблеми, пов'язані з впливом мікрогравітації, замкнутим космічним середовищем, криміналістичними методами, комунікацією, координацією та юридичною юрисдикцією. Ефект мікрогравітації створює труднощі, пов'язані з переміщенням доказів (наприклад, крапель крові), що ускладнює інтерпретацію подій. Зони обмеженого доступу (такі, як космічні кораблі та станції) потребують спеціальних методів і обладнання. Зберігання та захист доказів в умовах мікрогравітації робить традиційні методи непрактичними. Відсутність гравітації впливає на розвиток і збереження відбитків пальців, що потребує використання альтернативних методів. Для аналізу ДНК у космосі потрібне компактне та спеціалізоване обладнання. Затримки зв'язку перешкоджають співпраці в реальному часі між дослідниками на Землі та в космосі. Визначення юридичної юрисдикції для злочинів, скоєних у космосі або на космічних кораблях, потребує складної міжнародної співпраці та відповідних угод. Розвиток космічного права, технологій і міжнародних угод важливий для розв'язання завдань позаземних розслідувань. Майбутні обговорення та дослідження стануть підґрунтям для створення протоколів позаземних розслідувань місця злочину, щоб забезпечити ефективну та справедливую судово-експертну практику. Оскільки дослідження космосу прогресує, то розвиток космічного права, технологій і міжнародних угод має вирішальне значення для розв'язання унікальних завдань розслідування на позаземному місці злочину. Це дослідження забезпечує основу для майбутніх обговорень створення протоколів для забезпечення ефективної та справедливої судово-експертної практики поза межами Землі.

Ключові слова: криміналістика; мікрогравітація; розслідування на місці злочину; космос; гравітація.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bourbonnière, M., Lee, R. J. (2007). Legality of the deployment of conventional weapons in earth orbit: balancing space law and the law of armed conflict. *European Journal of International Law*. Vol. 18 (5). DOI: 10.1016/j.spacepol.2004.08.002.
- Brownsberger, S. (2018). *Seeing the Invisible: A Short History of Scientific Evidence for Dark Matter* / Science in the News. URL: <https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2018/seeing-invisible-short-history-scientific-evidence-dark-matter/>.
- Burney, I., Pemberton, N. (2013). Making space for criminalistics: Hans Gross and fin-de-siècle CSI. *Studies in history and philosophy of science part C: studies in history and philosophy of biological and biomedical sciences*. Vol. 44 (1). DOI: 10.1016/j.shpsc.2012.09.002.
- Chowdhury, M. (2016). *Why CSI: Space will be a far greater challenge than forensic science on Earth* / The Conversation. URL: <https://theconversation.com/why-csi-space-will-be-a-far-greater-challenge-than-forensic-science-on-earth-68549>.
- Classical Mechanics: A professor-student collaboration* (2020) / ed. M. Campanelli. Bristol. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00107514.2021.1959648>.
- Cyberspace and National Security: Threats, Opportunities, and Power in a Virtual World* (2012) / ed. D. S. Reveron. Georgetown University Press. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt2tt6rz>.
- Feinzeig, S. D. (2014). How Does Spaceflight Affect the Human Body? *The Science Journal of the Lander College of Arts and Sciences*. Vol. 8 (1). URL: <https://touro scholar.touro.edu/sjlcas/vol8/iss1/5>.
- Freitas, R. A., Valdes, F. (1985). The search for extraterrestrial artifacts (SETA). *Acta Astronautica*. Vol. 12 (12). DOI: 10.1016/0094-5765(85)90031-1.
- Goh, G. M. (2004). Keeping the peace in outer space: a legal framework for the prohibition of the use of force. *Space policy*. Vol. 20 (4). DOI: 10.1016/j.spacepol.2004.08.002.
- Gorove, S. (1972). Criminal Jurisdiction in Outer Space. *The International Lawyer*. Vol. 6. URL: <https://scholar.smu.edu/til/vol6/iss2/7>.
- Hardenstein, T. S. (2016). In Space, No One Can Hear You Contest Jurisdiction: Establishing Criminal Jurisdiction on the Outer Space Colonies of Tomorrow. *Journal of Air Law and Commerce*. Vol. 81. URL: <https://scholar.smu.edu/jalc/vol81/iss2/4>.
- Hart, S. V. (2004). *Crime Scene Investigation: A Reference for Law Enforcement Training*. U. S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/200160.pdf>.
- Hermida, J. (2006). Crimes in Space: A Legal and Criminological Approach to Criminal Acts in Outer Space. *Annals of Air and Space Law*. Vol. 31. URL: <https://www.julianhermida.com/dossier/dossiercrimmcgill.pdf>.
- Hitchens, T., Katz-Hyman, M., Lewis, J. (2006). US Space Weapons: Big Intentions, Little Focus. *Nonproliferation Review*. Vol. 13 (1). DOI: 10.1080/10736700600861350.
- Houck, M. M., Siegel, J. A. (2009). *Fundamentals of forensic science*. 2nd ed. Istanbul.
- Ireland-Piper, D., Freeland, S. (2020). Star Laws: Criminal Jurisdiction in Outer Space. *Journal of Space Law*. Vol. 44 (1). URL: <https://hdl.handle.net/1959.7/uws:57229>.
- Karakuş, O., Ünal, B. (2009). Biyolojik İncelemeler. *Olay Yeri İnceleme /*

- Kriminalistik* ; ed. O. Karakuş. 2nd ed. Ankara [in Turkish].
- Lampkin, J., White, R. (2023). *Space Crime / Space Criminology. Analysing Human Relationships with Outer Space*. Palgrave Macmillan. URL: <https://link.springer.com/book/9783031399114>.
- Livesey, A. K., Brochon, J. C. (1987). Analyzing the Distribution of Decay Constants in Pulse-Fluorimetry Using the Maximum Entropy Method. *Biophysical Journal*. Vol. 52 (5). DOI: 10.1016/s0006-3495(87)83264-2.
- Montesinos, C. A., Khalid, R., Cristea, O., Greenberger, J. S., Epperly, M. W., Lemon, J. A., Boreham, D. R., Popov, D., Gorthi, G., Ramkumar, N., et al. (2021). Space Radiation Protection Countermeasures in Microgravity and Planetary Exploration. *Life*. Vol. 11(8):829. DOI: 10.3390/life11080829.
- Reiss, R. (2023). *Have There Been Any Crimes Committed In Space?* / Space-facts.co.uk. URL: <https://www.space-facts.co.uk/have-there-been-any-crimes-committed-in-space>.
- Rengert, G., Wasilchick, J. (1989). *Space, Time, and Crime: Ethnographic Insights into Residential Burglary*. Department of Criminal Justice, Temple University, Philadelphia, PA. URL: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/Digitization/127124NCJRS.pdf>.
- Rosa-Aquino, P. (2022). *What happens if you break the law in space — and 3 times people or governments have tested the rules* / Business Insider. URL: <https://www.businessinsider.com/what-happens-if-you-break-the-law-in-space>.
- Ruffell, A., McKinley, J. (2005). Forensic geoscience: applications of geology, geomorphology and geophysics to criminal investigations. *Earth-Science Reviews*. Vol. 69 (3–4). DOI: 10.1016/j.earscirev.2004.08.002.
- Sander, E. (1997). *Olay yerinde kriminalistik*. Ankara [in Turkish].
- Sarıtaş, S., Tarlacı, S. (2022). Uzun Ortamının Astronotların Duyusal Ve Motor Sistemleri Üzerine Etkisi Ve Uzun Hareket Hastalığı. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*. Vol. 7 (1). DOI: 10.47115/jshs.1084034 [in Turkish].
- Scharmen, F. (2021). *Space Forces: A Critical History of Life in Outer Space*. New York.
- Sparavigna, A. C. (2016). Astronomy and Tidal Analysis Applied to the Study of Julius Caesar's Commentarii. *SSRN Electronic Journal*. DOI: 10.2139/ssrn.2817327.
- Spektor, B. (2019). *The World's First Space Crime May Have Occurred on the International Space Station Last Year* / Live Science. URL: <https://www.livescience.com/anne-mcclain-space-crime.html>.
- Townsley, M. (2008). Visualising Space Time Patterns in Crime: The Hotspot Plot. *Crime Patterns and Analysis*. Vol. 1. URL: <http://hdl.handle.net/10072/25749>.
- Trombka, J. I., Schweitzer, J., Selavka, C., Dale, M., Gahn, N., Floyd, S., Marie, J., Hobson, M., Zeosky, J., Martin, K., McClannahan, T., Solomon, P., Gottschang, E. (2002). Crime scene investigations using portable, non-destructive space exploration technology. *Forensic Science International*. Vol. 129 (1). DOI: 10.1016/S0379-0738(02)00079-8.
- Vandeviver, C., Bernasco, W. (2017). The geography of crime and crime control. *Applied geography*. Vol. 86. DOI: 10.1016/j.apgeog.2017.08.012.
- What is Microgravity? (2009) / NASA. URL: <https://www.nasa.gov/centers-and-facilities/glenn/what-is-microgravity/>.
- White, R. (2021). Plugging the Leaks in Outer Space Criminal Jurisdiction: Advocation for the Creation of a Universal Outer Space Criminal Statute. *Emory Int'l L. Rev.* Vol. 35 (2). URL: <https://scholarlycommons.law.emory.edu/eilr/vol35/iss2/5>.
- Wright, D., Grego, L., Gronlund, L. (2005). *The Physics of Space Security: A Reference Manual*. Cambridge. URL: <https://www.amacad.org/publication/physics-space-security-reference-manual>.

Tan, G. A. (2024). Criminalistics and Crime Scene Investigation in Microgravity Space. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (34). С. 132–145. DOI: 10.32353/khrife.1.2024.08.

Початковий етап розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості

Елучка Казарян *

* Аспірантка ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків;
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7353-2599>, e-mail: elia.kazarian@ukr.net

DOI: [10.32353/khrife.1.2024.09](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.09) УДК 343.98

Надійшло 15.01.2024 / Рецензовано 29.01.2024 / Прийнято до друку 27.03.2024 /
Доступно онлайн 29.03.2024

Мета статті полягає в окресленні особливостей початкового етапу розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості. Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: аналіз, синтез; формально-логічний; логіко-юридичний; юридичного аналізу. Розглянуто особливості початкового етапу розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості. Наголошено на важливості визначення типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування, де проводяться конкретні слідчі (розшукові) дії зі збору інформації, виявлення ознак злочину та формування слідчих версій. На цьому етапі розслідування фахівці розв'язують конкретні завдання, оцінюють слідчу ситуацію, виявляють джерела інформації, визначають напрям розслідування, планують взаємодію з оперативними органами, збирають інформацію про обставини злочину, потерпілого й підозрюваного. Зауважено складність визначити мотив нетерпимості на початковому етапі та можливість змінити кримінально-правову кваліфікацію у процесі досудового розслідування. Підкреслено необхідність ретельного дослідження на початковому етапі, особливо під час розроблення криміналістичної методики, для відмежування вбивства на ґрунті нетерпимості від інших видів убивств. Визначено, що

невідкладними слідчими (розшуковими) діями на цьому етапі є: огляд місця події, допит свідків, призначення та проведення судово-медичних експертиз. Класифікація слідчих ситуацій на основі джерел початку досудового розслідування й інформаційних компонентів є підґрунтям для ефективного планування розслідування.

Ключові слова: початковий етап досудового розслідування; умисне вбивство; мотив нетерпимості (расової, національної, релігійної); слідча ситуація.

Постановка наукової проблеми

Початковий етап розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості має особливий характер. Процес розслідування цієї категорії злочинів неможливий без окреслення належних слідчих (розшукових) дій і подальших дій слідчого, оскільки це сприятиме отриманню інформації про скоєні злочинні діяння, формуванню конкретної версії розслідування, визначенню підозрюваних.

Успішне розв'язання завдань на початковому етапі розслідування може значно покращити ефективність усього процесу розслідування й допомогти слідчим з'ясувати істину про скоєний злочин.

Таку діяльність слід здійснювати згідно з вимогами чинного кримінального процесуального законодавства й науковими рекомендаціями.

Мета статті

Окреслити особливості початкового етапу розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: аналіз, синтез; формально-логічний; логіко-юридичний; юридичного аналізу.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Особливості початкового етапу розслідування (зокрема, умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості) досліджували як вітчизняні науковці (А. Боровик ¹, А. Волобуєв ² зі співавторами, О. Гарасимів ³

- 1 Боровик А. М. Особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук. Маріуполь, 2021. 246 с.
- 2 Волобуєв А. Ф., Одерій О. В., Степанюк Р. Л. та ін. Криміналістика : підручник. У 2 т. Т. 2 / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової ; МВС України, ХНУВС. Харків, 2018. 312 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/7391f531-f696-442a-b108-7ce06abbe7ad> (дата звернення: 20.12.2023).
- 3 Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М., Захарова О. В. та ін. Методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 2-ге вид., перероб. та допов. Львів, 2019. 312 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2746> (дата звернення: 20.12.2023).

зі співавторами, І. Когутич⁴, Т. Пазинич⁵, В. Тіщенко⁶, В. Шевчук⁷ та ін.), так і іноземні (С. Roberts зі співавторами⁸, М. Hagerlid і G. Granström⁹, М. Juutinen¹⁰). Однак, попри наявні теоретичні та практичні напрацювання у цій сфері, комплексне дослідження особливостей початкового етапу розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості потребує подальших наукових розвідок.

Викладення основного матеріалу дослідження

Початковий етап розслідування умисного вбивства, учиненого з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, має важливий характер. Для повноцінного збирання інформації про скоєні злочини необхідно правильно провести конкретні слідчі (розшукові) заходи на початковому етапі розслідування, що сприятиме визначенню ознак злочину, первинному

збиранню слідів злочину з метою встановити підозрюваних, сформулювати й перевірити конкретні слідчі версії. Початковий етап розслідування зумовлює загальний напрям розслідування, формує доказову базу, яка дає змогу встановити вину підозрюваної особи в учиненні вбивства. Отже, ефективність розслідування цієї категорії злочинів залежить від повноти та якості проведення правоохоронними органами початкової кримінальної процесуальної діяльності.

Так, В. Шевчук підкреслює, що термін «етап розслідування злочинів» визначає конкретний період часу (стадію) у загальному процесі розслідування злочину. Ця стадія відображає стан слідства й має на меті розв'язати конкретні завдання, пов'язані зі встановленням предмета доказування, ухвалити процесуальні рішення у кримінальній справі, зумовлені ситуаціями розслідування й особливостями проведення слідчих, оперативно-розшукових та інших дій,

- 4 Когутич І. І. Типові ситуації початкового етапу розслідування вбивств та обумовлені ними алгоритми дій слідчого. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Вип. 1. С. 233–247. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2013_1_25 (дата звернення: 20.12.2023).
- 5 Пазинич Т. А. Особливості розслідування вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 121–124. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/84e23b5a-ac49-40bb-998e-064872aaf48a> (дата звернення: 20.12.2023).
- 6 Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса, 2007. 260 с.
- 7 Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Харків, 2013. 440 с.
- 8 Roberts C., Innes M., Williams M., Tregidga J., Gadd D. Understanding who commits hate crime and why they do it. Welsh Government Social Research, 2013. 73 p. URL: <https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/58880/1/understanding-who-commits-hate-crime-and-why-they-do-it-en.pdf> (дата звернення: 20.12.2023).
- 9 Hagerlid M., Granström G. Hate Crime Investigation and Sentencing in Sweden: What Have We Learned in the Past 20 Years? *European Journal on Criminal Policy and Research*. 2023. 18 p. DOI: [10.1007/s10610-023-09563-9](https://doi.org/10.1007/s10610-023-09563-9) (дата звернення: 20.12.2023).
- 10 Juutinen M. Hate crimes and their handling in the criminal process. Ministry of Justice, Finland, Helsinki, 2021. 119 p. URL: <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/163385> (дата звернення: 20.12.2023).

тактико-криміналістичних комплексів, включно з тактичними операціями¹¹.

Наразі спостерігаємо тенденцію до зменшення кількості етапів розслідування у криміналістичній методиці. А. Мілевська зауважує, що раніше більшість учених віддавала перевагу виокремленню трьох етапів досудового розслідування (початкового, подальшого й завершального) з певними варіаціями в назвах. Натомість сьогодні (у контексті оновлення кримінального процесуального законодавства України) увагу здебільшого акцентують на двох етапах цієї стадії¹².

М. Juutinen зазначає, що кримінальне провадження починається із заяви про злочин, яку фіксує поліція. Поліція розглядає заяви про злочини у два етапи, перший із яких — попереднє розслідування правопорушень. Власне досудове розслідування — це лише другий етап. Під час попереднього розслідування поліція з'ясовує наявність підстав для підозри у вчиненні правопорушення та, за наявності таких підстав, розпочинає досудове розслідування¹³.

Відповідно до ч. 1 ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) «слідчий, діявач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що

можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування»¹⁴. У невідкладних ситуаціях можна проводити огляд місця події до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі — ЄРДР); у такому разі відомості вносять невідкладно після завершення огляду¹⁵.

Окрім огляду місця події, Законом України «Про Національну поліцію» передбачено такі превентивні заходи:

- «1) перевірка документів особи;
- 2) опитування особи;
- 3) поверхнева перевірка і огляд;
- 4) зупинення транспортного засобу;
- 5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території;
- 6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю;
- 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи;
- 8) перевірка дотримання вимог дозволеної системи органів внутрішніх справ;
- 9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- 10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб;

11 Шевчук В. М. Зазнач. твір.

12 Мілевська А. О. Слідчі ситуації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробленням нотаріальних документів. Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. Вип. 2 (4). С. 30—37. URL: <https://docplayer.net/72551064-Mizhnarodniy-yuridichniy-visnik-zbirnik-naukovih-prac-nacionalnogo-universitetu-derzhavnoyi-podatkovoyi-sluzhbi-ukrayini.html> (дата звернення: 20.12.2023).

13 Juutinen М. Ор. cit. URL: <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/163385> (дата звернення: 20.12.2023).

14 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.12.2023).

15 Там само.

11) поліцейське піклування» (ч. 1 ст. 31) ¹⁶.

Початковий етап розслідування будь-якого кримінального правопорушення містить комплекс організаційних заходів (планування початку розслідування, висування версій тощо), невідкладних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Наприклад, В. Малярова, визначаючи зміст і межі етапів розслідування злочину, зауважує, що початковий етап розпочинається з моменту реєстрації інформації про подію в ЄРДР і завершується винесенням письмового повідомлення про підозру, що відбувається за наявності достатніх доказів (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України) ¹⁷. І. Когутич розрізняє три етапи в процесі розслідування злочинів (зокрема, убивств):

- 1) *початковий етап*, що містить період проведення слідчих (розшукових) дій, часовий аспект яких характеризується невідкладністю. На думку вченого, цей етап починається одночасно з досудовим розслідуванням, зазначеним у ч. 1 ст. 214 КПК України, і завершується виконанням завдань, пов'язаних із цим етапом;
- 2) *наступний (подальший) етап*, який охоплює період проведення решти слідчих (розшукових) дій, спрямованих на систематичне й ретельне збирання та дослідження доказів у провадженні;
- 3) *завершальний етап* — від моменту прийняття слідчим (прокурором) рішення про завершення розслідування і до прийняття уповноваженою

особою одного із процесуальних рішень, передбачених ст. 283 КПК України ¹⁸.

Отже, існують різні підходи до етапізації процесу розслідування кримінальних правопорушень, що істотно впливає на визначення меж цих етапів.

Доволі спірною вважаємо позицію щодо визначення меж початкового етапу, а саме ототожнення його початку із початком досудового розслідування, яке (відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України) є стадією кримінального провадження, що починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР ¹⁹. Оскільки до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР можуть проводитися слідчі (розшукові) дії, то початковий етап досудового розслідування розпочинається раніше. Так, у разі вчинення вбивства, про це повідомляють органам Національної поліції, після чого слідчо-оперативна група виїжджає на місце скоєння вбивства, де проводить інформаційно-пізнавальну діяльність, тобто оглядає місце події та труп, виявляє та вилучає речові докази.

В. Тищенко завданнями початкового етапу розслідування злочинів вважає:

- виявлення та фіксування доказової інформації про розслідуваний за «гарячими слідами» злочин;
- здійснення заходів для запобігання втраті доказової інформації, що міститься у слідах, документах та інших об'єктах,

¹⁶ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 20.12.2023).

¹⁷ Малярова В. О. Етапізація процесу розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Право і Безпека*. 2013. № 3 (50). С. 86—91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2013_3_19 (дата звернення: 20.12.2023).

¹⁸ Когутич І. І. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2013_1_25 (дата звернення: 20.12.2023).

¹⁹ Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.12.2023).

- і її своєчасне виявлення та фіксування;
- з'ясування й оцінювання слідчої ситуації, сформованої після порушення кримінальної справи;
- визначення джерел інформації про розслідуваний злочин;
- розроблення плану проведення розслідування;
- вибір форм і методів взаємодії з органами та службами, які займаються оперативно-розшуковою діяльністю;
- пошук та отримання інформації про механізм та обстановку скоєного злочину;
- збирання й вивчення відомостей про особу потерпілого;
- пошук, отримання та аналіз інформації про осіб, які скоїли злочин, а також їх розшук і затримання²⁰.

Своєю чергою Г. Москаленко зазначає, що завданнями початкового етапу розслідування є:

- з'ясування й оцінювання слідчої ситуації, що виникла після початку кримінального розслідування (надалі формуються версії, тактичні завдання та обираються засоби її перевірки й розв'язання);
- виявлення джерел інформації щодо розслідуваного злочину;
- визначення напряму розслідування й розроблення плану розслідування;

- вибір форм і методів взаємодії з органами та службами, що здійснюють оперативну діяльність;
- пошук і здобуття інформації про механізм та обстановку скоєного злочину;
- збирання та вивчення відомостей про особу потерпілого;
- пошук, одержання й аналіз інформації про осіб, які скоїли злочин, а також їх розшук і затримання²¹.

Початковим етапом кваліфікування суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки кримінального правопорушення, є внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР. Так, згідно з п. 5 ч. 5 ст. 214 КПК України до ЄРДР вносять відомості, зокрема, про попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність²². Це положення дублюється в абз. 6 п. 1 гл. 1 розд. II Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення²³.

М. Hagerlid і G. Granström наголошують, що на етапі розслідування виникають труднощі, пов'язані зі збиранням доказів, які можуть підтвердити наявність мотивів нетерпимості. Для подальшого розслідування злочину й розгляду в суді важливо докладно задокументувати злочин на початковому етапі розслідування. Окрім того, слід вжити таких

20 Тіщенко В. В. Зазнач. твір.

21 Москаленко Г. В. Поняття та особливості етапів розслідування злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 376—380. URL: <http://www.apdp.in.ua/v49/64.pdf> (дата звернення: 20.12.2023).

22 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.12.2023).

23 Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : затв. наказ. Генпрокурора від 17.08.2023 р. № 231. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (дата звернення: 20.12.2023).

заходів для документування наявності мотивів нетерпимості: фотографування символів нетерпимості; перевірка неузгоджень у висловлюваннях злочинця; дослідження наявності ознак повторних правопорушень; перевірка членства злочинця в організаціях, пов'язаних із нетерпимістю²⁴.

О. Гарасимів зі співавторами зазначає, що на початку досудового розслідування не завжди є можливим кваліфікувати дії підозрюваного під час розслідування насильницьких злочинів із мотивів нетерпимості. Таке кваліфікування стає можливим лише з моменту встановлення підозрюваного у скоєнні злочину, тобто з моменту повідомлення про підозру, оскільки мотив є елементом суб'єктивного боку злочину і його доведення практично неможливе без участі самого підозрюваного або обвинуваченого. Окрім того, відомості, які вносять до ЄРДР, мають містити інформацію про первинне кримінально-правове кваліфікування. Отже, під час розслідування злочинів, скоєних з мотивів нетерпимості, первинним кримінально-правовим кваліфікуванням завжди є його кваліфікування як злочину проти життя і здоров'я особи без конкретизації будь-яких кваліфікаційних ознак або за іншими кваліфікаційними ознаками, які є очевидними на момент унесення відомостей до ЄРДР²⁵.

Необхідно відзначити, що на початковому етапі розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості доволі

складно довести факт скоєння вбивства саме з цих мотивів. Кваліфікувати події за таких умов можна як умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу України²⁶, далі — *КК України*) або як умисне вбивство з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України²⁷). Після реєстрації кримінального провадження та проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на з'ясування обставин справи, і за достатності відомостей, що підтверджують скоєння умисного вбивства саме з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, слідчі змінюють правове кваліфікування кримінального правопорушення з ч. 1 ст. 115 КК України або п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України на п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України²⁸.

Рішення про зміну попереднього правового кваліфікування найчастіше приймають перед повідомленням особі про підозру, про що виносять відповідну постанову. У разі виявлення нових фактичних обставин кримінального правопорушення під час досудового розслідування або судового процесу, у якому обвинувачують особу, з'являється можливість змінити кваліфікування кримінального правопорушення, зокрема скласти нову підозру або змінити раніше повідомлену підозру. Зміна повідомлення про підозру може виражатись у зміні формули кваліфікування або лише у зміні обсягу формулювання обвинувачення без зміни формули кваліфікування. Якщо про підозру повідомив прокурор, то право повідомити про нову підозру або змінити раніше

24 Hagerlid M., Granström G. Op. cit. DOI: [10.1007/s10610-023-09563-9](https://doi.org/10.1007/s10610-023-09563-9) (дата звернення: 20.12.2023).

25 Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М., Захарова О. В. та ін. Зазнач. твір. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2746> (дата звернення: 20.12.2023).

26 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.12.2023).

27 Там само.

28 Там само.

повідомлену підозру має винятково прокурор (ст. 279 КПК України ²⁹).

Наприклад, у кримінальному провадженні № 12020050790001071 змінено правову кваліфікацію кримінального правопорушення з ч. 2 ст. 15, п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України на ч. 2 ст. 15, п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України за фактом замаху на умисне вбивство, учиненого з мотивів релігійної нетерпимості. Отримавши достатні докази для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, складено повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 15, п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України ³⁰.

Основними тактичними завданнями початкового етапу розслідування О. Пчеліна називає:

- «• встановлення місця, часу та обстановки злочину;
- виявлення, фіксація та вилучення слідів злочину та інших речових доказів;
- встановлення, розшук і затримання підозрюваної особи;
- встановлення розмірів заподіяної шкоди та пошук викраденого майна чи майна, на яке можна накласти арешт для забезпечення відшкодування завданих збитків;
- збирання достатньої доказової бази для притягнення особи як обвинуваченої;

- встановлення можливих свідків тощо» ³¹.

С. Roberts зі співавторами звертає увагу на певні закономірності, що спричиняють інциденти з мотивів нетерпимості. Як приклад зазначає, що в районах із високим рівнем напруженості в суспільстві інциденти можуть відбуватися за «ланцюжками» або послідовно, оскільки процеси дії та реакції пов'язано конкретними подіями в часі ³².

Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, однозначно потребують ретельного дослідження під час формування окремої криміналістичної методики. Це передбачено положеннями ч. 2 ст. 9 КПК України: «Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень» ³³.

Зокрема, на початковому етапі розслідування необхідно звернути увагу на обставини, завдяки яким можна відмежувати умисне вбивство з мотивів

29 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.12.2023).

30 Ухвала Красногвардійського райсуду м. Дніпропетровська від 24.10.2022 р. Справа № 227/1045/22. Провадж. № 1-кв/204/1930/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106910601> (дата звернення: 20.12.2023).

31 Пчеліна О. В. Тактичні завдання розслідування злочинів і криміналістична методика. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 2 (18). С. 48–52. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/144f347d-933a-4fbf-ad60-77f1e7603198> (дата звернення: 20.12.2023).

32 Roberts C., Innes M., Williams M., Tregidga J., Gadd D. Op. cit. URL: <https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/58880/1/understanding-who-commits-hate-crime-and-why-they-do-it-en.pdf> (дата звернення: 20.12.2023).

33 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.12.2023).

расової, національної або релігійної нетерпимості від інших видів убивств. Такими обставинами є:

- належність потерпілого до певної раси, національності або релігії чи сприйняття винною особою такої належності;
- наявність підстав, що свідчать про бажання винної особи довести неповноцінність потерпілого у зв'язку із його належністю до певної раси, національності або релігії, що свідчить про упередженість і ненависть до певної соціальної групи.

Т. Пазинич виокремила такі невідкладні слідчі (розшукові) дії на початковому етапі розслідування вбивств з ознаками мотиву расової, національної або релігійної нетерпимості:

- огляд місця події з метою виявлення ознак, що свідчать про ксенофобський мотив злочину (наявність специфічних предметів, атрибутики, написів, символів тощо);
- допит свідків і очевидців події про обставини, які передували злочину, самих обставин нападу та подій після нього;
- запит до підрозділу карного розшуку про перебування особи на відповідному обліку;
- направлення доручення працівникам карного розшуку щодо вивчення молодіжних угруповань із метою пошуку підозрюваних і моніторингу відповідних інтернет-ресурсів про можливу інформацію щодо проведеної акції;
- особистий обшук, пред'явлення підозрюваних для впізнання після їх затримання;

- підготовка та призначення судово-медичної експертизи трупа й інших експертиз залежно від вилучених об'єктів (трасологічної, дактилоскопічної, балістичної, криміналістичної, холодної зброї, медико-криміналістичної, молекулярно-біологічної (дослідження ДНК) та ін.)³⁴.

На підставі викладеного вище на початковому етапі розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості можна побудувати таку програму розслідування:

- проаналізувати вихідну інформацію та типізувати слідчі ситуації з урахуванням відомостей про винну особу й потерпілого;
- висунути слідчі версії скоєного злочину (про подію злочину, спосіб скоєння тощо);
- визначити основні та другорядні завдання розслідування.

Для розв'язання завдань на початковому етапі розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості слідчий має: оглянути місце події; унести відомості до ЄРДР; допитати заявника та свідків; призначити судові експертизи. Після внесення відомостей до ЄРДР доцільним є проведення таких слідчих (розшукових) дій:

- допит очевидців скоєння вбивства як свідків;
- допит осіб, які мають відомості про винну особу та потерпілого (походження, особливі прикмети тощо);
- призначення судових експертиз.

На думку Є. Хижняк, слідча ситуація, як і криміналістична характеристика, є одним із ключових інструментів

34 Пазинич Т. А. Зазнач. твір. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/84e23b5a-ac49-40bb-998e-064872aaf48a> (дата звернення: 20.12.2023).

для слідчого, що дає змогу максимально підвищити ефективність розслідування злочинів, а знання типових слідчих ситуацій — визначити пріоритетні завдання, уникнути непотрібних витрат часу й зусиль. За допомогою зіставлення типової слідчої ситуації й ситуації, що стала під час розслідування конкретного злочину, зважаючи на взаємозв'язки між елементами криміналістичної характеристики цієї групи злочинів, слідчий може розробити план розслідування й ефективно розв'язати завдання зі встановлення особи, яка скоїла злочин³⁵.

Інші науковці переконані, що слідча ситуація є категорією криміналістичної тактики. Наприклад, В. Весельський стверджує, що слідча ситуація належить до сфери понять криміналістичної тактики та, як решта тактико-криміналістичних термінів, реалізується у криміналістичній методиці. Він обґрунтовує цей висновок тим, що саме слідча ситуація визначає тактику конкретних слідчих дій³⁶.

На нашу думку, слідчу ситуацію можна вважати і криміналістичною тактикою, і криміналістичною методикою. Утім, пріоритетною є саме криміналістична методика, тому що з початком досудового розслідування виникає слідча ситуація, а вже засобом розслідування кримінального правопорушення є слідчі (розшукові) дії.

В. Пясковський визначив, що типізація слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування злочинів може ґрунтуватися на різноманітних критеріях, а саме: обсягу та змісті даних для

внесення до ЄРДР; характері типової «слідової картини»; способах скоєння злочину (ситуації підготовки, безпосереднього вчинення, приховування та використання результатів злочинної діяльності)³⁷.

Важливо зауважити, що класифікування типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості може охоплювати такі характеристики: обсяг отриманих доказів, наявність підозрюваних, наявність або відсутність криміналістично значущої інформації у процесі розслідування тощо.

Зокрема, А. Волобуєв зі співавторами зазначає, що типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування мають важливе значення для формування конкретних практичних рекомендацій із кожної окремої методики розслідування. Він розглядає слідчу ситуацію в криміналістиці як умови розслідування кримінального правопорушення на певний момент часу. Науковці виокремлюють такі чинники розслідування:

- інформаційні (зокрема, дані про злочин — докази, оперативно-розшукова інформація);
- процесуальні (приміром, наявність підозрюваного на певний момент розслідування);
- тактичні (наприклад, позиція, якої дотримує підозрюваний під час допиту);
- психологічні (особливості психології осіб, що беруть участь у розслідуванні);

35 Хижняк Є. С. Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів щодо малолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 4. С. 197—199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2012_4_68 (дата звернення: 20.12.2023).

36 Весельський В. К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 25—26. С. 193—199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2011_25-26_22 (дата звернення: 20.12.2023).

37 Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 225 с.

- матеріально-технічні й організаційні (наявність необхідних ресурсів і можливостей їх використання)³⁸.

Дослідники зауважують, що розглядають поняття слідчої ситуації у широкому розумінні, але під час розроблення окремих методик розслідування виявили, що деякі чинники (психологічні, матеріально-технічні й організаційні) складно типізувати. Отже, у криміналістичній методиці послугуються поняттям «слідча ситуація» у вузькому розумінні, розглядаючи її як сукупність відомостей про злочин, що зумовлює завдання розслідування та відповідні засоби їх розв'язання, включно із гласними й негласними слідчими (розшуковими) діями. Типові слідчі ситуації формуються в окремих методиках розслідування на етапі відкриття кримінального провадження залежно від характеру початкового матеріалу про злочин³⁹.

Т. Воліков визначає типову слідчу ситуацію як «сукупність умов на конкретний момент розслідування кримінального правопорушення, яка впливає на вибір алгоритму дій уповноважених осіб для оптимального вирішення завдань кримінального провадження»⁴⁰.

У провадженнях, що стосуються умисних убивств із мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, необхідно з'ясувати такі обставини:

- місце, час та обстановку, включно з подіями, які передували та

могли спровокувати напад на людину;

- спосіб учинення вбивства, засоби та знаряддя злочину, кількість співучасників і їхні ролі;
- наявність висловлювань або дій (жестів, поглядів тощо) ксенофобського характеру з боку підозрюваного перед, під час або після нападу;
- інформацію про особу підозрюваного, здатну пом'якшити або обтяжити покарання;
- дані про особу потерпілого, зокрема його належність до певної расової, національної або релігійної групи;
- докладні обставини потрапляння потерпілого на місце нападу;
- дії потерпілого до та під час нападу, наявність / відсутність конфлікту / провокації або спроби опору злочинцям;
- види насильства, застосовані до потерпілого, включно з тілесними ушкодженнями, що призвели до смерті⁴¹.

Зважаючи на викладене вище, зазначимо, що типові слідчі ситуації є доволі важливою складовою методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, зокрема умисних убивств із мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості. Наприклад, К. Назаренко підкреслює важливість аналізу й оцінювання слідчої ситуації, оскільки це дає змогу вже на

38 Волобуєв А. Ф., Одерій О. В., Степанюк Р. Л. та ін. Зазнач. твір. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/7391f531-f696-442a-b108-7ce06abbe7ad> (дата звернення: 20.12.2023).

39 Там само.

40 Воліков Т. Наукові диспути стосовно типових слідчих ситуацій при розслідуванні кримінальних правопорушень проти власності, вчинених в умовах воєнного стану. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 7 (13). С. 250–260. DOI: 10.52058/2786-6300-2023-7(13)-250-260.

41 Пазинич Т. А. Зазнач. твір. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/84e23b5a-ac49-40bb-998e-064872aaf48a> (дата звернення: 20.12.2023).

цьому етапі розслідування розібратися в різноманітності фактів і явищ, пов'язаних з особою правопорушника. Також науковиця зауважує, що зазначене сприяє усвідомленню наукових знань із криміналістики, особливо про типові матеріальні джерела (сліди). Такий підхід дає змогу вивчити методики та практики пошуку цих джерел, отримати із них інформацію, зафіксувати її та зберегти. Дослідниця наголошує на тому, що слідча ситуація впливає на формулювання версій про місце перебування та сліди, які містять відомості про особу правопорушника. Своєю чергою це допомагає вибрати найбільш доцільні тактичні прийоми, комбінації та рекомендації для збирання слідів. Зазначено, що аналіз слідчої ситуації допомагає уповноваженій особі вибрати ефективні техніко-криміналістичні засоби й методи для досягнення мети, а також найбільш дієві форми застосування спеціальних знань і взаємодії з органами дізнання для отримання криміналістично значущої інформації про особу правопорушника⁴². Так, аналіз конкретних типових слідчих ситуацій сприяє реалізації всіх названих завдань.

Залежно від рівня конфліктності слідчі ситуації поділяють на конфліктні (коли суб'єкт, який має інформацію, не бажає її розкривати); безконфліктні (коли суб'єкт повідомляє відому йому інформацію, нічого не приховуючи й не перекручуючи); слабо конфліктні (коли суб'єкт має важливу інформацію, бажає її передати, але через певні суб'єктивні або об'єктивні чинники сприймає та відтворює її із несвідомим спотворен-

ням)⁴³. Зауважимо, що під час розслідування кримінального провадження щодо умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості можуть виникати конфліктні слідчі ситуації (зокрема, під час проведення процесуальних дій за участю підозрюваного) і безконфліктні слідчі ситуації (під час допиту окремих свідків).

Можна класифікувати слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості за характеристикою стану розслідування, що охоплює типові слідчі ситуації за такими критеріями:

- джерело інформації про подію злочину;
- ступінь поінформованості підозрюваного про виявлення ознак учиненого ним убивства;
- наявність протидії розслідуванню вбивства.

На підставі аналізу кримінальних проваджень доречно зауважити, що типові слідчі ситуації початкового етапу необхідно класифікувати залежно від джерела надходження інформації про вчинене кримінальне правопорушення. Такий підхід впливає на обсяг вихідних об'єктивних даних і обумовлює момент початку кримінального провадження. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування слід визначати згідно з підставами початку досудового розслідування, передбаченими ст. 214 КПК України. Як свідчать матеріали кримінальних проваджень за умисними вбивствами з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, досудове

42 Назаренко К. Ю. Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2016. 218 с.

43 Вигівський І. М., Дрозд В. Г. Теоретичні та практичні основи формування методики досудового розслідування захоплення заручників : монографія. Київ, 2023. 368 с. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/items/0acc7a5d-81af-4cd7-9c59-c1dab9f1c1a2> (дата звернення: 20.12.2023).

розслідування розпочинається у зв'язку зі зверненням окремих громадян, а саме коли від особи, яка стала очевидцем скоєного вбивства, надходить інформація. У такій слідчій ситуації після внесення відомостей до ЄРДР для встановлення обставин події кримінального правопорушення заявника допитують як свідка.

Наприклад, у вироку Житомирського апеляційного суду за кримінальним провадженням № 12017060170000543 зазначено, що в заяві про вчинене кримінальне правопорушення дружина повідомила про нанесення невідомою особою ножових поранень її чоловікові й нанесення їй тілесних ушкоджень⁴⁴.

Важливо також зважати на ступінь поінформованості підозрюваних про виявлення їхнього злочину відповідними органами, вибираючи напрям розслідування, особливо з огляду на те, чи мають слідчі (розшукові) дії раптовий характер. Наприклад, якщо: 1) про виявлення правоохоронними органами скоєного злочину відомо причетним особам, їхні дії доведено до кінця або перервано; 2) деякі особи знають про виявлення злочину, злочинне діяння повністю не припинено; 3) причетні до злочину особи знають про те, що правоохоронним органам відомо про їхнє злочинне діяння, яке не припинено. Із позиції протидії розслідуванню на початковому етапі можна виокремити такі типи подібних ситуацій: 1) відсутність протидії розслідуванню; 2) наявність протидії розслідуванню⁴⁵.

А. Боровик виокремлює такі дві типові слідчі ситуації на початку досудового розслідування злочинів, скоєних з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості:

1) *перша слідча ситуація* складається тоді, коли встановлено підозрюваного й інформацію про його особистість та окремі обставини злочину на момент відкриття кримінального провадження. Зазначена слідча ситуація характеризується тим, що відомості про злочин, які вносять до ЄРДР, містять достатні ознаки мотиву, і злочин кваліфікують відповідно до статті КК України, яка прямо передбачає цю кваліфікаційну ознаку. Отже, винна особа скоїла злочин зі спеціальним мотивом, який свідчить про ненависницьке й упереджене ставлення до потерпілого через його належність до певної раси, нації або релігії;

2) *друга слідча ситуація* складається тоді, коли на момент відкриття кримінального провадження підозрюваного не встановлено і його необхідно розшукати й ідентифікувати, водночас уже відомі окремі обставини злочину. Ця слідча ситуація характеризується тим, що відомості про злочин, які вносять до ЄРДР, не містять достатніх ознак мотиву, тому злочин кваліфікують без зазначення статті, що визначає цю кваліфікаційну ознаку⁴⁶.

Варто також згадати ще одну слідчу ситуацію: коли особу, підозрювану у скоєнні умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, установлено, але вона

44 Вирок Житомирського апеляційного суду від 20.11.2023 р. Справа № 278/1904/17. Провадж. № 11-кп/4805/408/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115015816> (дата звернення: 20.12.2023).

45 Тімченко І. С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного випуску на ринок України небезпечної продукції. *Молодий вчений*. 2014. № 12 (15). С. 285–288. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/molv_2014_12\(1\)_68.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/molv_2014_12(1)_68.pdf) (дата звернення: 20.12.2023).

46 Боровик А. М. Зазнач. твір.

переховується від органів досудового слідства з метою уникнути кримінальної відповідальності.

Прикладом такої слідчої ситуації є ухвала Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська щодо кримінального провадження № 12020050790001071, де під час досудового розслідування встановлено, що підозрюваний уникає явки на виклик слідчого (не прибув на виклики без поважних причин понад два рази), його оголошено в міжнародний розшук і він перебуває на території Російської Федерації, яку визнано державою-агресоркою (відповідно до Звернення Верховної Ради України від 27.01.2015 р. № 129-VIII⁴⁷). Розшук підозрюваного триває, перепустки для перетину лінії зіткнення у межах Донецької області останній не отримував, державного кордону України не перетинав. Суд ухвалив, що існує обґрунтована підозра вчинення цією особою (яка умисно переховується від слідства й суду на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресоркою, із метою уникнути кримінальної відповідальності) кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 15, ч. 1 і п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України⁴⁸, у зв'язку з чим її оголошено у міжнародний розшук, тому є всі визначені законом підстави для здійснення спеціального досудового розслідування щодо цього підозрюваного⁴⁹.

Зазначимо: для того щоб типізувати слідчі ситуації, необхідно мати повну

інформацію про подію вбивства та його учасників. Так, під час розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості на підставі відомостей про потерпілого й особу, яка скоїла вбивство (тобто інформаційного компонента), можна виокремити такі типові слідчі ситуації початку досудового розслідування:

- відомі особа потерпілого й винна особа;
- потерпіла особа відома, винна особа невідома;
- особа потерпілого невідома, винна особа відома;
- особа потерпілого й винна особа, мотив, час, місце та інші обставини вбивства невідомі;
- відомі особа потерпілого й винна особа, але винна особа переховується від органів досудового слідства з метою уникнути кримінальної відповідальності.

Висновки

Ми ретельно проаналізували підходи до визначення поняття початкового етапу розслідування та слідчої ситуації, зауважили складність визначення мотиву нетерпимості на початковому етапі та можливість змінити кримінально-правове кваліфікування у процесі досудового розслідування. Виокремили різновиди типових слідчих ситуацій початкового етапу умисного вбивства з мотивів расової, національної або

47 Звернення до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором : затв. постанов. ВР України від 27.01.2015 р. № 129-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text> (дата звернення: 20.12.2023).

48 Кримінальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.12.2023).

49 Ухвала Красногвардійського райсуду URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106910601> (дата звернення: 20.12.2023).

релігійної нетерпимості залежно від джерела початку досудового розслідування й інформаційного компонента.

Initial Stage of Deliberate Murder Investigation Motivated by Racial, National or Religious Intolerance

Eluchka Kazarian

The Article Purpose is to specify peculiarities of the initial investigation stage of deliberate murder motivated by racial, national or religious intolerance. To fulfil this goal, the author uses general scientific and special research methods: analysis, synthesis; formal-logical; logical-legal; legal analysis. The author studies into peculiarities of the initial investigation stage of deliberate murder driven by racial, national or religious intolerance. Emphasis is made on the importance of identifying typical investigative situations at the initial investigation stage, where specific investigative (detective) actions are taken to collect information, identify signs of a crime and develop investigative leads. At this investigation stage, forensic experts solve specific tasks, assess investigative situation, identify sources of information, determine investigation direction, plan interaction with operational agencies, and collect information about crime circumstances, the victim, and the suspect. The author notes the difficulty of determining the motive of intolerance at the initial stage and the possibility of changing criminal law qualification in the course of pre-trial investigation. The paper highlights the necessity for thorough investigation at the initial stage, especially during the development of forensic methodology, to distinguish murders based on intolerance from other types of murders. It has been established that urgent investigative (search) actions at this stage are: inspecting crime scene, interrogating witnesses, and appointing and conducting forensic examinations. Classification of investigative situations based on the sources

of initiation of pre-trial investigation and information components serves as the basis for efficient investigation planning.

Keywords: *pre-trial investigation initial stage; deliberate murder; intolerance motive (racial, national, religious); investigative situation.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Borovyk, A. M. (2021). *Osoblyvosti kriminalistychnoi kharakterystyky zlochyniv, vchynenykh z motyviv rasovoi, natsionalnoi chy relihiinoi neterpymosti, i predmetu dokazuvannia u dosudovomu rozsliduvanni* [Forensic characteristics of violent crimes committed on the grounds of racial, national or religious intolerance, and its connection with the subject of proof] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Mariupol [in Ukrainian].
- Hagerlid, M., Granström, G. (2023). Hate Crime Investigation and Sentencing in Sweden: What Have We Learned in the Past 20 Years? *European Journal on Criminal Policy and Research*. DOI: [10.1007/s10610-023-09563-9](https://doi.org/10.1007/s10610-023-09563-9).
- Harasymiv, O. I., Dufeniuk, O. M., Zakharova, O. V. ta in. (2019). *Metodyka rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv* [Methods of investigation of certain types of crimes] : navch. posib. / za zah. red.

- Ye. V. Priakhina. 2-he vyd., pererob. ta dopov. Lviv. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2746> [in Ukrainian].
- Juutinen, M. (2021). Hate crimes and their handling in the criminal process. Ministry of Justice, Finland, Helsinki. URL: <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/163385>.
- Khyzhniak, Ye. S. (2012). Typovi slidchi sytuatsii pry rozsliduvanni statevykh zlochyniv shchodo malolitnikh [Typical investigative situations in the investigation of sexual offenses against juveniles]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2012_4_68 [in Ukrainian].
- Kohutych, I. I. (2013). Typovi sytuatsii pochatkovoho etapu rozsliduvannia vbystv ta obumoveni nymy alhorytmy dii slidchoho [Common scenarios encountered during the initial stage of murder investigations and the corresponding action algorithms determined for the investigator]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. Vyp. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2013_1_25 [in Ukrainian].
- Maliarova, V. O. (2013). Etapizatsiia protsesu rozsliduvannia zlochyniv proty moralnosti u sferi statevykh stosunkiv [Stage process while investigating crimes against morality in sexual intercourse]. *Pravo i Bezpeka*. № 3 (50). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2013_3_19 [in Ukrainian].
- Milevska, A. O. (2016). Slidchi sytuatsii na pochatkovomu etapi rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh z pidroblenniam notarialnykh dokumentiv [Investigative situations at the initial stage of investigating criminal offenses related to forgery of notarial documents]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*. Vyp. 2 (4). URL: <https://docplayer.net/72551064-Mizhnarodniy-yuridichniy-visnik-zbirnik-naukovih-prac-natsionalnogo-universitetu-derzhavnoyi-podatkovoyi-sluzhbi-ukrayini.html> [in Ukrainian].
- Moskalenko, H. V. (2009). Poniattia ta osoblyvosti etapiv rozsliduvannia zlochyniv [Concept and features of the stages of crimes investigation]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 49. URL: <http://www.apdp.in.ua/v49/64.pdf> [in Ukrainian].
- Nazarenko, K. Yu. (2016). *Rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh zi stvorenniam abo utrymanniam mistv rozpusty i zvidnytstvom* [Investigation of crimes related to the establishment or maintenance of brothels and procurement] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipro [in Ukrainian].
- Pazynych, T. A. (2016). Osoblyvosti rozsliduvannia vbystv z motyviv rasovoi, natsionalnoi chy relihiinoi neterpymosti [Features of investigation of murders on reasons of racial, national or religious intolerance]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 5. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/84e23b5a-ac49-40bb-998e-064872aaf48a> [in Ukrainian].
- Pchelina, O. V. (2012). Taktychni zavdannia rozsliduvannia zlochyniv i kryminalistychna metodyka [Tactical tasks of criminal investigation and forensic methodology]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 2 (18). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/144f347d-933a-4fbf-ad60-77f1e7603198> [in Ukrainian].
- Piaskovskyy, V. V. (2004). *Metodyka rozsliduvannia torhivli liudmy* [Methodology for investigating human trafficking]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Roberts, C., Innes, M., Williams, M., Tregidga, J., Gadd, D. (2013). *Understanding who commits hate crime and why they do it*. Welsh Government Social Research. URL: <https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/58880/1/understanding-who-commits-hate-crime-and-why-they-do-it-en.pdf>.
- Shevchuk, V. M. (2013). *Taktychni operatsii u kryminalistytsi: teoretychni zasady formuvannia ta praktyka realizatsii* [Tactical operations in forensic science: theoretical backgrounds of development and practical implementation] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Timchenko, I. S. (2014). Typovi slidchi sytuatsii pochatkovoho etapu rozsliduvannia umysnoho vypusku na rynek Ukrainy

- nebezpechnoi produktsii [Typical investigatory situations at the initial investigative stage of intentional dangerous product release at the market of Ukraine]. *Molodyi vchenyi*. № 12 (15). URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/molv_2014_12\(1\)__68.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/molv_2014_12(1)__68.pdf) [in Ukrainian].
- Tishchenko, V. V. (2007). *Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv* [Theoretical and practical foundations of crime investigation methodology] : monohrafiia. Odesa [in Ukrainian].
- Veselskyi, V. K. (2011). Slidcha sytuatsiia yak katehoriia kryminalistychnoi taktyky [Investigative situation as a category of forensic tactics]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*. Vyp. 25—26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2011_25-26_22 [in Ukrainian].
- Volikov, T. (2023). Naukovi dysputy stosovno typovykh slidchykh sytuatsii pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen proty vlasnosti, vchynenykh v umovakh voien-noho stanu [Scientific disputes regarding typical investigative situations in the investigation of criminal offenses against property committed under the conditions of marital state]. *Aktualni pytannia u suchasni nautsi*. № 7 (13). DOI: 10.52058/2786-6300-2023-7(13)-250-260 [in Ukrainian].
- Volobuiev, A. F., Oderii, O. V., Stepaniuk, R. L. ta in. (2018). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk. U 2 t. T. 2 / za zah. red. A. F. Volobuieva, R. L. Stepaniuka, V. O. Maliarovi ; MVS Ukrainy, KhNUVS. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/7391f531-f696-442a-b108-7ce06abbe7ad> [in Ukrainian].
- Vyhivskyi, I. M., Drozd, V. H. (2023). *Teoretychni ta praktychni osnovy formuvannia metodyky dosudovoho rozsliduvannia zakhoplennia zaruchnykiv* [Theoretical and practical bases of developing methodology for pre-trial investigation of hostage-taking]: monohrafiia. Kyiv. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/items/0acc7a5d-81af-4cd7-9c59-c1dab9f1c1a2> [in Ukrainian].

Казарян, Е. (2024). Початковий етап розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (34). С. 146—162. DOI: 10.32353/khrife.1.2024.09.

Методи розслідування злочинів за Гансом Гроссом: минуле та сучасність

Анатолій Старушкевич *

* Канд. юрид. наук, доц., Університет сучасних знань, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7659-6646>, e-mail: stargdoc@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.1.2024.10 УДК 343.98

Надійшло 02.02.2024 / Рецензовано 02.02.2024 / Прийнято до друку 27.03.2024 /
Доступно онлайн 29.03.2024

Метою дослідження є визначити роль запропонованих Г. Гроссом методів розслідування злочинів у становленні й розвитку криміналістики та довести їхню актуальність сьогодні. Для досягнення поставленої мети застосовано методи наукового пізнання: спостереження, порівняння, абстрагування, аналіз, синтез, моделювання тощо. Доведено внесок Г. Гросса в започаткування криміналістики як науки. Увагу акцентовано на двох запропонованих ним методах розслідування злочинів — визначення моменту твердого переконання про обставини справи (неупереджене ставлення слідчого до отриманих на початку розслідування відомостей) і графічних таблиць (візуалізування криміналістично значущої інформації). Підґрунття цих методів склали такі висновки: розслідування злочинів передбачає застосування особливих дій і прийомів; слідчий має неупереджено ставитися до відомостей, які отримує у процесі розслідування; на початку розслідування ймовірного злочину не можна поспішати із висновками, їх слід формувати в міру з'ясування істини; слідчий може залучати інших фахівців (обізнаних помічників); основою методів розслідування злочинів є покрокове виконання алгоритму дій, після реалізації чергового етапу (кроку) слідчий повинен узагальнити здобуті результати (найкраще — у письмовому, табличному (наочному) вигляді). Аргументовано, що запропоновані Г. Гроссом методи розслідування актуальні до сьогодні у зв'язку з перспективами розроблення сучасного прикладного наукового напрямку (криміналістичні технології забезпечення наочності у кримінальному судочинстві) та окремими

проблемами неупередженого аналізування слідчим криміналістично значущої інформації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *метод пізнання у криміналістиці; метод розслідування; розслідування кримінальних правопорушень; історія криміналістики; криміналістична методика; забезпечення наочності у кримінальному судочинстві; неупереджене ставлення слідчого до інформації; кримінальний аналіз.*

Постановка наукової проблеми

Розпочатий ще в середині XVII ст. процес формування підвалин громадянського суспільства відбувався вкрай нерівномірно. Англія, США та Франція (як найбільш розвинені на той час країни) очолили цей процес, і лише століття потому до них приєдналися Австрія, Німеччина, Італія та інші держави Європи.

Уже наприкінці XVIII — у середині XIX ст. в західній цивілізації відбулися важливі зміни: урбанізація, індустріалізація, поширення нових суспільно-політичних ідей, початок демократизації політичного життя. Ідеалом нового суспільства стало визнання людини вищою соціальною цінністю, задоволення інтересів окремих соціальних груп і індивідів, гарантування економічної, політичної й ідеологічної свободи громадянам і їхнім об'єднанням.

У другій половині XIX — на початку XX ст. у країнах Західної Європи відбулися економічні, соціальні та правові зміни, які зумовили потребу у застосуванні наукових методів до досудового розслідування та під час судового розгляду справ.

У цей період, який сучасні історики називають Новим часом, у західній цивілізації розпочалася нова доба — пере-

орієнтування соціально-правового характеру суспільства на громадянське. Цьому сприяли радикальні перетворення під впливом соціально-економічних, політичних та ідеологічних процесів, які фактично сформували нову свідомість людей і створили систему цінностей нового західного суспільства.

Утім, бурхливий розвиток капіталістичних відносин та індустріалізація призвели до збільшення міського населення, а це спричинило зростання злочинності в містах, до того ж більш організованої та технологічно складної, що буквально накрила Німеччину, Францію, Англію, США й інші провідні країни. Тогочасні злочинці активно послуговувалися надбаннями науково-технічного прогресу (швидкісним переміщенням залізницею, телефонним зв'язком і телеграфом, новітніми засобами поліграфії тощо), що цілковито трансформувало злочинність.

Неспроможність тодішньої влади запобігти соціальним конфліктам зумовила потребу у спеціальному інструменті, який би забезпечив оптимальні умови для нормального функціонування громадянського суспільства, що формувалося. Таким інструментом стала держава нового типу з оновленим механізмом і функціями. У добу становлення громадянського суспільства правоохоронна

роль держави також трансформувалася й набула нового змісту, а поліцейські органи — структурно-організаційних й функційних змін: їхні дії централізували, а права розширили.

Реформування поліції та підвищення її ефективності в нових умовах потребували нових знань і новітніх методів протидії злочинності й забезпечення справедливості під час судового розгляду справ. Якщо колись особам, які виконували правоохоронну функцію, для розкриття злочинів вистачало життєвого досвіду та здорового глузду, то в Новий час цього стало замало, адже професійна й організована злочинність озброїлася передовими на той час технологіями (кількість злочинів збільшилася, правопорушники значно ускладнили процес їхнього скоєння та вдосконалили способи приховання).

Саме тому в провідних державах виникло соціальне замовлення на розроблення нових ефективних засобів і методів протидії злочинності (які відповідали б вимогам часу та ґрунтувалися б на найсучасніших досягненнях науки й техніки) і на певну стандартизацію методів розслідування та засобів формування доказів.

Наукові відкриття в природничих і технічних науках надали нові можливості для виявлення та збереження слідів злочинів, з'ясування істини та доведення вини підозрюваних. Успіх практичного застосування природничо-наукових досягнень для розкриття злочинів довів, що чільне місце серед методів розслідування правопорушень мають посісти речові, а не особистісні докази, що своєю чергою зумовило більш активне залучення до процесу розслідування та здійснення правосуд-

дя осіб, які мають спеціальні знання (обізнаних осіб).

Із метою ідентифікувати злочинців і сформувати доказову базу саме в той час запровадили фотографування, криміналістичні обліки за антропометричними параметрами й відбитками пальців рук: застосування наукових методів значно поліпшило якість як досудового розслідування, так і судового розгляду справ¹.

Усі викладені вище передумови сприяли консолідації криміналістичних знань, а потреби практики розслідування злочинів обумовили нагальну необхідність активного застосування таких знань і їхнього систематизування в межах окремого наукового напрямку. Одним із перших це зрозумів Ганс Густав Адольф Гросс (нім. *Hans Gustav Adolf Gross*) — австрійський юрист і вчений-криміналіст, один із фундаторів криміналістики як науки. Ми вважаємо розроблені Г. Гроссом методи розслідування злочинів важливим етапом у становленні сучасного криміналістичного вчення.

Аналіз основних досліджень і публікацій

На постімперських теренах Російської імперії до громадянської війни наукові здобутки Г. Гросса згадано лише в окремих публікаціях фахівців із кримінального права та процесу (яких тоді називали криміналістами). Так, 1908 р. Л. Владіміров у курсі кримінального права як самостійний виокремлював природничо-науковий напрям, який полягав у поширенні на вивчення злочину «методів і світосприйняття природничих наук» [Тут і далі переклад

1 Комаха В. О. Історія криміналістики як одна з актуальних проблем сучасності. *Актуальні проблеми криміналістики* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25—26.09.2003). Харків, 2003. С. 60—61.

українською мій.— Прим. авт.], а Г. Гросса згадував серед знаних представників цього напрямку². М. Розін розумів під криміналістикою «технічне вчення про докази у кримінальному процесі» і «мистецтво отримувати із доказів у кримінальному процесі найбільшу кількість точних висновків», називаючи Г. Гросса «авторитетним представником криміналістики»³.

У 1930-ті рр. більшовицькі автори серед вагомих наукових здобутків Г. Гросса виокремлювали здійснену ним систематизацію криміналістичних знань і розроблений ним змішаний правовий та природничо-науковий метод. Ми вважаємо таку назву методу Г. Гросса певною підміною понять: доречніше називати його використанням і пристосуванням методів природничих наук, які саме тоді набули бурхливого розвитку, до потреб кримінального судочинства. У той час радянські криміналісти об'єктивно оцінювали науковий доробок Г. Гросса, називаючи його науковий підхід до вивчення матеріального боку (речового складу) злочину та способів його дослідження *першим солідним внеском у криміналістику*, що незабаром виокремилася як самостійна наука, а запропонований ним метод *змішаним, одночасно правовим і природничо-науковим*.

В аналізований період науковці та практики особливу увагу звертали на те, що Г. Гросс орієнтував слідчого на збирання, дослідження й оцінювання саме речових доказів — більш об'єктивних, на його думку, порівняно із суб'єктивними

(показаннями очевидців події та інших учасників злочину). Г. Гросса називали *батьком криміналістики* та поділяли його думку щодо розстановки пріоритетів під час розслідування злочинів: передусім звертати увагу на об'єктивні докази, отримані в процесі обстеження предметів речовинного світу, які завжди мають більшу цінність і доказову силу, аніж на суб'єктивні докази, достовірність яких не завжди можна перевірити (на кшталт свідчень).

В одному з перших радянських підручників із криміналістики (1938) йшлося про доречність застосовувати у слідчій практиці спеціально пристосовані для мети розслідування дані різних наук (переважно природничих), що багатьма роками раніше запропонував Г. Гросс у книзі «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики»⁴ (далі — «*Керівництво...*») за узагальненням досвіду слідчої роботи, визначивши створену ним галузь знань як *науку про реалії кримінального права*, засновану на змішаному правовому та природничо-історичному методі, що має своїм предметом фактичний бік злочинів і відомості, необхідні для проведення окремих слідчих дій. У наступних виданнях своєї книги цю науку Г. Гросс назвав криміналістикою.

Розроблений Г. Гроссом *метод реконструювання слідчим події злочину за її наслідками* передбачав, що за окремими розрізненими діями та їхніми результатами, спрямованими як на підготовку до злочину і скоєння самого злочину,

2 Владимирова Л. Е. Курс уголовного права. Москва, 1908. Ч. 1 : Основы нынешнего уголовного права. С. 171—172.

3 Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство : пособ. к лекц. С.-Петербург, 1914. С. 338, 384.

4 Gross H. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Teil I. München, 1908. 546 s. URL: https://books.google.com.ua/books?id=BB3ZAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. Teil II. München ; Berlin und Leipzig, 1914. 1216 s. URL: https://books.google.com.ua/books?id=VIOzAQAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 28.01.2024).

так і на приховування його слідів, слідчий має з'ясувати, яка саме злочинна подія відбулася (виявляючи, досліджуючи й аналізуючи обставини, які передували злочину, супроводжували його скоєння та слідували за ним). Отже, слідчий має відтворити картину вчиненого злочину цілком, викрити його мотиви, виявити його винуватців, визначити його наслідки тощо.

У підручнику з криміналістики першого повоєнного року (1945) советські фахівці визнали «Керівництво...» Г. Гросса першим повним систематизованим курсом криміналістики, послугування яким значно полегшило розкриття злочинів і розшук злочинців, водночас нарікаючи, що кожний успіх криміналістики підвищує значення реальних (речових) доказів, паралельно нівелюючи значення показань свідків. Керуючись комуністичними наративами, вони навіть проголосили, що у «Керівництві...» Г. Гросса пошук справжніх наукових методів виявлення та дослідження доказів підмінено прагненням знайти придатну для всіх випадків формулу, своєрідну універсальну відмічку до викриття таємниць будь-якої кримінальної справи.

Згодом (1950) радянська риторика щодо Г. Гросса та розроблених ним методів набула ще більш войовничого характеру: мовляв, як буржуазний учений він цілком перебуває на позиціях свого класу, тож не здатний створити справжньої науки, яка правильно й усебічно відображала б дійсність; метод його досліджень є псевдонауковим і метафізичним; до описуваних явищ він ставиться ізольовано та розглядає їх із механістичних позицій; його соціальні й політичні висновки призводять до хибних і брехливих тверджень, до перекручування фактів; у питанні оцінювання показань свідків він є виразником поглядів буржуазії, тож тяжіє до механізації кримінального про-

цесу, до витіснення із суду свідка — живої людини — і підміні його німими свідками (доказами). Агресивно критикуючи позицію Г. Гросса, викладену ним у передмові до третього видання свого «Керівництва...», навіть стверджували, що протиставлення доказів «від людей» доказам «від речей» — це програма буржуазної криміналістики, яка розчищає шлях для фальсифікації доказів, особливо у політичних процесах.

Схожу нищівну позицію в СРСР декларували й пізніше (1962): Ганс Гросс поклав початок фетишизації «німих» свідків під маркою нібито «наукової об'єктивізації» процесу розслідування, яка приховує, по суті, свавілля та терор щодо всього прогресивного й демократичного. Наскільки нам відомо, Г. Гросс не мав на меті створити «справжню науку» криміналістику: він лише систематизував наявні на той час криміналістичні знання (здебільшого природничо-наукові) і показав можливість їхнього використання для потреб розслідування злочинів, продемонстрував доцільність започаткування нового наукового напрямку, доволі стримано визначивши його місце серед наявних на той час правових наук (та й не під силу, мабуть, одній людині створити цілу науку). Біографи Г. Гросса не згадують про його хоча б ознайомлення із діалектичним методом К. Маркса або марксистським положенням про антагоністичні й неантагоністичні класи. Однак ми пам'ятаємо, що ідею про посилення класової боротьби в міру будівництва соціалізму й капіталізму культивували в радянській науці до самої смерті Й. Сталіна. Саме ця ідея підштовхнула до масштабних репресій у СРСР, відому роль у яких відіграли не «німі свідки» Г. Гросса, а «власні визнання своєї вини» і «показання свідків», найчастіше отримані після тривалих катувань затриманих на стадії досудового

розслідування під час масових репресій 1930—1950-х рр.

У 1960-ті рр. німецький популяризатор криміналістики Ю. Торвальд зазначав, що Г. Гросс, зрозумівши недосконалість методів ідентифікації злочинів, застосовуваних працівниками сільської кримінальної поліції, а також хибну практику отримання від підозрюваних визнання їхньої вини, самостійно опанував основи низки природничих і технічних наук та зробив спробу створити моральний і передусім науково-технічний фундамент криміналістики, водночас рішуче виступаючи за запровадження в Австрії антропометрії як прогресивного методу ідентифікації особи злочинця та засобу кримінальної реєстрації⁵.

Наприкінці 1980-х рр. знані українські криміналісти та практики В. Гончаренко і В. Бергер назвали наукову творчість Г. Гросса, засновану на аналізі численної наукової літератури та двадцятирічному власному досвіді, поштовхом для розроблення проблем використання криміналістичних методів у багатьох країнах світу⁶.

На межі 1990—2000 рр., аналізуючи внесок Г. Гросса в розроблення підвалин сучасної криміналістики, науковці визнали його першість не лише у систематизації криміналістичних знань і пристосуванні методів природничих наук до потреб кримінального судочинства, а й у розробленні тактики проведення слідчих дій, вивченні психологічних особливостей окремих учасників кримінального процесу, систематизації вимог до слідчого, використанні загальнонаукових методів під час розслідування злочинів (спостереження, аналізу тощо).

Так, М. Салтевський зауважував, що «за Г. Гроссом, криміналістика має вивчати способи вчинення злочину та методи його розкриття»⁷.

Риторика правонаступників радянщини змінилася на межі століть: у когось — суттєво (назву цієї галузі людського знання (криміналістики) запропонував австрійський науковець Ганс Гросс, який називав її предметом вивчення речових доказів, проступків або явищ, що є елементами кримінальної справи, а також характеристику психологічних особливостей, звичок і способів діяльності осіб, що беруть участь у кримінальному процесі), у когось — кардинально (заслугою Ганса Гросса є обґрунтування самостійного характеру криміналістики як галузі наукового знання, побудова системи цієї науки (сам термін «криміналістика» запропонував він), систематизація та значне поповнення й розвиток наукових засобів і методів виявлення та розслідування злочинів, зокрема методів роботи зі слідами й іншими речовими доказами). Утім, аналізуючи переклад російською (1908) «Керівництва...» Г. Гросса, хамелеони від криміналістики не звернули уваги на запропоновані автором методи розслідування, а лише констатували виокремлення ним у криміналістиці двох основних учень: 1) про вияви злочинів (теоретична частина) і 2) про проведення розслідування (практична частина); щоправда, відзначили зрештою її історичне значення та актуальність для сьогодення. Роком пізніше (2001) ті самі аналітики констатували, що становлення криміналістичної методики як розділу науки й системи її рекомендацій у слідчій практиці супроводжувалося дослідженням питання про можливість існування

5 Thorwald J. Das Jahrhundert der Detektive. Weg und Abenteuer der Kriminalistik. Zürich, 1965. P. 56.

6 Гончаренко В. И., Бергер В. Е. Криминалистика и криминалисты. Киев, 1989. С. 24—25.

7 Салтевський М. В. Криміналістика : підручник. У 2 ч. Харків, 1999. Ч. 1. С. 4.

загального методу розслідування злочинів незалежно від їхніх різновидів, і визнали, що на це питання західна криміналістична наука спробувала дати позитивну відповідь: Г. Гросс стверджував існування змішаного правового та природничо-наукового методу розкриття злочинів.

Л. Гшвенд у книзі «Юстиція тягнеться до збільшувального скла» ретельно описав застосовувані Г. Гроссом методи⁸. На його думку, австрійський науковець послуговувався казуїстично-прагматичним методом, основою якого є якісне оцінювання значної кількості окремих випадків: кількісні дослідження, спостереження, збирання інформації дали йому змогу впорядкувати практичний досвід, який дав позитивні результати⁹. Як суддя та прокурор Г. Гросс накопичував різноманітні практичні навички, розслідуючи й оцінюючи численні кримінальні справи. Місце дослідження Г. Гросса — це місце злочину: окремий випадок у його власному досвіді став «епістемологічною монодією», адже як «мисливець і збирач» він покладався на власний досвід і досвід своїх колег, а не на наукові теорії¹⁰.

Набутий досвід Г. Гросс презентував як вдома (в Австрії), так і за кордоном, правомірно вбачаючи його результати надійними завдяки індуктивному дослідженню та впорядкуванню, оскільки вважав «абсолютно чужим» формування теорій «у сучасному суспільствознавчому розумінні»¹¹. Саме якісний, рефлексивний зв'язок власних спостережень і досвіду з тогочасним станом науки (наприклад, він застосував популярний тоді метод масового індивідуального спостереження) характеризує творчість Г. Гросса, а пряме висловлення власної позиції надає його висновкам переконливості¹².

Автори підручника за редакцією В. Тіщенко (2017) помітили, що в передмові до 4-го видання «Керівництва...» Г. Гросс планував у майбутньому описати нову систему криміналістики із двох частин («Теоретичне вчення про вияви злочинів» і «Практичне керівництво для проведення розслідування»), що свідчило про необхідність виокремити у криміналістиці два об'єкти дослідження: 1) злочинну діяльність і 2) діяльність із розслідування злочинів. Шкода, що він не реалізував свого задуму, хоча «основні контури нової науки — криміналістики — були в цей період визначені, слугували початковим підґрунтям для її подальшого розвитку»¹³.

А. Волобуєв в одному з нових українських підручників із криміналістики (2018) констатує: «Пропрацювавши тринадцять років судовим слідчим, Г. Гросс усвідомив, що розслідування злочинів — це перш за все глибока аналітична робота, яка вимагає використання знань із різних наук... Захопило вивчаючи всю доступну йому літературу та спираючись на наукові розробки своїх попередників, Г. Гросс дійшов висновку, що практично будь-яке

8 Gschwend L. Justitias Griff zur Lupe. Zur Verwissenschaftlichung der Kriminalistik im 19. Jahrhundert. Verfasst anlässlich der Eröffnung des Kriminalmuseums der Karl-Franzens-Universität in Graz am 28. Februar 2003. Graz, 2004. Pp. 70–71. URL: <https://www.alexandria.unisg.ch/server/api/core/bitstreams/3f29cd0e-c1f7-484d-98de-c50917d1427f/content> (дата звернення: 28.01.2024).

9 Ibid.

10 Ibid.

11 Ibid.

12 Ibid.

13 Аленін Ю. П., Аркуша Л. І., Подобний О. О. та ін. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенко. Одеса, 2017. С. 29.

природничо-наукове досягнення можна використати для вирішення задач розслідування злочинів. Йому вдалося сформувати низку важливих теоретичних положень і практичних рекомендацій, об'єднаних ним під назвою «система криміналістики»¹⁴.

Ю. Чорноус вважає, що «серед зарубіжних праць, які мали значний вплив на подальший розвиток криміналістичної тактики, необхідно зазначити роботи Г. Гросса, у яких автор не тільки узагальнив досвід слідчої практики, а й запропонував використовувати розроблені, пристосовані ним і деякими попередниками методи до діяльності з розслідування злочинів»¹⁵. Варто зазначити, що до середини 1920-х рр. криміналістична тактика містила не лише дослідження проблем організації слідчої діяльності, а й перші теоретичні розробки методик розслідування злочинів.

Відзначаючи неабиякий науковий доробок та організаційні зусилля Г. Гросса, спрямовані на розвиток криміналістики і криміналістичних установ, М. Шепітько у «Великій юридичній енциклопедії», на жаль, не згадує розроблених ним методів розслідування злочинів¹⁶. Так само це питання не розглянуто ані у статті про Г. Гросса в «Енциклопедії криміналістики в особах»¹⁷, ані в одній з останніх криміналістичних енциклопедій «Кримінальне право, криміналістика та судові науки»¹⁸.

Отже, згадуваний окремими авторами «змішаний правовий і природничо-науковий метод» («змішаний правовий і природничо-історичний метод») — це ніщо інше, як «використання даних природничих і технічних наук у кримінальному судочинстві», а «криміналістичні методи», «наукові методи виявлення і дослідження доказів», «способи дослідження матеріальної (речової) сторони злочину» — це «прийоми роботи з речовими доказами», оскільки на початку становлення криміналістики як науки й розвитку окремих її розділів науковці та практики чітко не розмежовували поняття «метод», «прийом», «спосіб».

Мало хто намагався розкрити зміст і проаналізувати запропоновані Г. Гроссом окремі методи розслідування злочинів, більшість обмежувалися твердженнями про те, що дослідник спрямував криміналістів на «вивчення способів скоєння злочину» і «методів його розкриття», розроблення «методів виявлення та розслідування злочинів», дослідження «основних засобів і методів розслідування злочинів», самих цих методів не аналізуючи. Щодо згаданого Л. Гшвендом казуїстично-прагматичного методу, то це метод наукової роботи (діяльності) Г. Гросса, а не метод розслідування злочинів: у сучасному розумінні це метод науки криміналістики.

14 Волобуєв А. Ф., Даньшин М. В., Іщенко А. В. та ін. Криміналістика : підручник. У 2 т. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2018. Т. 1. С. 7. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1c71481e-5339-4203-a94d-5fcac8dfec32/content> (дата звернення: 28.01.2024).

15 Пясковський В. В., Чорноус Ю. М., Самодін А. В. та ін. Криміналістика : підручник / за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2020. С. 373.

16 Шепітько М. В. Гросс Ганс Густав Адольф / Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Харків, 2016. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія // редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. 2018. С. 144—148.

17 Энциклопедия криминалистики в лицах / под ред. В. Ю. Шепитько. Харьков, 2014. С. 112—114.

18 Шепітько В., Шепітько М. Кримінальне право, криміналістика та судові науки : енциклопедія. Харків, 2021. С. 203—207.

Мета статті

Науковий аналіз методів розслідування злочинів, розроблених Г. Гроссом у другій половині XIX ст., з метою з'ясувати їхню роль у становленні криміналістичного вчення про методи розслідування кримінальних правопорушень і значення для розвитку сучасної криміналістики.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано методи наукового пізнання: спостереження, порівняння, абстрагування, аналіз, синтез, моделювання тощо.

Викладення основного матеріалу дослідження

Уже на початку XX ст. теоретики в галузі розкриття та розслідування злочинів безумовним фундатором особливого наукового знання — криміналістики — одностайно визнали Г. Гросса, австрійського судового слідчого, заступника прокурора, а згодом знаного науковця, професора університетів у Граці, Празі та Чернівцях, який уважав криміналістику покликанню пристосовувати методи природничих і точних наук до завдань розкриття й розслідування злочинів, виявлення злочинців, роботи із судовими доказами (слідами).

У передмові до третього видання «Керівництва...» Г. Гросс писав: «Якщо розглядати криміналістику як складову кримінального права, то криміналістика

повинна свої природничо-наукові методи запровадити у кримінальне право... Якщо ж криміналістика не належить до кримінального права як інтеграційна складова, то вона має надати її власним методам розвиток: і ті здобуті криміналістикою висновки, і їхню цінність не може заперечувати кримінальна юриспруденція»¹⁹.

У своїх численних публікаціях Г. Гросс переконливо доводив, що різноманітні досягнення природничих і технічних наук можна успішно застосовувати під час розслідування злочинів. На думку дослідника, криміналістика має двоєдине завдання — практичне й теоретичне: перше полягає у з'ясуванні істини в кожній кримінальній справі, а друге — у вивченні злочинця та пізнанні злочину. Г. Гросс уважав, що криміналістика має вивчати речові докази, учинки і явища, пов'язані зі скоєнням злочину, характер, звички і способи дій учасників кримінального процесу, а також продукувати прийоми виявлення і дослідження різноманітних слідів, підобрених документів тощо²⁰.

Визначивши кримінальну антропологію як науку про духовні та фізичні вияви зв'язків зі злочином у людині²¹, Г. Гросс наполегливо спрямовував слідчого застосовувати метод спостереження: рекомендував уважно спостерігати за злочинцями й наслідками скоєних ними злочинів, збирати про це відомості, порівнювати їх і пояснювати. Започатковане Г. Гроссом 1898 р. періодичне видання *Archiv für Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik* мало на меті знайти

19 Gross H. Op. cit. Teil I. URL: https://books.google.com.ua/books?id=BB3ZAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 28.01.2024).

20 Гончаренко В. И., Берг В. Е. Указ. соч. С. 24.

21 Gross H. Aufgabe und Ziele. *Archiv für Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik*. 1899. Vol. 01. P. 2. URL: <https://archive.org/details/ArchivFrKriminalAnthropologieUndKriminalistik.V.01.1899/page/n3/mode/2up> (дата звернення: 28.01.2024).

юристів зі знаннями з різних наукових галузей і навчати послуговуватися такими знаннями, а також із методами розкриття окремих злочинів на практичних навчальних прикладах.

Г. Гросс самостійно опанував основи фізики та хімії, ботаніки та зоології, фотографії та мікроскопії, психології та антропології, і одним із перших здійснив спробу адаптувати методи (пізнавальні процедури) цих наук до практики розслідування злочинів. І не просто пристосувати, а саме адаптувати, тобто фактично створити нові пізнавальні процедури.

Описані вище передумови сприяли створенню Г. Гроссом низки методів розслідування злочинів, що стало вагомим внеском у розроблення теоретичних підвалин криміналістичної методики загалом і криміналістичного вчення про методи розслідування кримінальних правопорушень зокрема.

У четвертому виданні «Керівництва...» Г. Гросс описав два розроблені ним методи розслідування злочинів, які умовно можна назвати *метод визначення моменту твердого переконання про обставини справи* і *метод графічних таблиць*.

Розкриваючи сутність *методу визначення моменту твердого переконання про обставини справи*, Г. Гросс зазначив, що для судового слідчого «найважливішим є передусім знайти такий правильний момент, коли він готовий скласти про справу тверде переконання. Від цієї надзвичайно важливої обставини... майже завжди залежить успіх усієї справи. Якщо слідчий складе таке переконання передчасно, то дотримуватиме цього упередження більш-менш завзято, поки зрештою не прогавить дорогоцінний час,

коли сліди злочину зникнуть назавжди. Якщо ж судовий слідчий пропускає момент формування правильного погляду на справу, то веде попереднє слідство без плану, навромацки, шляхом нерішучих спроб і безцільних пошуків. Коли саме настає ця важлива мить, передбачити неможливо: ані загалом, ані в кожному конкретному випадку; однак... судовий слідчий обов'язково відчує цей момент, якщо він розпочинає слідство за правильними та непорушними принципами й розуміє, що таке переконання не може виникнути в готовому вигляді, а що він має дійти до цього переконання поступово, крок за кроком, спираючись на підстави, які він сам готує шляхом обережних і ґрунтовних окремих переконань щодо фактів і епізодів справи»²².

Під час безпосередньої реалізації *методу визначення моменту твердого переконання про обставини справи*, Г. Гросс пропонує дотримувати таких основних правил:

- 1) не слід складати певної думки про подію на самому початку слідства (повідомлення поліції, заяви приватних осіб повинні мати для слідчого значення лише встановлення відомого факту у вигляді «кажуть, що там скоєно такий-то злочин»);
- 2) потрібно отримувати рівномірні подальші повідомлення (про винного у скоєнні злочину, про спричинену злочином шкоду, про його мотиви та ін., які повинні мати лише значення «за чутками, це — так»);
- 3) у міру просування справи слідчий формує думки про справу (показання якого свідка заслуговують на довіру, як підозрюваний проник на місце події, які мав знаряддя, коли саме скоєно діяння);

22 Gross H. Op. cit. Teil I. URL: https://books.google.com.ua/books?id=BB3ZAAAAAAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 28.01.2024).

4) коли складено думки про окремі моменти злочину, можна їх об'єднати хоча б у загальних рисах (водночас доходять висновку — «те, як представлено подію, не є правдою: їй майстерно надано іншого вигляду» або «складається позитивне переконання, що скоєно ось такий злочин») ²³.

Завершує свої поради Г. Гросс так: «Для уникнення... ускладнень є лише один засіб: ніколи не захоплюватися однією упередженою ідеєю. Якщо твердо дотримувати цього... основного правила та... не розпорозуватися навсібіч, то звідси... нове правило: мати напохваті людей, які готові допомогти, добре знати їхні здібності та якості й уміти користуватися їхньою допомогою» ²⁴. Тож для успішної реалізації запропонованого методу Г. Гросс рекомендує слідчому добирати собі помічників, охочих допомогти в розслідуванні злочину, і грамотно керувати ними, доцільно використовуючи їхні здібності та якості з метою досягнення мети розслідування.

Запропонований Г. Гроссом метод розслідування є сукупністю теоретичних принципів (інтелектуальною концепцією) і спеціальних практичних приписів, які регламентують діяльність слідчого, спрямовану на послідовне збирання, дослідження й використання криміналістично значущої інформації (з'ясування обставин злочину шляхом послідовного виконання поставлених завдань) під час розслідування злочину. Отже, Г. Гросс розглядав слідчі дії як певну форму реалізації спеціальних (приватно-наукових) методів, які слідчий застосовує у практичній діяльності з метою пізнання злочину і з'ясування істини у справі та які за своєю сутністю

є засобом пізнання навколишньої дійсності.

Зважаючи на сучасне розуміння теорії діяльнісного підходу, Г. Гросс пропонує слідчому вчиняти певні соціальні акти (поступки), які мають сприяти досягненню певного суспільно значущого результату (пізнання події; з'ясування того, що сталося). До того ж Г. Гросс доволі докладно описує елементи такого соціального акту (діяльності слідчого): 1) мета (її досягненню підпорядкований сам акт); 2) засоби, знаряддя (не просто певні предмети або сукупність пристосувань, а взаємодія з іншими людьми — учасниками розслідування); 3) процедура (певні вольові зусилля слідчий спрямовує на подолання перешкод для досягнення запланованого результату); 4) умови (за яких слід докладати цих зусиль, за жодних умов не покладаючись на одну-єдину упереджену ідею, тощо); 5) результати (яким сприяє дія, тобто зміни, що реально відбуваються).

На нашу думку, Г. Гросс добре розумів, що час розкриття злочинів слідчими-одинаками минув, а майбутнє належить груповим методам, тож рекомендував слідчим ретельно добирати помічників із певними здібностями та якостями і вправно керувати ними. Саме ці ідеї Г. Гросса сьогодні реалізовано у груповому методі розслідування злочину.

Описуючи метод чіткими алгоритмічними приписами, Г. Гросс застерігав слідчих від помилок — невідповідного, неправильного, однобічного, ілюзорного усвідомлення дійсності. Ці помилки не слід ототожнювати з навмисним, свідомим спотворенням справжнього стану речей. Маючи значний практичний

23 Gross H. Op. cit. Teil I. URL: https://books.google.com.ua/books?id=BB3ZAAAAAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 28.01.2024).

24 Ibid.

досвід розслідування злочинів, Г. Гросс як ніхто інший розумів, що слідчий, який помиляється, нерідко широко вірить у те, що він близький до істини.

Істина у розумінні Г. Гросса є відображенням у свідомості людини предметів, явищ і закономірностей об'єктивної дійсності такими, якими вони є, тобто поза й незалежно від суб'єкта, який її пізнає (слідчого). У цьому разі характеристика істинності належить до думок слідчого, а не до самих речей і засобів їх мовленнєвого втілення.

Г. Гросс радив слідчому не складати певної думки про подію на самому початку слідства, адже думка без достатнього обґрунтування, не апробована необхідною аргументацією та даними фактичної перевірки, є суб'єктивним, недостовірним знанням, а формувати певні судження варто в міру отримання криміналістично значущої інформації.

На наше переконання, Г. Гросс уважав процес наукового дослідження подібним до розслідування злочину. І це не просто аналогія, а суттєвий зв'язок. Обидва ці процеси є різновидом єдиного — пізнавального процесу, обидва їх слід здійснювати відповідно до його законів. Водночас цілком ототожнювати розслідування злочинів із процесом наукового пізнання не можна, оскільки вони мають суттєві відмінності, зумовлені насамперед тим, що особа, яка розслідує злочин (слідчий), не ставить перед собою наукових цілей, а з'ясовує обставини правопорушення (зокрема, винність обвинуваченого), тобто виконує практичні завдання, пов'язані з відправленням правосуддя.

Ми вважаємо, що аналізований метод Г. Гросса заклад підвалини використання в розслідуванні злочинів наукових гіпотез (слідчих версій), тобто став джерелом для формування іншого методу — криміналістичного версерування.

Рекомендації Г. Гросса до сьогодні є доволі актуальними. Відомо, що у слідчого на початковому етапі розслідування кримінального правопорушення часто немає достатніх підстав уважати, яку саме з висунутих версій слід заперечувати, а яка є найперспективнішою і її варто підтверджувати надалі. Такий підхід, найімовірніше, є свідченням упередженості слідчого під час оцінювання вихідних даних і виявом суб'єктивізму в розслідуванні злочину. Навіть на завершальному етапі розслідування тактично, процесуально та психологічно помилково вважати нову версію, яка щойно виникла, неправдоподібною й упереджено ставитися до неї, заперечувати її, бо така думка заздалегідь уже склалася.

Ми вважаємо, що Г. Гросс добре розумів: висока якість перевірки висунутих версій (гіпотез) і виведених з них логічних наслідків залежить від оперативності й ефективності проведення відповідних дій слідчим, взаємодії слідчого з поліцією та своїми помічниками. Найправдоподібніша версія за неправильної перевірки заведе розслідування злочину у глухий кут, так само як перевірка версій може виявитися безплідною в разі, якщо їх висунуто невчасно, або вони не вичерпують усіх можливих пояснень того, що сталося, або не впливають із обставин справи, або з них не виведено всіх логічних наслідків.

Окрім проаналізованого вище методу визначення моменту твердого переконання про обставини справи, у «Керівництві...» Г. Гросс також описав метод розслідування злочинів під умовною назвою *метод графічних таблиць*. Алгоритм реалізації цього методу полягає в такому:

- 1) слідчому рекомендовано скласти перелік усього, що потрібно виконати у справі (такі переліки особливо

доцільно складати у вигляді звичайних списків або довідкових листків у разі, коли одну особу підозрюють у скоєнні кількох злочинів або коли підозрюваних кілька). Мета складання таких переліків подвійна: полегшити роботу тому, хто продовжить розслідування після судового слідчого, надавши наступникові можливість самому ознайомитися з обставинами справи, перевірити її повноту й виконати невиконані завдання;²⁵

- 2) виконання запланованих пунктів слід здійснювати покроково;
- 3) для найважливіших моментів слідства слід передбачити окремі графи, що відповідають на запитання: «Хто?», «Що?», «Де?», «Якими засобами?», «У який спосіб?» і «Коли?»;
- 4) у кожній справі слід узагальнити «імена співучасників», «докази за і проти підозрюваних», докладно викласти «ознаки злочину й найважливіші обставини». Зазначені нотатки слід складати акуратно, щоб мати змогу одним поглядом переконатися, чи достатньо повно проведено слідство і чим необхідно його доповнити;
- 5) в окремих слідчих провадженнях доцільно складати особливі таблиці, у яких відображати графічно результати розслідування, щоб одним поглядом ухопити важливі моменти, для чого доцільно виокремити зі справи й показати графічно лише важливе та суттєве, залишаючи осторонь усе несуттєве та побічне (корисними такі таблиці є тоді, коли йдеться про пересування особи або предмета; коли підозрюваний скоїв

злочини у різних місцях або мав зустрічі з різними особами; коли предмет переходив із рук до рук; коли кільком потерпілим у великій бійці спричинено послідовно багато ушкоджень; коли сукупність зібраних проти обвинуваченого доказів містить багато моментів, кожен із яких сам по собі є несуттєвим, і які лише завдяки їхній послідовності набувають значення)²⁶.

Отже, Г. Гросс розумів, що злочин як об'єкт пізнання слідчим має доволі низький ступінь наочності (через те, що слідчий фактично не має змоги безпосередньо сприймати події минулого, тобто спостерігати за процесом скоєння кримінального правопорушення в реальному часі, за винятком випадків, коли наявний відеозапис такого правопорушення).

Варто зауважити, що з 1860-х рр. уже набули поширення такі прилади, як зоотроп і праксиноскоп — прості оптичні прилади, здатні показувати послідовність нерухомих картинок зі швидкістю, яка створювала враження рухомості цілісного зображення (завдяки ефекту інертності зорового сприйняття). Невдовзі винайдення целулоїдної плівки дало змогу захоплювати об'єкти в русі в реальному часі (хронофотографування), однак для досягнення ефекту рухомості знадобився спеціальний прилад. У 1880-ті рр. поширення набули кінокамери, які зберігали зображення на одній плівці в рулоні, а кінопроектори переносили це зображення на екран. Утім, Г. Гросс про такі засоби наочності не згадує, до того ж до кримінального процесу та практики розслідування злочинів їх залучили значно пізніше.

25 Gross H. Op. cit. Teil I. URL: https://books.google.com.ua/books?id=BB3ZAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 28.01.2024).

26 Ibid.

Зазначимо, що процес запровадження фотографування у практику розслідування злочинів розтягнувся на довгі пів століття. Виявлення, фіксування та дослідження слідів за допомогою фототехніки завдячують відкриттю Ж. Н. Ньепсом і Л. Ж. М. Дагером методу отримання зображення на світлочутливій срібній пластині й винаходу В. Г. Ф. Талботом негативно-позитивного процесу отримання фотознімків (1839). Уже в 1840-ві рр. у провідних країнах Західної Європи запрацювали перші фотоательє. А у 1880-х рр. фотографія стає фактично побутовою річчю, яку активно використовують у науковій сфері, зокрема астрономії та медицині (рентгенографія).

Одними із перших, у 1840-ві рр., фотографуванням для потреб розслідування злочинів скористалися французька поліція та брюссельське тюремне відомство²⁷. А вже на початку 1870-х рр. у Великій Британії О. Г. Рейландер здійснив перші спроби впізнавального фотографування й оприлюднив стислі поради щодо фотографування злочинців. На 1870-ті рр. також припадають перші серйозні спроби застосувати фотографію під час розслідування правопорушень і для реєстрування осіб, підозрюваних у злочинній діяльності (альбоми злочинців тощо). Згодом фотографування злочинців стає звичною справою в Бельгії, Швейцарії та інших країнах Європи. Тоді ж стрімко розробляють спеціальні способи (прийоми, методи) та апарату

туру для фотографування злочинців. Істотних результатів у цій справі досяг французький криміналіст А. Бертільйон, який сконструював кілька фотокамер для розпізнавального знімання, знімання на місці події та знімання трупів. Він же розробив правила сигналетичного й вимірювального фотографування (1885—1888)²⁸.

Уперше публікуючи своє «Керівництво...» наприкінці XIX ст., Г. Гросс бачив перспективи запровадження у процес розкриття та розслідування злочинів такого засобу наочності, як фотографія: *«Близьке корисність фотографії виявляється і в застосуванні у кримінальному процесі: ще нещодавно її вперше запровадили в цю галузь, і вже настільки різноманітним є її застосування. Поки ми можемо тільки передбачати її успішне майбутнє: у деяких випадках фотографія виявляється доцільною, але ми навіть не уявляємо всіх сфер застосування фотографії, оскільки відомі нам випадки є лише незначною частиною всієї тієї допомоги, яку фотографія може надати справі правосуддя»*²⁹.

Із метою унаочнити кримінальну справу Г. Гросс рекомендує застосовувати фотографування слідів ніг на місці події; слідів крові; папілярних ліній; речових доказів; документів і рукописів; осіб; предметів у рентгенівських променях; мікрооб'єктів.

У «Керівництві...» Г. Гросс розмірковує про перспективи використання фотографії у криміналістиці: *«Між*

27 Thorwald J. Die Stunde der Detektive. Werden und Welten der Kriminalistik. Zürich und München, 1966. 286 p.

28 Комаха В. В. До питання стосовно хронології створення окремих криміналістичних установ. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 245—246. URL: <http://www.apdp.in.ua/v44/47.pdf> (дата звернення: 28.01.2024) ; Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX — на початку XXI ст. (історико-теоретичне дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. С. 83.

29 Gross H. Op. cit. Teil I. URL: https://books.google.com.ua/books?id=BB3ZAAAAAAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 28.01.2024).

юристами є чимало фотографів-аматорів, які знають, чим саме фотографія може прислужитися справі правосуддя, тож можна сподіватися, що всі більш-менш цінні відкриття у цій сфері не залишаться безрезультатними. У будь-якому разі в цьому напрямі ми маємо працювати систематично й залучати все, що може бути певною мірою придатним для розслідування злочинів. Для зручності огляду ми всі досягнення фотографії маємо коментувати з двох боків: чого ми, криміналісти, можемо сьогодні досягти за допомогою фотографії? і за якої нагоди ми могли б користуватися нею згодом?»³⁰.

Згодом фотографія стала неодмінним елементом технології забезпечення наочності у криміналістиці. Її почали сполучати зі спеціалізованими пристроями візуалізування інформації або образотворчими засобами (дошками для крейди, маркерними дошками, фліпчартами та ін.). У доцифрову добу такі засоби складали певну інтелектуальну систему кримінального аналізу.

Однак, на думку Г. Гросса, список, таблиця і фотографія — це не єдині засоби забезпечення наочності у кримінальній справі. Він зазначає, що дрібні сліди крові (бризки) краще зберігати у вигляді рисунка: «Наприклад, бризки... можна замалювати зі збереженням справжніх розмірів, в інших випадках доцільно обмежитися виїмкою, але в будь-якому разі після складання протоколу огляду», і далі: «Фотографія ніколи цілком не замінить рисунка і є лише найбільш бажаним його доповненням»³¹.

Уже у XX ст. криміналістика мала арсенал науково-технічних засобів, які давали змогу отримати не лише опис перебігу й результатів слідчих дій,

а й наочно презентувати їх усім учасникам кримінального судочинства. І чільне місце серед таких засобів належало саме графічним засобам і методам — планам і схемам.

Значна кількість деталей на фотографіях заважала слідчому виокремити головне, а на великих площах — прослідкувати маршрути учасників слідчої дії, взаємне розташування віддалених один від одного об'єктів, їхнє розміщення на місцевості тощо. Найчастіше інші засоби фіксування / візуалізування (наприклад, фотознімання) не поступалися місцем планам і схемам: навпаки, суттєво доповнювали їх (особливо за несприятливих метеорологічних умов (туману, дощу, снігопаду тощо), захаращеності ділянки місцевості або приміщення, виходу з ладу апаратури).

Виникла потреба в розробленні криміналістичних рекомендацій як щодо складання планів і схем під час допитів (адже інколи описати словами розміщення людей, транспортних засобів або інших предметів у момент події, їхнє пересування тощо доволі складно: у цьому разі допитуваний самостійно або за допомогою слідчого накреслював схему (план) із зазначенням відомостей, що мали значення для справи, про що робили відповідну позначку в протоколі допиту), так і з поясненнями певних графічних термінів (зокрема, «план», «схема», «креслення», «діаграма», «ескіз», «рисунок», «ілюстрація», «замальовка», «начерк», «кроки» тощо).

У другій половині XX ст. під час роботи над складними багатоепізодними та груповими справами, з'ясування зв'язків між окремими злочинами, аналізування цифрових показників

30 Gross H. Op. cit. Teil I. URL: https://books.google.com.ua/books?id=BB3ZAAAAAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 28.01.2024).

31 Ibid.

і звітності, ілюстрування документообігу у фінансовому обліку слідчим рекомендували складати графічні схеми. Тож поширення набули схеми злочинних зв'язків підозрюваних (обвинувачених); взаємин різних організацій та установ, відділів (цехів) на одному підприємстві (в установі); структури відомства, у якому скоєно злочини; оперативного товарообігу або бухгалтерського документообігу; місць і способів скоєння злочинів; доказів, що належали до окремих епізодів або осіб, та ін.

Найчастіше у багатоєпізодних справах складали схеми-«шахівниці», у яких зазначали стислий зміст епізодів, інші відомості (наприклад, якими саме доказами викрито обвинуваченого, чи визнає він себе винним і за якими епізодами злочинної діяльності, суму завданих його діями збитків тощо).

Графічні схеми з умовними позначками допомагали слідчому швидше знаходити на плані потрібні місця, економити час на додавання до нього нової криміналістично значущої інформації. Подібним удосконаленням знакових зображень у схемах досягали однієї з основних вимог наукової організації праці слідчого — раціонального використання робочого часу.

Рекомендована схема-«шахівниця» стала в пригоді для систематизації кримінальної справи та складання обвинувального висновку: це зробило її найпоширенішим документом, який доповнював план розслідування за багатоєпізодними груповими справами.

Навіть однакові за змістом і призначенням схеми могли мати різну форму. У них іноді використовували різні геометричні фігури, які з'єднували одна з одною лініями (часто різнокольоровими), відповідно до вже виявлених і передбачуваних зв'язків (виявлені зв'язки позначали безперервною лінією, передбачувані — пунктиром).

Із метою досягнення максимальної організованості та чіткості роботи керівник слідчої групи мав бути обізнаним із поточною інформацією про розслідуваний злочин (серію злочинів) і вживати заходів щодо ознайомлення з нею всіх членів слідчої групи (бригади). Якщо така група (бригада) нечисленна, але розосереджена у різних місцях, рекомендувалося для зустрічей обирати певні дні, а частину інформації отримувати не з протоколів та інших документів, а з «шахівниць», схем, рахунків обвинувачених, графіків, у яких відображали відомості, що становили інтерес для всіх слідчих групи (бригади).

У XX ст. криміналісти (свідомо або несвідомо дотримуючи рекомендацій Г. Гросса) продовжили вдосконалювати наявні й розробляти нові засоби візуалізування кримінальних справ.

Повертаючись до аналізу криміналістичних рекомендацій із «Керівництва...» Г. Гросса, зазначимо, що запропоноване ним пізнання під час розслідування злочину засноване на реконструкції події такого злочину за його наслідками (слідами-доказами), тобто за об'єктно-слідовою обстановкою місця події. За задумом Г. Гросса, результатом такої реконструкції має бути *уявна модель події злочину*, сформована у свідомості слідчого завдяки постійному аналізу криміналістично значущої інформації, яка надходить у міру пізнання ним розслідуваної події. Окрім того, слідчий також формує *матеріальну модель* — кримінальну справу (кримінальне провадження). Ці дві моделі злочину покликані сформувати цілісну й об'єктивну картину вчиненого протиправного діяння, а також забезпечити його пізнання під час судового розгляду.

На нашу думку, Г. Гросс як досвідчений практик розумів, що описаний

вище процес моделювання криміналістично значущої інформації відбувається тільки в того слідчого, який розслідує злочин від початку його виявлення, через момент розкриття (з'ясування всіх суттєвих обставин протиправної події) і аж до складання остаточного акту, у якому систематизовано докази. Утім, якщо слідчий не завершив розслідування, а передав матеріали кримінальної справи (провадження) іншому, то в нового слідчого описаного вище процесу формування моделі одразу не відбудеться, адже він сам не оглядав місця події, не допитував потерпілого та свідків, не проводив інших слідчих дій. Саме тому, за задумом Г. Гросса, графічні зображення та переліки (із яких викреслено все несуттєве) мають допомогти (полегшити) новому слідчому перехід від незнання до знання у кримінальній справі (провадженні) шляхом ознайомлення як з ненаочними (неочевидними) слідами-доказами, так і з наочними (очевидними). Водночас описаний процес сприйняття новим слідчим матеріалів кримінальної справи (провадження) давав йому змогу поглянути на справу під іншим кутом, застосувати власні аналітичні здібності.

Запропонована Г. Гроссом *технологія забезпечення наочності у кримінальній справі*, яка за задумом автора «Ке-

рівництва...» мала стати підґрунтям процесу пізнання злочину, потребує реалізувати дві основні операції: 1) створити наочний образ об'єкта (слід, предмет, процес, явище тощо); 2) візуалізувати об'єкт за допомогою відтворення (подання) його зафіксованого образу. Г. Гросс уважав, що таке відтворення за потреби варто поєднувати із загальнонауковим методом вимірювання: «*За можливості слід залучити до справи фотографії, креслення й результати точних вимірів не тільки всього місця події, а й окремих предметів, які зазначають експерти...*»³².

За останні чотири десятиліття описаний метод графічного візуалізування набув поширення у слідчій практиці й наукових дослідженнях криміналістів завдяки розвитку криміналістичної інформатики³³, поширенню комп'ютерної техніки та прикладного програмного забезпечення. В окремих публікаціях проілюстровано сучасні можливості використання цього методу у слідчій практиці, зокрема, з метою аналізу етапів (фаз) злочинної діяльності³⁴; структури злочинної діяльності; прогностичної моделі серії злочинів³⁵; процесу розслідування злочину загалом і підготовки до тактичної операції зокрема; телефонних викликів під час розслідування організованої злочинної

32 Gross H. Op. cit. Teil I. URL: https://books.google.com.ua/books?id=BB3ZAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 28.01.2024).

33 Хахановський В. Г. Проблеми теорії і практики криміналістичної інформатики : монографія. Київ, 2010. С. 138–210.

34 Таран О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського і суміжних прав : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. С. 45–47.

35 Старушкевич А. В. Криміналістичний мережевий аналіз організованої злочинної діяльності та можливості його використання у сфері протидії нелегальній міграції та торгівлі людьми. *Митна справа*. 2004. № 3 (33). С. 19–32.

діяльності³⁶; місць подій, залежностей (зв'язків) різнорідних явищ і процесів³⁷; кількісних даних злочинної економічної діяльності³⁸; маршрутів руху й виявлення підозрюваних у скоєнні злочину; хронології злочинної діяльності організованого злочинного угруповання³⁹; взаємин (зв'язків), потоків грошей і товарів, подій, окремих дій, даних телекомунікацій, прихованих прибутків⁴⁰; матеріалів кримінальної справи (провадження) тощо.

Останніми двома десятиліттями у провідних країнах Західної Європи поширення набув такий прикладний напрям криміналістичних досліджень, як *кримінальна розвідка та ГІС-рішення для аналізу інформації* (англ. *Criminal Intelligence GIS Solutions for Intelligence Analysis*)⁴¹. Згідно з концепцією цього напрямку досліджень кожен злочин розпочинається з певного місця, програмні ГІС-продукти допомагають слідчому візуалізувати події, людей і критичну

- 36 Старушкевич А. В. Метод криміналістичного аналізу телефонних викликів та можливості його використання у розслідуванні організованої злочинної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 11. С. 49–67; Його ж. Метод криміналістичного аналізу телефонних викликів і особливості його використання при розслідуванні злочинної діяльності у сфері наркобізнесу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2004. Вип. 60–62. С. 39–47. URL: http://visnyk.law.knu.ua/images/pdf/60-62_2004.pdf (дата звернення: 28.01.2024).
- 37 Комарков В. С., Митрохина З. И. Графические изображения в следственном осмотре места происшествия. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1976. Вып. 13. С. 17–23.
- 38 Мочкош Я. В. Наочно-інформаційні таблиці в слідчій практиці. *Радянське право*. 1976. № 1. С. 32–34; Його ж. Засоби дослідження кількісних даних злочинної економічної діяльності. *Право України*. 2001. № 5. С. 114–117.
- 39 Аленин Ю. П., Лазарев А. А., Сухова Г. И., Тищенко В. В. Взаимодействие при раскрытии и расследовании очагов корыстно-насильственных и половых преступлений : метод. рек. Одесса ; Симферополь, 1995. С. 79–81.
- 40 Бейкманис Ю. У. Возможности анализа оперативно-розыскной информации, используя информационные технологии (специальные компьютерные программы). *Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності* : мат-ли II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23.11.2005). Київ, 2006. С. 198–216; Никифорчук Д. Й., Бусол О. Ю. Проведення аналізу оперативно-розшукової інформації: аналітична розвідка : монографія. Київ, 2010. С. 33–47; Цільмак О. М., Користін О. Є., Заєць О. М. та ін. Сучасні методи досудового розслідування кримінальних правопорушень : підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Одеса, 2017. 352 с. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b8885019-499a-4287-aa91-7feb15b6721e/content> (дата звернення: 28.01.2024); Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навч. посіб. Львів, 2021. 288 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3723/3/%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%87%D0%B0%D0%BA%20%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%20%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D1%83.pdf> (дата звернення: 28.01.2024).
- 41 Chen H., Miranda R., Zeng D. D., Demchak Ch., Schroeder J., Madhusudan Th. (Eds.) *Intelligence and Security Informatics: First NSF/NIJ Symposium, ISI 2003 Tucson, AZ, USA, June 2–3, 2003. Proceedings*. Berlin, 2003. 392 p.; Chen H. *Intelligence and Security Informatics for International Security. Information Sharing and Data Mining*. New York, 2006. 182 p. DOI: [10.1007/0-387-30332-4](https://doi.org/10.1007/0-387-30332-4) (дата звернення: 28.01.2024); Ratcliffe J. H. *Intelligence-Led Policing*. Portland, Oregon, 2008. 265 p.; Scott Jr. E. D. *Police Information Sharing All-Crimes Approach to Homeland Security*. El Paso, 2009. 212 p.; Ronczkowski M. R. *Terrorism and Organized Hate Crime. Intelligence Gathering, Analysis, and Investigations*. Boca Raton London New York, 2012. 381 p.; Milne R. *Forensic Intelligence*. Boca Raton FL, 2013. 262 p.; Boba Santos R. *Crime Analysis With Crime Mapping*. Thousand Oaks, California, 2017. 663 p.

інфраструктуру, відповідати на безпосередні тактичні виклики за допомогою визначення місця перебування потенційних підозрюваних із метою подальшого аналізу. Такі сучасні програмні продукти дають слідчому змогу здійснювати активну діяльність, отримувати необхідні відомості, підтримувати його планування у кримінальному провадженні й розподіляти ресурси (час, людей, засоби тощо). Сучасні ГІС-системи забезпечують інтегровану платформу для різноманітних типів криміналістично значущої інформації, сприяють просторовому аналізу й візуалізуванню. Згадані вище інформаційні системи корисні для збирання, аналізування, візуалізування, поширення й оцінювання криміналістично значущої інформації, побудови прогностичних моделей злочинної діяльності з метою підтримати тактичні та стратегічні рішення слідчого.

За останні 10 років вийшли друком результати досліджень, спрямованих на створення семантичних моделей, у яких подію «прив'язано» до часу, місця, конкретних об'єктів і суб'єктів діяльності, тобто поєднано з конкретними протиправними діями. Технологія побудови такої *семантичної моделі* полягає у визначенні багатьох понять, необхідних для опису злочину, які надалі об'єднують у близькі за семантикою групи. На нашу думку, майбутнє — за використанням мережевих моделей, які найбільш повно здатні описати за допомогою інтелектуальних інформаційних систем зміст кримінального провадження. Саме тому успішне розроблення формалізованого опису структури злочину піднесе інформаційне забезпечення розслідування злочинів на новий, сучасний щабель.

Своїм *методом графічних таблиць* Г. Гросс фактично передбачив цілий

напрямок майбутніх досліджень — *криміналістичні технології забезпечення наочності у кримінальному судочинстві*. Під такими технологіями розуміють систему організаційно-управлінських заходів, науково-технічних засобів, операцій, прийомів, методів, процесів, пристроїв і матеріалів, а також науковий опис способів використання наукових методів та технічних засобів фіксування, демонстрування й візуалізування інформації у процесі доказування на стадіях досудового розслідування та судового розгляду.

Сьогодні фактично кожному слідчому доступні засоби візуалізування моделі події злочину (спеціалізовані комп'ютерні програми здатні змодельовувати й візуалізувати обстановку на місці події, а також подію злочину у вигляді 3D-моделі, умовно це можна назвати *віртуальним слідчим експериментом*). Створення такої комп'ютерної анімованої 3D-моделі події злочину можливе, наприклад, за допомогою програм *3DEyeWitness* (у перекладі з англ. *3D-очевидець*) і *TheCrimeZone* (у перекладі з англ. *місце (простір) злочину*).

За допомогою комп'ютерних програм слідчий також має змогу створити й візуалізувати складні аналітичні схеми (інтелектуальні карти), графіки й діаграми (наприклад, *MicrosoftVisio*, *EDraw Mind Map*, *Visual Understanding Environment*, *Xmind*), схеми з візуальним відображенням різноманітних зв'язків (наприклад, схеми зв'язків між членами злочинного угруповання, схеми зв'язків між доказами у кримінальному провадженні тощо).

Інколи інформаційно-аналітичне забезпечення розслідування серійних (багатоепізодних) кримінальних правопорушень потребує аналізу значних за обсягом даних (відомостей) і виявлення у них прихованих зв'язків. Лєвова частка такої аналітичної роботи

полягає у виявленні зв'язків між різними об'єктами (людьми, подіями, доказами тощо), а основними її поняттями є терміни «об'єкт» і «зв'язок». Таку інформацію здебільшого неможливо агрегувати, що робить традиційні засоби її подання у вигляді екранних форм і таблиць малоефективними.

Окрім того, іноді відомості можуть надходити зі взаємопов'язаних або цілком незалежних одне від одного джерел, що не дуже зручно й надійно для ідентифікації інформаційних об'єктів і їхньої ефективної селекції з таких джерел даних, оскільки обсяг дубльованих відомостей може бути значним. Розв'язати цю проблему можна за допомогою візуальних засобів аналізу й таких графічних даних, як специфічні діаграми: зв'язків, послідовності подій і транзакцій. Використання таких засобів візуалізування не має завадити роботі з окремим об'єктом для виявлення його зв'язків з іншими об'єктами ⁴². У США та провідних країнах Європи для подолання цієї проблеми й аналізу згаданих даних слідчі поширено використовують програмним забезпеченням *IBM i2 Analyst's Notebook*. Цей програмний комплекс є візуальним аналітичним середовищем, рекомендованим як стандарт у галузі кримінального аналізу. Ефективність використання *IBM i2 Analyst's Notebook* перевіряли польські дослідники ⁴³: воно дає змогу швидко й ефективно аналізувати системи взаємопов'язаних об'єктів і динаміку послідовних подій, відображаючи результати дослідження у вигляді зручних для розуміння користувачем схем і діаграм.

Висновки

Отже, у другій половині XIX ст. у провідних країнах Західної Європи виникла потреба протидіяти професійній, організованій і транснаціональній формам злочинності, що стимулювало зміни в організаційній структурі поліцейських служб, а також зумовило вдосконалення засобів і методів такої протидії. Судовий слідчий із багаторічним досвідом Г. Гросс успішно систематизував відомі на той час криміналістичні знання: започаткував новий напрям прикладних наукових знань — криміналістику. В одному зі своїх ґрунтовних і докладних творів Г. Гросс розкрив зміст двох методів розслідування злочинів: *метод визначення моменту твердого переконання про обставини справи* й *метод графічних таблиць*. Аналіз цих методів засвідчив їхню спрямованість на неупереджене ставлення слідчого до інформації, що надходить до нього на початку розслідування ймовірного злочину, а також доцільність візуалізування криміналістично значущої інформації із матеріалів кримінальної справи з метою полегшити її сприйняття та систематизування.

Підґрунтя цих методів склали такі висновки: розслідування злочинів передбачає застосування особливих дій і прийомів; слідчий має неупереджено ставитися до відомостей, які отримує у процесі розслідування; на початку розслідування ймовірного злочину не можна поспішати із висновками, їх слід формувати в міру з'ясування істини; слідчий може залучати інших фахівців

42 Воронов І. Використання технологій візуального аналізу даних та виявлення прихованих зв'язків у протидії терористичній діяльності. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30.09.2016). Київ, 2016. С. 60.

43 Chlebowicz P., Filipkowski W. Analiza kryminalna. Aspekty kryminalistyczne i prawnowodowe. Warszawa, 2011. P. 108.

(обізнаних помічників); основою методів розслідування злочинів є покрокове виконання алгоритму дій, після реалізації чергового етапу (кроку) слідчий повинен узагальнити здобуті результати (найкраще — у письмовому, табличному (наочному) вигляді).

Здійснений аналіз методів розслідування Г. Гросса засвідчив, що його напрацювання актуальні до сьогодні у зв'язку із перспективами розроблення сучасного прикладного наукового напрямку (криміналістичні технології забезпечення наочності у кримінальному судочинстві) та окремими проблемами неупередженого аналізування слідчим криміналістично значущої інформації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень.

Criminal Investigation Methods According to Hans Gross: Past and Present Anatolii Starushkevych

The primary concerns of this paper are to determine the role of the methods proposed by H. Gross during the formation and development of criminalistics and to prove their relevance today. To fulfil this goal, methods of scientific cognition have been applied: observation, comparison, abstraction, analysis, synthesis, modeling, etc. The contribution made by H. Gross to establishing criminalistics as a science has been demonstrated. Emphasis is placed on two methods he proposed for investigating crimes: setting a moment of firm conviction about case circumstances (the investigator's impartial attitude to the information received at the beginning of an investigation) and graphic tables (visualization of relevant forensic information). From these methods, the following conclusions have been drawn: crime investigation involves the use of specific actions and techniques; the investigator must approach the information received during the investigation impartially; at the beginning of

alleged crime investigation, one should not rush to conclusions; they should be developed as the truth is clarified; the investigator may involve other experts (well-versed assistants); the basis of crime investigation methods is the step-by-step execution of the algorithm of actions. After implementing each subsequent stage (step), the investigator should summarize received results (preferably in written, tabular [visual] form). It has been argued that the methods proposed by H. Gross are still relevant today due to the prospects of developing a modern applied scientific area (forensic technologies ensuring visualization in a criminal proceeding) and certain issues of unbiased analysis of relevant forensic information by investigators at the initial stage of investigating crimes.

Keywords: cognition methods in criminalistics; investigation method; criminal offenses investigation; criminalistics history; forensic methodology; criminal proceeding visualization; investigator's unbiased attitude towards information; criminal analysis.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Alenin, Yu. P., Arkusha, L. I., Podobnyi, O. O. et al. (2017). Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruchnyk / za red. V. V. Tishchenka. Odesa [in Ukrainian].

- Alenin, Yu. P., Lazarev, A. A., Suhova, G. I., Tishenko, V. V. (1995). *Vzaimodejstvie pri raskrytii i rassledovanii ochagov korystno-nasilstvennyh i polovyh prestuplenij* [Interaction during the disclosure and investigation of hotbeds of profit-driven violent and sexual crimes] : metod. rek. Odessa ; Simferopol [in Russian].
- Bejkmanis, Yu. U. (2006). *Vozmozhnosti analiza operativno-rozysknoj informacii, ispolzuya informacionnye tehnologii (specialnye kompyuternye programmy)* [Analysis opportunities of operative-search information using information technologies (special computer programs)]. *Spetsialna tekhnika u pravoohoronnii diialnosti* : matly II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 22—23.11.2005). Kyiv [in Russian].
- Boba Santos, R. (2017). *Crime Analysis With Crime Mapping*. Thousand Oaks, California.
- Chen, H., Miranda, R., Zeng, D. D., Demchak, Ch., Schroeder, J., Madhusudan, Th. (Eds.) (2003). *Intelligence and Security Informatics* : First NSF/NIJ Symposium, ISI 2003 Tucson, AZ, USA, June 2—3, 2003. Proceedings. Berlin.
- Chen, H. (2006). *Intelligence and Security Informatics for International Security. Information Sharing and Data Mining*. New York. DOI: [10.1007/0-387-30332-4](https://doi.org/10.1007/0-387-30332-4).
- Chlebowicz, P., Filipkowski, W. (2011). *Analiza kryminalna. Aspekty kryminalistyczne i prawnodowodowe*. Warszawa.
- Enciklopediya kriminalistiki v lichah* [Encyclopedia of Criminalistics in Personalities] (2014) / pod red. V. Yu. Shepitko. Harkov, 2014 [in Russian].
- Fedchak, I. A. (2021). *Osnovy kryminalnoho analizu* [Basics of criminal analysis] : navch. posib. Lviv. URL: <http://surl.li/gjeaa> [in Ukrainian].
- Goncharenko, V. I., Berger, V. E. (1989). *Kriminalistika i kriminalisty* [Criminalistics and criminalists]. Kiev [in Russian].
- Gross, H. (1899). Aufgabe und Ziele. *Archiv für Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik*. Vol. 01. URL: <https://archive.org/details/ArchivFrKriminalAnthropologieUndKriminalistik.V.01.1899/page/n3/mode/2up>.
- Gross, H. (1908, 1914). *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*. Teil I. München. URL: https://books.google.com.ua/books?id=BB3ZAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. Teil II. München ; Berlin und Leipzig. URL: https://books.google.com.ua/books?id=VIOZQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
- Gschwend, L. (2004). *Justitias Griff zur Lupe. Zur Verwissenschaftlichung der Kriminalistik im 19. Jahrhundert*. Verfasst anlässlich der Eröffnung des Kriminalmuseums der Karl-Franzens-Universität in Graz am 28. Februar 2003. Graz. URL: <https://www.alexandria.unisg.ch/server/api/core/bitstreams/3f29cd0e-c1f7-484d-98de-c50917d1427f/content>.
- Khakhanovskiy, V. H. (2010). *Problemy teorii i praktiky kryminalistychnoi informatyky* [Problems of the theory and practice of computer forensics] : monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Komakha, V. O. (2003). *Istoriia kryminalistyky yak odna z aktualnykh problem suchasnosti* [Criminalistics history as one of the relevant issues of our time]. *Aktualni problemy kryminalistyky* : mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 25—26.09.2003). Kharkiv [in Ukrainian].
- Komakha, V. V. (2008). *Do pytannia stosovno khronolohii stvorennia okremykh kryminalistychnykh ustanov* [To the question regarding the chronology of establishing individual forensic institutions]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 44. URL: <http://www.apdp.in.ua/v44/47.pdf> [in Ukrainian].
- Komarkov, V. S., Mitrohina, Z. I. (1976). *Graficheskie izobrazheniya v sledstvennom osmotre mesta proisshestiya* [Graphic images in the investigation of the crime scene]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Vyp. 13 [in Russian].
- Milne, R. (2013). *Forensic Intelligence*. Boca Raton FL.
- Mochkosh, Ya. V. (1976). *Naochno-informatsiini tablytsi v slidchii praktytsti* [Visual-informative tables in investigative practice]. *Radianske pravo*. № 1 [in Ukrainian].
- Mochkosh, Ya. V. (2001). *Zasoby doslidzhennia kilkisnykh danykh zlochynnoi*

- ekonomichnoi diialnosti [Means for studying quantitative data of criminal economic activity]. *Pravo Ukrainy*. № 5 [in Ukrainian].
- Nykyforchuk, D. Y., Busol, O. Yu. (2010). *Provedennia analizu operativno-rozshukovoi informatsii: analitychna rozvidka* [Conducting analysis of operative-search information: analytical intelligence] : monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Piaskovskiy, V. V., Chornous, Yu. M., Samodin, A. V. ta in. (2020). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk / za zah. red. V. V. Piaskovskoho. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv [in Ukrainian].
- Ratcliffe, J. H. (2008). *Intelligence-Led Policing*. Portland, Oregon.
- Ronczkowski, M. R. (2012). *Terrorism and Organized Hate Crime. Intelligence Gathering, Analysis, and Investigations*. Boca Raton ; London ; New York.
- Rozin, N. N. (1914). *Ugolovnoe sudoproizvodstvo* [Criminal procedure] : posob. k lekc. S.-Peterburg [in Russian].
- Saltevs'kyi, M. V. (1999). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk. U 2 ch. Kharkiv. Ch. 1 [in Ukrainian].
- Scott, Jr. E. D. (2009). *Police Information Sharing All-Crimes Approach to Homeland Security*. El Paso.
- Shepitko, M. V. (2018). Hross Hans Hustav Adolf / Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Hans Gustav Adolf Gross / Great Ukrainian Legal Encyclopedia]. U 20 t. Kharkiv. T. 20 : *Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia* // redkol.: V. Yu. Shepitko (holova) ta in. [in Ukrainian].
- Shepitko, V., Shepitko, M. (2021). *Kryminalne pravo, kryminalistyka ta sudovi nauky* [Criminal Law, Criminalistics and Forensic Sciences] : entsyklopediia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Starushkevych, A. V. (2003). Metod kryminalistychnoho analizu telefonnykh vyklykiv ta mozhlyvosti yoho vykorystannia u rozsliduvanni orhanizovanoi zlochyynnoi diialnosti [Forensic analysis method of phone calls and its potential use in investigating organized criminal activity]. *Biuleten Ministerstva yustytysii Ukrainy*. № 11 [in Ukrainian].
- Starushkevych, A. V. (2004). Kryminalistychnyi merezhevyi analiz orhanizovanoi zlochyynnoi diialnosti ta mozhlyvosti yoho vykorystannia u sferi protyidii nelehalmii mihratsii ta torhivli liudmy [Forensic network analysis of organized criminal activity and its potential use in countering illegal migration and human trafficking]. *Mytna sprava*. № 3 (33) [in Ukrainian].
- Starushkevych, A. V. (2004). Metod kryminalistychnoho analizu telefonnykh vyklykiv i osoblyvosti yoho vykorystannia pry rozsliduvanni zlochyynnoi diialnosti u sferi narkobiznesu [The criminal telephone recjrd analysis method and particularity it's using for crime activity investigation in drug business sphere]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriiia «Iurydychni nauky»*. Vyp. 60—62. URL: http://visnyk.law.knu.ua/images/pdf/60-62_2004.pdf [in Ukrainian].
- Taran, O. V. (2005). *Kryminalistychno zabezpechennia rozsliduvannia zlochyynnoi diialnosti u sferi porushennia avtorskoho i sumizhnykh prav* [Forensic support for investigating criminal activity related to copyright and related rights infringement] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Thorwald, J. (1965). *Das Jahrhundert der Detektive. Weg und Abenteuer der Kriminalistik*. Zürich.
- Thorwald, J. (1966). *Die Stunde der Detektive. Werden und Welten der Kriminalistik*. Zürich und München.
- Tsilmak, O. M., Korystin, O. Ye., Zaiets, O. M. ta in. (2017). *Suchasni metody dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen* [Current methods for pre-trial investigation of criminal offenses]: pidruchnyk / za zah. red. O. M. Tsilmak. Odesa. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b8885019-499a-4287-aa91-7feb15b6721e/content> [in Ukrainian].
- Vladimirov, L. E. (1908). *Kurs ugovnogo prava* [Criminal law course]. Moskva. Ch. 1 : Osnovy nyneshnego ugovnogo prava [in Russian].

- Volobuiev, A. F., Danshyn, M. V., Ishchenko, A. V. ta in. (2018). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk. U 2 t. / za zah. red. A. F. Volobuieva, R. L. Stepaniuka, V. O. Maliarovoi. Kharkiv. T. 1. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1c71481e-5339-4203-a94d-5fcac8dfee32/content> [in Ukrainian].
- Voronov, I. (2016). Vykorystannia tekhnolohii vizualnoho analizu danykh ta vyivlennia prykhovanykh zaviazkiv u protyidii terorystychnoi diialnosti [Using visual data analysis technologies to uncover hidden connections in countering terrorist activities]. *Protyidii terorystychnoi diialnosti: mizhnarodnyi dosvid i yoho aktualnist dlia Ukrainy* : mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 30.09.2016). Kyiv [in Ukrainian].
- Yusupov, V. V. (2018). *Kryminalistyka v Ukraini u XX — na pochatku XXI st. (istoryko-teoretychne doslidzhennia)* [Forensic science in Ukraine in the XX — early XXI centuries (historical and theoretical research)] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

Старушкевич, А. (2024). Методи розслідування злочинів за Гансом Гроссом: минуле та сучасність. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (34). С. 163—186. DOI: [10.32353/khrife.1.2024.10](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.10).

Анкетування як метод наукового пізнання та його вплив на формування методології судово-експертних дорожньо-технічних досліджень

Євген Півньов *

* Аспірант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2430-3510>, e-mail: Pivnov@hniise.gov.ua

DOI: [10.32353/khrife.1.2024.11](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.11) УДК [303.621.34::165.191:343.98](477)

Надійшло 04.03.2024 / Рецензовано 06.03.2024 / Прийнято до друку 27.03.2024 /
Доступно онлайн 29.03.2024

Здійснено аналіз основних термінів (понять) із питань методології судово-експертного дослідження та результатів анкетування судових експертів. Метою статті є аналіз методів судово-експертних досліджень як підґрунтя для побудови алгоритмів виконання завдань судової експертизи. За результатами анкетування судових експертів визначено основні положення організації проведення судової експертизи загалом та судової дорожньо-технічної експертизи зокрема, які стануть у пригоді для побудови загальних методичних положень дорожньо-технічних досліджень. Зазначено, що прийоми та способи дослідження можна вважати певною конкретизацією методу пізнання. Експертна методика є сукупністю методів, прийомів і способів (засобів) виконання експертного завдання з одного боку, а з іншого — спеціальним методом судової експертизи. Для аналізу результатів анкетування застосовано комплекс методів наукового пізнання (зокрема, загальнонаукових). У зв'язку зі складністю й нормативно-правовою неврегульованістю положень про комплексні експертні дослідження, запропоновано зміни до нормативно-правових актів, які обумовлюють механізм оформлення комплексу експертиз і комплексної експертизи як різних форм інтегрування спеціальних знань. Розглянуто питання подальшого формування судових наук. Наголошено, що знання теорії судової експертизи та процесуальних питань здійснення судово-експертної діяльності є запорукою належного рівня професійної підготовки

судових експертів. Наведено авторське визначення поняття судової експертизи в кримінальному провадженні й узагальнено пропозиції судових експертів із підвищення ефективності судово-експертної діяльності.

Ключові слова: спеціальні знання; судовий експерт; метод, методологія, судово-експертна методика; висновок експерта; досудове розслідування; статистичні дані; судова дорожньо-технічна експертиза; дорожня інфраструктура.

Постановка наукової проблеми

Для правильного розуміння основних методологічних постулатів необхідно провести аналіз основних термінів (понять) із розглядуваного питання. Розпочнімо із тлумачення понять «методологія» і «методи пізнання». **«Методологія»** (від грец. *μέθοδος* — шлях дослідження чи пізнання; *λέξις* — вчення) — 1) Сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети. <...> 2) Галузь теоретичних знань і уявлень про сутність і форми, закони, порядок та умови застосування підходів, способів, методів, прийомів та процедур у процесі наукового пізнання та практичної діяльності. Осмислюючи теоретичний та соціокультурний досвід, М. розробляє загальні принципи створення нових пізнавальних засобів. Основним об'єктом вивчення для М. є продуктивний твор-

чий та дійовий метод, його сутність та сфера функціонування, структура та взаємодія з іншими методами й елементами пізнавального інструментарію, його відповідність характеру досліджуваного об'єкта та зв'язок із пізнавальною метою або цілями практичної діяльності»¹. Методологію тлумачать і як «філософське вчення про наукові методи пізнання навколишнього світу; область науки, яка вивчає загальні та спеціальні методи наукових досліджень; сукупність методів, які використовуються у будь-якій науці; принципи підходу до різних типів об'єктів дійсності і різних класів наукових задач»². Отже, визначальним у будь-яких значеннях поняття методології є поняття **методу пізнання** як систематизованого способу «досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів

- 1 Йолон П. Методологія / Філософський енциклопедичний словник // редкол.: В. І. Шинкарук (голова) ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАНУ. Київ, 2002. С. 374. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf (дата звернення: 25.02.2024).
- 2 Бліхар В. С., Козловець М. А., Горохова Л. В., Федоренко В. В., Федоренко В. О. Філософія: словник термінів та персоналій. Київ, 2020. С. 160. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3551/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%D1%80__%D0%9C.%C2%A0%D0%90.%D0%A4%D0%9B%D0%9E%D0%A1%D0%9E%D0%A4%D0%AF_%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%282%29.pdf (дата звернення: 25.02.2024).

функціонування її об'єктів»³. Зважаючи на філософські тлумачення методології та методів пізнання, спираючись на думку іноземних учених, які жорстко не диференціюють ці поняття⁴, а також на підставі уявлень вітчизняних науковців, які розглядають методологію або як учення

про науковий метод пізнання, або як систему наукових принципів, на яких ґрунтується дослідження та здійснюється обрання сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження⁵, Е. Сімакова-Єфремян зазначає, що найчастіше методологію тлумачать як

- 3 Кримський С. Метод / Філософський енциклопедичний словник С. 373. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf (дата звернення: 25.02.2024).
- 4 Див., напр.: Miller G. A. The cognitive revolution: a historical perspective. *Trends in Cognitive Sciences*. 2003. Vol. 7. Is. 3. Pp. 141–144. DOI: 10.1016/S1364-6613(03)00029-9 (дата звернення: 25.02.2024) ; Bailenson J. N., Beall A. C., Loomis J., Blascovich J., Turk M. Transformed Social Interaction, Augmented Gaze, and Social Influence in Immersive Virtual Environments. *Human Communication Research*. 2005. Vol. 31. Is. 4. Pp. 511–537. DOI: 10.1111/j.1468-2958.2005.tb00881.x (дата звернення: 25.02.2024) ; Cappella J. N., Pelachaud C. Rules for Responsive Robots: Using Human Interactions to Build Virtual Interactions / Stability and Change in Relationships ; Ed. by Vangelisti A. L., Reis H. T., Fitzpatrick M. A. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. Pp. 325–354. DOI: 10.1017/CBO9780511499876 (дата звернення: 25.02.2024) ; Craig R. T. Cognitive Science: A New Approach to Cognition, Language and Communication. *Quarterly Journal of Speech*. 1978. Vol. 64. Is. 4. Pp. 439–450. DOI: 10.1080/00335637809383449 (дата звернення: 25.02.2024) ; Idem. Communication Theory as a Field. *Communication Theory*. 1999. Vol. 9. Is. 2. Pp. 119–161. DOI: 10.1111/j.1468-2885.1999.tb00355.x (дата звернення: 25.02.2024) ; Kendon A. Movement coordination in social interaction: Some examples described. *Acta Psychologica*. 1970. Vol. 32. Is. 2. Pp. 101–125. DOI: 10.1016/0001-6918(70)90094-6 (дата звернення: 25.02.2024) ; Lee K. M. The Multiple Source Effect and Synthesized Speech: Doubly Disembodied Language as a Conceptual Framework. *Human Communication Research*. 2004. Vol. 30. Is. 2. Pp. 182–207. DOI: 10.1093/hcr/30.2.182 (дата звернення: 25.02.2024) ; Macleod C. M. Half a Century of Research on the Stroop Effect — An Integrative Review. *Psychological Bulletin*. 1991. Vol. 109. Is. 2. Pp. 163–203. DOI: 10.1037/0033-2909.109.2.163 (дата звернення: 25.02.2024) ; Medin D. L., Ross B. H., Markman A. B. Cognitive Psychology. 3rd ed. Austin, TX : Harcourt College Publishers, 2001. 633 p. ; Stroop J. R. Studies of Interference in Serial Verbal Reactions. *Journal of Experimental Psychology: General*. 1992. Vol. 121. No. 1. Pp. 15–23. URL: https://psych.hanover.edu/classes/Cognition/Archive/2009/Papers/stroop_%201933.pdf (дата звернення: 25.02.2024) ; Thagard P. Mind: Introduction to Cognitive Science. 2nd ed. Cambridge, MA : Bradford Books, 2005. 280 p. URL: <https://users.metu.edu.tr/baykan/arch586/Readings/Cognition/Background/Thagard.pdf> (дата звернення: 25.02.2024) ; Walther J. B. Computer-Mediated Communication: Impersonal, Interpersonal and Hyperpersonal Interaction. *Communication Research*. 1996. Vol. 23. Is. 1. Pp. 3–43. DOI: 10.1177/009365096023001001 (дата звернення: 25.02.2024) та ін.
- 5 Див., напр.: Булкат М. С. Зовнішні функції України: теоретико-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 237 с. ; Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків, 2009. 584 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNI-GI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf (дата звернення: 25.02.2024) ; Кириленко І. С. Локальна нормотворчість в сучасному суспільстві: теоретико-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 210 с. ; Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravoukr_2010_4/ (дата звернення: 25.02.2024) ; Мала енциклопедія теорії держави і права / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. Київ, 2010. 368 с. ; Манжул І. В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 11–17. URL: <http://nbuv.gov>

теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження. Під методикою науковця розуміє сукупність методів, прийомів, способів дослідження, включно з технікою та різноманітними операціями з фактичним матеріалом, які найчастіше використовують у певній послідовності⁶. Отже, метод є важливою складовою методології, її концепції, хоча розроблення його провідних принципів і прийомів, послідовність їх застосування зумовлено передусім концептуальними засадами, а «*вирішальне значення для розвитку методів судової експертизи має вплив науково-технічного прогресу*»⁷.

Мета статті

Метою цього дослідження є аналіз методів судово-експертних досліджень, адже правильна методологія будь-якого процесу пізнання є тим наріжним каменем, що дає змогу побудувати алгоритм виконання завдань судової експертизи, а саме — створити методику експертного дослідження та впровадити її в експертну практику. Оскільки до арсеналу методів судової експертизи (за-

гальних, окремих і спеціальних) поміж інших належить метод анкетування (як загальний метод пізнання), ми окреслили мету цього дослідження так: за результатами проведеного анкетування судових експертів визначити основні положення організації проведення судової експертизи загалом й судової дорожньо-технічної експертизи зокрема. Ці положення стануть у пригоді для побудови загальних методичних положень дорожньо-технічних досліджень.

Методи дослідження

Для реалізації поставленої мети застосовано загальні (загальнонаукові) методи: діалектичний метод і розглядувані на цьому рівні методи логіки (абстрагування, аналіз, синтез, порівняння, індукцію, дедукцію, ідеалізацію, формалізацію, аксіоматичний, системно-структурний, а також спостереження, анкетування, описування, планування, моделювання, побудову гіпотез, програмно-математичні та статистичні тощо).

Зауважимо, що прийоми та способи дослідження, на нашу думку, можна вважати певною конкретизацією методу

ua/UJRN/bmju_2012_11_4 (дата звернення: 25.02.2024) ; Рабінович П. Категорії та закони діалектики — актуальний інструмент сучасного правопізнання (за матеріалами практики Страсбурзького суду). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2009. № 4 (59). С. 8—19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2009_4_2 (дата звернення: 25.02.2024) ; Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. Київ, 2003. 240 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-96.html> (дата звернення: 25.02.2024) ; Циппеліус Р. Юридична методологія / Роман Корнута (пер., адапт., прикл. з права Укр. і спис. термін.). Київ, 2004. 176 с. ; Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / Лисиченко В. К., Гончаренко В. И., Салтевский М. В. и др. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений // под ред. В. К. Лисиченко. Киев, 1988. С. 7—15 ; Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А., Глібоко В. М., Дудніков А. Л., Шевчук В. М. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 4-ге вид., перероб. і допов. Харків, 2008. 464 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitzko.pdf> (дата звернення: 25.02.2024).

6 Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків, 2016. С. 165—166.

7 Там само. С. 166.

пізнання. Водночас експертна методика є сукупністю методів, прийомів і способів (засобів) виконання експертного завдання з одного боку, а з іншого — спеціальним методом судової експертизи.

Аналіз основних досліджень і публікацій

У вітчизняній науковій літературі питання визначення методів пізнання розглядали неодноразово. Так, І. Манжул дослідила українські⁸ й іноземні літературні джерела із питань визначення і класифікації загальнонаукових, спеціально-юридичних та інших методів пізнання, їхні взаємозв'язок і взаємозалежність у процесі наукового дослідження⁹. Зокрема, вона констатувала, що в «юридичній науці не склалося єдиної класифікації методів пізнання явищ та процесів реальної дійсності, виокремлення та групування авторами методів пізнання здійснюється відповідно до поставлених завдань щодо повноти та всебічності обраного дослідження; <...> повністю і все-

бічно дослідити те чи інше явище або процес дає змогу застосування лише системи взаємопов'язаних і взаємозалежних методів, їх вибір обумовлюється природою та суттю обраного конкретного явища»¹⁰.

Розглядаючи методи досліджень у соціальній роботі, О. Повідайчик і Р. Жиленко зазначають, що анкетування — це «форма опитування досліджуваного контингенту осіб за попередньо складеним списком запитань. Відповіді на запитання анкети служать вихідним емпіричним матеріалом для узагальнення і висновків.

Анкетне опитування вважається одним з найбільш оперативних способів збору <...> інформації.

Анкета являє собою систему запитань, об'єднаних єдиним дослідницьким задумом, спрямованих на виявлення кількісних і якісних характеристик об'єкта і предмета дослідження. Основна функція анкети — надати дослідникові достовірну інформацію про предмет аналізу»¹¹.

Зважаючи на викладене вище, наведімо результати анкетування судових

8 Див.: Бачиний В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права : словник. Київ, 2003. 404 с. ; Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. 2-ге вид., стер. Київ, 2006. 235 с. ; Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник. Суми, 2014. 544 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/47858/1/Sukhonos_ml_TDP_uchebnik.pdf (дата звернення: 25.02.2024) ; Філософія права : навч. посіб. / за ред. О. Г. Данильяна. Київ, 2009. 269 с. ; Ржевська В. С. Право держави на самооборону в світлі розвитку юридичних гарантій міжнародної безпеки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 22 с. ; Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія : підручник. Київ, 2010. 472 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shliakhtun_Petro/Politolohiia_istoriia_ta_teoriia.pdf (дата звернення: 25.02.2024) ; Галака С. П. Ядерне нерозповсюдження у світовій практиці : автореф. дис. ... д-ра політ. наук. Київ, 2006. 26 с. ; Шейко В. М., Кушнарченко Н. М. Організація та методика дослідницької діяльності : підручник. 4-те вид., випр. і допов. Київ, 2004. 307 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sheiko_Vasyl/Orhanizatsiia_ta_metodyka_naukovo-doslidnytskoi-diialnosti.pdf (дата звернення: 25.02.2024) ; Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків, 2001. 656 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-51.html> (дата звернення: 25.02.2024) та ін.

9 Манжул І. В. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_11_4 (дата звернення: 25.02.2024).

10 Там само. С. 16.

11 Повідайчик О., Жиленко Р. Методи досліджень у соціальній роботі : навч. посіб. Ужгород, 2018. С. 68. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/42750> (дата звернення: 25.02.2024).

експертів спеціалізованих установ Міністерства юстиції України з організаційних і загально-методичних питань судової експертизи.

Викладення основного матеріалу дослідження

Передусім висловлюємо щиру вдячність усім працівникам системи спеціалізованих установ Міністерства юстиції України, які взяли участь в анкетуванні (опитано 432 судові експерти).

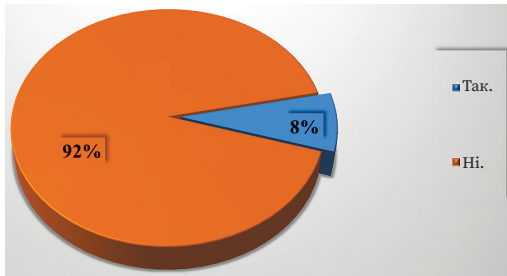

Рис. 1. Припустимість ставити судовому експертові правові питання

Оскільки законом заборонено ставити судовим експертам питання з права, більшість опитуваних також вважає це неприпустимим (див. рис. 1). Водночас 8 % респондентів надали протилежну відповідь, що свідчить про неоднозначне ставлення фахівців до норми Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*), яка не допускає проведення експертизи з питань права (ч. 1 ст. 242)¹².

Водночас щодо питань, які не можуть розв'язувати судові експерти, 61 % респондентів зазначили з'ясування вини особи в учиненні правопорушення,

38 % — визначення фактів порушень законодавства конкретно особою, 1 % — інші правові питання, поміж яких такі: питання, за якими судовий експерт є суб'єктом права за освітою; відповідність окремих нормативних положень законодавству; доведення невідповідності діянь особи вимогам нормативно-правових актів; ступінь вини особи (див. рис. 2).

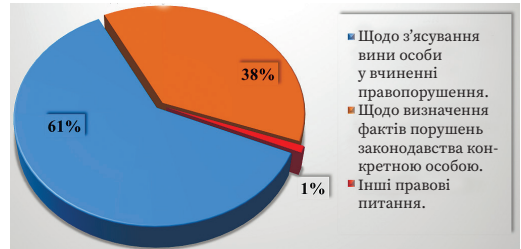

Рис. 2. Питання, які не може досліджувати судовий експерт

Інтегративні процеси, що відбуваються на сучасному етапі розвитку судової експертизи, збуджують активну дискусію навколо комплексних судово-експертних досліджень. Питання комплексності також стосується організації проведення дорожньо-технічних досліджень, коли (окрім спеціальних знань за спеціальністю 10.16 «Дорожньо-технічні дослідження»¹³) необхідно застосувати спеціальні знання із інших галузей науки й техніки (наприклад, коли необхідно обчислити розмір збитків від руйнування об'єктів дорожньої інфраструктури внаслідок артобстрілів або бомбардувань, доцільним є призначення комплексної вибухово-технічної, будівельно-технічної та дорожньо-технічної судової експертизи).

¹² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.02.2024).

¹³ Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : затв. наказ. Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 25.02.2024).

Рис. 3. Форми комплексності під час проведення судових експертиз

Зокрема, у відповідь на запитання щодо форм, яких може набувати комплексний підхід під час проведення судових експертиз, більшість респондентів віддали пріоритет комплексній судовій експертизі (52 %). Водночас доволі вагомий відсоток судових експертів виокремили ще й комплексні дослідження з однієї галузі, але за різними напрямками знань (30 %), а також комплекси судових експертиз за одним провадженням (18 %).

Отже, через складність і нормативно-правову неврегульованість положень про комплексні експертні дослідження до сьогодні не розв'язаними та дискусійними залишаються такі питання: як діяти експертам у разі, якщо експертизу призначено як комплексну, але за своєю суттю вона не є такою (чи потрібно надсилати клопотання про зміну статусу (категорії) експертизи особі, яка її призначила, чи керівник установи самостійно може це зробити)? На нашу думку, в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень¹⁴ варто передбачити механізм оформлення комплексу експертиз, якщо в одній постанові (ухвалі суду) поставлено питання, що стосуються різних галузей знань і не містять завдання, загального (спіль-

ного) для всіх експертів. Доцільним також вважаємо викласти абз. 1 п. 4.1 розд. IV Інструкції¹⁵ в такій редакції: «У разі якщо проведення експертизи призначено експертній установі, керівник такої установи доручає проведення експертизи одному або кільком експертам. Ці експерти надають висновок від свого імені й відповідають за нього особисто».

Тісно пов'язано з окресленою вище проблемою інтегрування спеціальних знань питання інтегрування наук, а саме: чи виправданою із праксеологічних позицій є тенденція до розроблення базових судових наук (судової медицини, судової фармації, судової біології, судової інженерії (наприклад, судової будівельної інженерії), судової екології тощо)? Відповідь на це питання об'єднала респондентів у три групи: 40 % відповіли однозначно про таку необхідність за всіма можливими напрямками експертних досліджень, 30 % віддали перевагу лише окремим напрямкам, а 29 % не вбачають у цьому потреби (див. рис. 4). Власні пропозиції респондентів є такими: розробляти судові науки доцільно лише за наявності необхідної для цього бази та сприяння розвитку відповідних галузей «материнських» наук, має сенс розробляти розділ однієї судової науки — судової експертології, варто впроваджувати навчальні дисципліни в закладах вищої освіти за напрямками експертних спеціальностей у межах «материнських» наук. Безумовно, кожна із цих пропозицій є прийнятною для розвитку судової експертизи, оскільки «судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання

¹⁴ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 25.02.2024).

¹⁵ Там само.

висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду»¹⁶.

Рис. 4. Необхідність розробляти базові судові науки (судову медицину, судову фармацію, судову біологію, судову інженерію (наприклад, судову будівельну інженерію), судову екологію тощо

Оскільки більшість респондентів надали позитивну відповідь на попереднє питання, виникла потреба дізнатися їхню думку про доцільність підготовки спеціалістів із навчальних дисциплін у галузях судових наук під час навчання особи у відповідному закладі вищої освіти. Результати анкетування такі: «так» відповіли 80 % опитуваних, «ні» — 19 %, 1 % зазначили інше (див. рис. 5). Зокрема, анкетовані запропонували запровадити у ВНЗ: спеціальності за напрямками прав та обов'язків судового експерта, взаємодії з органами слідства, поведінки в суді; предмет «судова експертиза» із вивченням правових основ діяльності судового експерта (зокрема, із залученням до викладання судових експертів-практиків); навчальні дисципліни за максимальною кількістю експертних спеціальностей у різних галузях науки й техніки; такі дисципліни тільки за наявності відповідних ліцензій і навчальних програм. Ми підтримуємо підготовку експертних кадрів як у закладах вищої освіти, так і на базі наукових (зокрема, судово-експертних) установ за умови відповідного

ліцензування такої діяльності. Зауважимо, що перші кроки у цьому напрямі вже зроблено: так, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» отримав ліцензію на провадження освітньої діяльності в галузі післядипломної освіти з підвищення кваліфікації для осіб із вищою освітою в галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право» за освітньою програмою «Теоретичні, організаційні і процесуальні питання судової експертизи», видану на підставі наказу Міністерства освіти і науки України від 23.11.2020 р. № 256-л¹⁷.

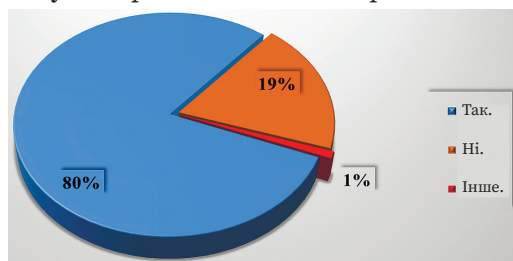

Рис. 5. Доцільність готувати спеціалістів із навчальних дисциплін у галузях судових наук під час навчання у відповідному закладі вищої освіти

У зв'язку із наведеним вище значний інтерес становить питання про обов'язкове знання судовим експертом теорії судової експертизи, криміналістики та процесуального законодавства: 86 % респондентів надали безумовно позитивну відповідь, 14 % — безумовно негативну (див. рис. 6). На нашу думку, це свідчить про певне професійне деформування фахівців, які надали таку негативну відповідь, адже без знання теорії судової експертизи та процесуальних питань здійснення судово-експертної діяльності про належний рівень професійної підготовки годі й казати.

¹⁶ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 25.02.2024).

¹⁷ Про ліцензування освітньої діяльності : наказ МОН України від 23.11.2020 р. № 256-л. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/poslugi/licenzuvannya/protokoli-zasidan-licenzij-noyi-komisiyi-rishennya-mon/2020-rik> (дата звернення: 25.02.2024).

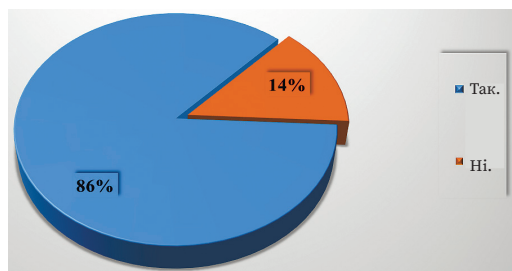

Рис. 6. Необхідність добре знатися на питаннях теорії судової експертизи, криміналістики та процесуального законодавства

Саме тому доречним є наступне питання анкети на знання респондентами теоретичних і процесуальних питань судової експертизи щодо визначення об'єкта судової експертизи. Більшість опитуваних (80 %) називають об'єктом судової експертизи носія інформації про фактичні дані й обставини справи, що належать до кола предмета експертного дослідження. Водночас 20 % анкетованих плутають поняття об'єкта і предмета судової експертизи (див. рис. 7). Тож результати анкетування засвідчили, що незнання (або ігнорування) теоретичних і процесуальних питань судової експертизи негативно позначилося на професійному рівні фахівців, які змішують наріжні поняття предмета й об'єкта судової експертизи.

Рис. 7. Варіанти визначення об'єкта судової експертизи

Зауважимо, що такі відповіді певним чином спричиняє закладена на рівні законодавства України деяка неточність у визначенні судової експертизи. За ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» (далі — *профільний Закон*) «судова експертиза — **це дослідження**¹⁸ на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, **явищ і процесів** з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду»¹⁹. На нашу думку, явища та процеси належать не до об'єктів, а до предмета судової експертизи. Наприклад, виконавці комплексної судової дорожньо-технічної, будівельно-технічної та вибухотехнічної експертизи мають завдання обчислити розмір збитків від пошкодження внаслідок артобстрілу ділянки дорожньої інфраструктури. Зрозуміло, що явища та процеси артилерійського обстрілу, які спричинили пошкодження, не є об'єктом цього дослідження, оскільки вони вже сталися під час здійснення злочину — порушення законів і звичаїв війни. Об'єктом дослідження для комісії судових експертів у цьому разі є носії інформації про згадані явища та процеси, а з'ясування факту й обставин отримання пошкоджень унаслідок артобстрілу перебуватиме в межах предмета комплексної експертизи з обчислення збитків. Ми поділяємо думку науковців, які давно зауважували не зовсім точне виокремлення кола «об'єктів експертного дослідження, до яких віднесено явища та процеси»²⁰ у вітчизняній нормативній базі. Пропонуємо власне визначення цього поняття: **судова експертиза у кримінальному провадженні** — це дослідження судовим експертом матеріальних (матеріалізованих) об'єктів

¹⁸ Тут і далі позначено мною.— Прим. авт.

¹⁹ Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 25.02.2024).

²⁰ Див., напр.: Сімакова-Єфремян Е. Б. Зазнач. твір. С. 147.

з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду щодо з'ясування на підставі використання спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо фактичних даних і обставин кримінального провадження про певні об'єкти, явища та процеси, які відбувалися (використовувалися) під час підготовки, учинення та приховання кримінального правопорушення.

Вище ми вже акцентували увагу на питаннях інтегрування спеціальних знань. Оскільки складання висновку експерта є одним із найвідповідальніших етапів судово-експертних досліджень, то респондентів запитали, який спосіб вони вважають правильним для формування висновків комплексної судової експертизи. За результатами анкетування 74 % судових експертів підтримали такий механізм: спочатку — окремі дослідження кожним із судових експертів у межах його компетенції, потім — спільне оцінювання всіх результатів у синтезуючій частині висновку і, нарешті, формування загального висновку. Такий підхід до реалізації дорожньо-технічних досліджень у комплексі з іншими видами експертних спеціальностей пропонуємо й ми. Водночас зауважимо, що чверть опитуваних вважають за доцільне надавати висновки окремо (див. рис. 8). Фахівцям, що проходили анкетування, також запропонували інші варіанти відповіді: керівник експертної установи самостійно визначає метод оформлення досліджень або судові експерти ухвалюють таке рішення індивідуально, у робочому порядку. Ті 1 % експертів, які поділяють останні твердження, не розуміються на сутності виконання інтегративних завдань, які судовий експерт не здатен розв'язати в межах тільки «своїх» спеціальних знань. Отже, наведений приклад

підтверджує потребу в розробленні методик комплексних судово-експертних досліджень за всіма видами та спонукає до видання певного нормативно-правового акту з питань призначення та проведення комплексних судових експертиз.

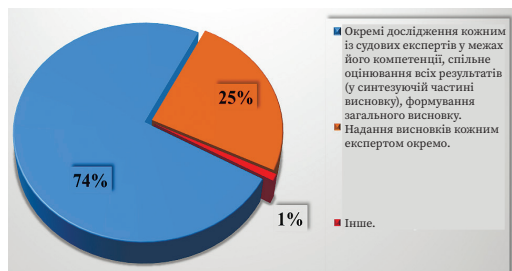

Рис. 8. Правильний спосіб формування висновків комплексної судової експертизи

Під час анкетування також досліджували питання диференціювання методів судової експертизи (див. рис. 9): 54 % респондентів розподіляють методи судової експертизи за трьома основними категоріями (загальні (загальнонаукові), окремі та спеціальні), а 45 % — за двома (загальні (загальнонаукові) і спеціальні), 1 % — за іншими підставами (універсальні, наукові, спеціальні; універсальні, загальнонаукові, конкретно-наукові, спеціальні; діалектичні, загальнонаукові, конкретно-наукові та спеціальні). Не вдаючись до докладного аналізу, зауважимо, що виокремлення універсальних методів за своєю сутністю не відрізняється від загальних; не бачимо також підстав для виокремлення конкретно-наукових методів (на нашу думку, це збігається із підґрунтям для окремих методів). Водночас для всіх диференціацій характерне виокремлення спеціальних методів судової експертизи, функції яких виконують методики судової експертизи.

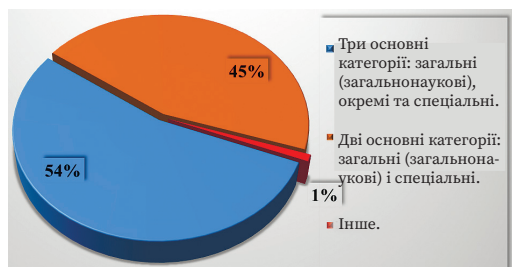

Рис. 9. Диференціювання методів судової експертизи

Гострою проблемою для забезпечення належного рівня судово-експертної діяльності в нашій державі (окрім проблем нормативно-правового регулювання, необхідності вдосконалити теоретичну й методичну бази, матеріальне забезпечення судового експерта та збільшити фінансування на поліпшення інструментальної бази) є незаконний вплив (тиск) на судового експерта з метою схилити його до надання завідомо неправдивого висновку або до відмови від виконання покладених на нього обов'язків. Хоча 86 % респондентів не потрапляли під такий сторонній вплив, 14 % опинялися під подібним тиском

(див. рис. 10), тобто кожні 14 зі 100 осіб зазнавали негативного впливу з метою схилити їх до порушення законодавства.

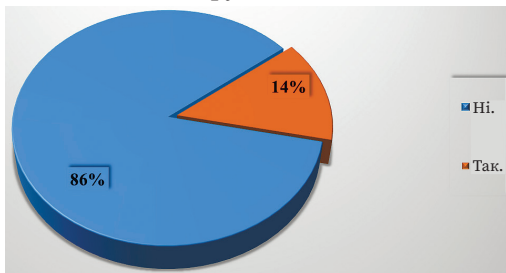

Рис. 10. Відчуття впливу (тиску) на судового експерта з метою схилити до надання неправдивого висновку експерта (відмовитися від виконання обов'язків)

На рис. 11 наведено діаграму, яка наочно демонструє, від яких осіб (органів) судові експерти відчували такий незаконний вплив (тиск): від слідчих — 24 %, від захисників — 4 %, від прокурорів — 11 %, від суддів — 2 %, від керівників експертних установ — 8 %, від потерпілих — 3 %, від підозрюваних (обвинувачених) — 3 %, від представників сторони у справі — 20 %, від свідків — 1 % і від анонімних осіб — 9 %. На додачу

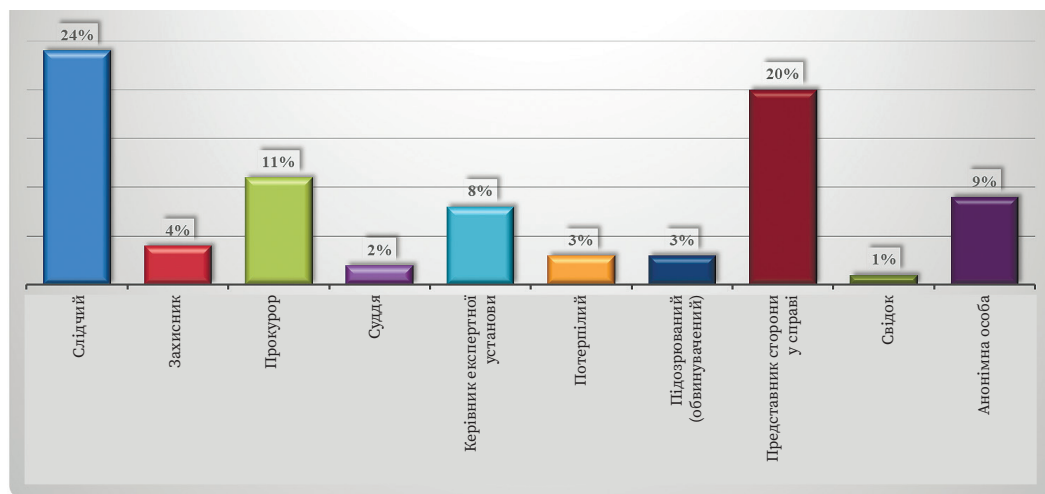

Рис. 11. Особа, яка намагалася вплинути (тиснути) на судового експерта з метою схилити до надання неправдивого висновку (відмовитися від виконання обов'язків)

Рис. 12. Особливості впливу (тиску) на експерта з метою схилити до надання неправдивого висновку (відмовитися від виконання обов'язків)

рис. 12 демонструє, у чому полягав такий вплив: 42 % — психологічний вплив; 11 % — психологічне насильство над експертом; 27 % — ненадання допомоги експертові у доступі до об'єкта, ненадання матеріалів, зразків або надання завідомо неякісних матеріалів чи зразків для проведення експертного дослідження; 7 % — погроза вчинення дій протиправного характеру; 7 % — розголошення даних про проведення експертного дослідження; 6 % — інше (погрози звільненням, незаконне повернення висновку тощо).

Наведені вище діаграми свідчать про необхідність ужити дієві заходи для протидії таким негативним явищам, у зв'язку з чим ми пропонуємо викласти статтю 386 Кримінального кодексу України²¹ у такій редакції:

«Стаття 386. Перешкоджання з'явленню в суді, участі в судовому засіданні свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань або висновку, тиск на

експерта з метою схилити його до інших незаконних дій

Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста в суді, органах досудового розслідування, тимчасових слідчих і спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України, примушування їх до відмови від давання показань або висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань або висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна цих осіб чи їхніх близьких родичів або розголошення відомостей, які їх ганьблять, або підкуп свідка, потерпілого чи експерта з тією самою метою, тиск на судового експерта з метою вчинення ним інших незаконних дій, пов'язаних із виконанням ним своїх обов'язків, а також погроза вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані показання або висновки —

караються штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними

21 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.02.2024).

роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк від одного до трьох років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років».

Мотивацією та впливовим чинником для запобігання правопорушенням у сфері судово-експертної діяльності є підвищення оплати праці, грошового та пенсійного забезпечення судового експерта, удосконалення норм його соціального захисту, адже питання реалізації норми ч. 2 ст. 18 профільного Закону (відповідно до якої «працівникам державних спеціалізованих установ (невійськовослужбовцям і тим, які не мають звань рядового і начальницького складу), які мають кваліфікацію судового експерта, посадові оклади встановлюються у розмірі не менше 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року»²²) стоїть україн гостро: бюджетне законодавство України щороку призупиняє дію цієї норми, починаючи з 2018 р. Станом на сьогодні посадовий оклад судового експерта становить 10 284 гривні. На деяких підприємствах оплата праці некваліфікованого працівника є в рази вищою. Оклади наукових кадрів вищої кваліфікації, яких атестовано як судових експертів і які мають наукові ступені й учені звання, дорівнюють приблизно 13 000 гривень. Водночас не враховано ризиків, характерних для діяльності судових експертів, особливо під час воєнного стану, коли ускладнено умови праці, корупційними ризиками й тягарем відповідальності особисто кожного експерта. Як результат талановиті судові експерти звільняються з установ судових експертиз, що знижує рівень експертного забезпечен-

ня правосуддя в Україні, спричиняє безпрецедентне експертне навантаження та накопичення невиконаних експертиз. У деяких підрозділах судового експерта одночасно навантажено сотнею експертних проваджень, строки виконання яких перевищують усі допустимі норми. Реалізація ч. 2 ст. 18 профільного Закону мала б неабиякий позитивний ефект: тоді б робота судового експерта здобула б статус престижної, на неї прагнули б потрапити найкращі фахівці — і талановита молодь, і досвідчені науковці. До того ж у цьому Законі необхідно закріпити й норми про пенсійне забезпечення судового експерта, що повинне мати особливий характер.

Нагальною також є потреба в оновленні науково-методичної й інструментальної бази державних спеціалізованих експертних установ. Так, у відповідь на питання щодо достатності техніко-криміналістичного забезпечення 80 % респондентів надали негативну відповідь і тільки 20 % — позитивну (див. рис. 13).

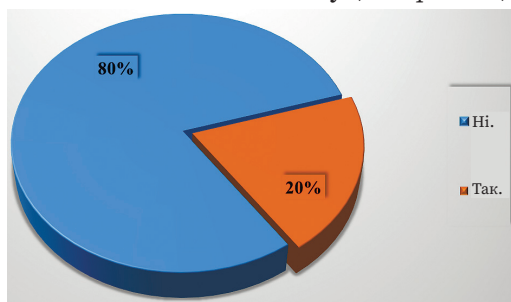

Рис. 13. Достатність техніко-криміналістичного забезпечення експертної діяльності

На рис. 14 наведено інформацію про те, у чому можуть полягати якісні зміни такого забезпечення: зокрема, 59 % опитуваних зазначили оновлення матеріально-технічної інструментальної бази для проведення експертних досліджень,

²² Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 25.02.2024).

Рис. 14. Пропозиції щодо техніко-криміналістичного забезпечення експертної діяльності

28 % назвали автоматизацію експертних досліджень (розроблення автоматизованого робочого місця (далі — АРМ) експерта та ін.), 12 % наполягають на спрощенні процедури оформлення експертного дослідження; 1 % зазначають інше (оптимізація електронного документообігу; автоматичне створення супровідних документів; розроблення та використання штучного інтелекту для складання супровідної документації). На нашу думку, головним гальмом у розв'язанні проблеми матеріально-технічного забезпечення є недостатнє фінансування на придбання новітнього обладнання, особливо під час війни, коли всі кошти в державі, і це зрозуміло, спрямовано на потреби Збройних сил України.

Продовжимо розглядати проблемні питання експертного забезпечення правосуддя в Україні. У своїх публікаціях ми вже неодноразово підкреслювали недостатність методичного забезпечення судово-експертної діяльності загалом й дорожньо-технічної експертизи зокрема. Доведімо це відповідями рес-

пондентів на запитання: «Чи вважаєте Ви достатнім наявне методичне забезпечення експертних досліджень?», на яке 65 % анкетованих надали негативну відповідь, а 35 % вважають рівень методичного забезпечення достатнім (див. рис. 15).

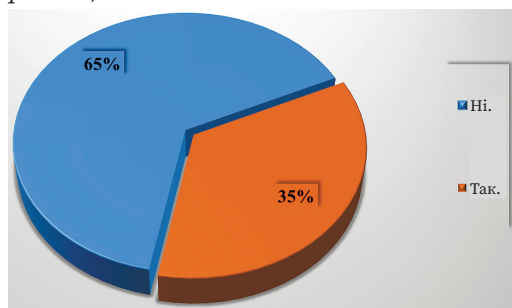

Рис. 15. Достатність наявного методичного забезпечення експертних досліджень

Коментуючи результати цього опитування, можна дійти висновку про методичне забезпечення судово-експертної діяльності лише на 35 %, чого явно недостатньо для належного рівня експертного забезпечення правосуддя в державі.

Рис. 16. Пропозиції щодо якісних змін у методичному забезпеченні експертних досліджень

На рис. 16 унаочнено результати відповідей на питання «У чому можуть полягати якісні зміни такого забезпечення?», на яке 49 % респондентів надали відповідь про навчання, підвищення кваліфікації експертів із сучасних методів проведення експертних досліджень (зокрема, тренінги, курси підвищення кваліфікації тощо, ініційованих іноземними партнерами); 18 % назвали використання методів експертних досліджень, яких не містить Реєстр методик проведення судових експертиз ²³; 15 % вважають доцільним створення новітніх експертних методик і надання експертові наукових рекомендацій щодо застосування методів проведення експертного дослідження; 13 % запропонували започаткувати освітні магістерські програми для судових експертів у межах базової освіти; 3 % (із незрозумілих для нас причин) є прихильниками відмови від реєстрації методик судових експертиз, а 2 % називають інше (створення централізованої інформаційної бази за всіма напрямками

досліджень при відділі науково-методичного забезпечення Департаменту експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту України для надання інформаційної допомоги експертам за їхніми запитами; розроблення алгоритмів досліджень за типовими питаннями (уважаємо, що ця пропозиція передбачає розроблення експертних методик); поновлення бібліотечного фонду літературою, якою послуговуються іноземні колеги (із забезпеченням перекладу) і/або створення електронної бібліотеки; створення при Реєстрі методик проведення судових експертиз повнотекстової інформаційної бази методик із доступом до неї всіх експертів (оскільки держателем цього Реєстру є Мін'юст України, такою інформаційною базою доречно опікуватися Департаменту експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту); постійне навчання судових експертів за науковими й технічними напрямками, яке ми не вбачаємо тотожним підвищенню кваліфікації судових експертів).

²³ Реєстр методик проведення судових експертиз : офіц. сайт. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 25.02.2024).

Повертаючись до питань організації проведення комплексних судових експертиз, розглянемо результати анкетування ще за двома питаннями. На перше з них («Чи стикалися Ви у своїй практиці з випадками, коли замість низки окремих експертиз за одним провадженням доцільніше було б призначити комплексну судову експертизу?») 48 % надали стверджувальну відповідь, а 51 % респондентів відповіли, що всі ухвали (постанови), виконання експертиз за якими їм доручали, містили правильне визначення категорії судової експертизи (див. рис. 17).

Рис. 17. Випадки доцільного призначення комплексної судової експертизи замість низки окремих експертиз за одним провадженням

Один відсоток респондентів назвали такі причини призначення замість комплексної судової експертизи низки окремих експертиз: неосвіченість або некомпетентність осіб, які призначають судову експертизу (залучають судового експерта); некоректно поставлені питання; неправильність визначення категорії судової експертизи. На нашу думку, усі наведені причини передбачають розроблення та впровадження в експертну практику нормативно-правового акта з питань призначення та проведення комплексних судових експертиз.

Останнє питання проведеного нами анкетування пов'язане із попереднім: «Чи може у кримінальному провадженні

комплексну судову експертизу провести один судовий експерт (за наявності у нього двох або більше вищих освіт і, відповідно, двох або більше свідоцтв про надання кваліфікації за різними експертними спеціальностями)?». На нього 80 % респондентів відповіли стверджувально, а 20 % — негативно (див. рис. 18).

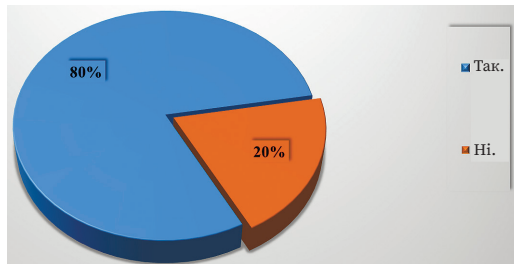

Рис. 18. Можливість проведення комплексної судової експертизи одним судовим експертом (за наявності у нього двох або більше вищих освіт і, відповідно, двох або більше свідоцтв про надання кваліфікації за різними експертними спеціальностями)

Ми поділяємо думку більшості респондентів, оскільки КПК України взагалі не містить поняття комплексної експертизи (як, до речі, і комісійної, і первинної, і додаткової або повторної), що зовсім не свідчить про неможливість призначення та проведення таких категорій експертиз у кримінальному провадженні. До того ж слідча, судова й експертна практика підтверджує активне застосування цих експертиз у кримінальному процесі. Отже, ми вважаємо необхідним запровадити в КПК України норму, яка передбачала б можливість призначення та проведення таких судових експертиз (зокрема, проведення її як комісією експертів, так і одним експертом, що має відповідні експертні спеціальності в тих галузях науки й техніки, знання яких потрібні для виконання експертного завдання). Алгоритми виконання таких завдань потрібно

викласти в методиках проведення судових експертиз, що виконують функції спеціальних методів судової експертизи. Так, методика розрахунку розміру матеріальної шкоди, вартості відновлювального ремонту об'єкта дорожньої інфраструктури, пошкодженого внаслідок артобстрілу (бомбардування), є спеціальним методом, характерним для судової дорожньо-технічної експертизи. Поняття методики отримало нормативне визначення: його тлумачать як результат наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовує експерт у процесі послідовних дій з метою виконання певного експертного завдання²⁴. Згідно із Порядком атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз атестації та державній реєстрації в обумовленому законодавством порядку підлягають методики проведення судових експертиз (окрім судово-медичних і судово-психіатричних) шляхом унесення їх до Реєстру методик проведення судових експертиз²⁵.

Окрім методик, до арсеналу пізнавальних засобів належать й інші джерела інформації, якими послуговується судовий експерт,— це нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні й галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановні документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР і державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього

СРСР тощо. За потреби під час проведення експертиз також можна використувати інформацію з науково-технічної й довідкової літератури, перелік якої затверджено наказом Мін'юсту України²⁶. Варто також зважати на те, що вибір способу проведення судової експертизи є прерогативою експерта, який (окрім згаданих вище джерел інформації) може застосовувати й інші, що належать до наукових або технічних знань певної галузі науки й техніки.

Отже, аналіз літературних і нормативно-правових джерел та результатів анкетування судових експертів дає змогу дійти викладених далі висновків.

Висновки

Метод як важлива складова належить до структури методології судової експертизи. Науково обґрунтована методологія будь-якого процесу пізнання є тим наріжним каменем, що сприяє побудові алгоритму виконання завдання судової експертизи, а саме — створенню методики експертного дослідження та впровадженню її в експертну практику.

Поміж інших методів судової експертизи, диференційованих на загальні, окремі та спеціальні, є метод анкетування як загальний метод пізнання: результати його застосування дали змогу виробити певні рекомендації з метою підвищення ефективності судово-експертної діяльності з організаційних і загально-методичних питань судової експертизи.

24 Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : затв. постанов. КМУ від 02.07.2008 р. № 595 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.02.2024).

25 Там само.

26 Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз : наказ Мін'юсту України від 30.07.2010 р. № 1722/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10#Text> (дата звернення: 25.02.2024).

Прийоми та способи дослідження можна вважати певною конкретизацією методу пізнання. Експертна методика є сукупністю методів, прийомів і способів (засобів) виконання експертного завдання з одного боку, а з іншого — спеціальним методом судової експертизи.

Інтегративні процеси, що відбуваються на сучасному етапі розвитку судової експертизи, збуджують активну дискусію навколо комплексних судово-експертних досліджень. Через складність і нормативно-правову неврегульованість положень про комплексні експертні дослідження до сьогодні дискусійними залишаються питання механізмів призначення та проведення комплексних судових експертиз і комплексів експертиз за одним кримінальним провадженням. Доцільним убачаємо також розроблення судових наук, що формуються на базі інтегративних процесів у судовій експертизі.

Обґрунтовано пропозиції на підтримку винятково ліцензійної діяльності з підготовки експертних кадрів як у закладах вищої освіти, так і на базі наукових установ (зокрема, судово-експертних).

Запропоновано авторське визначення поняття «судова експертиза у кримінальному провадженні»: це дослідження судовим експертом матеріальних (матеріалізованих) об'єктів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду щодо з'ясування на підставі використання спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо фактичних даних і обставин кримінального провадження про певні об'єкти, явища та процеси, які відбувалися (використовувалися) під час підготовки, учинення та приховання кримінального правопорушення.

Безумовно доведено потребу в розробленні методик комплексних судово-експертних досліджень за всіма можливими видами й нормативно-правового акту з питань призначення та проведення комплексних судових експертиз.

Гострою проблемою для забезпечення належного рівня судово-експертної діяльності в нашій державі (окрім проблем нормативно-правового регулювання, необхідності вдосконалити теоретичну й методичну бази, матеріальне забезпечення судового експерта та збільшити фінансування на поліпшення інструментальної бази) є незаконний вплив (тиск) на судового експерта з метою схилити його до надання завідомо неправдивого висновку або до відмови від виконання покладених на нього обов'язків.

Мотивацією та впливовим чинником для запобігання правопорушенням у сфері судово-експертної діяльності є підвищення оплати праці, грошового та пенсійного забезпечення судового експерта, удосконалення норм його соціального захисту.

Зважаючи на викладене, пропонуємо:

1) статтю 386 Кримінального кодексу України викласти в такій редакції:

«Стаття 386. Перешкоджання з'явленню в суді, участі в судовому засіданні свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань або висновку, тиск на експерта з метою схилити його до інших незаконних дій

Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста в суді, органах досудового розслідування, тимчасових слідчих і спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України, примушування їх до відмови від давання показань або висновку, а також до

давання завідомо неправдивих показань або висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна цих осіб чи їхніх близьких родичів або розголошення відомостей, які їх ганьблять, або підкуп свідка, потерпілого чи експерта з тією самою метою, тиск на судового експерта з метою вчинення ним інших незаконних дій, пов'язаних із виконанням ним своїх обов'язків, а також погроза вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані показання або висновок —

караються штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк від одного до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років»;

2) абзац 1 пункту 4.1 розділу IV Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень викласти в такій редакції:

«4.1. У разі якщо проведення експертизи призначено експертній установі, керівник такої установи доручає проведення експертизи одному або кільком експертам. Ці експерти надають висновок від свого імені й відповідають за нього особисто».

Survey as a Method of Scientific Cognition and Its Influence on the Formation of Forensic Road-Technical Examination Methodology

Yevhen Pivnov

The research paper analyzes the main terms (concepts) related to methodology of forensic examination and the survey's results of forensic experts. The research paper's purpose is to analyze the methods of forensic examinations as a basis for developing algorithms for performing forensic examination tasks. Based on

the survey results of forensic experts, the main provisions of organizing forensic examinations in general and forensic road-technical examination in particular have been determined, which will be useful for developing general methodological principals of road-technical examinations. It is claimed that methods and techniques of examination can be considered a particular specification of the cognitive method. Expert methodology is a combination of methods, techniques, and means of performing an expert task on one hand, and on the other hand, a special method of forensic examination. A complex of methods of scientific cognition (including general scientific methods) was applied to analyze the survey's results. Due to the complexity and regulatory gaps in the provisions on complex expert examinations, changes to the regulatory legal acts have been proposed to establish the mechanism for formalizing the complex of examinations and comprehensive examination as different forms of integrating specific expertise. The issue of further development of forensic sciences has been considered. It is emphasized that knowledge of the theory of forensic science and procedural issues of conducting forensic activities is a guarantee of the proper level of professional training for forensic experts. The author's definition of the concept of forensic science in criminal proceedings is provided, and proposals from forensic experts on improving the effectiveness of forensic activities are summarized.

Keywords: specific expertise; forensic expert; method, methodology, forensic methodology; expert conclusion; pre-trial investigation; statistical data; forensic road-technical examination; road infrastructure.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bachynin, V. A., Zhuravskiy, V. S., Panov, M. I. (2003). *Filosofia prava* [Philosophy of Law] : slovnyk. Kyiv [in Ukrainian].
- Bailenson, J. N., Beall, A. C., Loomis, J., Blascovich, J., Turk, M. (2005). Transformed Social Interaction, Augmented Gaze, and Social Influence in Immersive Virtual Environments. *Human Communication Research*. Vol. 31. Is. 4. DOI: [10.1111/j.1468-2958.2005.tb00881.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.2005.tb00881.x).
- Blikhar, V. S., Kozlovets, M. A., Horokhova, L. V., Fedorenko, V. V., Fedorenko, V. O. (2020). *Filosofia: slovnyk terminiv ta personalii* [Philosophy: Dictionary of Terms and Personalities]. Kyiv. URL: <http://surl.li/rsfnk> [in Ukrainian].
- Bulkat, M. S. (2014). *Zovnishni funktsii Ukrainy: teoretyko-pravovyi analiz* [External Functions of Ukraine: Theoretical-legal Analysis] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Cappella, J. N., Pelachaud, C. (2009). Rules for Responsive Robots: Using Human Interactions to Build Virtual Interactions / *Stability and Change in Relationships* ; Ed. by Vangelisti A. L., Reis H. T., Fitzpatrick M. A. Cambridge : Cambridge University Press. DOI: [10.1017/CBO9780511499876](https://doi.org/10.1017/CBO9780511499876).
- Craig, R. T. (1978). Cognitive Science: A New Approach to Cognition, Language and Communication. *Quarterly Journal of Speech*. Vol. 64. Is. 4. DOI: [10.1080/00335637809383449](https://doi.org/10.1080/00335637809383449).
- Craig, R. T. (1999). Communication Theory as a Field. *Communication Theory*. Vol. 9. Is. 2. DOI: [10.1111/j.1468-2885.1999.tb00355.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.1999.tb00355.x).
- Filosofia prava* (2009) [Philosophy of Law] : navch. posib. / za red. O. H. Danyliana. Kyiv [in Ukrainian].
- Halaka, S. P. (2006). *Yaderne nerozpovsiudzhennia u svitovii praktytsi* [Nuclear Non-Proliferation in World Practice] : avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Kendon, A. (1970). Movement coordination in social interaction: Some examples described. *Acta Psychologica*. Vol. 32. Is. 2. DOI: [10.1016/0001-6918\(70\)90094-6](https://doi.org/10.1016/0001-6918(70)90094-6).
- Kolesnichenko A. N. (1988). Obshie polozheniya metodiki rassledovaniya otdelnykh vidov prestuplenij [General Provisions of the Methodology of Investigating Specific Types of Crimes] / Lisichenko V. K., Goncharenko V. I., Saltevs'kiy M. V. i dr. *Sovetskaya kriminalistika. Metodika rassledovaniya otdelnykh vidov prestuplenij* [Soviet Criminology. Methodology of Investigating Specific Types of Crimes] // pod red. V. K. Lisichenko. Kiev [in Russian].
- Koziubra, M. (2010). Pravorozuminnia: poniattia, typy ta rivni [Legal Understanding: Concept, Type, and Levels]. *Pravo Ukrainy*. № 4. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravoukr_2010_4/ [in Ukrainian].
- Krymskyi, S. (2002). *Metod / Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk* [Method / Philosophical Encyclopedic Dictionary] // redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ; In-t filos. im. H. S. Skovorody NANU. Kyiv. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskiy_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf [in Ukrainian].
- Kyrylenko, I. S. (2015). *Lokalna normotvorchist v suchasnomu suspilstvi: teoretyko-pravovi aspekty* [Local Lawmaking in Modern Society: Theoretical and Legal Aspects] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Lee, K. M. (2004). The Multiple Source Effect and Synthesized Speech: Doubly Disembodied Language as a Conceptual Framework. *Human Communication Research*. Vol. 30. Is. 2. DOI: [10.1093/hcr/30.2.182](https://doi.org/10.1093/hcr/30.2.182).

- Macleod, C. M. (1991). Half a Century of Research on the Stroop Effect — An Integrative Review. *Psychological Bulletin*. Vol. 109. Is. 2. DOI: 10.1037/0033-2909.109.2.163.
- Mala entsyklopediia teorii derzhavy i prava* (2010) [Small Encyclopedia of the Theory of State and Law] / za zah. red. Yu. L. Boshytskoho. Kyiv [in Ukrainian].
- Manzhul, I. V. (2012). Vyznachennia metodiv piznannia v naukovi literaturi [Definitions of Methods of Cognition in Scientific Literature]. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy*. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_11_4 [in Ukrainian].
- Medin, D. L., Ross, B. H., Markman, A. B. (2001). *Cognitive Psychology*. 3rd ed. Austin, TX : Harcourt College Publishers.
- Miller, G. A. (2003). The cognitive revolution: a historical perspective. *Trends in Cognitive Sciences*. Vol. 7. Is. 3. DOI: 10.1016/S1364-6613(03)00029-9.
- Povidaichyk, O., Zhylenko, R. (2018). *Metody doslidzhen u sotsialnii roboti* [Research Methods in Social Work] : navch. posib. Uzhhorod. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/42750> [in Ukrainian].
- Rabinovych, P. (2009). Katehorii ta zakony dialektyky — aktualnyi instrument suchasnoho pravopiznannia (za materialamy praktyky Strasburzskoho sudu) [Categories and Laws of Dialectics as a Relevant Tool of Modern Legal Understanding (based on the materials of the practice of the Strasbourg Court)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 4 (59). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2009_4_2 [in Ukrainian].
- Rzhevskaya, V. S. (2003). *Pravo derzhavy na samooboronu v svitli rozvytku yurydychnykh harantii mizhnarodnoi bezpeky* [The State's Right to Self-Defense in the Context of International Security Legal Guarantees] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Sheiko, V. M., Kushnarenko, N. M. (2004). *Orhanizatsiia ta metodyka doslidnytskoi diialnosti* [Organization and Methodology of Research Activity] : pidruchnyk. 4-te vyd., vypr. i dopov. Kyiv. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sheiko_Vasyl/Orhanizatsiia_ta_metodyka_naukovo-doslidnytskoi-diialnosti.pdf [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Kononova, V. O., Zhuravel, V. A., Hlibko, V. M., Dudnikov, A. L., Shevchuk, V. M. (2008). *Kryminalistyka* [Criminology] : pidruchnyk / za red. V. Yu. Shepitka. 4-te vyd., pererob. i dopov. Kharkiv. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> [in Ukrainian].
- Shliakhtun, P. P. (2010). *Politohiia: istoriia ta teoriia* [Political Science: History and Theory] : pidruchnyk. Kyiv. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shliakhtun_Petro/Politohiia-istoriia_ta-teoriia.pdf [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2016). *Kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhennia: teoriia ta praktyka* [Comprehensive Forensic Research: Theory and Practice] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Skakun, O. F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law] : pidruchnyk. Kharkiv. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-51.html> [in Ukrainian].
- Stroop, J. R. (1992). Studies of Interference in Serial Verbal Reactions. *Journal of Experimental Psychology: General*. Vol. 121. No. 1. URL: <https://psych.hanover.edu/classes/Cognition/Archive/2009/Papers/stroop%201933.pdf>.
- Sukhonos, V. V. (2014). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law] : pidruchnyk. Sumy. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/47858/1/Sukhonos_ml_TDP_uchebnik.pdf [in Ukrainian].
- Thagard, P. (2005). *Mind: Introduction to Cognitive Science*. 2nd ed. Cambridge, MA : Bradford Books. URL: <https://users.metu.edu.tr/baykan/arch586/Readings/Cognition/Background/Thagard.pdf>.
- Tsekhmistrova, H. S. (2003). *Osnovy naukovykh doslidzhen* [Fundamentals of Scientific Research] : navch. posib. Kyiv. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-96.html> [in Ukrainian].
- Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. ta in. (2009). *Zahalna teoriia derzhavy i prava*

- [General Theory of State and Law] : pidruch. dlia stud. yuryd. vyshch. navch. zakl. / za red. M. V. Tsvika, O. V. Petryshyna. Kharkiv. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf [in Ukrainian].
- Tsyppelius, R. (2004). *Yurydychna metodolohiia* [Legal Methodology] / Roman Kornuta (per., adapt., prykl. z prava Ukr. i spys. termin.). Kyiv [in Ukrainian].
- Volynka, K. H. (2006). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law] : navch. posib. 2-he vyd., ster. Kyiv [in Ukrainian].
- Walther, J. B. (1996). Computer-Mediated Communication: Impersonal, Interpersonal and Hyperpersonal Interaction. *Communication Research*. Vol. 23. Is. 1. DOI: [10.1177/009365096023001001](https://doi.org/10.1177/009365096023001001).
- Yolon, P. (2002). *Metodolohiia / Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Methodology / Philosophical Dictionary] // redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ; In-t filos. im. H. S. Skovorody NANU. Kyiv. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf [in Ukrainian].
- Півньов, Є. (2024). Анкетування як метод наукового пізнання та його вплив на формування методології судово-експертних дорожньо-технічних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (34). С. 187—208. DOI: [10.32353/khrife.1.2024.11](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.11).

Проведення комплексних і комплексів судових експертиз із використанням спеціальних знань у галузі економіки

Вікторія Слюсаренко ^{*а}, Олексій Хомутенко ^{**б}, Світлана Тарасютіна ^{***с}

* Канд. екон. наук, доц., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3700-2100>, e-mail: viktoorijsaaa@gmail.com

** Канд. екон. наук, ст. дослідн., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7096-7944>, e-mail: lsed@ukr.net

*** ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4271-0487>, e-mail: ex0953191170@gmail.com

^а Написання оригінального рукопису, адміністрування проєкту, нагляд.

^б Ресурси, написання оригінального рукопису.

^с Програмне забезпечення, написання оригінального рукопису.

DOI: 10.32353/khrife.1.2024.12 УДК 343.98

Надійшло 18.03.2024 / Рецензовано 20.03.2024 / Прийнято до друку 27.03.2024 /
Доступно онлайн 29.03.2024

Якість проведення експертизи залежить від кваліфікації судового експерта й докладного та відповідального дослідження ним об'єктів, дослідити які виникла потреба в процесі судового слідства або суду. Сьогодні експертні методики з питань проведення комплексних судово-економічних експертиз і комплексу експертиз потребують удосконалення, зважаючи на умови воєнного часу. Комплексна експертиза відображає сучасні теоретичні тенденції щодо інтеграції норм законодавства в прикладну складову для виконання нагальних завдань у судовому слідстві та судочинстві. Найефективнішим у цьому контексті є використання комплексу методів і технічних засобів, завдяки яким формуються нові галузі наукового знання, що обумовлюють закономірності їх практичного значення, а також утворюються міжгалузеві та міждисциплінарні зв'язки. Водночас комплексна експертиза має високу ефективність і широкі можливості сукупного, синтезованого застосування знань із різних галузей наук та технічних засобів під час розв'язання завдань, поставлених перед експертом. Почергове проведення експертиз різних видів під час розв'язання комплексних завдань у деяких випадках забезпечує

достовірність експертних висновків та оптимізує процес правосуддя. Висновки комплексної експертизи мають різнобічний вплив на ухвалення рішень суб'єктами, які вирішують суперечку. Тому вдосконалення методики проведення комплексних або комплексу судових експертиз під час розв'язання складних питань, що часто виникають в умовах дії військового стану, є актуальним, даючи змогу визначати єдині підходи до розв'язання проблемних аспектів такого дослідження.

Ключові слова: комплексна судова експертиза; комплекси судових експертиз.

Постановка наукової проблеми

Ефективність проведення експертного дослідження залежить від кваліфікації судового експерта та методологічного інструментарію, який він використовує під час дослідження об'єктів, щодо яких виникли питання в органів досудового розслідування, суду, сторони захисту або сторін цивільно-господарського провадження.

Сьогодні діяльність судового експерта в Україні ускладнено запровадженням воєнного стану, в умовах дії якого виникають нові об'єкти, явища та процеси, що їх раніше або взагалі не досліджували, або досліджували недостатньо, а також набувають актуальності питання, які перебувають у міжгалузевій площині¹ та які не може розв'язати один експерт у межах однієї галузі знань. Із-поміж найактуальніших — питання, пов'язані з руйнацією будівель і споруд, документальним оформлення господарських операцій із передавання майна військовим, підробленням підписів у документах тощо. Значна частина експертних завдань передбачає проведення дослі-

джень за участі експертів, які мають кваліфікацію в різних галузях знань, або різних експертів — фахівців в окремих галузях знань: із метою виконати спільне комплексне завдання або провести комплекс експертиз.

Нагальність проведення комплексних або комплексу судових експертиз в умовах дії воєнного стану обумовили актуальність нашого дослідження, зокрема, потребу вдосконалити експертні методики із залученням експертів-економістів.

Мета статті

Обґрунтувати необхідність у розробленні науково-методичних рекомендацій із питань призначення та проведення комплексних досліджень, які потребують застосування спеціальних знань (зокрема, економічних).

Завданням дослідження є необхідність проаналізувати й визначити критерії розмежування підстав проведення комплексних і комплексу судових експертиз під час розв'язання складних питань, виникнення яких пов'язано з дією воєнного стану.

1 Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 40 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13451> (дата звернення: 06.02.2024).

Методи дослідження

Як відомо, методологія наукового дослідження — це сукупність принципів, засобів, методів і форм організації та проведення наукового пізнання поставленої проблеми².

Для розкриття визначеної у статті проблематики автори використовували загальні (порівняння, індукцію, дедукцію тощо), окремі та спеціальні методи.

Порівняння дало змогу визначити схожість і розбіжність предметів та явищ, які досліджують експерти в різних галузях знань, знайти спільне й відмінне у проведенні комплексних експертиз і комплексів експертиз.

Також використано різновид методу порівняння — аналогію, завдяки якій можна пізнати певні предмети й явища на основі їх подібності до інших.

Індукція — метод дослідження, за якого загальний висновок про ознаки множини елементів виводять на підставі вивчення цих ознак у частини елементів однієї множини.

Дедукція — метод логічного висновку від загального до часткового, тобто спочатку досліджують стан об'єкта загалом, а потім — його складові.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питання науково-методичного забезпечення як однієї з провідних засад функціонування судово-експертних установ України досліджували у своїх працях іноземні й українські фахівці в галузі судової експертології: В. Бондар³, О. Бондаренко⁴, Г. Дондик⁵, Г. Веретун⁶, Н. Клименко⁷, М. Костицький і М. Луцький⁸, О. Литвинов зі співавторами⁹,

- 2 Смирний М. Ф. Основи наукових досліджень : конспект лекцій (для студент. усіх форм навч. за спец. 141 — Електроенерг., електротехн. та електромех.). Харків, 2018. 111 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/162019668.pdf> (дата звернення: 02.02.2024).
- 3 Бондар В. С. Інформаційно-аналітичне забезпечення проведення судово-балістичних експертиз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 280—289. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_34 (дата звернення: 02.02.2024).
- 4 Бондаренко О. О. Класифікація судових експертиз у кримінальному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2012. № 1028 (12). С. 339—342. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/749> (дата звернення: 02.02.2024).
- 5 Дондик Г. П. Особливості процесу дослідження при проведенні комісійних та комплексних експертиз. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Т. 26 (65). № 2—2. С. 382—388. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2013/2-2_2013/55.pdf (дата звернення: 02.02.2024).
- 6 Веретун Г. С. Особливості та відмінності понять «комплексна експертиза» та «комплекс експертиз». *Вісник ОНДІСЕ*. 2018. Вип. 3. С. 14—17. URL: <http://ondise.od.ua/DOC/vipusk3/so-blivostitavidminostiponyatkompleceexpertiza.pdf> (дата звернення: 02.02.2024).
- 7 Клименко Н. І. Поняття та завдання загальної теорії судової експертології в системі юридичних наук. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 48—57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2019_64_6 (дата звернення: 02.02.2024).
- 8 Костицький М. В., Луцький М. І. Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі : монографія. Івано-Франківськ, 2011. 307 с.
- 9 Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В., Чернявський С. С. та ін. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В. В. Чернея ; за наук. ред. О. М. Джужі. Київ, 2020. 612 с. URL: https://vo.uu.edu.ua/pluginfile.php/520868/mod_resource/content/3/2020_%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%B%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf (дата звернення: 02.02.2024).

Н. Лобода і О. Чабанюк¹⁰, М. Сегай зі співавторами¹¹, Е. Сімакова-Єфремян¹², В. Слюсаренко¹³, М. Щербаковський¹⁴, В. Юрчишин¹⁵ та ін.

В. Бондар¹⁶ акцентує увагу на можливостях інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності в процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із тероризмом, пропонуючи комплекс організаційно-правових і методичних заходів, спрямованих на оптимізацію інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування злочинів цієї категорії.

Г. Веретун¹⁷ аналізує експертну практику з позицій розслідування кримінальних правопорушень і можливостей проведення експертних досліджень одночасно кількома експертами (комісією експертів) залежно від питань, які вони

розв'язують, кількості та характеристик об'єктів дослідження, зазначаючи, що у складі комісії можуть перебувати експерти однієї (у такому разі експертиза є комісійною) або різних галузей знань (різних напрямів у межах однієї галузі),— така експертиза є комплексною.

О. Бондаренко¹⁸ вважає, що комплексну експертизу необхідно відрізняти від експертизи складних об'єктів, яку також здійснюють кілька експертів, але однієї спеціальності, і комплекс пов'язаних між собою експертиз тих самих об'єктів. Із комплексністю досліджень пов'язують також так звані синтетичні експертизи, під час проведення яких один із експертів (який є найобізнанішим у галузі методології та методики судово-експертного дослідження) може синтезувати висновки решти експертів.

- 10 Чабанюк О. М., Лобода Н. О. Комплексна судова експертиза та особливості її проведення. *Сучасні проблеми екології* : тези XVIII Всеукр. наук. on-line конф. здобув. вищ. освіти і молод. учен. з міжнар. участю (Житомир, 06.10.2022). С. 37. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/37.pdf> (дата звернення: 02.02.2024).
- 11 Сегай М. Я., Надгornyий Г. М., Ісакович Б. М. Пропозиції з питань удосконалення регламентації судової експертизи в проектах процесуальних кодексів України. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2 (17). С. 124—133.
- 12 Сімакова-Єфремян Е. Б. Сутність суб'єкта інтеграції знань при проведенні комплексних судово-експертних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2006. Вип. 6. С. 108—117.
- 13 Слюсаренко В. Є. Економічна експертиза. Теорія і практика в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 3 (9). С. 101—107. DOI: 10.32689/2617-9660-2020-3(9)-101-107 (дата звернення: 02.02.2024).
- 14 Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. 560 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0dd2821b-1646-4d5c-965f-c20e08dc1479/content> (дата звернення: 06.02.2024).
- 15 Юрчишин В. Д. Аналіз та класифікація висновків експерта у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. Вип. 1 (3). С. 440—452. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2013/42.pdf (дата звернення: 02.02.2024).
- 16 Бондар В. С. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_34 (дата звернення: 02.02.2024).
- 17 Веретун Г. С. Зазнач. твір. URL: <http://ondise.od.ua/DOC/vipusk3/osoblivostitavidminostiponyatkomplecexpertiza.pdf> (дата звернення: 02.02.2024).
- 18 Бондаренко О. О. Зазнач. твір. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/749> (дата звернення: 02.02.2024).

Г. Дондик ¹⁹ розглядає особливості процесу дослідження під час проведення комісійних і комплексних судових експертиз.

Досліджуючи питання комплексної судової експертизи в судовому процесі, Н. Клименко ²⁰, Н. Лобода й О. Чабанюк ²¹ зазначають етапи підготовки, проведення та реалізації такої експертизи.

О. Керевич ²² привертає увагу до законодавчих і практичних особливостей призначення судових експертиз для визначення індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні й наголошує на необхідності законодавчо врегулювати окремі положення щодо порядку призначення експертиз такого виду з метою забезпечити права та законні інтереси осіб з вадами психіки.

О. Литвинов ²³ розглядає питання кримінології з позицій кібербезпеки, зокрема, під час проведення комплексних і комісійних експертиз.

Ю. Шульга ²⁴ висвітлює особливості залучення експерта на початковому етапі розслідування розбоїв.

В. Юрчишин ²⁵ у працях, присвячених аналізу та класифікації висновку експерта у кримінальному провадженні, розглядає теоретичні та практичні аспекти залучення результатів комплексних експертиз як засобу доказування.

Водночас згадані автори залишили поза увагою розмежування питань проведення комплексних судово-економічних експертиз із залученням експертів (фахівців) у галузі економічних знань і комплексів експертиз інших видів, а також науково-методичні рекомендації, які б враховували особливості експертних завдань в умовах воєнного стану.

Викладення основного матеріалу дослідження

Судова експертиза використовує сучасні досягнення різних галузей науки й техніки, тому її природа має інтеграційний характер і враховує комплексність використовуваних спеціальних знань.

Комплексна експертиза відображає тяжіння теорії та практики до інтеграції спеціальних знань у прикладну

19 Дондик Г. П. Знач. твір. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2013/2-2_2013/55.pdf (дата звернення: 02.02.2024).

20 Клименко Н. І. Знач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2019_64_6 (дата звернення: 02.02.2024).

21 Чабанюк О. М., Лобода Н. О. Знач. твір. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/37.pdf> (дата звернення: 02.02.2024).

22 Керевич О. В. Особливості призначення судових експертиз для встановлення індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного (обвинуваченого). *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 31–36. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Kerevuch.pdf (дата звернення: 02.02.2024).

23 Джу́жа О. М., Васи́левич В. В., Черне́й В. В., Чернявський С. С. та ін. Знач. твір. URL: https://vo.uu.edu.ua/pluginfile.php/520868/mod_resource/content/3/2020_%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf (дата звернення: 02.02.2024).

24 Шульга Ю. О. Особливості залучення експерта на початковому етапі розслідування розбоїв, вчинених із проникненням у житло. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 53. Т. 2. С. 96–100. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/30686> (дата звернення: 02.02.2024).

25 Юрчишин В. Д. Знач. твір. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2013/42.pdf (дата звернення: 02.02.2024).

складову для розв’язання нагальних завдань досудового розслідування й судового провадження.

Інтеграція знань фахівців у різних галузях відкриває нові перспективи розвитку судової експертизи, а потреби судової практики дедалі частіше потребують розв’язання питань, що перебувають на межі різних наук. Комплексний підхід дає змогу створити більш повну й адекватну картину дослідження об’єкта, аніж розрізнені предметні підходи, що є визначальним показником ефективності наукового дослідження²⁶. До того ж, як свідчить практика, для розв’язання завдань ефективніше використовувати комплекс методів і технічних засобів, завдяки чому формуються нові галузі наукового знання, що відкривають закономірності практичного значення та

створюють міжгалузові й міждисциплінарні зв’язки. Отже, за комплексного підходу до досліджуваного явища реалізується всебічність його вивчення. Форми взаємодії експертів тісно пов’язані з процедурами розв’язання завдань конкретної експертизи, що потребує вироблення основних принципів співпраці цих фахівців. Належний рівень співпраці можна забезпечити лише шляхом організованого професійного спілкування суб’єктів судової експертизи²⁷.

Порівняльний аналіз норм Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень²⁸ (далі — *Інструкція*), що регулює проведення комплексних судових експертиз та комплексів експертиз із урахуванням інших видів експертиз, наведено у таблиці.

Порівняння сфери застосування комплексної експертизи й експертизи з урахуванням інших видів експертиз

Комплексна експертиза	Експертиза з урахуванням інших видів експертиз
Абз. 6 п/п. 1.2.14 п. 1.2 розд. I Інструкції: «Комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або	П. 4.2 розд. IV Інструкції: «4.2. Якщо в одному документі про призначення експертизи (залучення експерта) є питання, що стосуються різних видів експертиз, не пов’язаних між собою, керівник установи визначає, які питання підлягають вирішенню у відповідному підрозділі та послідовність їх виконання»; абз. 11 п. 4.12 розд. IV Інструкції: «4.12. <...> У вступній частині висновку експерта зазначаються <...>

26 Капустник К., Хомутенко О., Кіпоурас П. Щодо вдосконалення науково-методичної бази проведення судово-економічних експертиз із урахуванням інших видів експертиз (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 4 (29). С. 160—169. DOI: [10.32353/khrife.4.2022.09](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2022.09) (дата звернення: 02.02.2024).

27 Сімакова-Єфремян Е. Б. Сутність суб’єкта ...

28 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін’юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.02.2024).

Комплексна експертиза	Експертиза з урахуванням інших видів експертиз
інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах» ²⁹	<...> якщо деякі питання, що містяться у документі про призначення експертизи (залучення експерта), вирішувались при проведенні експертиз різних видів,— відомості (експертна установа, номер та дата висновку) про ці експертизи; якщо питання, які поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначений у документі про призначення експертизи (залучення експерта),— зазначається, у якому порядку вирішуватимуться ці питання» ³⁰

Як бачимо з таблиці, різні пункти Інструкції регулюють здійснення комплексних судових експертиз та експертиз, під час виконання яких використовують результати інших видів експертиз (комплекс експертиз).

Відмінність у виконанні експертиз, що використовують результати інших видів досліджень, полягає у використанні винятково їх спеціальних знань у складанні висновку. Водночас висновки експертів інших галузей знань використовують як вихідні дані, без аналізування й оцінювання яких експерт, який виконує експертизу, не може виконати завдання.

Це положення підтверджено експертною практикою, яка свідчить про складність розв'язання судовими експертами поставленого перед ними завдання в межах проведення комплексної експертизи, що може бути зумовлено різними обставинами (зокрема, строками проведення кожного з видів досліджень,

впливом висновків одних досліджень на доцільність проведення інших, розширенням спеціальних знань експертів за різними спеціальностями для повного з'ясування обставин справи, які є предметом досудового розслідування або судового розгляду).

Саме тому почергове проведення експертиз різного виду під час розв'язання комплексних завдань у деяких випадках може оптимізувати забезпечення процесу правосуддя.

1-й приклад. Під час розрахунку відхилення ціни придбання продукції від її ринкової ціни в умовах недотримання тендерної процедури, товарознавче дослідження визначило, що ціна придбання дорівнює або менша за середньоринкову. У такому разі призначення економічної експертизи з урахуванням висновку товарознавчої експертизи для визначення загального сплаченого відхилення на всю партію поставки не має сенсу, що обумовлено економією часу

29 Інструкція ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.02.2024).

30 Там само.

для прийняття слідчим процесуального рішення»³¹.

2-й *приклад*. У дослідженні експерт-товарознавцем обладнання, машин і механізмів із метою визначити їхню вартість доцільно проводити комплексну експертизу із залученням судового експерта, атестованого за експертною спеціальністю 10.23 «Дослідження технічного стану та умов експлуатації машин та механізмів»³². Визначений фактичний стан елементів інших частин обладнання й дефекти експерт-товарознавець використовує для подальших досліджень із метою обчислення коефіцієнта зношування.

3-й *приклад*. Під час дослідження ринкової вартості ювелірних виробів із дорогоцінним камінням проводять комплексне дослідження з експертами-металознавцями й гемологами. Досліджуючи метали та сплави й вироби з них, експерт-металознавець визначає, із якого металу (сплаву) виготовлено об'єкт експертизи. Дослідження каміння та його вартості проводить експерт-гемолог. На підставі отриманих даних визначають ринкову вартість ювелірного виробу, тобто за результатами металознавчих і гемологічних досліджень формують висновок.

4-й *приклад*. Дослідження рідин, які містять спирт, експерт-товарознавець і експерт, який має кваліфікацію 8.7 «Дослідження спиртовмісних сумішей»³³, проводять у комплексі, даючи відповіді на питання: «Чи відповідає за

своїми характеристиками алкогольний напій у певній пляшці характеристикам напою, зазначеним на етикетці?», «Чи належить ця рідина до міцних алкогольних напоїв?». На підставі здобутих результатів експерт у галузі товарознавства проводить дослідження й дає відповідь на питання: «Яким характеристикам відповідає товар згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності?», а висновок формулює комісія експертів.

5-й *приклад*. У дослідженні експерт-економістом збитків, завданих вирубкою дерев, як вихідні дані застосовують комплекс висновків екологічної та товарознавчої експертиз.

6-й *приклад*. Дослідження безпідставного отримання готівкових коштів експерт-економіст здійснює з урахуванням результатів почеркознавчої експертизи.

7-й *приклад*. Експерт-економіст, обчислюючи збитки (утрачену вигоду) від знищення об'єкта нерухомого майна внаслідок артобстрілу або бомбардування, використовує висновки балістичної, будівельної та товарознавчої експертиз.

8-й *приклад*. Експерт-економіст визначає суми неотриманих податкових платежів внаслідок незаконного перетину кодону, використовуючи висновки товарознавчої експертизи.

Головна ознака комплексної експертизи — це розв'язання суміжних питань експертиз різної компетенції, які не розв'язати із застосуванням однієї

31 Капустник К., Хомутенко О., Кіпоурас П. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.09 (дата звернення: 02.02.2024).

32 Перелік видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України : дод. 5 до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затв. наказ. Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 02.02.2024).

33 Там само.

галузі спеціальних знань. Порядок проведення досліджень, а також визначення послідовності та строків виконання окремих досліджень обумовлюють під час наради, організованої керівником експертної установи, для всіх експертів, залучених до комісії, ураховуючи функції кожного з них. Отримані результати також оцінюють колегіально.

Якщо питання, що належать до різних видів судових експертиз щодо тих самих об'єктів, вирішують експерти різних спеціальностей без спільних досліджень та оцінювання здобутих результатів, таке дослідження можна вважати комплексом експертиз³⁴. У такому разі необхідно зважати на черговість дій експертів різних галузей під час дослідження спільного об'єкта, види й послідовність застосування методів дослідження з урахуванням дотримання правил збереження та поводження з об'єктами.

Спільний висновок комісії експертів підписують експерти, *«які брали участь у сукупній оцінці результатів усіх досліджень і дійшли згоди»* (п. 4.5 і 4.9 розд. IV Інструкції)³⁵. Якщо згоди між ними не досягнуто, то складають кілька висновків експертів (за кількістю позицій) або один, у якому вступну й дослідницьку частини підписують усі експерти, а заключну — лише окремі з власними висновками проведених ними досліджень. Результати такого дослідження використовує замовник, який залучив експертів, та інші суб'єкти, які отримали експертний висновок.

Водночас комплексна експертиза є високоефективною та має широкі можливості сукупного, синтезованого застосування знань із різних галузей наук

і технічних засобів під час розв'язання завдань, поставлених перед експертами. Висновки такої експертизи комплексно впливають на ухвалення рішень суб'єктами, які вирішують спір. Під час виконання комплексної експертизи фахівці різних галузей знань досліджують явище з урахуванням лише своєї галузі знань згідно з процесуальним правом та ухвалюють спільне рішення (або зазначають особливу думку, спираючись на спеціальні знання у своїй галузі).

Отже, проведення комплексної експертизи для відповіді на поставлене питання потребує синтезу різних галузей знань, що враховують різні дані про предмет дослідження, і дає змогу розв'язати питання якнайшвидше.

Досліджуючи й порівнюючи комплекси експертиз із урахуванням інших видів із комплексними експертизами, зауважимо, що кримінально-процесуальне законодавством прямо не визнає поняття «комплексності». Проведення комплексної експертизи згідно з п. 3.7 розд. III Інструкції³⁶ забезпечує установа(-и), до якої(-их) надійшов процесуальний документ про її призначення. Під час виконання судових експертиз із урахуванням висновків інших експертиз (комплексу експертиз) у момент використання експертом результатів дослідження, проведеного експертами іншої(-их) галузі(-ей) знань, синтезують знання різних галузей, завдяки чому глибше розкривають явище, щодо якого виникли суперечності та яке досліджували різні експерти.

Під час складання висновку за матеріалами висновків експертів в інших галузях знань, що розкривають суть

34 Сімакова-Єфремян Е. Б. Сутність суб'єкта ...

35 Інструкція ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.02.2024).

36 Там само.

досліджуваного явища, судовий експерт використовує їх і водночас застосовує свої спеціальні знання, що є однією з відмінностей проведення судової експертизи такого виду.

Саме тому висновок комплексної судової експертизи й висновки інших судових експертиз, на які зважають під час його складання,— це компоненти цілісної системи досліджуваного явища, необхідні для розуміння судом (слідством) явища, щодо якого необхідно прийняти об'єктивне рішення по суті. Комплексні експертизи дають цілісне причиново-наслідкове розуміння об'єкта, що підлягав дослідженню. У висновках експерта за результатами проведення окремих видів експертиз один компонент обумовлює фактичні дані, для з'ясування яких необхідні спеціальні знання однієї галузі експертної діяльності, другий потребує знань в іншій галузі, а також додаткових пояснень.

Урахування судовими експертами висновків інших видів експертиз є способом розширення базової інформації щодо певних об'єктів дослідження або обставин справи, дані про які частково або цілком відсутні в поданих на дослідження об'єктах, а також якщо використання такої інформації у процесі проведення судової експертизи можливе тільки після її опрацювання експертами інших спеціальностей.

Практика проведення таких експертиз потребує розроблення орієнтовного кола питань, які можна поставити на розв'язання експертам із зазначенням, висновки яких експертиз в інших галузях знань можливо (необхідно) надати як вихідні дані й урахувати під час формулювання висновків, тобто необхідно класифікувати комплекси експертиз. Це позитивно позначиться на діяль-

ності працівників судово-експертних установ, оптимізує строки проведення експертиз, сприятиме отриманню об'єктивних і неупереджених висновків³⁷.

Замовники, призначаючи комплексне або додаткові види досліджень із використанням інших видів експертиз, мають чітко розуміти завдання, які здатні розв'язати під час таких досліджень, а також урахувувати, що дослідження окремих видів експертиз із залученням інших видів експертиз потребує більше часу.

Під час дії воєнного стану актуальними стали комплекси судових експертиз за участі фахівців-економістів. Їх можна об'єднати у види та підвиди, які наведено далі.

Економічні. Підвиди: комплекси судових економічних експертиз із урахуванням висновків попередньо проведених експертиз бухгалтерського й податкового обліку, фінансово-господарської діяльності та фінансово-кредитних операцій (тобто з урахуванням висновків інших судових економічних експертиз). Необхідність таких комплексів зумовлена тим, що (у разі потреби розширити проведене дослідження за відсутності вже досліджених об'єктів або через брак часу на їх повторне опрацювання) як вихідні дані експерти використовують висновки інших судових експертиз без повторного дослідження об'єктів.

Економіко-криміналістичні. Підвиди: комплекси судових економічних експертиз із урахуванням висновків почеркознавчої; лінгвістичної експертизи мовлення; технічної експертизи документів; експертизи зброї та слідів і обставин її використання; трасологічної (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних із одночасним

37 Капустник К., Хомутенко О., Кіпоурас П. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.09 (дата звернення: 02.02.2024).

спричиненням тілесних ушкоджень, які проводять в бюро судово-медичної експертизи); експертизи голограм, відео-, звукозапису; вибухотехнічної; техногенних вибухів; матеріалів, речовин і виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; спиртотмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів із них; наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв і спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих та отруйних речовин); біологічної експертизи.

Економіко-почеркознавчі. Підвиди: комплекси судових економічних експертиз із урахуванням висновків почеркознавчої експертизи щодо первинних документів, відображених в обліку, договорів, фінансової та податкової звітності.

Економіко-товарознавчі. Підвиди: комплекси судових економічних експертиз із урахуванням висновків товарознавчих експертиз машин, обладнання, сировини та споживчих товарів; транспортно-товарознавчої; військового майна, техніки й озброєння; авіаційно-технічної та ін.

Економічні й у сфері інтелектуальної власності. Підвиди: комплекси судових економічних експертиз із урахуванням висновків експертизи літературних і художніх творів; фонограм, відеограм,

програм (передач) організації мовлення; винаходів і корисних моделей; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень; топографій інтегральних мікросхем; комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій; економічна у сфері інтелектуальної власності.

Економіко-будівельно-товарознавчі. Підвиди: комплекси судових економічних експертиз із урахуванням висновків товарознавчих експертиз будівель, споруд, об'єктів інфраструктури.

Економіко-інженерно-технічні. Підвиди: комплекси судових економічних експертиз із урахуванням висновків інженерно-транспортної (автотехнічної, транспортно-трасологічної, залізнично-транспортної); дорожньо-технічної; будівельно-технічної; оціночно-будівельної³⁸; земельно-технічної; оціночно-земельної; експертизи з питань землеустрою; пожежно-технічної; безпеки життєдіяльності; гірничотехнічної; інженерно-екологічної; електротехнічної; комп'ютерно-технічної; телекомунікаційної; електротранспортної; експертизи технічного стану ліфтів; інженерно-механічної; водно-технічної експертизи.

Класифікація комплексів експертиз не може бути постійною, її оновлення зумовлено передусім необхідністю розв'язання нових завдань щодо об'єктів, які раніше не досліджували. Саме тому запропонована класифікація може

38 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Проте, зважаючи на стале застосування в чинних нормативно-правових актах, що регулюють експертну діяльність, згаданих помилкових словоформ, ми змушені оперувати у цій праці саме ними.— Ред.

в майбутньому трансформуватися з урахуванням нових експертних знань і завдань.

Висновки

Проведення комплексної експертизи унормовано на рівні підзаконних нормативно-правових актів, її цінність полягає в можливості досліджувати явища й отримувати всебічне обґрунтування в умовах колективної роботи експертів різних галузей знань, що у процесі досудового розслідування та судового розгляду надасть суб'єктові призначення експертизи більшої впевненості в ухваленні ним об'єктивного рішення.

Проведення експертизи з використанням знань у різних галузях дає змогу експертові використати їх для розв'язання по суті поставленого перед ним питання. Комплексні експертизи проводять значно швидше, ніж комплекси експертиз, що позитивно позначається на швидкості розслідування та судового розгляду, а це сьогодні вельми актуально.

Отже, удосконалення методики проведення комплексних і комплексу судових експертиз для розв'язання складних питань, які виникають у зв'язку з воєнним станом, надалі дасть змогу виробити єдині підходи до розв'язання проблемних аспектів цього типу досліджень.

Conducting Forensic Multidisciplinary Examinations and Sets of Forensic Examinations Using Specific Expertise in Economics

Viktoriya Slyusarenko,

Oleksiy Khomutenko, Svitlana Tarasyutina

The quality of forensic examination depends on a forensic expert's qualification and his/her in-depth and responsible research on objects, the investigation of which arose during pre-trial investigation

or trial. Currently, expert methodologies for conducting multidisciplinary forensic economic examinations and sets of forensic examinations require improvement, especially in light of wartime conditions. Multidisciplinary examination reflects contemporary theoretical trends by integrating legal norms into practical application to address urgent tasks in pre-trial investigations and court proceedings. The most efficient approach is to use a set of methods and technical means that give rise to new branches of scientific knowledge, determine the regularities of their practical significance, and establish interdisciplinary links. At the same time, multidisciplinary examination demonstrates high efficiency and broad possibilities through the combined and synthesized application of knowledge from diverse scientific fields and technical tools in addressing tasks assigned to a forensic expert. Sequential conduct of various types of forensic examinations during the resolution of multidisciplinary tasks in some cases ensures the reliability of expert conclusions and optimizes the judicial process. Multidisciplinary examination conclusions have a varied impact on the decisions made by the parties to the dispute. Therefore, improving the methodology of conducting multidisciplinary forensic examinations or sets of forensic examinations during the resolution of complex issues, which often arise in conditions of martial law, is relevant. This allows for the determination of unified approaches to addressing problematic aspects of such research.

Keywords: multidisciplinary forensic examination; sets of forensic examinations.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізу-

ванні даних, рішення про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що в них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bondar, V. S. (2017). Informatsiino-analitychne zabezpechennia provedennia sudovobalistychnykh ekspertyz [Information and analytical support for forensic ballistic examination]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_34 [in Ukrainian].
- Bondarenko, O. O. (2012). Klasyfikatsiia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu sudochynstvi [Classification of forensic examinations in a criminal proceeding]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia «Pravo»*. № 1028 (12). URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/749> [in Ukrainian].
- Chabaniuk, O. M., Loboda, N. O. (2022). Kompleksna sudova ekspertyza ta osoblyvosti yii provedennia [Multidisciplinary forensic examination and peculiarities of its conduct]. *Suchasni problemy ekolohii : tezy KhVIII Vseukr. nauk. on-line konf. zdobuv. vyshch. osvity i molod. uchen. z mizhnar. uchastiu (Zhytomyr, 06.10.2022)*. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/37.pdf> [in Ukrainian].
- Dondyk, H. P. (2013). Osoblyvosti protsesu doslidzhennia pry provedenni komisiinykh ta kompleksnykh ekspertyz [Features of research process in conducting commission and comprehensive forensic examinations]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo nacionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya «Yuridicheskie nauki»*. T. 26 (65). № 2—2. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2013/2-2_2013/55.pdf [in Ukrainian].
- Dzhuzha, O. M., Vasylevych, V. V., Cherniei, V. V., Cherniavskiy, S. S. ta in. (2020). Kryminolohiia [Criminology] : pidruchnyk / za zah. red. V. V. Chernieia ; za nauk. red. O. M. Dzhuzhi. Kyiv. URL: https://vo.uu.edu.ua/pluginfile.php/520868/mod_resource/content/3/2020_%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf [in Ukrainian].
- Kapustnik, K., Khomutenko, O., Kipouras, P. (2022). On Improvement of Scientific and Methodological Basis for Conducting Forensic Economic Examinations Considering Other Types of Forensic Examinations (review article). *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 4 (29). P. 160—169. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.06.
- Kerevych, O. V. (2015). Osoblyvosti pryznachennia sudovykh ekspertyz dla vstanovlennia indyvidualno-psykholohichnykh osoblyvostei pidozriuvanoho (obvynuvachuvanoho) [Features purpose of forensic examination to establish individual psychological characteristics of the suspect (accused)]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 2. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/versotka/2_2015_Kerevuch.pdf [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2019). Poniattia ta zavdannia zahalnoi teorii sudovoi ekspertolohii v systemi yurydychnykh nauk [Theory of forensic expertology in the system of law]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2019_64_6 [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M. V., Lutskey, M. I. (2011). Sudovopsykholohichna ekspertyza v administrativnomu protsesi [Forensic psychological examination in administrative process] : monohrafiia. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Sehai, M. Ya., Nadhornyi, H. M., Isakovych, B. M. (1999). Propozytsii z pytan udoskonalennia rehlementatsii sudovoi ekspertyzы v proektakh protsesualnykh kodeksiv Ukrainy [Proposals on the improvement of forensic examination regulation in Ukrainian draft procedural codes]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 2 (17). [in Ukrainian].

- Shcherbakovskiy, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni* [Conducting and utilizing forensic examinations in a criminal proceeding] : monohrafiia. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0dd2821b-1646-4d5c-965f-c20e08dc1479/content> [in Ukrainian].
- Shulha, Yu. O. (2018). Osoblyvosti zaluchennia eksperta na pochatkovomu etapi rozsliduvannia rozboiv, vchynenykh iz pronynenniam u zhytlo [Peculiarities of involving an expert at the initial stage of investigation of home-invasion robberies]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. Vyp. 53. T. 2. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/30686> [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2006). Sutnist subiekta intehtratsii znan pry provedenni kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen [The essence of the subject of knowledge integration when conducting comprehensive forensic research]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzы i kryminalistyky*. Vyp. 6 [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2017). Teoretyko-pravovi ta metodolohichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen [Theoretical-legal and methodological foundations of complex forensic research] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13451> [in Ukrainian].
- Sliusarenko, V. Ye. (2020). Ekonomichna ekspertiza. Teoriia i praktyka v Ukraini [Economic examination. Theory and practice in Ukraine]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*. № 3 (9). DOI: 10.32689/2617-9660-2020-3(9)-101-107 [in Ukrainian].
- Smyrnyi, M. F. (2018). Osnovy naukovykh doslidzhen [Scientific Research Fundamentals] : konspekt lektsii (dlia student. usikh form navch. za spets. 141 — Elektroenerh., elektrotekhn. ta elektromekh.). Kharkiv. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/162019668.pdf> [in Ukrainian].
- Veretun, H. S. (2018). Osoblyvosti ta vidminnosti poniat «kompleksna ekspertiza» ta «kompleks ekspertyz» [Features and distinctions of concepts «complex expertise» and «expertises complex»]. *Visnyk ONDISE*. Vyp. 3. URL: <http://ondise.od.ua/DOC/vipusk3/osoblivostitavidminostiponyatkomplecexpertiza.pdf> [in Ukrainian].
- Yurchyshyn, V. D. (2013). Analiz ta klasyfikatsiia vysnovkiv eksperta u kryminalnomu provadzhenni: teoretychnyi ta praktychnyi aspekty [Analysis and classification conclusions of expert in criminal proceedings: theoretical and practical aspects]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 1 (3). URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2013/42.pdf [in Ukrainian].

Слюсаренко, В., Хомутенко, О., Тарасютина, С. (2024). Проведення комплексних і комплексів судових експертиз із використанням спеціальних знань у галузі економіки. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (34). С. 209—222. DOI: 10.32353/khrife.1.2024.12.

Всеукраїнська науково-практична конференція «30 років Закону України «Про судову експертизу»: сучасний стан та перспективи вдосконалення»

Співробітники Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мін'юсту України взяли активну участь у наукових заходах I кварталу 2024 року, одним із яких стала Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 30-й річниці Закону України «Про судову експертизу», організована нашими колегами — Одеським науково-дослідним інститутом судових експертиз. Варто згадати, що Україна першою з пострадянських республік ухвалила цей Закон, сприйнятий науковою та юридичною спільнотою як прогресивне явище, що стало прикладом для багатьох країн. Сьогодні Закон «Про судову експертизу» обтяжений численними змінами й доповненнями відповідно до практики його застосування, включно з викладенням у новій редакції. За пропозиціями судово-експертних установ Міністерство юстиції України підготувало законопроект про судово-експертну діяльність, який Кабінет Міністрів (як суб'єкт законодавчої ініціативи) подав на розгляд Верховної Ради України.

Конференцію відкрив директор Одеського НДІСЕ **Дмитро Кишко**. Учасників також привітали: заступник Міністра юстиції України з питань виконавчої служби, доктор філософії у галузі права **Андрій Гайченко**; директорка Департаменту експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту України, кандидатка юридичних наук, заслужена юристка України **Наталія Ткаченко**; директор Київського НДІСЕ, доктор юридичних наук, старший дослідник, заслужений юрист України **Олександр Рувін**; директор ДніпроНДІСЕ **Сергій Розумний**; в. о. директора Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності, доктор технічних наук **Михайло Можаяв** та ін.

Від ННЦ ІСЕ до учасників звернувся заступник директора з експертної роботи, кандидат юридичних наук **Андрій Лубенцов**.

Він зазначив, що сьогодні особливо важливо не тільки дотримувати норм законодавства, зокрема Закону України «Про судову експертизу», а й віднаходити способи й засоби його вдосконалення, що сприятиме оптимізації роботи судових експертів, особливо на тлі викликів воєнного стану.

Співробітники ННЦ ІСЕ активно відгукнулися на участь у цьому заході, адже шляхи вдосконалення Закону, яким експерти щодня послуговуються у своїй роботі,— надзвичайно плідна платформа для висловлення власних ідей, обміну досвідом і дискусування з колегами.

Із доповіддю «Правовий статус судового експерта потребує вдосконалення» на конференції виступив доктор ветеринарних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії фізичних, хімічних, біологічних та ветеринарних досліджень **Іван Яценко**. Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник лабораторії мистецтвознавчих, лінгвістичних та психологічних досліджень **Вадим Ільїн** доповів про «Актуальні проблеми професійної підготовки судових експертів-археологів у контексті оновлення законодавства про судово-експертну діяльність». Наукова співробітниця лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності **Тетяна Кінушева** акцентувала увагу у своїх тезах на потребі в українізації термінології Закону України «Про судову експертизу».

Варто також відзначити надзвичайно цікаві та ґрунтовні доповіді докторки юридичних наук, професорки, професорки кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія» **Олесі Ващук** «Закон України “Про судову експертизу”: час змін?» і першого заступника директора Львівського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України **Михайла Роговика** «30 років чинності Закону України “Про судову експертизу”: еволюційні поступи та корупційні ризики».

Загалом збірник матеріалів конференції вміщує 73 роботи, авторство 20 із яких належить співробітникам ННЦ ІСЕ. Зокрема, для оприлюднення тези доповідей подали 33 наукові співробітники (як одноосібно, так і у співавторстві).

Проведення таких наукових заходів навіть у умовах війни сприяє більш глибокому та предметному розгляду загальних питань судово-експертної діяльності, налагодженню конструктивного діалогу й подальшій реалізації на практиці наукових здобутків.

*Інформацію підготувала працівниця
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» **Софія Карпова***

Всеукраїнський освітній проєкт «Незламні правничі школи України»

У лютому 2024 року команда ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» долучилася до участі у Всеукраїнському освітньому проєкті «Незламні правничі школи України», організованому за підтримки й ініціативи 13 правничих шкіл провідних навчальних закладів країни (головні організатори — Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого та Центр криміналістичних інновацій *IntelligenTtrident*). Ключові ідеї проєкту — підтримати здобувачів освіти третього освітньо-наукового рівня, науково-педагогічних працівників українських правничих шкіл у складний для нашої держави час, обмінятися позитивними освітніми практиками, популяризувати новітні досягнення правничих шкіл в організаційному й методичному забезпеченні освітнього процесу, надати додаткові можливості для активізації співпраці.

На запрошення модератора проєкту — кандидата юридичних наук, доцента кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Василя Білоуса** — до участі долучилися співробітники ННЦ ІСЕ: заступниця директора з наукової роботи, докторка юридичних наук, професорка, заслужена діячка науки і техніки України **Елла Сімакова-Єфремян**; завідувач лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності, кандидат юридичних наук, старший дослідник **Олександр Свідерський**; доктор ветеринарних наук, професор, провідний науковий співробітник **Іван Яценко**; старший судовий експерт **Максим Шипілов**; судові експерти **Андрій Гур'єв** і **Костянтин Чернігівський** та співробітниця лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності, представниця прес-центру **Софія Карпова**.

Реалізацію проєкту розпочато 12 лютого 2024 року, його тривалість — 14 тижнів,

упродовж одного тижня передбачено супровід правничою школою однієї освітньої компоненти. П'ятий день першого тижня проекту присвятили аерокосмічній криміналістиці та суміжним дисциплінам. **Елла Сімакова-Єфремян** розповіла слухачам про діяльність і функції ННЦ ІСЕ, його досягнення в науковій та експертній діяльності, а також про види експертних досліджень, виконуваних його фахівцями, і презентувала відеоролик про 100-річну діяльність ННЦ ІСЕ.

Експерт у сфері військових досліджень **Максим Шупілов** розповів, як застосовують дрони під час огляду місця події та про навчання з їх ефективного використання, що стало можливим за підтримки керівника проекту Василя Білоуса. **Андрій Гур'єв** продемонстрував 3D-сканер, необхідний сьогодні в роботі будь-якої експертної установи, адже його застосування сприяє ефективності виконання досліджень, пришвидшує та підвищує їхні якість і точність. Про можливість й актуальність судово-ветеринарної експертизи у воєнний час розповів **Іван Яценко**, акцентуючи увагу на потерпанні всієї екосистеми нашої країни внаслідок обстрілів та інших терористичних дій ворога.

Проведення такого масштабного проекту в онлайн-режимі (захід трансливали на YouTube) на високому рівні ще раз підтверджує, що Харків — місто незламності та сили.

*Інформацію підготував науковий співробітник
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» **Ігор Лущик***

Судова психологічна експертиза як засіб захисту неповнолітніх в умовах воєнного стану

15 лютого 2024 року співробітники ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» долучилися до роботи круглого столу «Удосконалення механізму проведення судово-психологічних експертиз неповнолітніх, потерпілих від домашнього насильства, з урахуванням підходу, орієнтованого на потерпілого», організованого Державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром Міністерства внутрішніх справ України. Активну участь у дискусії взяли експерти-психологи нашої установи: завідувачка сектору криміналістичних та психологічних досліджень Сумського відділення **Світлана Бабич** і завідувачка сектору криміналістичних та психологічних досліджень Полтавського відділення **Олена Слінець**.

Учасники заходу обговорили нагальні питання судово-психологічних експертиз, а саме: можливість проведення судово-психологічних експертиз неповнолітніх потерпілих у режимі онлайн і за місцем перебування потерпілої особи; засоби оптимізації залучення судових експертів-психологів та психологів-спеціалістів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством; послідовність дій експерта-психолога в разі виявлення обставин, що можуть свідчити про вчинення домашнього насильства; законодавче врегулювання диференціювання функцій систем «Барнакус» і «Зелена кімната», їхні подібності й відмінності із залучення спеціаліста-психолога та проведення судово-психологічної експертизи тощо.

21 березня 2024 року на базі Київського відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» відбувся тематичний науково-методичний семінар із практичними кейсами за темою «Спори щодо визначення місця проживання дітей та участі батьків у їх вихованні у період дії

воєнного стану (залучення спеціальних знань та судова практика)».

У заході взяли участь багато фахівців як державних, так і недержавних установ (адвокати, судді, фахівці-психологи та ін.). Спікерами виступили досвідчені судові експерти-психологи ННЦ ІСЕ — старша наукова співробітниця, судова експертка першого кваліфікаційного класу Полтавського відділення ННЦ ІСЕ **Олена Слінець** і провідна судова експертка вищого кваліфікаційного класу Полтавського відділення ННЦ ІСЕ, голова секції судової психологічної експертизи Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України **Тетяна Єгорова**, а також суддя Красногвардійського районного суду м. Дніпро із багаторічним досвідом розгляду цивільних справ, кандидатка юридичних наук **Наталія Токар**.

Учасники розглянули низку актуальних питань, зокрема, межі компетенції судового експерта-психолога у спорах між батьками (опікунами) про визначення місця проживання дитини; складні питання, які виникають під час організації та проведення експертиз в умовах воєнного стану; психологічні особливості дітей різного віку та специфіку взаємодії з ними під час проведення експертизи; умови й обмеження щодо надання категоричних висновків; ситуації ухилення батьків від участі та перешкоджання проведенню психологічної експертизи тощо.

У першій частині заходу спікери семінару надали рекомендації щодо підготовки та добору об'єктів дослідження й розповіли учасникам про деякі деталі процесу проведення судового психологічного дослідження: яка інформація може мати значення для розв'язання поставлених питань; як використовувати розміщену в соцмережах інформацію про життя родини; якою є роль медичної документації; недоліки офіційних характеристик, наданих для проведення судово-психологічної експертизи у спорах між батьками (опікунами) про визначення місця проживання дитини в період дії воєнного стану; особливості формулювання питань і типові помилки в питаннях, які ставлять судовому експертові; алгоритм дій експерта, обумовлених Методикою експертного дослідження особливостей сприйняття дитиною сімейної ситуації (реєстр. код 14.1.73); психологічні критерії, що мають значення для надання висновків.

Другу частину заходу організатори присвятили аналізу сучасного стану судової практики розгляду спорів щодо визначення місця проживання дітей та участі батьків у їхньому вихованні в період дії воєнного стану. Обговорили

також інші нагальні питання: підходи й орієнтири під час оцінювання доказів; урахування обставин, пов'язаних із воєнним станом (зокрема, перебування окремих учасників за межами України та механізми забезпечення їхньої участі в судовому розгляді, опитування дитини в дистанційному режимі, перебування одного з батьків на службі в ЗСУ, особливості допиту судового експерта тощо); зміни віку дитини в процесі судового розгляду; особливості ухвалення рішень у разі неналежного виконання батьком (матір'ю) батьківських обов'язків; визнання позову відповідачем; проживання батьків за однією адресою; проживання дитини за кордоном; неможливість отримати висновок органу опіки та піклування; співвідношення прав дитини й батьків; модель спільної фізичної опіки батьків; місце висновку судово-психологічної експертизи в системі доказів; оцінювання висновку експерта та ін.

На базі Київського відділення ННЦ ICE вже не вперше відбуваються подібні наукові семінари, а також лекції з підвищення кваліфікації судових експертів, нотаріусів, арбітражних керуючих, які отримують позитивні відгуки завдяки потужній підготовчій базі та знанням експертів ННЦ ICE.

Науково-практичні конференції та круглі столи дають змогу науковій спільноті не тільки обговорити нагальні питання й обмінятися набутим досвідом, а й разом віднайти й ухвалити найбільш дієві шляхи розв'язання актуальних проблем судово-експертної діяльності.

*Інформацію підготувала наукова співробітниця
ННЦ «ICE ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» **Тетяна Кінушева***

Науково-практична конференція «Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів»

28 березня 2024 року на кафедрі криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відбулася науково-практична конференція «Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів», присвячена пам'яті заслуженої професорки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, пані академіка Національної академії правових наук України, докторки юридичних наук, професорки, заслуженої діячки науки і техніки України Віолетти Омелянівни Коновалової.

До організації заходу долучилися Національна академія правових наук України й Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса.

Від ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» в онлайн-режимі в конференції взяли участь: із вітальним словом — перша заступниця директора, докторка юридичних наук, професорка **Ганна Спіцина**; заступниця директора з наукової роботи, докторка юридичних наук, професорка, заслужена діячка науки і техніки України **Елла Сімакова-Єфремян** із доповіддю «Віолетта Коновалова — учитель з великої букви для представників харківської наукової школи судових експертів»; головна наукова співробітниця відділу аспірантури та докторантури, докторка юридичних наук, професорка **Світлана Євдокіменко** із розповіддю

про Віолетту Омелянівну як професора, учителя, неординарну особистість.

Модерував захід завідувач кафедри криміналістики, доктор юридичних наук, професор **Віктор Шевчук**. Перший стенд заходу — виступи про внесок Віолетти Коновалової в розвиток криміналістики та судової експертизи, цікаві спогади про її життєвий шлях, наставництво для багатьох поколінь тощо.

Серед доповідачів — президент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України **Володимир Журавель**; професор кафедри криміналістики НЮУ імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України **Валерій Шепітько**; професорка кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ України, докторка юридичних наук, професорка **Юлія Чорноус**; професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **Олексій Одерій**; професор кафедри кримінального права НЮУ імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор **Михайло Шепітько** та ін.

Другою платформою для обговорень стали безпосередньо розвиток і зміни у криміналістиці в умовах воєнного стану та євроінтеграції, зокрема, доктор юридичних наук, професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ **Руслан Степанюк** розглянув новітні криміналістичні технології у розв'язанні завдань судочинства в умовах війни; кандидатка юридичних наук, доцентка, асистентка кафедри криміналістики НЮУ імені Ярослава Мудрого **Катерина Латиш** підготувала тези з теми «Штучний інтелект та слідчі версії: шляхи перетину»; доктор філософії в галузі права, асистент кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Ярослав Неділько** надіслав для оприлюднення доповідь про напрями розвитку цифрової криміналістики в Україні.

Пам'ятати та вшановувати подібними меморіальними заходами тих, хто зробив неоціненний внесок у розвиток науки та практики,— добра традиція освітніх закладів, криміналістичних і експертних наукових установ нашої держави.

Інформацію підготувала наукова співробітниця ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Інна Копитіна

Наукові досягнення здобувачів наукового ступеня доктора філософії у галузі права ННЦ ІСЕ

Із метою підготовки висококваліфікованих наукових і науково-педагогічних кадрів у ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» функціонує відділ аспірантури та докторантури за спеціальністю 081 «Право» (за судово-експертним профілем).

2021 року освітньо-наукову програму третього рівня вищої освіти (*PhD*) «Доктор філософії» за спеціальністю 081 «Право» акредитовано Національним агентством із забезпечення якості освіти. Строк дії сертифіката про акредитацію — до 01.07.2027 р.

Міністерство освіти і науки України надало ННЦ ІСЕ ліцензію на освітню діяльність у сфері вищої освіти на третьому освітньо-науковому рівні (підготовка докторів філософії) із ліцензійним обсягом 40 осіб (зокрема, іноземців та осіб без громадянства) за спеціальністю 081 «Право».

2023 року за результатами проведеного Міністерством освіти і науки України ліцензування Центр отримав ліцензійний обсяг у 10 осіб на рік.

У січні 2024 року на базі ННЦ ІСЕ стартували захисти дисертаційних робіт на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» аспірантами Центру **Анною Проценко, Федором Адамовим, Олегом Мешковим, Інессою**

Овсянниковою та Миколою Дементьєвим. Наукові керівники дисертаційних робіт здобувачів: докторка юридичних наук, професорка, перша заступниця директора ННЦ ІСЕ **Ганна Спіцина**; докторка юридичних наук, професорка, заслужена діячка науки і техніки України, заступниця директора з наукової роботи ННЦ ІСЕ **Елла Сімакова-Єфрема**; доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології Харківського національного університету внутрішніх справ **Михайло Щербаковський.**

Кожний захист відбувався на засіданні створеної разової спеціалізованої ради у присутності рецензентів та офіційних опонентів (науковців юридичного факультету Чорноморського національного університету імені Петра Могили, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Харківського національного університету внутрішніх справ та інших наукових установ і закладів вищої освіти).

Виступ кожного з аспірантів (здобувачів) обов'язково транслявали онлайн на *YouTube*-каналі ННЦ ІСЕ. Сьогодні кожний має змогу спостерігати за процесом захисту, адже все відбувається прозоро й відкрито. Усі аспіранти на високому професійному рівні провели ґрунтовну та плідну наукову роботу за обраними темами дисертацій, чітко й докладно відповідали на запитання. Члени спеціалізованої вченої ради одноголосно ухвалили рішення про присвоєння здобувачам наукових ступенів докторів філософії за спеціальністю 081 «Право».

На загальних зборах колективу директор ННЦ ІСЕ **Сергій Тюленєв** урочисто вручив дипломи про отримання наукових ступенів. Ми пишаємося науковими здобутками наших аспірантів і бажаємо кожному з них не зупинятися на досягнутому, а продовжувати підкорювати нові наукові вершини!

*Інформацію підготував
науковий співробітник
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса»
Анатолій Тяпкін*

Вимоги до статті

Вимоги до змісту

Відповідно до тематики збірника, на сторінках наукового фахового видання оприлюднюються матеріали щодо висвітлення сучасних проблем криміналістики, актуальних питань проведення різних видів судових експертиз і застосування спеціальних знань у судочинстві.

До друку приймають власне **наукові статті** (у яких автор висвітлює основні результати роботи); **науково-методичні статті** (у яких автор аналізує методи, процеси, інструментарій, завдяки яким можна досягти певного наукового результату); **науково-теоретичні статті** (у яких автор презентує результати теоретичних шляхів розв'язання проблеми); **науково-практичні статті** (у яких автор висвітлює власний практичний досвід і проведені наукові експерименти); **оглядові наукові статті** (присвячені оцінюванню, підсумкам, узагальненню, аналізу оприлюдненої раніше інформації). Редакційна колегія зацікавлена і в проблемних статтях, наукових ідеях або стислих повідомленнях — результатах експерименту, здобутого власного досвіду тощо. Науковий стиль викладення матеріалу ustalений — точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, зв'язність, цілісність, завершеність і високий науковий рівень.

Структурні елементи статті:

- назва статті;
- анотація із зазначенням ключових слів (не менше ніж 1800 знаків, окремо мовою статті й англійською). Анотація має містити: окреслення наукової проблеми, мету й методи, основні результати дослідження, висновки, ключові слова (7–10 слів, що відповідають змісту статті та тематиці публікації). Назви структурних частин анотації (крім мети) не зазначають;
- постановка наукової проблеми, її зв'язок із науково-практичними інтересами (слід розкрити сутність і стан наукової проблеми, теоретичне та практичне значення дослідження, зв'язок із науково-практичним завданням, обґрунтувати актуальність дослідження);
- мета статті (слід сформулювати основну тезу публікації, яка відрізняється від

розглянутих раніше досліджень з обраної тематики відповідно до окреслених проблем та аналізу сучасних досліджень);

- використані методи дослідження (зазначають окремо — як такі, що містять новизну і є важливими, зважаючи на предмет статті);
- аналіз основних досліджень і публікацій з тематики статті, окреслення проблемного поля дослідження з обов'язковим посиланням на авторів та їхні праці;
- викладення основного матеріалу дослідження зі здобутими результатами (розкрити важливі теоретичні положення та результати дослідження, проаналізувати наукові факти, ідеї, думки, закономірності, концепції, а також тенденції подальшого розвитку теми, акцентуючи увагу на особистому внеску автора(-ів) дослідження);
- висновки (основні результати дослідження в чіткій, послідовній, логічно викладеній формі згідно з поставленою метою);
- *References* (перелік джерел посилання, транслітерованій за романською абеткою; див. на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/node/929>);
- резюме англійською із зазначенням прізвища (прізвищ) автора (співаторів), назви статті та ключових слів.

Вимоги до обсягу

Загальний обсяг наукової статті (відомості про автора, назва статті, анотація, ключові слова, текст статті, бібліографічні посилання, англійське резюме) має складати не менше ніж 36 000 знаків.

Вимоги до оформлення

Статтю подають до друку українською або англійською мовою.

Текст статті має бути надрукований у текстовому редакторі *Microsoft Word*; орієнтація сторінок книжкова. Текст не має містити переносів і макросів.

Інформацію у статті необхідно подавати в такій послідовності.

Інформація про автора (співавторів) публікації: ім'я та прізвище, науковий ступінь, учене звання, місце роботи, населений

пункт, країна, ORCID або Researcher ID, адреса службової електронної пошти. В одній публікації дозволено не більше ніж три співавтори. Якщо статтю підготовлено колективом авторів, то слід зазначити участь кожного з них за методикою CRediT (*Contributor Roles Taxonomy*, докладніше: <https://credit.niso.org/>).

Назву статті необхідно подавати без скорочень та аббревіатур.

Якщо дослідження виконано у межах міжнародних проєктів (грантів), то про це потрібно повідомити.

Аналізуючи основні дослідження з проблематики статті, обов'язково слід розглянути стан питання в іноземних і вітчизняних джерелах (не менше ніж 20 публікацій, до того ж більшість має бути представлена міжнародними індексованими виданнями). Посилання на власні роботи автора (співавторів) статті дозволено, тільки якщо вони не перевищують 10 % від усіх посилань.

Текст статті викладають, дотримуючи вимог до загальних правил цитування й посилання на джерела. Кожну цитату обов'язково супроводжують посиланням на джерело, бібліографічний опис якого слід оформити залежно від його виду (первинне або вторинне джерело) згідно з Національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (зі змінами 2017 р.).

У тексті статті необхідно використовувати підрядкові або позатекстові бібліографічні посилання, що передбачають окреме посилання на кожне джерело. Слід застосовувати наскрізне нумерування посилань у межах усієї статті (арабськими цифрами).

У статті можна подавати ілюстрації (таблиці, діаграми, графіки, схеми, формули). Ілюстрації слід оформлювати окремими файлами та подавати у форматі, що дає змогу здійснити форматування (для виконання перекладу). Формули потрібно виводити з використанням редактора *Math Type*, не застосовуючи кирилических символів.

Вимоги до подання

Автору (співавторам) необхідно надати про себе довідку (назва файлу має містити прізвище (прізвища) автора (співавторів) і дату надсилання до редакції з позначкою «довідка»), де слід зазначити: назву статті; прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) українською та англійською; науковий ступінь; учене звання; посаду; місце роботи; населений пункт, країну; ORCID або Researcher ID (за наявності); адреси службової та особистої електронної пошти; поштову адресу (для листування); контактний номер телефону.

Надіславши наукову статтю до збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», автор (співавтори) цілком та беззастережно погоджується (погоджуються) з умовами Ліцензійного договору на використання твору.

Кожну подану для видання друком у збірнику статтю піддають незалежному подвійному сліпому рецензуванню.

Авторські права та ліцензування

Автор (співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто та якість перекладу цитат з іншомовних джерел.

Матеріали, надані з порушенням зазначених вимог, не оприлюднюються.

Редакційна колегія має право рецензувати (подвійне сліпе рецензування), редагувати, скорочувати та відхиляти статті.

Ліцензійні умови: автори зберігають авторське право, а також надають право редакційній колегії збірника видавати друком надані оригінальні наукові статті та заявляють, що результати їх експериментальних і теоретичних досліджень, викладені в наданій статті, не перебувають на розгляді для оприлюднення в інших виданнях. Усі матеріали поширюють на умовах ліцензії *Creative Commons Attribution License International CC-BY*, що дає змогу іншим поширювати роботу з визнанням авторства цієї роботи та першої публікації у цьому збірнику.

До відома читачів! Катерина Латиш повідомила про отримання фінансування в межах проєкту *MSCA4Ukraine*, який фінансує Європейський Союз, за публікацію «Шепітько М., Латиш К. Кримінальна політика у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни» у вип. 4 (33) за 2023 р.

Наукове видання

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 1 (34)

Відповідальний за випуск *О. О. Свідерський*
Редактори *Т. В. Кінушева, І. В. Копитіна, І. В. Луцук*
Верстальник *І. В. Луцук*
Дизайн обкладинки *А. С. Тяпкін*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23467-13307ПР від 06.08.2018

Підписано до друку 27.03.2024.

Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Source Serif Variable.
Друк офсет. Ум. друк. арк. 16,94. Наклад 100 прим.

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61177, Україна
Тел. +38 (057) 372-12-20

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК №7420 від 09.08.2021

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80-А, м. Харків, 61002, Україна
Тел./факс: +38 (057) 716-45-53

Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлено у друкарні ТОВ «Промарт»
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна
Тел. +38 (057) 717-28-80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 5748 від 06.11.2017